

HISTORICKÝ ZBORNÍK

VEDECKÝ ČASOPIS
O SLOVENSKÝCH
NÁRODNÝCH DEJINÁCH

VYDÁVA
MATICA SLOVENSKÁ
MARTIN

ROČNÍK 32
2021 ČÍSLO 2

HISTORICKÝ
ZBORNÍK 32
č. 2/2021

HISTORICKÝ ZBORNÍK

VEDECKÝ ČASOPIS
O SLOVENSKÝCH
NÁRODNÝCH DEJINÁCH
ROČNÍK 32* 2021* ČÍSLO 2

VYDÁVA MATICA SLOVENSKÁ MARTIN

Redakčná rada/Redaktionsrat/Editorial Board:

prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.; prof. PhDr. Ján Lukačka, CSc.; doc. PhDr. Ivan Mrva, CSc.;
doc. PaedDr. Pavol Parenička, CSc.; doc. Mgr. Pavol Matula, PhD.; PhDr. et Mgr. Peter Mulík,
PhD.; doc. HEDr. Ľuboslav Hromják, PhD.; PhDr. Pavol Madura; prof. PhDr. Vladimír Rábik,
PhD.; doc. Mgr. Ivan Petranský, PhD.; doc. Mgr. Ondrej Podolec, PhD.

Predsedička/Vorsitzende/President of Board: prof. PhDr. Marta Dobrotková, CSc.

Čestní členovia/Ehrenmitglieder/Honorary Members:

prof. PhDr. Milan Stanislav Ďurica; prof. PhDr. Matúš Kučera, DrSc.; prof. PhDr. Július Bartl,
CSc.; doc. František Vnuk

Vydáva Matica slovenská, P. Mudroňa č. 1, 036 01 Martin. IČO: 00179027, DIČ: 2020631 23
v Slovenskom historickom ústave Matice slovenskej v spolupráci s Historickým odborom Matice
slovenskej Published by Matica slovenská

Šéfredaktor/Chefredakteur/Editor-in-Chief: PhDr. et Mgr. Peter Mulík, PhD.

Adresa redakcie/Anschrift der Redaktion/the adress of the editorial Office:

Redakcia Historického zborníka Slovenský historický ústav MS Grösslingová 23, 812 51
Bratislava Slovenská republika e-mail: peter.mulik@matica.sk

Historický zborník 32, november, č. 2/2021

Almanach für Geschichte 32, November, N. 2/2021 Almanac for History 32, November, No.
2/2021

Evidenčné číslo/Registration Number 4010/10

Rozširuje/Distributed by

Matica slovenská
P. Mudroňa č. 1
036 01 Martin
Tel.: 0918 904 931
e-mail: periodika@matica.sk
www.matica.sk

Grafický návrh obálky/Graphic design of the cover: Jozef Siekel

Grafická úprava vnútra/Graphic layout: Róbert Schwandner

Jazyková redaktorka: Ing. Janka Farkašová

Preklad do anglického jazyka/Translation into English: Mgr. Michal Vongrej

Preklad do nemeckého jazyka/Deutsche Übersetzung: PhDr. Klára Komorová, PhD.

Historický zborník vychádza ako vedecké periodikum dvakrát ročne.

Wissenschaftliches Periodikum Almanach für Geschichte erscheint zweimal jährlich. Inlands-
und Auslandsvertrieb, Bestellungen und Abonnement durch den Verlag der Matica slovenská,
G. m. b. H.

Scientific Periodicum The Almanac for History is published twice a year. Distributed,
domestic and foreign orders subscriptions accepted by the Matica slovenská Publishing House,
Ltd.

© Matica slovenská, Martin 2021

Vytlačila Tlačiareň P+M, s. r. o., Turany

EV 4010/10

ISSN 1335-8723

EAN 9771335872006 12

OBSAH

ŠTÚDIE

Betlenovo povstanie. Prvá výprava 1619 – 1621

Ivan MRVA 11

Spoločenské podmienky knihtlače a populárna rekatolizačná literatúra v 17. storočí
s dôrazom na Bratislavu

Marta ŠPÁNIOVÁ 30

Druhá svetová vojna a Slováci v rozdelenej Vojvodine 1941 – 1945. II. časť:

Odboj a koniec vojny

Ján TKÁČ 52

Ústava 9. mája z roku 1948 a česko-slovenské ústavné vzťahy 1945 – 1960

Bruno ČANÁDY 67

MATERIÁLY

Nemci v slovenských dejinách a ich prínos k západnej orientácii slovenskej kultúry a civilizácie

Peter MULÍK 107

Protizidovské zákonodarstvo v 20. storočí na území potrianonského Maďarska v porovnaní
so strednou Európou

Peter MOSNÝ 133

DOKUMENT

Dokumenty o činnosti Bielej légie

Róbert LETZ 143

POLEMIKA

Pravosť a hodnovernosť? Odozva na článok Slovo na cestu v prvom čísle časopisu

Slovenský časopis historický z októbra 2021, ktorého údajným autorom je

prof. Richard Marsina 155

MEDAILÓN

Spišský kapitulný vikár, pápežský prelát a cirkevný historik Roman Kežmarský

Luboslav HROMJÁK 159

RECENZIE

DUREC, Jaroslav – LETZ, Róbert. *Slovenské dejiny VI. 1945 – 1992*. Bratislava :

Literárne informačné centrum, 2021, 476 s. 165

MULÍK, Peter – HROMJÁK, Luboslav. *Významné osobnosti Spišského Podhradia I.*

Spišské Podhradie : Nadácia Kňazského seminára Jána Vojašáka, 2021, 314 s. 169

TKÁČ, Marián – HOMZA, Martin. *Maurices novae alebo Nové ostne. Ostne*

na poslovenčenie slovenských dejín. Občianske združenie Slovenské dejiny, 2020, 334 s. 172

MULÍK, Peter – HAJKO, Jozef. *Krvavá cesta do raja. Ako a prečo si komunizmus*

podmanil Slovensko. Bratislava : POSTOJ MEDIA, 2019, 511 s. 179

SPRÁVY

Spomienky významných osobností a historických udalostí v Matici slovenskej
v roku 2021

Radoslav ŽGRADA 185

Zoznam autorov 193

INHALT

STUDIEN

Betlens Aufstand. Erster Feldzug 1619 – 1621 <i>Ivan MRVA</i>	11
Gesellschaftliche Verhältnisse des Buchdrucks und die populäre Literatur der Gegenreformation im 17. Jh. mit Akzent auf die Stadt Bratislava <i>Marta SPÁNIOVÁ</i>	30
Zweiter Weltkrieg und die Slowaken im geteilten Vojvodina 1941 – 1945. II. Teil: Widerstandsbewegung und Kriegsende <i>Ján TKÁČ</i>	52
Die Verfassung vom 9. Mai aus dem Jahre 1948 und tschechisch-slowakische verfassungsmäßige Beziehungen 1945 – 1960 <i>Bruno ČANÁDY</i>	67

MATERIALIEN

Die Deutschen in der Slowakei Geschichte und ihr Beitrag zur Westorientierung der slowakischen Kultur und Zivilisation <i>Peter MULÍK</i>	107
Antijüdische Gesetzgebung im 20. Jahrhundert auf dem Gebiet des Ungarns nach Trianon im Vergleich zum Mitteleuropa <i>Peter MOSNÝ</i>	133

DOKUMENTE

Dokumente über Tätigkeit der Weißen Legion <i>Róbert LETZ</i>	143
--	-----

POLEMIK

Die Echtheit und Glaubhaftigkeit? Die Antwort auf den Artikel Slovo na cestu (Worte auf den Weg) im Nr. 1 in der Zeitschrift Slovenský časopis historický (Slowakische historische Zeitschrift) vom Oktober 2021, dessen prof. Richard Marsina als angeblicher Autor bezeichnet ist	155
---	-----

MEDAILLONE

Zipser Kapitularvikar, Apostolischer Prälat und Kirchenhistoriker Roman Kežmarský <i>Luboslav HROMJÁK</i>	159
--	-----

REZENSIONEN

DUREC, Jaroslav – LETZ, Róbert. <i>Slovenské dejiny VI. 1945 – 1992. (Geschichte der Slowakei VI. 1945 – 1992)</i> Bratislava : Literárne informačné centrum, 2021, 476 s.	165
MULÍK, Peter – HROMJÁK, Luboslav. <i>Významné osobnosti Spišského Podhradia I. (Bedeutende Persönlichkeiten in Spišské Podhradie I.)</i> Spišské Podhradie : Nadácia Kňazského seminára Jána Vojtaššáka, 2021, 314 s.	169
TKÁČ, Marián – HOMZA, Martin. <i>Maurices novae alebo Nové ostne. Ostne na poslovenčenie slovenských dejín. (Maurices novae oder Neue Stacheln. Die Stacheln für Slowakisierung der Slowakei Geschichte.)</i> Občianske združenie Slovenské dejiny, 2020, 334 s.	172
MULÍK, Peter – HAJKO, Jozef. <i>Krvavá cesta do raja. Ako a prečo si komunizmus podmanil Slovensko. (Blutiger Weg ins Paradies. Wie und warum Kommunismus eroberte die Slowakei.)</i> Bratislava : POSTOJ MEDIA, 2019, 511 s.	179

NACHRICHTEN

Die Erinnerungen der bedeutenden Persönlichkeiten und historischer Ereignissen in Matica slovenská im Jahre 2021. <i>Radoslav ŽGRADA</i>	185
Liste der Autoren	193

CONTENTS

STUDIES

Betlen's uprising. The first expedition 1619 – 1621 <i>Ivan MRVA</i>	11
Social Conditions for Book Printing and Popular Re-Catholicization Literature in the 17th Century with Emphasis on Bratislava <i>Marta ŠPÁNIOVÁ</i>	30
Second World War and Slovaks in Divided Vojvodina 1941–1945 Part II: Resistance and End of War <i>Ján TKÁČ</i>	52
The Ninth-of-May Constitution from 1948 and Constitutional Relations of Czechs and Slovaks Between 1945 and 1960 <i>Bruno ČANÁDY</i>	67

MATERIALS

Germans in Slovak History and Their Contribution to the Western Orientation of Slovak Culture and Civilization <i>Peter MULÍK</i>	107
Anti-Jewish Legislation in 20th Century in the Territory of post-Trianon Hungary in Comparison with Central Europe <i>Peter MOSNÝ</i>	133

DOCUMENT

Documents on Activities of White Legion <i>Róbert LETZ</i>	143
---	-----

POLEMIC

Authenticity and Credibility? Response to the article Slovo na cestu [Introductory Word], from the first issue of the magazine Slovenský časopis historický, October 2021, allegedly authored by Prof. Richard Marsina	155
--	-----

PORTRAIT

Spiš Chapter Vicar-General, Papal Prelate and Church Historian Roman Kežmarský <i>Ľuboslav HROMJÁK</i>	159
---	-----

REVIEWS

DUREC, Jaroslav – LETZ, Róbert. <i>Slovenské dejiny VI. [Slovak History VI] 1945–1992</i> . Bratislava : Literárne informačné centrum, 2021, 476 s.	165
MULÍK, Peter – HROMJÁK, Ľuboslav. <i>Významné osobnosti Spišského Podhradia I.</i> [Important Personalities from Spišské Podhradie I] Spišské Podhradie : Nadácia Kňazského seminára Jána Vojtaššáka, 2021, 314 s.	169
TKÁČ, Marián – HOMZA, Martin. <i>Maurices novae alebo Nové ostne. Ostne</i> <i>na poslovenčenie slovenských dejín. [Thorns for Slovakization of Slovak History] [Maurices</i> <i>Novae or New Thorns]</i> Občianske združenie Slovenské dejiny, 2020, 334 s.	172
MULÍK, Peter – HAJKO, Jozef. <i>Krvavá cesta do raja. Ako a prečo si komunizmus</i> <i>podmanil Slovensko. [Bloody Road to Paradise. How and Why Communism Conquered Slovakia.]</i> Bratislava : POSTOJ MEDIA, 2019, 511 s.	179

REPORTS

Spomienky významných osobností a historických udalostí v Matici slovenskej v roku 2021 [Memoirs of Eminent Personages and Historical Events in Matica Slovenská in 2021] <i>Radoslav ŽGRADA</i>	185
List of Authors	193

ŠTÚDIE

Betlenovo povstanie

Prvá výprava 1619 – 1621

Ivan Mrva

Úvod

Na sviatok Troch kráľov uplynulo rovných 400 rokov, keď sedmohradský knieža Gabriel Betlen podpísal jednotlivé body Mikulovského mieru uzavretého na Silvestra roku 1621. Nasledujúci deň tak urobil aj panovník Ferdinand II. Takmer dva a pol roka trvajúca vojna, ktorá sa v historickej literatúre nie celkom výstižne nazýva povstaním Gabriela Betlena, sa skončila. Jeho hlavným dejiskom bolo dnešné územie Slovenska, kde sa odohrávali nielen krvavé vojenské stretnutia, ale aj dôležité štátne rokovania a politické dohody. Zápas Betlena a jeho prívržencov s Viedňou mal zvláštny priebeh. Spočiatku bol v znamení veľkých úspechov kniežaťa, keď otriasol habsburskou mocou takým spôsobom, že sa jej pád v krajinách strednej Európy zdal neodvratný. Betlen už siahal po uhorskej korune, no porážka českých vzbúrených stavov na Bielej hore spôsobila obrat. Ten nastal aj v postoji uhorských magnátov a veľkej časti šľachty spočiatku bezvýhradne podporujúcich Betlena.¹ Postupne prechádzali na habsburskú stranu a povstanie sa na sklonku roka 1620 zmenilo na občiansku vojnu, ktorá si vyžiadala množstvo ľudských aj materiálnych obetí. O intenzite bojov na Slovensku svedčí, že tu zahynuli významní cisárski vojvodcovia: víťaz od Bielej hory Charles Bonaventura de Longueval de Buquoy (1571 – 1621) a záchranca Ferdinanda II. v obkľúčenej Viedni generál Henri Duval gróf de Dampierre (1580 – 1620). Vojna na Slovensku v rokoch 1619 – 1621, prerušená deväťmesačným prímerím, zostáva tak trochu v tieni Bielej hory a Českej, resp. česko-falckej vojny, ktorá je všeobecne považovaná za prvú etapu tridsaťročnej vojny.

Tá bola prvým celoeurópskym konfliktom. Na desaťročia ovplyvnila vývoj na celom kontinente. Začala sa pre náboženské dôvody, keď proti sebe stáli dva tábory – katolícky a protestantský. Postupne sa zmenila na politický zápas, keď bez ohľadu na náboženskú orientáciu bojujúcich strán sa do popredia dostali mocenské a hospodárske záujmy. Vojna prebiehala najmä na území Rímsko-nemeckej ríše, v tej dobe nazývanej Svätá rímska ríša nemeckého národa, hoci jej súčasťou boli aj krajiny s prevahou slovanského obyvateľstva ako Čechy, Morava, Sliezske, Lužica a Kranjsko. Bojovalo sa na Apeninskom polostrove a v španielsko-francúzskom pohraničí. Niekoľko vojnových výprav a rad krvavých bojov sa odohralo aj na Slovensku, hoci neležalo v ohnisku tridsaťročnej vojny.

---

¹ V prvej fáze povstania na strane Viedne zostali katolícki preláti, šľachta Slavónie a spomedzi uhorských magnátov Mikuláš a Pavol Pálfiocvi, Juraj Zrínsky a Krištof Bánfi. Zvyšok magnátov bol v tábore Gabriela Betlena, no mnohí vyčkávali, ako sa jeho zápas s Ferdinandom II. bude vyvíjať, aby v pravý čas prešli na stranu víťaza. Ich zoznam uvádza gróf GALÁNTAI ESZTERHÁZY, Miklós. *Magyarország nádora*. I. Pest, 1863, s. 66-69.

Prológ

Začiatkom 17. storočia pomerne pokojné spolužitie protestantov a katolíkov na území Rímsko-nemeckej ríše bolo už minulosťou. Tak ako v iných krajinách Európy aj tu sa zvyšovalo náboženské napätie. Po viacerých krvavých incidentoch protestanti na ríšskom sneme v Regensburgu roku 1608 žiadali obnovenie Augsburského náboženského mieru z roku 1555, ale cisár Rudolf II. ich odmietol. Preto sedem protestantských nemeckých kniežat a 17 ríšskych miest spoločne založilo obranný spolok – Protestantickú úniu. V prípade napadnutia sa zaviazali vzájomne si pomôcť. O rok neskôr nemeckí katolícki svetskí a cirkevní kurfirsti si na obranu svojich záujmov založili Katolícku ligu. Jej náčelníkom sa stal Maxmilián Bavorský.

Dva proti sebe stojace náboženské tábory na území Nemecka zvýšili už beztak napäté vzťahy a bolo len otázkou času, kedy prepukne ich vzájomný zápas. Na obzore bol už aj koniec príméria medzi protestantským Holandskom a katolíckym Španielskom dojednaným roku 1609. Predpokladalo sa, že vojna bude pokračovať. V tejto situácii pre rakúskych Habsburgovcov bolo šťastím, že cisár Matej roku 1616 dojednal s tureckým sultánom Ahmedom I. predĺženie Žitavského mieru o 20 rokov. Navyše Habsburgovci museli riešiť aj dynastický problém. Cisár Matej I. ani jeho dvaja ešte žijúci bratia z rakúskej vetvy nemali potomkov, takže nástupcom by mal byť niekto zo španielskej vetvy. V roku 1617 tzv. Oňatovou zmluvou španielsky kráľ Filip III. sa vzdal nástupníckych práv v prospech Ferdinanda Štajerského z vedľajšej vetvy. Cisár svojho španielskeho synovca za láskavosť odškodnil Alsaskom a niekoľkými habsburskými enklávami v Taliansku.² Nástup Ferdinanda z vedľajšej habsburskej línie na český a uhorský trón by znamenal posilnenie radikálneho katolíckeho krídla, čo znepokojovalo protestantov. Arcivojvoda a budúci panovník Ferdinand (1578 – 1637), vychovávaný v prísnom katolíckom duchu, absolvent jezuitskej univerzity v Ingolstade, patril k rozhodným prívržencom katolíckej reformy. Za vlády vo vnútornom Rakúsku (Štajersko, Korutánsko, Kranjsko, Gorica a Prímorie) od roku 1596 nekompromisne presadzoval katolicizmus. Uprednostňoval metódu cukru a biča, bez krvavých obetí. Kto nebol ochotný konvertovať, mohol sa vysťahovať. Úspechy mu katolícki panovníci závideli, dokonca jeho strýko cisár Rudolf II. na neho aj žiarlil, protestanti ho nenávideli.

Ohniskom konfliktu, ku ktorému smerovala Európa, sa stali Čechy. Tu rovnako ako v ďalších krajinách narastalo napätie medzi protestantskou väčšinou a katolíckou menšinou. V Čechách katolíci tvorili asi 15 % obyvateľstva, ale ich veľkou oporou bola habsburská dynastia, jezuiti a Španielsko. Protestantská väčšina nebola jednotná a často sa vyskytli spory medzi luteránmi a kalvínmi, početná bola aj českobratská cirkev, našli sa aj husiti, ba aj anabaptisti. Napriek námietkam protestantov bol Ferdinand Štajerský prijatý za českého kráľa, keď sa zaviazal, že dodrží krajinské slobody a Majestát Rudolfa II. zaručujúci v Čechách náboženskú slobodu. Uzavretie evanjelického kostola v Broumove, uväznenie protestujúcich mešťanov a demolácia rozostavaného chrámu

---

² WORATSCHKEK, Grete, SCHEITHAUER, Erich, SCHMEISZER Herbert. *Geschichte Österreichs in Stichworten II*. Wien, 1972, s. 137.

v obci Hroby protestantov roztrpčilo, keďže došlo k porušeniu Majestáta. Sťažnosť cisár Matej II. nevy počul, navyše v máji 1618 zakázal konať zjazd protestantských stavov, ale tí panovníka ignorovali. Po burcujúcom prejave Henricha Mateja Thurna sa jeho účastníci radikalizovali a 23. mája 1618 sa predstavitelia stavov vybrali na Pražský hrad. V kancelárii prečítali cisárskym miestodržiteľom obvinenie z porušovania slobôd a prikrečili k nevídanému činu. Oboch miestodržiteľov Viléma Slavatu a Jaroslava Bořitu z Martinic vyhodili z okien hradného paláca. Za nimi ešte letel aj pisár Fabricius. Pád z výšky asi 18 metrov bez väčších zranení všetci traja zázračne prežili, čo katolícka strana považovala za priaznivé znamenie. Tento čin bol začiatkom českého protihabsburského odboja a zároveň aj tridsaťročnej vojny. Vzbúrené protestantské stavy si zvolili 30-členné direktórium a z územia Českého kráľovstva vypovedali jezuitov, ktorých označili za pôvodcov útlaku. České povstanie sa rýchlo šírilo, ale nie všetci sa k rebélii pridali. Napríklad dlho vzdorovala katolícka Plzeň, až kým protestantské vojsko Karola Mansfelda mesto nedobýlo.

Pol roka pred dramatickými pražskými udalosťami cisár Matej II. zvolal na január 1618 uhorský snem do Bratislavy. Vzhľadom na svoj zlý zdravotný stav ho dvakrát odročil, ale keď mu choroba neumožňovala podniknúť cestu do Bratislavy, vymenoval za splnomocneného zástupcu arcivojvodu Ferdinanda, ktorý napokon v marci snem otvoril. Po dlhých vyjednávaniach zhromaždené stavy miesto zosnulého palatína Juraja Turzu zvolili do najvyššej svetskej hodnosti Žigmunda Forgáča, ktorý len pred krátkym časom konvertoval na katolicizmus. Ďalším bodom bola voľba panovníka. Arcivojvoda Ferdinand súhlasil, že dodrží všetko, čo stavy požadovali. Hlavnou podmienkou bolo rešpektovanie náboženskej slobody v súlade s Viedenským mierom, potom aj starostlivosť o pohraničné pevnosti, zaviazal sa tiež, že bude brať ohľad na výsady miest, korunovačné klenoty ponechá v krajine a do veliteľských funkcií vymenuje len osoby domáceho pôvodu.³

Až po potvrdení záväzku sa mohla konať korunovácia v bratislavskom Chráme sv. Martina. Najprv palatín Žigmund Forgáč mocným hlasom trikrát sa opýtal zhromaždených ľudí, či si želajú mať Ferdinanda za kráľa. Tri razy sa ozvalo mohutné „chceme“. Až potom spoločne s ostrihomským arcibiskupom Petrom Pázmaňom Ferdinandovi položili na hlavu korunu. Pri opásaní panovníka sa roztrhol pás, na ktorom visel meč sv. Štefana a spadol na zem. Navyše z koruny odpadol kúsok zlatej retiazky.⁴ Dve nehody pri tomto slávnostnom akte sa považovali za zlé znamenie. Ešte počas snemových rokovaní zavítal do Bratislavy tajný emisár vzbúrených českých stavov, svetoznámy lekár, filozof a historik, rektor pražskej univerzity Ján Jesenius – Jesenský, pochádzajúci po otcovi z Veľkého Jasena v Turci. Mal ovplyvniť postoj uhorských stavov v neprospech voľby Ferdinanda. Neuspel a navyše ho palatín Forgáč nechal zatknúť a dopraviť do Viedne. Po niekoľkomesačnom väznení dal prísľub, že sa v politike nebude angažovať a mohol

³ BÉRENGÉR, Jean. *Kecskeméty Károly: Osrággyülés és parlamentélet Magyarországon 1608-1918*. Budapest, 2005, s. 63.

⁴ *Magyarország emléknapijai*. Ed. Kérekgyártó Árpád. Budapest, 1987 (reprint), s. 329-330.

sa vrátiť do Prahy. Snem sa po korunovácii rozišiel a ťažko chorý cisár Matej potvrdil všetky zákonné články prijaté stavmi.

V tej dobe cisárske sily vyslané na potlačenie českej vzbury prenikli až k Čáslavi, ale keď vzbúrencov vojensky podporili aj stavy dvoch krajín českej koruny Sliezska a Lužice, cisárski sa museli stiahnuť. Morava spravovaná katolíckou menšinou a opatrným zemským veliteľom Karolom zo Žerotína váhala. Markgrófstvo sa až do mája 1619 neodhodlalo vystúpiť proti Haburgovcom, čím sa narušilo spojenie českých odbojníkov s protestantmi v Uhorsku aj Dolnom Rakúsku.

V decembri 1618 sa nad Európou objavila kométa so zahnutým chvostom ako turecká šabl'a. Celých 30 dní žiarila na oblohe a prestrašila obyvateľstvo celej Habsburskej ríše⁵ a najmä Viedenchánov. Obávali sa, že vojna im čoskoro zaklope na dvere.⁶ Ich tušenie sa čoskoro začalo plniť. V dobe vzrastajúcich obáv 20. marca 1619 zomrel cisár Matej I. Jeho smrť pochovala nádej na mierové vyrovnanie s českými vzbúrencami. Prevalu na viedenskom dvore získala španielska strana, presadzujúca silové riešenie. Ferdinand II. zvolal na 26. mája do Bratislavy ďalší snem. Osobne ho nemohol prísť otvoriť, lebo pred bránami Viedne stálo vojsko českých vzbúrencov vedené Matejom Thurnom. Panovník sa nachádzal v zdanlivo bezvýhodiskovej situácii. Vzhľadom na pretrvávajúce sympatie viedenských protestantov k vzbúreným českým stavom sa zdalo, že je otázkou času, kedy Thurnovým oddielom Viedeň otvorí brány. Nečakaný príchod pluku, ktorému velil generál Henry Duval de Dampierre, a víťazstvo katolíckeho vojska nad Mansfeldom v Čechách v poslednej chvíli zvrátili situáciu v prospech Ferdinanda II. Oddiely českých rebelov sa stiahli z Rakúska a panovník sa mohol vydať na cestu do Frankfurtu, kde ho čakala korunovácia za cisára Svätej rímskej ríše nemeckeho národa. Turbulentné udalosti v Habsburskej ríši ovplyvnili aj bratislavské snemovanie. Delegácia uhorských pánov navštívila český vojenský tábor pri Viedni s oficiálnym poslaním sprostredkovať mier, zároveň však spíšský župan a preddunajský kapitán Stanislav Turzo viedol tajné rokovania s veliteľom stavovského vojska Thurnom o spoločnom vojenskom vystúpení. České stavy vyslali do Bratislavy poverencov, ale tí nemohli získať súhlas uhorskej šľachty na obnovenie konfederácie z roku 1608. Ich vyjednávania blokoval arcibiskup Peter Pázmán, ktorý bol najdôležitejšou osobnosťou snemu. Na rokovaníach sa riešila predovšetkým náboženská otázka. Oba tábory sa vzájomne obviňovali z porušovania slobody vierovyznania potvrdenej Viedenským mierom a krajinskými zákonmi.

Evanjelici sa sťažovali na ostrihomského arcibiskupa Pázmána, ktorý nechal zo Šale a okolitých dedín vyhnat' evanjelických kazateľov. Ten odpovedal, že radšej nech zostanú arcibiskupské obce prázdne, ako by mal v nich trpieť protestantské kostoly.

Sťažnosti smerovali aj na bratislavského župana Štefan Pálfiho, že v Šamoríne dal postaviť šibenicu pre obyvateľov, ktorí by sa odvážili povolať do mestečka evanjelického

⁵ Jej prelet pozoroval v Bytči aj Juraj Závodský, sekretár Juraja a jeho syna Stanislava Turzu a potom aj vdovy Alžbety Coborovej. Vo svojom denníku poznamenal, že bola neobyčajne veľká a keď sa objavila nad Bytčianskym hradom, svojím chvostom akoby ho prikryla. ZÁVODSZKY, Georgii diarium. *Adparatus adhistoriam Hungariae*. Ed. Matthias Bel, Posonii, 1735, s. 374.

⁶ *Codex sanitario – medicinalis Hungariae. Tomus I*. Ed. Franciscus Xaver Linzbauer. Budae, 1852-1856, s. 218.

duchovného. Katolíci oponovali obsiahlym výpočtom neprávostí a poukazovali na sústavné porušovanie náboženskej slobody protestantskými šľachticmi aj mešťanmi. Zemepáni udeľovali poddaným pokuty za návštevu katolíckych omší. Sťažovali si na slovné aj fyzické útoky na katolíckych kňazov.⁷ To, čo sa dialo na bratislavskom sneme, odohrávalo sa vo viacerých krajinách Európy. Protestanti a katolíci sa navzájom hašterili, kto nesie väčšiu vinu na náboženských roztržkách. Vzájomné obviňovania oboch konfesií a úspechy českých vzbúrencov napokon doviedli snemovanie do slepej uličky. Stav sa rozišľi bez prijatia jediného zákona, hoci si to pomery naliehavo žiadali. Ferdinand II. bol v tej dobe zamestnaný ríšskymi záležitosťami a po zdĺhavých vyjednávaniach ho kurfirsti na sneme vo Frankfurte 23. augusta 1619 jednohlasne zvolili za rímsko-nemeckého cisára.

Betlenovo prvé ťaženie (1619 – 1620)

Českí vyslanci sa v Bratislave presvedčili, že uhorské stavy nemôžu poskytnúť vojenskú pomoc a pozornosť obrátili na sedmohradské knieža Gabriela Betlena. Na jeho dvor zavítal poverenec Jaroslav Zmeškal, ktorý prostredníctvom ďalších ľudí vybavil aj predbežný sultánov súhlas s vojenským vystúpením Sedmohradska. Na prahu merania síl medzi oboma konfesiami bol Gabriel Betlen veľkou nádejou protestantov. V roku 1613 s tureckou podporou zaujal sedmohradský trón, čo vyvolalo vo Viedni znepokojenie. Panovníkovi poradcovia spočiatku navrhovali vojenskú intervenciu, to však bolo vzhľadom na osmanský protektorát nad kniežatstvom riskantné. A tak po rokovaní v Trnave v máji 1615 Matej II. uzavrel s Betlenom zmluvu. Cisár potvrdil nezávislosť kniežatstva a Betlena vo funkcii, keď uznal príslušnosť Sedmohradska k uhorskej korune. V tajnom dodatku sa Betlen zaviazal, že nezávislosť bude trvať, pokiaľ Budín a Jáger zostanú v tureckých rukách a v prípade potreby podporí Habsburgovcov v boji proti Turkom. V nasledujúcich rokoch Sedmohradské kniežatstvo konsolidoval hospodársky a pozdvihol ho aj kultúrne. Jeho ambíciou bolo upevnenie nezávislosti krajiny a rozšírenie jej vplyvu v stredoeurópskom priestore. Najmä jeho zásluhou až do konca päťdesiatych rokov 17. storočia bolo Sedmohradsko dôležitým geopolitickým činiteľom v stredovýchodnej Európe a na Osmanskej a Habsburskej ríši viedlo prakticky nezávislú politiku.

Dňa 26. augusta 1619, teda v ten istý deň, keď české stavy vyhlásili Ferdinanda II. za zosadeného a za panovníka si zvolili Fridricha Falckého, začal Gabriel Betlen vojenskú akciu proti Viedni. Už v prvých septembrových dňoch sa v Abovskej a Gemerskej stolici objavili oddiely hajdúchov pod vedením Juraja Rákociho. Tento uznávaný vojenský veliteľ pochádzajúci z Rakovca v Zemplínskej stolici stál na čele vplyvnej skupiny protihabsbursky a protikatolícky naladenej šľachty z horných častí Uhorska a patrila k popredným vojenským činiteľom Sedmohradska. Po istom váhaní košickí mešťania 5. septembra otvorili jeho oddielom brány a väčšina posádky sa k nim pridala. Veliteľa Horného Uhorska Ondreja Dóciho Rákoci zajal a nechal internovať v Sedmohradsku. Jeho hajdúsi v Košiciach zversky zavraždili troch jezuitov, ktorých začiatkom 20. storočia vyhlásili za blahoslavených a roku 1995 za svätých. Hajdúsi prepadli jasovský kláštor, kde

⁷ KATONA, Stephanus. *Historia regni Hungariae, tomulus XI. ordine XXX.* Budae, 1794, s. 167-177.

zajali titulárneho biskupa Ladislava Majténiho. Po fyzickom týraní sa mohol za veľkú čiastku vykúpiť. Na zvesti o prieniku hajdúchov pod Tatry spišský prepošť Hosútóty ušiel do Poľska. Keďže sa mu ušiel titul „Kladivo na heretikov“, bol najvyšší čas. V snahe zabrániť väčším škodám na opustenom majetku, Spišská stolica poverila Baltazára Petrócyho, aby dohliadal na budovy a stodoly, v ktorých bola už uskladnená časť úrody.⁸ Prevažná časť spišskej šľachty sa pridala k Betlenovi, ale mnohí tak urobili len pod tlakom okolností. Dedičný spišský župan Stanislav Turzo patrilo medzi umiernených prívržencov sedmohradského kniežata a nemal v úmysle sa podieľať na úplnom pretrhnutí zväzkov s Habsburgovcami. Keď v septembri 1624 Ferdinand II. udelil Spišskej stolici a županovi právo používať na potvrdenie písomností červený vosk, pripomenul vernosť a stálosť spišských magnátov a šľachticov vo vojnových aj v mierových rokoch. Výsadná listina síce nesie stopy obvyklej frazeológie, no tak trochu vystihuje postoje tunajšej šľachty, u ktorej Betlen postupne strácal sympatie, a aj Stanislav Turzo sa z prívrženca stal napokon jeho protivníkom.⁹ Jeseň 1619 bola však v znamení víťazného ťaženia Gabriela Betlena. Na čele asi 15-tisícového zboru zaujal 12. septembra Debrecín. Odtiaľ zaslal listy stoliciam aj popredným magnátom. Oravskému županovi a dedičovi rozsiahlych panstiev Imrichovi Turzovi dal na vedomie, aké úspechy už dosiahol, a predpovedal, že keď prekočí rieku Tisu, šľachta na východe sa k nemu pripojí. O dva dni sa k Betlenovi dostavil Imrich Just, osobitný vyslanec Imricha Turzu, a doniesol množstvo listov so správami o situácii na Slovensku, ktoré Betlena veľmi tešili.¹⁰ 20. septembra vtiahol do Košíc a vyhlásil sa za ochrancu protestantov. Do mesta zvolal predstaviteľov stolíc a miest Horného Uhorska. Prítomní zvolili Juraja Rákociho za hlavného veliteľa Horného Uhorska, Betlena počtali titulom gubernátora a ochrancu krajiny a prisahali mu vernosť. Rákoci nariadil stoliciam osobnú insurekciu. Betlen sa s hlavnými silami vydal na pochod od Košíc na Spiš. Stolice aj slobodné kráľovské mesto Levoča sa pripravovali na príchod gubernátora, ochrancu krajinskej slobody a protestantov, no jeho vojsko, v ktorom bolo aj veľa Turkov, vyvolávalo obavy. Vzhľadom na stupňujúci sa konflikt v Čechách a v niektorých rakúskych krajinách a ťažko predvídateľný postoj Turkov sa budúcnosť zdala byť veľmi neistá, kto mal možnosť, pripravoval sa na ťažké časy. Na sviatok sv. Michala (29. 9.) Betlen dorazil do Levoče, kde ho mešťania okázalo privítali, odovzdali mu kľúče od brán a vystrojili hostinu. Slávnostné hodovanie narušili Betlenovi vojaci, ktorí sa nedostali do mesta. Vyplienili mestské majere, mlyny a záhrady. Rovnaký osud stihol aj Harichovce, Iliašovce, Kurimany, Repaše a ďalšie obce. V Spišskom Podhradí spálili päť domov akiste z náboženských dôvodov, keďže patrili kapitule. Na poradu so sedmohradským kniežatom do Levoče dorazili štyria tureckí pašovia na čele s budúcnosťou. Hlavnou témou ich rozhovorov boli plány ďalšieho postupu. Ešte 30. septembra poslal z Levoče list trencianskemu a liptovskému županovi Gašparovi Iľesházymu, ktorý

⁸ WAGNER, Carolus (ed.). *Analecta Scepussii sacri et profani*, vol. 2. Viennae, 1773, s. 102.

⁹ Tamže, s. 20-23.

¹⁰ SZÁDECZKY, Kardos Lajos. *Bethlen Gábor és Trencsén vármegye*. Századok, 1915, s. 356.

¹¹ BAL, Jeromos, FÖRSTER, Jenő a KAUFFMANN, Aurél (trans. a ed.). *Hain Gáspár Lócsei krónikája*, s. 155.

patril medzi jeho tajných prívržencov. Objasnil mu vojenskú situáciu a najbližšie zámery. Nezabudol pripomenúť, že sa na rozdiel od Bočkaja snaží udržať disciplínu svojho vojska a obmedziť rabovanie.¹² To sa však nepotvrdilo. Kým Betlen tiahol so sprievodom z Levoče do Kežmarku, jeho vojaci na okolí Popradu vyplienili viaceré obce. Evanjelický kazateľ Ján Leibitzer si 30. septembra 1619 poznamenal: „*Gabriel Betlen pritiahol s veľkým vojskom a zriadil si tábor pri mestečku Poprad. Mnohí sa z neho rozutekali a tu v Hozelci narobili veľké škody. Mne z hlavy strhli hodvábnu čiapku. Zabili mi všetky husi, kačice a holuby. Knieža sa medzitým zdržiaval v Kežmarku so svojím veľkým sprievodom.*“¹³ Na Spiši Betlen dlho nepobudol a nasledoval svoje oddiely, ktoré medzitým zaujali horné Považie a už 2. októbra Štefan Petneházy s tisíckou jazdcov obsadil Žilinu. O dva dni Gabriel Betlen na pozvanie oravského župana Imricha Turzu obedoval v Bytčianskom kaštieli. Jediný syn v roku 1616 zomrelého palatína Juraja Turzu sa k Betlenovi pripojil so všetkou svojou zbrojnou mocou, ktorú tvorili štyri pešie a štyri jazdecké zástavy.¹⁴ Zatiaľ sedmohradské vojsko pokračovalo vo víťaznom ťažení. Nebolo sily, ktorá by ho zastavila, magnáti jeden po druhom sa pridávali k Betlenovi.

Bratislavská mestská rada 26. septembra rokovala o Betlenovej výzve podporiť jeho akciu, ktorú rozoslal po krajine ešte z Debrecína pred dvoma týždňami. Mesto už muselo prijať opatrenia, aby zabránilo vniknutiu skupinám utečencov, ktorí zo strachu pred sedmohradskými oddielmi a ich osmanskými spojencami hľadali za múrmi mesta a pod ochranou hradu bezpečie. Pre obavy z nedostatku potravín a zo strachu pred rozšírením epidémií mestská rada nariadila zavrieť pred utečencami brány.¹⁵ Betlenove oddiely sa zatiaľ bez boja zmocnili celého Považia a František Rédey (Rhédey) opanoval Nové Zámky, keďže ich veliteľom bol preddunajský kapitán a spišský župan Stanislav Turzo, ktorý zatiaľ patril medzi prívržencov sedmohradského kniežaťa. Už 10. októbra 1619 Betlen dorazil do Trnavy, kde rokoval s vyslancami zvoleného českého kráľa Fridricha Falckého o spoločnom postupe a prijal od nich záloh 40-tisíc zlatých. Vyhlásil, že v Uhorsku niet šľachtica, pevnosti ani mesta s výnimkou Bratislavy, ktoré by neboli na jeho strane.

Rôzne živly z radov šľachty a sedliactva využili zmätok a rozvrat, ktoré sú sprievodným javom všetkých pohnutých udalostí, a ešte pred príchodom Betlena vyrabovali kúrie a stodoly zemanov v Nitrianskej stolici. Stoličné orgány nariadili vyšetrowanie, navrátenie rozkradnutých vecí a dobytká a potrestanie vinníkov, ale črtala sa len malá nádej, že páchatelia budú niekedy vypátraní a potrestaní.¹⁶

Ferdinand II. musel čeliť ďalšiemu náporu českého stavovského vojska opäť ohrozujúceho Viedeň. Betlen českým spojencom poslal na pomoc 8-tisícový zbor. Mladší brat

¹² Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz. Ed. SZÁDECZKY, Lajos. *Magyar történeti tár*, 1915, s. 7-11.

¹³ KATONA, Stephanus. *Historia regni Hungariae*, tomulus XI. ordine XXX. Budae, 1794, s. 227.

¹⁴ Tamže, s. 228.

¹⁵ LUKINICH, Imre. *Bethlen Gábor és Pozsonyi városa*. Századok, 1921/1922 (LV-LVI.) s. 14.

¹⁶ *Monumenta Hungariae juridico historica. Corpus statutorum, tomus IV., pars I. Statuta et articuli municipiorum Hungariae cis Danubiorum*. Eds. Kolozsváry Sándor, Óvari Kelemen. Budapest, 1896, s. 149-150.

cisára arcivojvodu Leopold, pasovský biskup, poslal na lodiach k Bratislave asi 1 200 mušketerov a ďalších ozbrojencov, aby sa obrana strategicky dôležitého mesta posilnila. Bratislavskí mešťania odvolaním sa na svoje staré výsady im odmietli otvoriť brány a ani palatín a strážcovia koruny ich nepustili na hrad. Utáborili sa v domoch na predmestiach v blízkosti bratislavských hradieb. Cisárski vojaci podcenili strážnu službu v presvedčení, že nepriateľ je ešte ďaleko a panujúce nepriaznivé počasie znemožňuje rýchle presuny. Betlen ich však prekvapil, potvrdiac tak vojvodcovský talent. S početnými jazdeckými silami ešte v noci vyrazil z tábora pri Senci a hajdúsi už okolo štvrtej ráno 14. októbra udreli na nič netušiaceho protivníka. Podpálili bratislavské predmestia a cisárskych vojakov, ktorých útok prekvapil ešte v hlbokom spánku, hajdúsi poľahky premohli. Katastrofa pod bratislavskými hradbami bola nevídaná, údajne viac ako dve tisícky cisárskych vojakov boli zabití alebo zajatí. Podľa Betlena sa z 2 800 Nemcov zachránili sotva tri stovky. Pritom sám stratil sotva 50 chlapov. Veliteľ cisárskeho zboru Krištof Tieffenbach pripustil 400 zabitých. Tri ťažké delá, ktoré privliekol k Bratislave, nechal nahádzať do Dunaja, aby sa ich protivníci nezmocnili. V hlásení sa pošťožoval, že z mesta na nepriateľa nepadol ani jediný výstrel.¹⁷ Juraj Závodský vo svojich zápiskoch uvádza, že hajdúsi zabili 1 300 príslušníkov cisárskeho vojska, čo sa zdá byť pravdepodobnejšie ako Betlenove nadhodnotené a Tieffenbachove podhodnotené údaje.¹⁸ Pod dojmom ťažkej porážky cisárskych bratislavskí mešťania otvorili sedmohradským oddielom brány. Rovnako palatín Žigmund Forgáč si uvedomil, že v tejto situácii hrad neubrání a 18. októbra ho vydal aj s korunovačnými klenotmi, ktoré tu boli uschované. Betlen sa s palatínom dohodol na zvolaní snemu už na 11. novembra a knieža vzápätí na snemové rokovania pozýval svojich prívržencov.¹⁹ Ferdinand II. oznámil, že taký snem neuzná, ale v záujme zmierenia je pripravený sám ho zvolať.

Počas krátkeho pobytu v Bratislave Betlen v Dóme sv. Martina dal slúžiť ďakovnú omšu za víťazstvo. Bola to prvá u nás zaznamenaná ekumenická bohoslužba, rímskokatolícky kňaz vykonával obrady, obaja protestantskí kazatelia – kalvínsky a luteránsky držali kázeň.²⁰ Už na konci októbra niekoľko Betlenových pomocných oddielov s vojskom českých rebelov obliehalo Viedeň. Súčasne s vojnou medzi habsburskými silami a protestantskými armádami sa rozohrela aj propagandistická vojna. Uhorskú verejnosť zaplavovali zvesti, že Habsburgovci ponúkli Turkom odstúpenie niekoľkých pevností, finančný dar a zvrchovanosť nad šesťdesiatimi pohraničnými dedinami v prípade, ak zostanú neutrálni.²¹ Po predchádzajúcich skúsenostiach s habsburskou nejednoznačnou politikou voči Osmanskej ríši mnohí tomu aj verili.

Na jeseň 1619 osud Viedne opäť visel na vlásku. Ferdinand II. sa prostredníctvom diplomacie snažil oslabiť nebezpečnú protestantskú koalíciu, ktorej ešte nedokázal vojensky čeliť. Aby skoncoval s podporou Betlena zo strany Osmanskej ríše, prostredníctvom svojho

¹⁷ LUKINICH, Imre. Bethlen Gábor..., *c. d.*, s. 18-19.

¹⁸ ZÁVODSZKY, Georgii diarium. *C. d.*, s. 375.

¹⁹ SZÁDECZKY, Kardos Lajos. *Bethlen Gábor és Trencsén vármegye*. Századok, 1915, s. 363.

²⁰ LUKINICH, Imre, *c. d.*, s. 20.

²¹ KATONA, *c. d.*, s. 205.

vyslancu cisár údajne ponúkal Turkom prepustiť Vacov, Vesprím a Tatu a 100-tisíc zlatých. Turci však nereagovali. O ponuke sa zo spoľahlivých zdrojov v Istanbule dozvedel aj Betlen a v marci 1620 o snahách Viedne písomne informoval spišského župana Stanislava Turzu. Viac porozumenia cisárska diplomacia našla na dvore poľského kráľa Žigmunda III. V poľskom pohraničí prívržencom habsburskej strany kráľ umožnil organizovať vojenské oddiely a krajinským hodnostárom dal pokyn, aby im boli nápomocní.²² Cisárskemu vyslancovi v Poľsku grófovi Althanovi a zemplínskemu magnátovi Jurajovi Drugetovi sa tak podarilo zhromaždiť osemtisícový zbor, ktorý vpadol cez Dukliansky priesmyk na Zemplín. Betlenov hornouhorský veliteľ Juraj Rákoci sa pokúsil protivníka zastaviť, ale neďaleko Humenného jeho vojsko 23. novembra utrpelo porážku. Rákociho vojsko pozostávalo zväčša zo zmobilizovaných stoličných oddielov. Levoča musela niekoľko dní pred Drugetovým vpádom postaviť 200 peších žoldnierov a podľa záznamov levočského kronikára mnohí z nich padli.²³ Príčinou porážky bolo podcenenie protivníka a nízka morálka šľachtických insurgentov, ktorí opustili bojisko a zanechali nepriateľovi veľkú korisť.²⁴ Drugetovi kozáci prenikli k Sečovciam a mestečko spálili. Zakrátko sa objavili pod Košicami a mesto vyzvali na kapituláciu. Drugetovo ťaženie zachránilo Ferdinanda II. od pohromy. O vpáde nič netušiaci Gabriel Betlen 24. novembra 1619 na čele spojených uhorsko-českých vojsk po novom lodnom moste pri Bratislave prekročil Dunaj a tiahol na Viedeň, ktorú plánoval dobyť. Podarilo sa mu obsadiť viedenské predmestia a pripravoval sa na útok. Keď dorazila sprava o Drugetovom vpáde, ktorým boli ohrozené jeho spojenia so Sedmohradskom, 30. novembra stiahol vojsko spod viedenských hradieb a na východ poslal niekoľko zborov. Juraj Sėci tiahol od Viedne k Filákovu a Petneházy cez Liptov na Spiš. Kým však v zimnom čase dorazili do horných častí Uhorska, uplynul takmer mesiac a zatiaľ kozáci vyrabovali mnoho obcí najmä v povodí Torysy od Prešova až k poľským hraniciam. Začiatkom januára Drugetov zbor sa stiahol do Poľska, ale kozáci si okrem bohatej koristi odviekli mnoho mladých dievčat.²⁵ Plienieť kozákov a Poliakov pobúrilo verejnú mienku, šľachta požadovala odvetný vpád do Poľska. Našlo sa však iné riešenie. Už 21. júna hlavný organizátor diverzie proti sedmohradskému kniežaťu Juraj Druget náhle zomrel v poľskom exile. Šírili sa zvesti, že bol otrávený.²⁶

Medzitým v Bratislave prebiehali snemové rokovania. Vzhľadom na úspechy protihabsburskej koalície prevládala snaha zbaviť Ferdinanda II. trónu. Vyslanci Levoče oznámili domov, že už 12. januára bude voľba a korunovácia Betlena za uhorského kráľa. Palatín Žigmund Forgáč a viacerí ďalší zaujali však rezervovaný postoj. Padali aj návrhy odčleniť

²² DEMKÓ, Kálmán. *A magyar-cseh confederatio és a Bestercezbányai országgyűlés 1620-ban*. Századok, 1886, s. 109.

²³ Značné straty levočských pešiakov potvrdzuje aj list mestského predstavenstva vyslancom na bratislavskom snemovaní z 10. decembra 1619. DEMKÓ, Kálmán. *Adatok az 1619-1620-iki pozsonyi országgyűlés történetéhez*. Századok, 1881, s. 432.

²⁴ BAL, Jeromos, FÖRSTER, Jenő a KAUFFMANN, Aurél. *C. d.*, s. 155.

²⁵ GENERSIK, Christian. *Merkwürdigkeiten der königlichen Freystadt Késmárk in Oberungarn, am Fusse der Carpathen*, vol. 1. Kaschau, 1804, s. 365.

²⁶ ZÁVODSZKY, Georgii diarium. *C. d.*, s. 376.

Horné Uhorsko až po Tatry²⁷ a poskytnúť túto čiastku Betlenovi po dobu jeho života. Napokon z toho nič nebolo, lebo aj tu sa názory rozchádzali. Stavby mu však odsúhlasili titul knieža Uhorska a právo disponovať kráľovskou mocou na územiach, ktoré ovládal za asistencie palatína a radcov. Nariadili osobnú insurekciu každému šľachticovi schopnému držať zbraň a za 10-tisíc zlatých vyzbieraných v stoliciach sa malo dodatočne postaviť 3-tisíc pešiakov. Na bratislavskom panovníkom neuznanom sneme účinkovali aj vyslanci českých, moravských, sliezskych a rakúskych protestantských stavov, ktorí s uhorskými stavmi 15. januára uzavreli večné spojenectvo. Zároveň bolo dohodnuté vyslanie posolstva do Čiech, Nemecka, Poľska a k sultánovi. Betlen poveril Imricha Turzu, plynule hovoriaceho po slovensky a po česky, aby v Prahe dohodol podrobnosti spojenectva s českým kráľom a vzbúrenými stavmi. No už na druhý deň Betlenovi poverenci dojednali s cisárom prímerie platné až do sviatku sv. Michala (29. septembra). Podmienky boli veľmi výhodné: Ferdinand II. zvolá nový snem, Betlenovi prenechá vládu nad hornouhorskými stolicami, štyri z nich budú pripojené k Sedmohradsku aj s hradom a panstvom Mukačevo, okrem toho Betlen obdrží sliezske vojvodstvá Opole a Ratibor aj s titulom ríšskeho kniežaťa a v Českom kráľovstve dostane majetok v hodnote 200-tisíc zlatých.²⁸

Prímerie

Pokoj zbraní knieža využil na vnútornú konsolidáciu územia, ktoré ovládal. Za dočasné sídlo si zvolil Košice. Mesto, ktoré bolo centrom horného Uhorska, viac vyhovovalo odboju ako Bratislava, ležiaca na rakúskych hraniciach s obyvateľstvom zväčša nemeckej národnosti, kde tradične prevládali sympatie s habsburským rodom. Dňa 18. februára sa skončil panovníkom neuznaný snem v Bratislave, kde bolo rozhodnuté, že ďalšie snemovanie sa začne 31. mája v Banskej Bystrici, vyslanci potvrdili náboženskú slobodu a prijali uznesenie, že do Čiech, k ríšskym kniežatám, do Poľska a k Porte sa vyšlú osobitné posolstvá. Ferdinand II. napriek Betlenovmu želaniu neuzavrel rovnaké prímerie s českými vzbúrencami, ktorých chcel za každú cenu vojensky premôcť. Betlen si uvedomoval, že len užšou spoluprácou s českými protestantmi a aj s pomocou Turkov má nádej odolať sústredenému náporu katolíckeho tábora, ktorý začiatkom roka 1620 už nadobúdal konkrétnu podobu. V polovici marca 1620 odišla do Prahy delegácia dvoch desiatok uhorských pánov. Na jej čele bol len 23-ročný dedičný oravský župan Imrich Turzo, jeden z hlavných podporovateľov Betlena. Po niekoľkotýždňových vyjednávaniach obe strany obnovili uhorsko-českú stavovskú konfederáciu z roku 1606, ku ktorej pristúpili aj Fridrich Falcký s Gabrielom Betlenom. Obe strany sa dohodli, že budú úzko spolupracovať vo vojenskej aj politickej oblasti, bez vedomia druhej nevypovedajú vojnu ani neuzavrú mier, na svojich územiach nedovolia účinkovať jezuitom, vzájomne si zaručia slobodný obchod, budú vydávať spoločné peniaze a do Istanbulu vyšlú posolstvo

²⁷ Demkó v štúdiu Adatok az 1619-1620-iki pozsonyi országyülés történetéhez identifikoval geografické označenie udané levočskými mešťanmi „Alt Vater“ ako Fatru. Pravdepodobne však šlo o Tatry, jeden z najvyšších tatranských končiarov ľud v 17. storočí nazýval Starý otec.

²⁸ SZÁDECZKY, Kardos Lajos. *Bethlen Gábor és Trencsén vármegye*. Századok, 1915, s. 364.

so žiadosťou o podporu. Na druhej strane české stavy prisľúbili uhorským spojencom ročne 50-tisíc zlatých na protitureckú obranu.²⁹

Fridrich Falcký v snahe utužiť vzájomné vzťahy nielen diplomatickými rokovaniaми si Imricha Turzu zvolil za krstného otca svojho práve narodeného syna. Nasledovali porady hornouhorských stolíc a miest v Košiciach, kam poslal svojich zástupcov aj Kežmarok. Keďže bolo rozhodnuté, že sa bude pokračovať v boji, na stolice a mestá uvalili mimoriadne dane, kežmarskí mešťania museli zaplatiť 700 toliarov.³⁰ Betlen, ktorý medzitým vybavoval sedmohradské záležitosti a zdržiaval sa v Košiciach, zavítal 17. mája do Levoče, kde sa mala konať porada hlavných krajinských hodnostárov, ale palatín Žigmund Forgáč už neprišiel, preto sa knieža vrátil do Košíc. O intenzite Betlenových diplomatických stykov svedčí aj jeho krátky pobyt v Levoči, počas ktorého rokoval s delegáciou česko-moravsko-rakúskych konfederovaných stavov, kráľovskými komisármi Ferdinanda II. a navštívili ho aj traja tureckí pašovia.³¹

V posledný májový deň roku 1620 sa v Banskej Bystrici začal snem. O rokovania bol veľký záujem. Do mesta, ktoré s odstupom 78 rokov opäť hostilo snemových ablegátov, sa dostavili aj francúzski, poľskí, tureckí, českí, moravskí a sliezski vyslanci. Knieža Betlen zavítal do Bystrice 10. júna popoludní sprevádzaný ôsmimi tisíckami vybraných vojakov, viacerými magnátmi a vyslancami z cudziny.³²

Cisárska delegácia sa objavila až 1. augusta. Jej energický vedúci plukovník a neskorší maršal Ramboldo Collato nebral veľké ohľady na protokol. Do rokovacej miestnosti vstúpil s pokrytou hlavou, vytiahol z pošvy meč a zaujal kreslo vyhradené Betlenovi. Sebavedome vyhlásil, že o krajinských záležitostiach môžu rokovať len panovníkom poverené osoby. Bystrické rokovania vyhlásil za neplatné a snem za rozpustený.³³ Potom ako cisárska delegácia Bystricu opustila, iniciatívy sa ujala radikálna opozícia a turecký vyslanec prečítal 18. augusta sultánov ferman odporúčajúci Betlena za uhorského panovníka. O týždeň stavy vyplnili prianie Osmana II., zosadili Ferdinanda II. a za kráľa si zvolili sedmohradské knieža. Uhorský snem s ročným oneskorením postupoval rovnako ako českí protestanti, ale Betlen patril k rozvážnym politikom. Jeho hlavným cieľom bolo upevnenie Sedmohradska. Aby si nezhatal cestu k zmierneniu s Ferdinandom II, nedal sa korunovať, aj keď mal korunovačné klenoty vo svojej moci. Niektoré pramene naznačujú, že v skutočnosti po korune v kútiku duše túžil.³⁴ Napriek tomu, že bol pánom Uhorska, v konflikte s Habsburgovcami sa na spojencov nemohol

²⁹ *Magyarország történeti kronológiája II.* Ed. Benda Kálmán. Budapest, 1989, s. 449.

³⁰ GENERSIICH, Christian. *C. d.*, s. 367.

³¹ BAL, Jeromos, FÖRSTER, Jenő a KAUFFMANN, Aurél (trans. a ed.). *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 155.

³² LUKINICH, Imre. *C. d.*, s. 177.

³³ Plukovník Collato bol za svoje neohrozené účinkovanie a iné služby odmenený konfiškovaným panstvom Brtnice neďaleko Jihlavy.

³⁴ Keď ho Betlenov dvorný kazateľ Peter Alvinci žiadal, aby sa nechal korunovať, knieža mu odpovedal, že uhorského kráľa môže korunovať len ostrihomský arcibiskup. Alvinci sa vraj ponúkol, aby ho Betlen vymenoval za ostrihomského arcibiskupa, čím bude táto prekážka odstránená. „Právo menovať biskupov prináleží len kráľom a ja som ich rady ešte nerozmnožil,“ odpovedal vraj Betlen. KATONA, Stephanus. *Historia regni Hungariae, tomulus XI. ordine XXX.* Budín, 1794, s. 496.

veľmi spoliehať. Český stavovský odboj na konci leta 1620 ochaboval a Osmanská ríša sa v tej dobe dostala do vojny s Poľskom.

Zákony prijaté na bystrickom sneme v náboženských záležitostiach potvrdili, že katolícka cirkev sa dostala do defenzívy, aj keď boli prítomní aj katolícki magnáti a šľachtici. V porovnaní s protestantmi boli v menšine. Snemoví vyslanci sa zákonom pokúsili utlmiť pretrvávajúce náboženské rozbroje. Kňazom všetkých troch cirkví sa zakázalo písomne, v kázni alebo aj v spoločenskom rozhovore napadnúť inú cirkev. Na náboženský zmier mali dozeráť obrancovia viery (*defensores religionis*), vybraní zo všetkých troch recipovaných náboženstiev pre každý krajinský dištrikt – zadunajský, preddunajský aj hornouhorský. Opäť raz bola potvrdená náboženská sloboda v znení Viedenského mieru a ďalších dodatkov. Katolícke biskupstvá mali byť obmedzené na tri (Nitra, Ráb a Jäger) a ročný príjem biskupov bol obmedzený na 2 000 zlatých. Ak by výnos z biskupských majetkov prevyšoval túto sumu, mali sa peniaze použiť na protitureckú obranu. Všetci jezuiti aj arcibiskup Peter Pázmán a s ním prepošť bratislavskej kapituly a titulárny biskup bosenský Tomáš Baláži mali byť vypovedaní z krajiny. Niektoré články výrazne obmedzovali cirkevno-právne úkony katolíckej cirkvi a sekularizovali jej majetky.³⁵

Nádeje, ktoré českí protestanti vkladali do Fridricha Falckého, sa nenaplnili. Bol síce hlavou protestantskej Únie, ale od nemeckých protestantských kniežat pomoc neprichádzala. Sklamal aj Fridrichov svokor anglický kráľ Jakub I. Zdráhal sa vojensky aj finančne podporiť zaťovo české dobrodružstvo. V novembri 1619 v pražskom Chráme sv. Víta Fridricha korunovali za českého kráľa. Vzápätí došlo k udalosti, ktorá pobúrila českých luteránov. Mladý panovník bol totiž kalvín a po korunovačnom akte jeho dvorný kazateľ zorganizoval obrazoborecký nájazd na Svätovítsku katedrálu. Kalvínski fanatici zničili chrámovú výzdobu aj prekrásny mariánsky oltár, dielo Lucasa Cranacha. Sympatie českej verejnosti ku kráľovi ochladli. Jeho manželka Alžbeta si napriek povestnej kráse nezískala srdcia poddaných pre jazykovú bariéru aj svoju anglikánsku vieru. Na jar 1620 nastal obrat v českej vojne. Ferdinand II. si zabezpečil vojenskú podporu bratranca Maxmiliána Bavorského a ním vedenej Katolíckej ligy. Cisár ho motivoval príslubom niektorých území Falckého kniežatstva, pravda, až po víťaznej vojne. Ku katolíckemu habsburskému bloku sa pripojil aj saský knieža Ján Juraj, ktorý ako horlivý luterán nenávidel kalvínov aj Fridricha Falckého. Keď ho Ferdinand II. ubezpečil, že na luteránov bude brať ohľady a naznačil mu možnosť pripojenia Hornej a Dolnej Lužice k Sasku, rozhodol sa podporiť cisára. Kým katolícky tábor silnel, keďže pápež aj Španielsko začali posielat veľké sumy na platenie žoldnierov, protestanti slabli. Fridrich Falcký sa od protestantského západu okrem prázdnych slov podstatnej pomoci nedočkal. Jeho nádejou zostávali uhorskí protestanti, knieža a zvolený uhorský kráľ Betlen, ba koketoval aj s Osmanskou ríšou.

V období, keď dráma v Banskej Bystrici vrcholila, oddiely Katolíckej ligy a cisárske vojsko pacifikovali Dolné Rakúsko, odkiaľ demoralizovaná armáda povstalcov vedená kniežaťom Kristiánom z Anhaltu ustupovala. Vojsko vzbúrených stavov mala podporiť

³⁵ ENGEL, Johan Christian. *Geschichte des ungarischen Reiches*. Diel IV. Wien, 1814, s. 410-412.

moravská zemská hotovosť a Betlenov expedičný zbor. Peniaze cisárskej strany napokon neutralizovali moravskú pomoc. Na konci októbra sedmohradský knieža vyslal kancelára Šimona Pěčiho s oddielom asi tritisíc jazdcov na pomoc českým protestantom. Ich pomalý presun cez Moravu kontrastoval s rýchlym pochodom spojenej armády Katolíckej ligy a cisárskych síl k Prahe. Ligistické a cisárske vojsko bolo početnejšie a na rozdiel od vojska vzbúrencov aj dobre platené. Navyše ho motivoval karmelitánsky mních Dominik, ktorý pred šíkom niesol obraz Panny Márie zázračne zachránený z oltára zničeného kalvínmi. Vojaci horeli nedočkavosťou, aby mohli skoncovať s českými rebelmi a okolo obeda zaútočili na ich postavenie na výšine Biela hora, neďaleko pražských mestských hradieb. Boj ešte ani poriadne nezačal, keď elitný žoldniersky pluk Mateja Thurna na protest proti nevyplácaniu žoldu vystrelil do vzduchu a odpochodoval z obrannej línie. Zvyšné jednotky rad-radom zachvacovala panika a v zmätku sa rozutekali. Fridrich Falcký, dozvediac sa o porážke, s dvorom a rodinou opustil Hradčany a to v takom chvate, že na Karlovom moste jeho sprievod stratil debnu s českými korunovačnými klenotmi. Stavovský odboj v Čechách sa skončil tak rýchlo, ako sa začal. Mnoho rebelujúcich šľachticov ušlo do zahraničia, viacerí aj na Slovensko. Už niekoľko dní po bielohorskej bitke sa hlava českých vzbúrencov gróf Matej Thurn objavil v Trnave. V Čechách sa začali konfiškácie majetkov kompromitovaných v odboji a rekatolizácia. Symbolickou bodkou za povstaním českých protestantov bola poprava 27 účastníkov rebélie zo šľachtického a meštianskeho stavu na pražskom Staromestskom námestí 21. júla 1621. Bol medzi nimi aj Ján Jesenius – Jesenský, jeden z poradcov Fridricha Falckého. Pred sťatím mu kat vyrezal jazyk za porušenie sľubu daného cisárovi, že sa viac nebude politicky angažovať.

Ďalší zápas Betlena s Ferdinandom II. a Mikulovský mier

Keď sa schyľovalo k porážke českých vzbúrencov po uplynutí deväťmesačného prímeria, na Slovensku sa rozhorela ďalšie etapa konfliktu medzi Habsburgovcami a sedmohradským kniežaťom. Cisárski generáli mali za úlohu viazať Betlenove sily, aby nemohli podporiť českých rebelov, s ktorými plánovali čo najskôr skoncovať. Začiatkom októbra Betlenove oddiely neúspešne napadli dobre opevnené dolnorakúske pohraničné mesto Hainburg, ležiace neďaleko Devína. Nasledoval prekvapivý útok cisárskeho zboru na Bratislavský hrad, ktorý tiež stroskotal. Pri tomto pokuse zahynul generál Henri de Dampierre, záchranca cisára z obklúčenej Viedne.³⁶ Jeho smrť verne opisuje epická báseň O Tompjerovi, ktorá zachytáva všetky podrobnosti vrátane odseknutia generálovej hlavy.³⁷ V nasledujúcich týždňoch sa na okolí mesta rozhoreli ťažké boje. Ferdinandovo rozhodné víťazstvo v Čechách ovplyvnilo aj postoj uhorskej šľachty. V jej radoch silneli snahy po zmierení s Viedňou. Betlen bol iného názoru, ale bez dostatočných finančných prostriedkov nemohol dúfať, že vojna s Viedňou bude úspešná. Mal síce čerstvo potvrdenú dohodu so sultánom, ale vzhľadom na vojnu Osmanskej ríše s Poľskom nemohol odiaľto očakávať významnejšiu pomoc. Naopak, Turci využili zmätky

³⁶ LUKINICH, Imre. *C. d.*, s. 190.

³⁷ MIŠIANIK, Ján. *Antológia staršej slovenskej literatúry*. Bratislava : SAV, 1964, s. 207-210.

v Uhorsku a 4. novembra obsadili mesto Vacov. Betlen 17. novembra nariadil všeobecnú mobilizáciu. Stoliciam a kráľovským mestám bola adresovaná požiadavka ohľadom dodatočných daní a vojenských kontingentov. Levoča musela zaplatiť 4 500 zlatých, vystrojiť 75 peších žoldnierov a navyše dodať 22 koní na ťahanie delostrelectva. Daňová povinnosť Kežmarku bola stanovená na 2 000 zlatých, v prípade zanedbania povinnosti mestám hrozila exekúcia. Kežmarskí mešťania nemali dostatok prostriedkov na rýchle zaplatenie povinností, preto najprv poslali len 600 a potom 400 zlatých. Nedoplatky sa prísne vyžadovali, v prípisoch znelo peniaze alebo krv.³⁸ Aj Spišskej stolici prichádzali Betlenove pokyny a príkazy, koľko vojakov treba ešte postaviť a aké množstvo peňazí vybrať od poddaných a šľachty. Na generálnej kongregácii v Levoči šľachta odsúhlasila, že z troch port postaví jedného pešiaka, dohromady to bolo 66 peších strelcov. Okrem toho musela do zbrane nastúpiť šľachta osobne a veľkým pozemkovým vlastníkom bola uložená povinnosť postaviť jazdcov na základe svojho majetku. Až dvanástich mala vystrojiť Zuzana Erdődiová, ktorá mala dispozičné právo nad spišským hradným panstvom, Štefan Tököly mal dodať osem, vdova po Jurajovi Horvátovi-Palócim päť, Mariášiovci štyroch atď.³⁹ Na začiatok januára bol zvolaný ďalší snem, tentoraz do Trnavy. Tu sa ukázalo, že medzi zhromaždenými stavmi už prevláda mierová strana. Betlen si uvedomil, že jeho pozícia na západe Slovenska nie je taká pevná, z Bratislavy nechal odviezť korunovačné klenoty a odvelil časť posádky. V Českom kráľovstve po rozprášení rebelov pokračovali v odboji len Valasi na východnej Morave a sliezsky magnát Ján Juraj Krnovský. Betlen, pokiaľ mohol, podporoval odboj na Morave a v Sliezsku, ale doma strácal pôdu pod nohami, pretože časť sedmohradského vojska bola na východe a na váhajúcich uhorských magnátov sa nemohol spoľahnúť. Cisár ponúkol amnestiu a magnáti zo západného a stredného Slovenska prechádzali do jeho tábora. Juraj Sécí už vo februári 1621 zaujal s 500 žoldniermi hrad Muráň a vypovedal volenému uhorskému kráľovi poslušnosť. Získal podporu kapitánov Filakova, Sečian i Balašských Ďarmot.

Betlen zanechal v mestách a na hradoch posádky a stiahol sa do Košíc. Na sklonku apríla 1621 cisársky generál Karol Bonaventura Buquoy obľahol Bratislavu. Mešťania žiadali, aby ich mesto bolo ušetrené a po krátkom vyjednávaní otvorili brány. Mestu cisár udelil 30. apríla amnestiu. Pokojnú kapituláciu využil palatín Forgáč a požiadal bratislavských evanjelikov o kľúče od Kostola sv. Martina a vzápätí ich dal katolíkom. Posádka na hrade o sile asi 500 mužov nemienila kapitulovať. Na znamenie odporu obrancovia vyvesili červenú zástavu a začalo sa obliehanie. Keď z Viedne dorazili pod Bratislavský hrad ťažké kanóny, 7. mája 1621 sa na hrade objavila biela zástava.⁴⁰ V Bratislave zostali silné oddiely cisárskeho vojska a čistenie západného Slovenska od betlenovcov pokračovalo. Zakrátko sa cisárske sily zmocnili Trnavy aj Nítry. Pod tlakom zmenenej situácie stolice, mestá aj magnáti v stále rastúcom počte prechádzali do tábora Ferdinanda II. Slovensko obchádzali deputátni komisári palatína Žigmunda Forgáča.

³⁸ GENERSICH, Christian. *C. d.*, s. 369.

³⁹ Štátny archív Levoča, Spišská župa. Kongregačný protokol číslo 10 (1614-1621), kart. 6, i, č. 29, s. 410-411.

⁴⁰ LUKINICH, Imre. *C. d.*, s. 209.

Boli to od začiatku verní stúpenci Ferdinanda II. Štefan Pálfi a Peter Koháry. Vydávali osvedčenia, aby cisárske vojsko odpadlíkov od Betlena aj napriek ich predchádzajúcemu postoju považovalo za verných prívržencov zákonného panovníka. V Hronskom Beňadiku 26. mája 1621 také svedectvo spísali pre Hontiansku stolicu. V dokumente sa môžeme dočítať, že hoci sa celá stolica zúčastnila na Betlenovom odboji, tunajšia šľachta uznala svoju neveru a očistila sa reverzom a sľubom vernosti, ktorý komisári aj prevzali. Obaja vyzvali všetky vojenské orgány, aby s obyvateľmi stolice zaobchádzali ako s vernými prívržencami panovníka.⁴¹ V snahe zvýšiť tlak na váhajúcich, zo Sliezska do severných okresov Trenčianskej stolice vpadli početné kozácke oddiely, ktoré na pomoc Ferdinandovi II. poslal poľský kráľ Žigmund. Vyplienili viacero obcí podpálili žilinské predmestia, zabili tu 80 osôb a richtára odviekli do zajatia.⁴² Betlenova pozícia u magnátov a zemanov sa s predlžujúcou a ničivou vojnou oslabovala. Aby si zabezpečil lojalitu váhajúcej šľachty slovenských stolíc, najmä Trenčianskej, Nitrianskej, Oravskej a Turčianskej, vyžiadal si od jednotlivcov písomnú prísahu vernosti. Šľachtici pri živom Bohu a Najsvätejšej Trojici prisahali, že zo všetkých síl budú verne slúžiť svätej uhorskej korune, zvolenému kráľovi Gabrielovi Betlenovi, vlasti, pravej viere, národu a slobode. Nikdy sa nespoja s najväčšími nepriateľmi vlasti – Nemcami, Francúzmi, Španielmi, ale ani s uhorskými rebelmi a ich cisárskymi komplicmi. V závere písomnej prísahy sa zaväzovali ju dodržať pod hrozbou straty cti, všetkých majetkov a života. Väčšina prísah bola podpísaná na hrade Lietava pred Betlenovým splnomocnencom Imrichom Turzom na sklonku júna a na začiatku júla 1621. Prísahu zložil aj trnavský richtár a mešťania Trnavy. Prevažná väčšina z takmer stovky prísah je latinská, tri boli zložené po maďarsky a dve aj po slovensky. Mnohí prisahajúci šľachtici užívali rodové priezviská ešte v slovenskej forme.⁴³

Začiatkom leta sa boje vystupňovali. Cisárovi po celý čas verní bratia Štefan a Mikuláš Pálfiovci aj Tomáš Bošňák na čele uhorských a nemeckých žoldnierov prenikli k bankským mestám. Zatiaľ cisársky zbor generála Buquoya obliehal Nové Zámky. Do jeho tábora sa dostavil s menším oddielom aj palatín Žigmund Forgáč, ktorý už koncom roka vymenil stranu. Zakrátko však pod Novými Zámkami nečakane zomrel, čo bola pre cisársky tábor veľká strata. Moderná pevnosť odolávala a sedmohradský knieža s čerstvými silami sa ponáhlal Novým Zámkom na pomoc. V úzkom hrdle Hrona pod Zvolenom mu obaja Pálfiovci a Bošňák skrížili cestu. V krvavej bitke trvajúcej dva dni Betlen zvíťazil aj vďaka tureckým pomocným oddielom a stal sa pánom celej oblasti. Za bojov boli zničené dediny Trnavá Hora, Piteľová, Jalná Breznica a ďalšie. Obyvatelia, ktorí pohromu prežili, si vybudovali nové obydlia vo vyššie položených častiach chotára, ďalej od rieky Hron, kadiaľ príliš často tiahli vojská. Tu mali viac pokoja a väčšiu bezpečnosť.⁴⁴

⁴¹ Štátny archív Nitra, archív rodu Botka, Vozokany. Kartón č. 1.

⁴² SZÁDECZKY, Kardos Lajos. *Bethlen Gábor és Trencsén vármegye*. Századok, 1915, s. 499.

⁴³ PETTKÓ, Béla. Ki tették le a hüsegesküt a Bethlen Gábornak. *Történelmi tár*; 1887, s. 243-252.

⁴⁴ Vystahovanie obyvateľov na okolité výšiny dáva do súvislosti s touto bitkou Michal Matunák v dejinách Kremnice, s. 404.

Počas bitky padol do zajatia jeden z veliteľov uhorsko-cisárskych síl Štefan Pálfi. Za prepustenie musel sedmohradskému kniežaťu dať 20-tisíc zlatých a venoval mu vzácny zlatý pohár.⁴⁵

Betlen posilnený víťazstvom sa ponáhlal obliehaným Novým Zámkom na pomoc a 10. júla 1621 pod ich hradbami cisársky zbor krvavo porazil. V boji zahynul aj víťaz bitky na Bielej hore generál Karol Bonaventúra Buquoy.

V nasledujúcich dňoch Betlenove hlavné sily postupovali na západ. Pri Trnave sa k nim pripojili zvyšky českého stavovského vojska, rozprášeného pred deviatimi mesiacmi na Bielej hore, a oddiely Jána Juraja Krnovského. V druhej polovici augusta obľahli Bratislavu. Betlen si zriadil veliteľské stanovište na vršku nad mestom, kde mali bratislavskí mešťania vinice. V blízkosti mestských hradieb rozostavil delostrelecké batérie a začal mesto bombardovať. Ale Bratislava vzdorovala, posádka tentoraz tvorili valónski žoldnieri, rozhodnutí brániť sa do posledného dychu. Mestu na konci augusta dochádzali potraviny, len vína bol dostatok. Kolónu zásobovacích vozov s mäsom a chlebom zajali obliehatelia. Početný oddiel hladných Valónov, potúžených však dobrým vínom, sa 31. augusta smelým výpadom pokúsil získať potraviny u nepriateľa. Betlenovci ich však zaskočili, obkľúčili a neďaleko dnešného Blumentálskeho kostola všetkých nemilosrdne zmasakrovali. Ostreľovanie mesta zosilnelo a hradby boli na niekoľkých miestach prelomené. Zdalo sa, že osud Bratislavy je spečatený, katolícki mešťania sa ukryli v kostoloch, pripravení na najhoršie. Ťažko skúšané mesto na pokraji síl zachránili cisárske oddiely generála Caracciolu. Betlenovci zanechali obliehanie, pred odchodom však spálili všetky domy na predmestí. Radosť zo záchranu zakalil Caracciolov príkaz Bratislavčanom odovzdať všetky zbrane. Keďže vo väčšine boli prívržencami Lutera, považoval ich za nespoľahlivých, len richtár si mohol ponechať svoj meč.⁴⁶ Sedmohradský knieža a zvolený uhorský kráľ si dokázal spočítať, že v zápase s Ferdinandom II. sa protestantský tábor ocitol v defenzíve a pristúpil na mierové rokovania. Pozíciu v Uhorsku si ešte narýchlo upevňoval rozdávaním majetkov svojim prívržencom a masovým povyšovaním do šľachtického stavu, čím narobil veľa zmätkov. S cieľom povzniesť Sedmohradsko, dal z Košíc odviezť tlačiareň do Alba Julie. Z Moravy vyhnaným anabaptistom ponúkol nový domov v Sedmohradsku. V stredoslovenských bankských mestách zlákal niekoľko stoviek haviarov, hutníkov, minciarov a ďalších bankských špecialistov na údajne dobre platenú prácu. Do Betlenovho kniežatstva odišli aj s rodinami. O necelý rok sa všetci napospol vrátili, pokiaľ za sedmohradské dobrodružstvo nezaplátili životom. „*Zhnusyla*

⁴⁵ Prekrásny umelecky vypracovaný pohár dostal Mikuláš Pálfi od rakúskych provincií za znovudobytie pevnosti Ráb (Győr) z rúk Turkov roku 1598. Gabriel Betlen pohár pri nejakej príležitosti daroval tureckému sultánovi. Keď sa opäť predlžoval mier medzi Osmanskou ríšou a Habsburgovcami, sultán pohár posunul Ferdinandovi III. Cisár ho nakoniec vrátil Pálfiovskej rodine. Palatín Pavol Pálfi vzácnu pamiatku nechal uložiť do rodinného archívu. V Malackách a neskôr v Bratislave zostal až do konca 19. storočia, keď sa vybral na svoju poslednú púť do Budapešti. Dnes patrí medzi obdivované exponáty Maďarského národného múzea. Slovenský národný archív Bratislava, Ústredný archív rodu Pálffy (ďalej SNA UPA), *Elenchus novus litteralium, instrumentorum et actorum achivi centralis I..... anno 1829*, s. 127-128.

⁴⁶ PORTISCH, Emil. *Geschichte der Stadt Pressburg*. Bratislava, 1934, s. 361-362.

sa jim služba sedmyhradská pretože jim zle bylo placeno,“ poznamenal neznámy pisateľ do farskej knihy mestečka Slovenská Ľupča.⁴⁷

Hoci sa už v septembri 1621 rozbehli mierové rozhovory v Skalici, na Slovensku ďalej zúrili boje. Časť Betlenových vojsk po víťazstve pri Nových Zámkoch sa pokúšala dobyť Nitru. Hradná posádka vedená Robertom Beiselom a kastelánom Valentínom Halgašom bola odhodlaná Nitru brániť. Obliehaniu odolávali po celú jeseň až do decembra 1621. Väčšina budov na hrade bola zničená a s príchodom zimy posádka trpela chladom a dažďami. Nedostatok potravín a munície prinútil veliteľov Nitrianskeho hradu 19. decembra 1621 ku kapitulácii.⁴⁸ Ťažko skúšaná Nitrianska stolica na sklonku novembra zažila ešte aj vpád kozákov. Do jej západných častí vtrhli z Moravy. Za obeť im padla Myjava a niekoľko okolitých obcí. Bojovní Myjavci predtým pustošili moravské pohraničné obce a rozprášili aj kozácke oddiely. Dokonca sa im podarilo oslobodiť kozákmi pred niekoľkými mesiacmi zajatého žilinského richtára.⁴⁹

Skalické mierové rozhovory prerušila nečakaná smrť hlavného vyjednávača. Oravský župan, jediný syn palatína Juraja Turzu a Alžbety Coborovej Imrich Turzo po krátkej chorobe 19. októbra 1621 nečakane zomrel. Jeho smrťou vymrela bytčianska vetva turzovského rodu. Po vynútenej prestávke ho nahradil spišský župan a preddunajský kapitán Stanislav Turzo. Rokovania pokračovali v moravskom meste Mikulov, kde na Silvestra 1621 s cisárskymi poverencami Petrom Pázmáňom a Mikulášom Esterházym dojednal podmienky mieru. O niekoľko dní Betlen aj Ferdinand II. zmluvu ratifikovali.

Mierová zmluva obsahovala viaceré body prímeria z januára 1620. Cisár udelil Betlenovi titul ríšskeho kniežata a prenechal mu sliezske vojvodstvá Opole a Ratibor. Do konca života mu prepustil sedem stolíc na východe krajiny, medzi nimi aj Zemplín a Abov aj s Košicami. Panovník sa navyše zaviazal posielat' kniežat'u každoročne 50-tisíc zlatých na udržiavanie pohraničných pevností na prepustenom území. Betlen sľúbil vydať všetky obsadené pevnosti a vrátiť korunovačné klenoty. Oprávnenosť Betlenových majetkových donácií mal preskúmať nasledujúci snem, jeho nobilitácie zostali v platnosti. Všeobecná amnestia, potvrdenie náboženskej slobody a privilégii z roku 1606 a 1608 uspokojili uhorskú šľachtu.

Pamätnou udalosťou bolo navrátenie korunovačných predmetov. Rituál presunu koruny z Košíc popod Tatry do Bratislavy má sotva obdobu v iných európskych monarchiách. Vtedajšia feudálna spoločnosť historickej relikvii hlásiacej sa do doby kráľa Štefana, v skutočnosti však zdobiaca kedysi hlavu kráľa Svätopluka, pripisovala obrovský význam. Vládlo presvedčenie, že korunovačné klenoty a najmä koruna reprezentujú samostatnosť krajiny. Štyri východoslovenské kráľovské mestá – Levoča, Prešov, Bardejov a Sabinov museli postaviť 200 jazdcov, ktorí tvorili sprievod. Na ceste z Prešova do Levoče korunu sprevádzalo 60 skvostne oblečených mešťanov. V levočskom Chráme sv. Jakuba pri vyloženej korune richtár a mestská rada odprisahali vernosť cisárovi a nasledovalo slávnostné

⁴⁷ *Slovenský letopis I.* Ed. F.V. Sasinek. Skalica, 1876, s 312-313.

⁴⁸ VAGNER József. *Adalékok a Nyitrai székes káptalan történetéhez.* Nyitra, 1896, s. 183-186.

⁴⁹ Oslobodenie žilinského richtára a všetky okolnosti prepadu Myjavy opisuje dobová epická báseň Myjava a kozáci. MIŠIANIK, Ján. *Antológia staršej slovenskej literatúry.* Bratislava : SAV, 1964, s. 210-213.

Te Deum laudamus. Podobné ceremónie sa odohrávali počas cesty až do Trenčína, kde klenoty zostali až do konca júla. Potom ich dopravili na pôvodné miesto, do veže na Bratislavskom hrade, odkiaľ ich Betlen začiatkom roka 1621 evakuoval.⁵⁰

Uhorská šľachta zaznamenala v boji s habsburským absolutizmom vďaka Betlenovi a celkovej situácii v Európe výrazný úspech. Dokázala obhájiť stavovské a náboženské slobody. Ale napriek prevahe protestantov a vplyvu Sedmohradska sa práve v tomto období rozhodujúca spoločenská vrstva – magnáti – sa postupne vracala do katolíckeho tábora. Najväčšiu zásluhu na tom mal arcibiskup Peter Pázmán a jezuiti. Aj preto sa protestanti zo všetkých síl usilovali o ich elimináciu. Už v roku 1622 mali katolícki magnáti miernu prevahu, ku katolíckej viere sa hlásilo 44 príslušníkov najvyššej šľachty a 15 magnátskych vdov, kým k protestantizmu 40 magnátov a 13 vdov.⁵¹

Tragický epilóg

V priebehu Betlenovho prvého zápasu s Ferdinandom II. na Slovensku prebiehali urputné boje s množstvom obetí na oboch stranách. Obyvateľstvo utrpelo škody aj počas presunov vojsk a v dôsledku bezohľadne vybraných mimoriadnych daní, potravín a krmovín. Úpadok všetkých spoločenských vrstiev prehĺbila prírodná katastrofa. Prudké dažde spôsobili na konci augusta 1621 takú povodeň, na akú si ani najstarší obyvatelia nepamätali. Prívaly mali na svedomí mnoho škôd, voda znehodnotila polia a lúky, poškodila mlyny, pretrhla hrádze rybníkov a v povodí Hornádu, Popradu, Hnilca a Váhu zničila množstvo domov, kostoly a dokonca z plytkých hrobov vyplavovala mŕtvolu.⁵² To však nebolo všetko. V nasledujúcom roku sa dostavila ešte väčšia pohroma. Citelný nedostatok potravín spôsobený častými návštevami vojska v kombinácii s povodňou a slabá úroda mali na svedomí neobyčajnú drahotu. Tú ešte prehĺbilo znehodnotenie mince, keď slovenské stolice zaplavili sliezske polturáky s vysokým obsahom meďi a spoľahlivé strieborné platidlo zmizlo z obehu. Ceny základných produktov sa aj päťnásobne zvýšili, merica pšenica stála na Spiši viac ako štyri zlaté, kým pred dvoma rokmi sotva jeden, raž sa kupovala za 3,50, jačmeň za tri zlatky, funt bravčoviny bol za 10 denárov. Výsledkom bola podvýživa a hlad najmä medzi chudobnejšími obyvateľmi. Ľudia v zúfalstve mlieli lieskové orechy a kôru a s pridaním otrúb vytvorili akési cesto pripomínajúce zmes, z ktorej sa piekol chlieb.⁵³

Ďalšia pohroma udrela na konci leta. Od juhu sa rozšíril mor, ktorý masovo kosil hladovaním a predchádzajúcimi útrapami oslabené obyvateľstvo. Len v samotnej Levoči si epidémia vyžiadala 1 668 obetí, okrem tých, čo pomreli na mestských majeroch a v špitáli.⁵⁴ V Spišskej Novej Vsi umrelo 1 300 ľudí, v Kežmarku spolu 1 092.⁵⁵ Bola to akási tragická bodka za viac ako dva roky trvajúcim Betlenovým ťažením.

⁵⁰ TAKÁCS, Sándor. Szent korona Lőcsén. In *Közlemények a Szepes vármegye múltjából*, roč. 8, 1916, s. 111-112.

⁵¹ FRAKNÓI, Vilmos. *Pázmány Péter*. Budapest, 1886, s. 181.

⁵² BAL, Jeromos, FÖRSTER, Jenő a KAUFFMANN, Aurél. (trans. a ed.). *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 157.

⁵³ WEBER, Samuel. *Bilder aus der Zipser Vergangenheit*. Leutschau, 1880, s. 100.

⁵⁴ BAL, Jeromos, FÖRSTER, Jenő a KAUFFMANN, Aurél. (trans. a ed.). *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 161.

⁵⁵ GESERSICH, Christian. *C. d.*, s. 371.

Betlens Aufstand. Erster Feldzug 1619 – 1621

Ivan Mrva

Zusammenfassung

Der Zeitraum von 1619 bis 1621 war von Machtkämpfen des Fürsts von Siebenbürgen Gabriel Betlen mit dem habsburgischen Monarch Ferdinand II. betroffen. In Bezug auf Unzufriedenheit des protestantischen Adels sowie der Mehrheit der katholischen Adeligen mit Politik von Wien auch mit Herrscher war sein erster Feldzug erfolgreich worden. Dazu verhalf auch der Ständeaufstand im Böhmen. Es konnte scheinen, der Fall der Habsburger Macht in Ungarn und Königsreich Böhmen unvermeidlich ist. Betlen griff nach der ungarischen Krone, aber die Niederlage der böhmischen Aufstände am Weißen Berg führte zum Umkehr. Das trat auch in der Haltung der ungarischen Magnaten und des großen Teils des Adels ein, obwohl sie zum Anfang unbedingt Betlen unterstützt hatten. Sie übergangen zur Habsburger Seite und der Aufstand änderte sich zum Bürgerkrieg, der viele Kriegesopfer auch Materialverluste forderte. Die Schlachten in diesem Zeitabschnitt spielten sich ab, und ihre Intensität ist mit vielen Opfern und auch mit Wirklichkeit belegt, dass damals bedeutende kaiserliche Heeresführer umgekommen waren: der Sieger vom Weißen Berg General Charles de Buquoy und Retter Ferdinands des II. im belagerten Wien, General Henri Duval Graf de Dampierre. Einzelne Episoden reflektierte auch slowakisches Volk, weil auf Kämpfen sich zwei umfangreiche epische Gedichte beziehen. Der Krieg in der Slowakei zu Jahren 1619-1621 war durch neunmonatlichen Waffenstillstand gebrochen, und so das blieb ein bisschen im Schatten des Weißen Berges, bzw. des Böhmisches-Pfälzer Kriegs. Dieser war die erste Etappe des großen gesamteuropäischen Konflikts, später als Dreißigjähriger Krieg bezeichnet.

Spoločenské podmienky kníhtlače a populárna rekatolizačná literatúra v 17. storočí s dôrazom na Bratislavu

Marta Špániová

Úvod

Typografické médium a kníhtlač, podobne ako aj celé dejiny knižnej kultúry veľmi citlivo reagovali na politické, hospodárske, kultúrne a sociálne podmienky v jednotlivých storočiach. Výskum fungovania knižného trhu a všetkých subjektov pôsobiacich v jeho priestore s ich vzájomnými väzbami je preto potrebné vnímať v širších spoločensko-historických súvislostiach. V príspevku predstavíme spoločenské podmienky a vplyvy na rozvoj kníhtlače a typografického média v Bratislave od 15. storočia, kedy je doložený prvý bratislavský tlačiar. Zamyslíme sa nad príčinami dlhej absencie typografickej činnosti v Bratislave a na celom území Slovenska od konca 15. do druhej polovice 16., resp. začiatku 17. storočia. Podnet na rozvoj kníhtlače po dlhej etape stagnovania typografie v Bratislave dala reformácia, a to paradoxne tým, že bratislavské jezuitské tlačiarne sa stali jej protiváhou a zakladané boli ako priama reakcia na reformačnú tlač v Uhorsku. Stručne sa preto budeme venovať aj podmienkam reformačnej kníhtlače v jej počiatočnom období, kedy sa rodí vydavateľská a typografická činnosť na slovenskom území Uhorska. V druhej časti štúdie sa zameriame na rekatolizačnú literatúru vydávanú v Bratislave v 17. storočí, ktorá zohrala dôležitú úlohu pri presadzovaní katolíckej reformy Uhorska. V súvislosti s jej vydávaním poukážeme na ženský mecenát v dejinách knižnej kultúry.

Počiatky kníhtlače v Bratislave

Predpokladáme, že na dnešné územie Slovenska sa kníhtlač dostala už 27 rokov od svojich počiatkov vďaka tlačiarovi Andrejovi, o ktorom podľa zachovaných tlačí usudzujeme, že pôsobil v rokoch 1477 – 1480 v Bratislave. Jednoznačný dôkaz o prítomnosti tlačiara v Bratislave v 15. storočí bol objavený až v roku 2012 náhodne počas študentského archívneho výskumu v Komornej knihe z roku 1477 v Archíve mesta Bratislavy. Tento prameň potvrdzuje, že tlačiar a maliar Andrej prišiel do Bratislavy z Viedne a v prvej polovici roka 1477 sa po udelení meštianskeho práva „musel osobne pristáť do mesta hneď, ako začal užívať privilégiá“. Je možné, že týmto tlačiarom bol Andrej Hess prevádzkujúci tlačiareň v Budíne v rokoch 1473 – 1474. Ako konštatuje Eva Frimmová, ktorá sa dejinám bratislavskej tlačiarne 15. storočia podrobne venuje, hranicu počiatkov kníhtlače na Slovensku sme vďaka tomuto objavu s istotou posunuli

do inkunábulového obdobia¹, a to práve do Bratislavy. Aj z toho je zrejmé, že Bratislava bola jedným z dôležitých kultúrnych centier strednej Európy, a to ešte aj pred rokom 1536, kedy sa stala hlavným mestom Uhorska. V roku 1477, kedy sa tu podľa prvej zachovanej tlače mohlo začať tlačiť, pobýval v Bratislave kráľ Matej Korvín s časťou svojho dvora, zrejme aj preto, aby bol bližšie k rakúskemu arcivojvodovi a rímskemu cisárovi Fridrichovi III., ktorému vypovedal vojnu za spochybnenie svojich nástupníckych práv na český trón². Uhorský panovník Matej Korvín bol renesančný kráľ, vzdelanec, kultúrny vládca, ktorý vybuďoval významnú renesančnú knižnicu. Kultúrne aktivity a knižnú kultúru podporovala aj jeho manželka kráľovná Beatrix Aragónska z Neapola, ktorej zásluhou sa do Uhorska dostával taliansky humanizmus a humanistická literatúra. Bola to práve ona, ktorá podnietila budovanie významnej uhorskej kráľovskej knižnice na Budínskom hrade v Budíne. Humanizmus a renesančné idey ovplyvnili duchovný život celej spoločnosti a dodali silné impulzy kultúre, podnecujúce jej rozvoj až do konca 18. storočia. Pre rozvoj kníhtlače bolo zásadným zriadenie inštitúcie kultúrneho mecenášstva, typického pre renesanciu, ktoré malo podobu finančnej pomoci autorom pri vydávaní knižných diel³. V Bratislave pôsobili humanisticky orientovaní vzdelanci z rôznych kútov Európy na tunajšej významnej európskej univerzite – Academii Istropolitana v rokoch 1465 – 1491. Existencia univerzity predpokladala dobre etablovaný knižný trh vďaka kultúrnej obci, ktorá zaznamenávala zvýšený dopyt po knihách. Nazdávame sa, že aj bratislavský tlačiar Andrej mohol v rokoch 1477 – 1480 pôsobiť pri Istropolitane⁴. V Bratislave sídlila kapitula s cirkevným spoločenstvom vzdelaných kanonikov, ktorá už v 15. storočí vybuďovala veľmi vzácnu kapitulsú knižnicu a mala aj svoje skriptorium. Mestská rada v Bratislave mala v tom čase tiež svoju vlastnú knižnicu. V Bratislave sa často organizovali trhy, čo prialo knižnému obchodu a predpokladáme, že už v 15. storočí tu existovalo pre knihu dobré odberateľské zázemie. Bratislava mala navyše strategickú polohu: uhorský kráľ Žigmund Luxemburský sa rozhodol svojho syna vychovávať práve v Bratislave, pretože podľa jeho slov bola „v blízkosti všetkých našich krajín“⁵. Aj to bol veľmi dôležitý moment pre fungovanie tlačiarne.

Absencia typografickej činnosti v Bratislave a na slovenskom území po roku 1480

Faktom ostáva, že po roku 1480 na slovenskom území Uhorska 80 rokov nebola žiadna tlačiareň. Najpravdepodobnejšie vysvetlenie sa skrýva v dostatočnom zásobovaní knihami z iných oblastí Uhorska (z dnešného územia Maďarska, kde boli tlačiarne)

¹ FRIMMOVÁ, E. Počiatky kníhtlače na Slovensku. In *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum* [online], Praha, 2012 [cit. 17. 5. 2021]. Dostupné na internete: <<https://publikace.nm.cz/periodicke-publikace/amnphl/57-1-2/pociatky-knih-tlace-na-slovensku>>.

² LENGYELOVÁ, T. – MRVA, I. *Historický kalendár – Slovensko*. Bratislava : Perfekt, 2006, s. 144.

³ BADA, M. *Slovenské dejiny II. 1526-1780*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2017, s. 83.

⁴ FRIMMOVÁ, ref. 1.

⁵ DVOŘÁK, P. *Tretia kniha o Bratislave : Čas tureckých vojen*. Budmerice : Vydavateľstvo Rak, 2010, s. 48.

a importe kníh zo zahraničia, najmä z Čiech, Rakúska či Nemecka s mimoriadne rozvinutou kníhtlačou. Stredné školstvo sa na slovenskom území od 16. storočia síce etablovalo pomaly, ale postupne napredovalo. Univerzitu však Uhorsko po zániku Univerzity Istropolitany v Bratislave nemalo ďalších takmer 150 rokov (až do založenia Trnavskej univerzity v Trnave v roku 1635 ostrihomským arcibiskupom a kardinálom Petrom Pázmáňom). Hoci zahraničná konkurencia nevylučovala vznik domácich tlačiarní, príčiny oneskorenia tlače na Slovensku sú hlbšie a treba ich hľadať vo vzdelanostných pomeroch Slovenska už v stredoveku. Dokonca aj príčinu krátkeho, iba 26-ročného trvania Univerzity Istropolitany v Bratislave možno vidieť v malom počte nižších škôl, ktoré by jej dodávali študentov. Bratislava od čias tlačiara Andreja v inkunábulovom období nemala tlačiareň takmer 130 rokov. V jej geografickej blízkosti boli totiž veľmi úspešné tlačiarske centrá vo Viedni a neskôr od 70. rokov 16. storočia v Trnave, odkiaľ sa kniha do Bratislavy importovala. Napriek literárnemu rozvoju a pôsobeniu literárnych humanistických krúžkov v Bratislave v 16. storočí tu zrejme chýbalo širšie čitateľské publikum. Istým hendikepom pre bratislavských intelektuálov bola absencia panovníckeho dvora (ten sídlil vo Viedni) a univerzity, ktoré mohli akcelerovať ich tvorbu a kariéru⁶. Všeobecne možno konštatovať, že slovenský trh s tými domácimi intelektuálnymi kruhmi, ktoré tu na prelome 15. a 16. storočia boli, nebol dostatočne motivovaný pre zakladanie kníhtlačiarní. Dokázateľne prvá tlačiareň, ktorej pôsobenie je isté, sa na slovenskom území objavuje až v roku 1560 v Košiciach, ku ktorej sa ešte vrátíme.

Zaostávanie tlače v jazyku pre Slovákov

V kontexte zaostávania tlače v slovenčine treba poukázať na používanie češtiny a kníh v češtine u slovenského etnika v Uhorsku. Na rozdiel od slovenského územia, v českých krajinách sa o čítanie začali zaujímať širšie vrstvy už skôr, pod vplyvom husitizmu, ktorý dosiahol to, že kniha sa začala tlačiť v češtine, teda v jazyku zrozumiteľnom širokému okruhu potenciálnych čitateľov. Treba zdôrazniť, že Slováci už v 15. storočí používali češtinu ako formu svojho národného jazyka vďaka štúdiu na pražskej Karlovej univerzite. Čeština v 15. storočí zastupovala spisovný, kultúrny a úradný jazyk Slovákov na slovenskom území Uhorska a používala sa medzi slovenským obyvateľstvom v literárnych prameňoch. Zavedenie češtiny ako spisovného jazyka slovenskej národnosti bolo dôsledkom narastania hospodárskej a politickej moci slovenského meštianstva v poslednej tretine 15. storočia. Tu však možno vidieť dôvody neskorého kodifikovania slovenčiny ako spisovného jazyka a v neposlednom rade aj oneskorenia tlačenej knihy v slovenčine. Pripomeňme, že prvá známa tlačaná kniha v jazyku Slovákov – malý katechizmus Martina Luthera, vyšiel až v roku 1581 v tlačiarni bardejovského tlačiara Dávida Gutgesela. Čeština plnila funkciu spisovného jazyka Slovákov vyše 400 rokov. Slovákom dlho chýbalo politické a kultúrne centrum, ktoré by bojovalo za vývoj vlastného národného jazyka pre slovenský národ. V ich službách stáli české a moravské tlačiarne vydávajúce knihy v češtine, ktoré sa importovali aj na slovenské územie. V Čechách

---

⁶ BADA, ref. 3, s. 86.

a na Morave vychádzali aj diela slovenských spisovateľov 16. storočia (napr. renesančného básnika Jána Silvána alebo renesančného dramatika Pavla Kyrmežera a ďalších). V zhode s reformačným trendom používali slovenskí evanjelici od polovice 16. storočia biblickú češtinu aj v liturgickom jazyku. Na používanie češtiny medzi Slovákami vyzýval aj kardinál, rekatolizátor Peter Pázmaň, pričom zdôrazňoval potrebu živého, ľudového jazyka národa pri rekatolizačných aktivitách. Používaním češtiny medzi Slovákami začali do češtiny postupne prenikať slovenské nárečové prvky. Tak sa formovala slovakizovaná čeština (nazývaná aj uhorskou slovenčinou). Šírenie slovakizovanej češtiny bolo znakom zosilnenia slovenskej národnosti v 17. storočí. Popri Maďaroch a Nemcoch silnelo aj slovenské obyvateľstvo. Slobodné kráľovské mestá v 17. storočí Bardejov, Levoča, Trenčín aj niektoré banské mestá boli z veľkej časti slovenské. Slovenčina sa tu však kultivovala v ústnej podobe. Silne slovakizovaná čeština sa v 18. storočí stala základňou pre normu prvého spisovného slovenského jazyka, kodifikovanú Antonom Bernolákom.

Zaujímavé je, že aj takí tlačiar, ktorí boli pôvodom Slováci, nepodnikali v 15. storočí na slovenskom území, ale v zahraničí. Príkladom je prvý český tlačiar Mikuláš Bakalár Štetina v Plzni (zároveň prvý Slovak, o ktorom vieme, že bol tlačiar). Vysvetlenie, prečo Štetina podnikal v Čechách (od r. 1498) a nie doma v Uhorsku, možno nájsť práve v situácii na domácom knižnom trhu. Zrejme tu chýbala masová potreba literatúry a nebolo pravdepodobné, že by bol domáci tlačiar dostatočne ziskový. Plzeň, kde sa Štetina usadil, mala intenzívne obchodné styky s juhonemeckými mestami, s Norimbergom a Ambergom a rovnako s poľským Krakovom. Štetina bol absolventom – bakalárom katolíckej Krakovskej univerzity. V Krakove sa vyučil kníhtlači, takže tamojší trh dobre poznal. V Krakove študovali viacerí českí študenti z Plzne, s ktorými sa priatelil, to možno tiež zavážilo pri jeho rozhodovaní usadiť sa práve v Plzni. Štetina bol katolík a Plzeň bola politicky aj kultúrne katolícky orientovaná. V 15. storočí už bola kultivovaným mestom a vďaka svojej kultúrnej vyspelosti sa stala kolískou českej kníhtlače. Treba zdôrazniť, že Mikuláš Bakalár Štetina bol priekopníkom vzájomných česko-slovenských vzťahov v dejinách knižnej kultúry. Pociť česko-slovenskej spolunáležitosti prejavil napr. v predhovore Guarinovho slovníka z roku 1511, kde ubezpečil, že „tento vokabulář... vyšel..., aby... Slováci latinské učitele... čísti mohli... totěž i česky“⁷.

Spoločenské nepokoje 17. storočia a ich vplyv na kníhtlač v Bratislave

Je nutné zdôrazniť, že konkrétne spoločenské podmienky – politika, kultúra, úroveň školstva a vzdelávania ovplyvňovali celý proces výroby, distribúcie a využívania knihy, ale platilo to aj naopak, tlačené médiá mali a majú moc posúvať dejiny myslenia, vždy boli nástrojom ideológie. Vývoj kníhtlačiarstva a knižnej kultúry v Bratislave v 16. a 17. storočí ovplyvnili najmä turecká expanzia, stavovské povstania protestantskej šľachty, rozvoj školstva, reformácia a protireformácia. V dôsledku vpádu tureckých vojsk do Uhorska

⁷ VOIT, P. Mikuláš Bakalár. In *Encyklopedie knihy v českém středověku a raném novověku* [online]. Praha : Knihovna AV ČR, 2021 [cit. 17. 5. 2021]. Dostupné na internete: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Mikul%C3%A1%C5%A1_Bakal%C3%A1%C5%99>.

sa po moháčskej katastrofe v roku 1526 presunuli štátne, cirkevné úrady a iné správne inštitúcie z Budína na dnešné územie Slovenska, najmä do Bratislavy a Trnavy. Turecké vojny boli veľmi nákladné, mestá v tých časoch investovali do obrany a nie do finančnej podpory zakladajúcim kníhtlačiarňam. Po obsadení hlavného mesta Uhorska Budína Turkami sa novým hlavným mestom stala v roku 1536 Bratislava. V tom zmysle malo obsadenie Budína Turkami paradoxne priaznivý vplyv na rozvoj kníhtlače v Bratislave, pretože mesto sa stalo ešte prítlačivejším pre svoj narastajúci spoločenský ruch a význam. Treba však povedať, že prítomnosť protitureckého vojska v Bratislave ruinovala financie mesta, v archívnych prameňoch je dokonca doložená hrozba hladomoru⁸.

Rozpory panovníckeho dvora a uhorskej šľachty sa v hospodárskej, politickej a náboženskej oblasti v 17. storočí prehlbovali a boli predzvesťou vlny protihabsburských povstaní v Uhorsku. V období stavovských povstaní uhorskej šľachty, ktoré boli namierené proti Habsburgovcom, kultúrny život a aj tlačiarne utlmili svoje aktivity. Bratislava sa ako hlavné mesto Uhorska stala dejiskom takmer všetkých stavovských povstaní namierených proti politike Habsburgovcov. Vodcovia protihabsburských povstaní z radov protestantskej šľachty ozbrojenými bojmi bránili svoje stavovské výsady, úrady a posty a tiež náboženskú slobodu svojich evanjelických poddaných. Najviac im prekážala absolutistická vláda Habsburgovcov a jej upevňovanie násilnou rekatolizáciou. Vojnový stav počas stavovských povstaní 17. storočia spôsobil stagnáciu typografickej produkcie, čo je vidieť na jej torzovitosti. Stavovské nepokoje a spoločenská situácia, ktorú spôsobili, mali na kníhtlač v Uhorsku a v Bratislave veľmi negatívny dopad, o čom sa ešte zmienime. Podobne to bolo s morovými epidémiami. Napr. v Bratislave je mor v priebehu 17. storočia doložený 4-krát⁹. Posledná morová epidémia v rokoch 1677 – 1683 bola veľmi zdĺhavá a vyhubila takmer polovicu obyvateľov mesta, padlo jej za obeť 12 000 ľudí. V stave epidémie sa eliminovali sociálne kontakty, tlačiarne museli obmedziť činnosť, školy boli zatvorené, nekonali sa hromadné podujatia, a teda ani trhy, knihkupci sa mestu vyhýbali. Tlačiarne nemali objednávky aj vzhľadom na to, že potenciálni objednávatelia literatúry z vyšších spoločenských vrstiev hromadne opúšťali mesto a sťahovali sa do bezpečia na svoje vidiecke majetky. Treba však povedať, že rola tlačiarne v období epidémie bola pri zvládaní jej priebehu a riešení následkov významná, pretože tlačiarne v období moru vydávali morové príručky určené širokej verejnosti s pokynmi, ako sa brániť a postupovať pri nákaze.

Reformačná tlač a rozvoj katolíckej knižnej kultúry

Kníhtlač a masové rozšírenie literatúry v dejinách knižnej kultúry na území Slovenska podnietila predovšetkým reformácia. Možno povedať, že reformačná tlač priniesla z pohľadu kultúry, knihy a čitateľstva nielen literatúru v národných jazykoch, ale zintenzívnila knižný trh vôbec. Prvé tlačiarne 16. storočia na slovenskom území boli reformačnými

⁸ Listina Archívu mesta Bratislavy, signatúra 9580.

⁹ V listinách Archívu mesta Bratislavy sú správy o morovej epidémii v Bratislave doložené v rokoch 1604, 1607, 1618 a 1677 – 1683 (signatúry 8953, 9056, 9425, 10073).

tlačiarňami. Treba však zdôrazniť, že reformácia bola v Uhorsku oficiálne zakázaná. Nielenže sa tu v prvej polovici 16. storočia nemohli etablovať profitujúce protestantské tlačiarne, ale aj tridsiatkové stanice mali príkaz zhabať každý náklad protestantských kníh zo zahraničia. Protestanti pocítovali potrebu vlastnej náboženskej literatúry a jediný spôsob, ako sa vyhnúť cenzúre a obísť zákazy, bolo zriaďovať malé putovné tlačiarne pod ochranou šľachtických patrónov. Nešlo pri tom len o patronát, ale aj o mecenát. Inštitút mecenášstva bol hlavným ekonomickým hýbateľom výroby a literárneho života v 16. storočí. Bez finančnej podpory aristokracie bolo prakticky nemysliteľné prevádzkovať v tom čase tlačiareň. Putovní tlačiarne patrili medzi spoločenskú smotánku, boli to vzdelanci, evanjelickí kňazi s vysokým spoločenským postavením, superintendenti a biskupi, ktorí predstavovali vedúce osobnosti evanjelického cirkevného života v Uhorsku. Ako kňazi a kazatelia boli svedníkmi svojich patrónov, ich dôverníkmi a predpokladáme, že bol medzi nimi blízky, priateľský vzťah. Boli všestrannými osobnosťami, oddali sa reformačnému hnutiu nielen tým, že tlačili a vydávali reformačnú literatúru, ale ju aj sami zostavovali. K veriacim sa prihovárali národným jazykom – v Uhorsku najmä po maďarsky, keďže išlo o väčšinový jazyk. Práve preto sú medzi prvými tlačami 16. storočia vydanými na slovenskom území diela v maďarčine.

Prvými typografmi na dnešnom území Slovenska, ktorých činnosť je dokázaná, boli reformační putovní tlačiarne Havel Husár (Košice, Komjatice, 1560 – 1575), Peter Bornemisa (Šintava, Rohožník, Plavecký hrad, 1573 – 1584) a Valentín Mančkovič (Plavecký hrad, Hlohovec, Vižol', 1579 – 1597/99). Tlačiar Mančkovič pochádzal pravdepodobne z Poľska a venuje sa mu naša samostatná štúdia¹⁰. Svoje typografie si putovní tlačiarne vzájomne odovzdávali a jeden nadväzoval na činnosť druhého: Husárovi tlačiareň odkúpil od jeho syna Peter Bornemisa a po Bornemisovi zdedil jeho typografiu Mančkovič (istý čas podnikali spolu v tlačiarne Bornemisa – Mančkovič). Reformační tlačiarne boli neraz dobrodruhmi, ktorí pracovali v utajení a aj za cenu prenasledovania, hrozby odňatia majetku a väznenia šíрили myšlienky reformácie tlačou. Voči tlačiarovi Havlovi Husárovi bolo vydané aj jedno z prvých cenzorských nariadení v Uhorsku, kedy cisár Ferdinand I. v roku 1558 zakázal tlačiť a rozširovať Husárovi knihy. V tom čase ešte Husár pôsobil ako tlačiar v meste Óvár na území dnešného Maďarska. Husár bol následne obvinený z herézy a uväznený. Podobne aj Bornemisa: najprv ho jeho patrón gróf zo Salmu a Neuburgu v Šintave vykázal zo svojho dvora za tlač pohoršujúcich démonologických reformačných kázni o diabolských pokušeniach katolíckej cirkvi, jej skazenej morálke a politickej korupcii (1578), a neskôr, keď už tajne pôsobil u svojho nového patróna na Plaveckom hrade – grófa Štefana Balašu, Bornemisa na príkaz cisára Rudolfa II. zatkli a uväznili u viedenského biskupa (1579). Z väzenia sa mu podarilo utiecť, vrátil sa na Plavecký hrad a tu vytlačil ďalšiu časť svojich kázni aj s pasážou, kvôli ktorej bol väznený.

---

¹⁰ ŠPÁNIOVÁ, M. – LICHNEROVÁ, L. – NEMCOVÁ, Z. Valentín Mančkovič – uhorský tlačiar v 16. storočí. In *Historický časopis*, roč. 67, č. 3 (2019), s. 55-81.

Nástrojom znižovania produkcie nekatolíckych kníh sa mali stať kníhtlačiarске privilégiá. Všetky tlačiarne, ktoré nemali od cisára Rudolfa II. v Uhorsku povolenie, mali byť po roku 1579 zlikvidované (toto nariadenie Rudolf II. obnovil aj v roku 1584). Síce sa tak nestalo, ale na niektoré tlačiarne mali tieto cisárske nariadenia veľmi negatívny dopad¹¹. Je zásadné, že reformačná, protestantská kniha podnietila rozvoj kníhtlače katolíckej, protireformačnej. Prvé katolícke tlačiarne na Slovensku vznikajú ako protiváha a odpoveď reformačnej tlači. Významná časť typografickej produkcie 16. a 17. storočia vydávaná v silných a privilegovaných tlačiarňach katolíkov a jezuitov slúžila rekatolizácii. Kým v poslednej štvrtine 16. storočia bolo v Uhorsku 12 protestantských tlačiarň a 1 katolícka, do polovice 17. storočia sa pomer síl takmer vyrovnal: fungovalo tu 15 protestantských typografií oproti 11 katolíckym. Reformačná protestantská a katolícka protireformačná kníhtlač sa vzájomne provokovali, jedna zrodila druhú. Odpoveďou na pôsobenie reformačných tlačiarň bolo založenie prvej katolíckej súkromnej tlačiarne Mikuláša Telegdiho v Trnave (1577 – 1586). Mikuláš Telegdi bol katolíckym spisovateľom a podobne ako jeho protestantský predchodcovia mal vysoké spoločenské postavenie. Bol administrátorom Ostrihomskej arcidiecézy, trnavským kanonikom a mestským katolíckym kňazom. Svoju tlačiareň prevádzkoval ako súkromnú živnosť, s finančnou výpomocou ostrihomskej kapituly, až do konca svojho života. Táto tlačiareň mala povolenie cisára Rudolfa II., ktorý ju v r. 1584 ustanovil ako jedinú povolenú v celom Uhorsku. Ostatným tlačiarom zakázal akékoľvek napodobeniny kníh s charakteristickou Telegdiho tlačou. Trnavská Telegdiho tlačiareň bola povinná z vytlačených diel a drobnej tlače zasielať po 3 exempláre kráľovskej dvorskej kancelárii. Telegdi vydával vo svojej tlačiarňi vlastné kázne a hlavne katolícke protireformačné polemiky, ktorými reagoval na protestantské diela zostavené a vydané v Uhorsku protestantskými teológmi a reformačnými putovnými tlačiarňami Havlom Husárom a Petrom Bornemisom. Bornemisov patrón gróf zo Salmu a Neuburgu dal zabaviť zariadenie Bornemisovej tlačiarne v Šintave a vyhnal ho zo svojho dvora práve na Telegdiho podnet. Bornemisa totiž vo svojich kontroverzných, už spomínaných kázňach útočil na Telegdiho názory.

Nevyhnutnosť systematickejšie bojovať proti reformácii tlačou sa pretavila do reality zrodením siete inštitucionálnych katolíckych tlačiarň zakladaných Ostrihomským arcibiskupstvom a jezuitmi od začiatku 17. storočia. Fenomén inštitucionálneho katolíckeho kníhtlačiarstva začal svoju expanziu na vydavateľský trh jednoznačne ako nástroj protireformácie. Dokladá to bohatá produkcia polemickkej protireformačnej literatúry v maďarčine, na ktorú sa prvé katolícke inštitucionálne tlačiarne – Arcibiskupská tlačiareň v Bratislave (1609 – 1617) a Tlačiareň jezuitského kolégia v Bratislave (1623 – 1652) vo svojich počiatočných sústredili. Polemická protireformačná tlač odrážala konfesiónálne konflikty a názory uhorských katolíckych teológov na šírenie protestantizmu v Európe. Najvýznamnejším autorom katolíckych protireformačných

---

¹¹ Napr. tlačiareň Krištofa Škultétyho ukončila svoju činnosť v Banskej Bystrici pravdepodobne aj pod ich tlakom. Po Škultétych nebol v Banskej Bystrici ďalších 200 rokov žiadny tlačiar.

polemík v Uhorsku a strednej Európe bol kardinál a ostrihomský arcibiskup Peter Pázmán (jeho polemickému dielu sa ešte budeme venovať). Peter Pázmán bol zároveň zakladateľom prvej inštitucionálnej tlačiarne jezuitov – tlačiarne jezuitského kolégia v Bratislave. Okrem panovníckych privilégií mali tieto inštitucionálne jezuitské tlačiarne – vydavateľstvá veľmi dobrú organizáciu a kvalitné technické vybavenie. Literatúra, ktorú produkovali, bola určená na domáci trh. Jadro vydavateľského programu tvorila literatúra na pestovanie, rozširovanie, obraňovanie, vyučovanie katolíckej viery a riadenie cirkvi. Bola určená jezuitským školám – kolégiám a trnavskej, neskôr aj košickej katolíckej univerzite, katolíckym diecézám, nielen jezuitom, ale aj iným katolíckym rehoľným spoločenstvám, katolíckym kongregáciám a bratstvám. Vydávali sa tu najmä náboženské knihy pre potreby kňazov a veriacich, zbierky kázní, modlitieb, knihy pre školy: hlavne školské katechizmy, ale aj náročné teologické spisy a veľa teologických polemík namierených proti teologickým názorom reformátorov. Prevalu náboženskej katolíckej literatúry na knižnom trhu vyrovnala až činnosť jezuitmi organizovanej Akademickej tlačiarne Trnavskej univerzity v Trnave, kde konečne začína intenzívnejšia produkcia vedeckej literatúry. Jej založenie bolo súčasťou rekatolizácie krajiny. Vydavateľskú činnosť katolícka cirkev a jezuiti v Uhorsku koordinovali, čo sa odrazilo v plynulej nadväznosti pôsobenia inštitucionálnych katolíckych tlačiarň v ideologických centrách katolíckej knižnej kultúry – v Trnave a v Bratislave. Tlačiareň Trnavskej univerzity v Trnave pri svojom založení začala tlačiť písmom, ktoré pôvodne používala Tlačiareň jezuitského kolégia v Bratislave – typografické vybavenie jezuiti postupne previezli z Bratislavy do Trnavy. Akademická tlačiareň Trnavskej univerzity v Trnave bola silným podnikom, ktorý v 17. a 18. storočí zásoboval knihami celé katolícke obyvateľstvo krajiny. Opačnou stranou mince bolo, že táto tlačiareň eliminovala konkurenciu iných tlačiarň nielen v Trnave, ale aj v Bratislave množstvom privilégií, ktoré získala od uhorského panovníka počas svojej 130-ročnej existencie. Jej snahy brániť sa konkurencii boli aj dôvodom, prečo Bratislava nemala koncom 17. a začiatkom 18. storočia 40 rokov tlačiaru. Vieme o typografovi Jánovi Ferdinandovi Sonntágovi, jej bývalom faktorovi, ktorý 6. marca 1698 podal žiadosť na mestský magistrát o povolenie založiť v Bratislave kníhtlačiareň. Odôvodňoval ju faktom, že v Bratislave a v okolí sa až po Trnavu nenachádza kníhtlačiareň¹². Ján Ferdinand Sonntág povolenie od bratislavského mestského magistrátu založiť tlačiareň v Bratislave zrejme nedostal a domnievame sa, že príčinou bola trnavská Akademická tlačiareň, dlhodobo odrážajúca akúkoľvek konkurenciu. Podobne aj tlačiarovi Jánovi Pavlovi Royerovi, ktorý začal v Bratislave podnikáť v roku 1715, chcela v jeho činnosti zabrániť, čo sa jej už však nepodarilo.

Treba zdôrazniť, že kníhtlači v Bratislave v 17. storočí prišlo dobre rozvinuté školstvo, ktoré bolo dôležitým kultúrnym determinantom. V Bratislave pôsobili protestantské aj katolícke školy a gymnáziá. Možno povedať, že napojenie na školský systém bolo prioritou tlačiarov – vydavateľov a tlačiarň napojená na školstvo mala komerčný úspech

¹² VALACH, J. *Staré tlačiarne a tlačári na Slovensku*. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 112.

a vysoké zisky¹³. Rozvoj protestantského školstva a etablovanie evanjelickej komunity v Bratislave v druhej polovici 17. storočia viedlo k založeniu protestantskej tlačiarne Gottfrieda Gründera, typografa pôvodom zo Sliezska, ktorý sa do Bratislavy presťahoval z Vroclavu. Jeho pôsobenie v meste je podľa zachovaných tlačí doložené v rokoch 1668 – 1673. V roku 1670 však dochádza k nástupu tvrdej protireformácie v Uhorsku. Pod jej vplyvom Gründer v 70. rokoch 17. storočia prijímal zákazky aj od jezuitov, lebo mu hrozila likvidácia tlačiarne. V Bratislave zotrval 5 rokov a jeho krátku činnosť ukončili v roku 1673 okolnosti vyvolané bratislavskými súdmi s evanjelikmi po odhalení stavovského Vešelénihho sprisahania proti Habsburgovcom. Bola zrušená náboženská sloboda, nastali silné perzekúcie evanjelických učiteľov a kňazov, protestantské školy s knižnicami, kostoly aj kníhtlačiarne boli zrušené a ich majetok prepadol katolíckej cirkvi, najmä jezuitom. Evanjelikom v Bratislave odobrali kostoly a rozbehli sa proti nim súdne procesy. Gründer musel opustiť mesto. Časť typografického vybavenia, na ktoré Gründerovi v počiatkoch podnikania požičala mestská rada, musel nechať v Bratislave. Mestská rada ho využila pri založení katolícky orientovanej Mestskej tlačiarne, avšak jej trvanie bolo zrejme v dôsledku spomínanej rozsiahlej morovej epidémie v Bratislave tiež iba krátke – doložená je do roku 1680, ale už od roku 1678 nie je známa žiadna jej tlač. Jediným jej známym faktorom bol Ján Zerweg, ktorý ju viedol po celé obdobie jej existencie. Predtým, v roku 1672 Zerweg pôsobil ako faktor trnavskej Akademickej tlačiarne a v roku 1671 ako tlačiarsky pomocník u Gottfrieda Gründera v Bratislave. Zaujímavosťou je, že u Gründera zrejme na vlastné náklady pretlačil pohrebné verše pri úmrtí grófa Františka Nádašdihho – jedného z účastníkov a vodcov Vešelénihho sprisahania, ktorých originál vyšiel pôvodne vo Viedni. Po tejto afére bol Zerweg označený za kacírskoho tlačiaru a zachránil sa katolizovaním¹⁴.

Populárna rekatolizačná literatúra v Bratislave v 17. storočí a jej ženské mecenášky

Literárna tvorba v 17. storočí bola verným odrazom spoločenskej situácie. Vstupoval do nej rozpor katolicizmu a protestantizmu, ktorý formoval náboženský, verejný a kultúrny život. Na monopol pri utváraní náboženského života, jeho organizácii a regulovaní si robila nároky katolícka cirkev¹⁵. V 17. storočí, ktoré je „storočím vojen“, človek podliehal strachu zo smrti a túžbe po večnom pokoji¹⁶. V barokovej literatúre boli preto časté motívy pominuteľnosti svetských vecí, upozorňovanie na blízkosť smrti, ale aj príprava na ňu zbožným životom. Modlitebná kniha bola kľúčovým náboženským textom

¹³ KOLLÁROVÁ, I. *Vydavatelía v 18. storočí: Trilógia k dejinám typografického média*. Bratislava : Veda, 2006, s. 146.

¹⁴ ČAPLOVIČ, J. *Bibliografía tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700 : diel 1*. Martin : Matica slovenská, 1972, záznam č. 407.

¹⁵ DÜLMEN, R. von. *Kultura a každodenný život v raném novověku (16. – 18. století) : Náboženství, magie a osvícenství*. Praha : Argo, 2006, s. 9.

¹⁶ MIŠIANIK, J. *Pohlady do staršej slovenskej literatúry*. Bratislava : Veda, 1974, s. 174.

a pravdepodobne najrozšírenejšou knihou. Jej funkcia bola špecifická a nemožno ju spájať iba s modlením v dnešnom chápaní. Modlenie a čítanie bolo u pologramotných integrované do jedinej činnosti až tak, že sa tieto slová používali ako synonymá¹⁷. Podobne aj liturgické či meditačné príručky s meditáciami, modlitbami a žalmami určenými na každý deň v roku boli veľmi rozšírené a obľúbené. Meditácie boli vyhľadávanou lektúrou členov náboženských spolkov zakladaných pri jezuitských kolégiách i univerzitách v Európe na pestovanie mariánskeho kultu. Jezuitská kongregačná literatúra bola určená aj deťom a mládeži na jezuitských školách, pri nej dospievali, pri nej sa formovala ich mienka. Mravoučná, meditačná jezuitská spisba vo všeobecnosti známa svojou protireformačnou a rekatolizačnou funkciou, silne podnecovala náboženskú literárnu tvorbu 16. – 18. storočia. Jezuitské meditácie plnili svoj náboženský cieľ aj vďaka prvkom krásnej literatúry a básnickej prózy, ktoré využívali: na citový svet čitateľa pôsobili náladovými elementmi a exemplami (vysvetľujúcimi príkladmi a príbehmi), nie teologickou argumentáciou. Čítanie asketickej a meditačnej literatúry predpisoval jezuitský školský poriadok *Ratio studiorum*. Duchovné cvičenia, s ktorými používanie meditačnej spisby súvisí, mali od počiatkov v Spoločnosti Ježišovej silnú tradíciu. Predpokladáme, že exercíciá a podobná meditačná literatúra našli svoje uplatnenie aj na pôde jezuitských gymnázií, kde školský poriadok odporúčal umocňovať účinok výučby náboženstva duchovnými rozhovormi a duchovným čítaním¹⁸.

Modlitebné knižky, meditačné a liturgické príručky vychádzali v opakovaných vydaniach, ich popularitu dosvedčujú dedikácie vydavateľov a tlačiarov svojim mecenášom, kde zdôrazňujú potrebu tejto literatúry, ktorá je opakovane žiadaná. Potvrdzujú fakt, že ani pri vysokých nákladoch týchto vydaní nebol problém za tri roky vypredať 3 000 exemplárov. Tieto typy literatúry, využívané počas celého roka, bývali často obohatené o kalendárnu časť s prehľadným vyznačením cirkevných sviatkov, príp. stručný katechizmus s poučeniami o základoch katolíckej viery. Prepojenie meditácií, modlitieb či kázní s kalendárom bolo v literatúre 17. – 18. storočia časté aj preto, že kalendáre boli v tom období vydavateľským produktom, ktorý mal najväčší odyt. Kalendár býval v takýchto prípadoch vytlačený spravidla v prvej časti knihy a v ilustrovaných vydaniach financovaných šľachtou obsahoval často aj drevorezy s námetmi sezónnych prác. V bratislavskej Tlačiarňi jezuitského kolégia, založenej v roku 1623 ostrihomským arcibiskupom Petrom Pázmáňom, vychádzali maďarské jezuitské preklady katolíckej náboženskej literatúry, ktoré mecenovali uhorské šľachtičné a manželky vysoko postavených uhorských úradníkov. Tu je potrebné zdôrazniť ženský rozmer katolíckej knižnej kultúry, pretože jej rozvoj je v 17. storočí spätý s ich mecenášskou aktivitou. Katolícke modlitebné knihy, meditácie a spevy či liturgické knižky do vrecka v maďarskom jazyku, v malých formátoch a veľmi peknej typografickej úprave, ktoré

¹⁷ KOLLÁROVÁ, I. Konkurenčné vzťahy vydavateľov. In *Kniha 2005*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 117-118.

¹⁸ FÓRIŠOVÁ, M. Náboženská literatúra v zbierkach jezuitských knižníc na Slovensku. In *Slovenská, latinská a cirkevnoslovenská náboženská tvorba 15.-19. storočia*. Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 2002, s. 224.

iniciovali a ktorých autorov či tlačiarov podporovali, tvorili literatúru pre všetky kategórie čitateľov ovládajúcich maďarčinu¹⁹. Slúžili na pestovanie mariánskeho kultu a zohrali dôležitú úlohu v rekatolizácii uhorského obyvateľstva.

Významnou ženskou patrónkou, ktorá sa podieľala na financovaní viacerých takýchto titulov, bola grófka Kristína Ňáriová (Nyáryová), manželka uhorského palatína Mikuláša Esterháziho. Ňáriová sama konvertovala na katolicizmus až po sobáší s Mikulášom Esterházim, ktorý bol jej druhým manželom. Prvýkrát bola vydatá za Imricha Turzu – jediného syna palatína Juraja Turzu a Alžbety Czoborovej. Alžbeta Czoborová sa na sklonku svojho života postavila proti katolíckej výchove svojich vnučiek a nechcela ich Kristíne ponechať. Bol to však vopred prehratý boj²⁰. Mikuláš Esterházi bol významným protitureckým bojovníkom a jeho vernosť Habsburgovcom a katolíckej cirkvi ho vyniesla až na najvyšší politický post krajiny. V Esterháziho snahe upevňovať katolícku vieru svojej manželky a následne aj v ich spoločnom úsilí viesť svoje deti k zbožnosti v katolíckom duchu prispela náboženská katolícka literatúra, ktorú počas svojho života podporovali. Vyplýva to z dedikácií tlačí venovaných Kristíne Ňárieovej, ktoré vyzdvihujú jej zásluhy ako aktívnej mecenášky katolíckej knižnej kultúry a literatúry v maďarčine. Medzi obľúbenými, jej venovanými titulmi, boli katolícka modlitebná knižka *Utítárs*, katolícka liturgická knižka *Officium Beatae Mariae Virginis* v preklade od Jána Draškoviča a „srdiečková“ knižka *A Jesus Szivet Szerető Szivek* s meditáciami a spevmi, preloženými Matejom Hajnalom.

Modlitebná knižka ranných a večerných modlitieb *Utítárs*²¹ (Spoločník na cestu), vytlačená v bratislavskej Tlačiarňi jezuitského kolégia v roku 1643 vďaka Ňárieovej podpore, bola dlhodobo veľmi obľúbenou, na čo poukazuje jej 9 vydaní vytlačených do roku 1769 v Bratislave, Trnave, Gyóri a Kluži. O popularite a častom používaní tejto modlitebnej knižky svedčí aj fakt, že z každého vydania sa zachoval len jeden exemplár a pritom napr. trnavské vydanie z roku 1686 vyšlo v počte 3 000 exemplárov²². Je dosť možné, že jej vydání bolo ešte viac a nepoznáme všetky. Zaujímavé sú okolnosti objavenia jej prvého vydania, ktorého fragment bol nájdený náhodne v knižnici v Keszthelyi v Maďarsku vo výplni väzby parížskej tlače Jeana Ponce *Integer theologiae cursus ad mentem Scoti* z roku 1652. Fragment tohto prvého bratislavského vydania pochádza pravdepodobne z roku 1639 a obsahuje poškodený titulný list, venovanie tlačiaru, kalendárnu časť a obsah. Rok vydania na titulnej strane nie je k dispozícii, keďže titulný list je defektný a v pravej časti, v mieste vytlačeného letopočtu tlače, je odtrhnutý. Szabó Károly, ktorý toto vydanie zaevidoval v bibliografii Régi Magyar Könyvtár (RMK I 1607), fragment datoval do roku

¹⁹ ŠPÁNIOVÁ, M. Spis o duchovi a iné katolícke bestsellery v literatúre 17. storočia: Z vydavateľskej produkcie bratislavských typografův (2. časť). In *Studia Bibliographica Posoniensia*. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2010, s. 36.

²⁰ LENGYELOVÁ, T. *Život na šľachtickom dvore*. Bratislava : Slovart, 2015, s. 222-223.

²¹ *UTITÁRS azaz reggel s este... gyakorlató imádságok...* (Bratislava) 1639.

²² HÚBERT, I. Az Utítárs című imakönyv első kiadása (1639). In *Magyar Könyvszemle* [online], 1985, [cit. 14. 6. 2021]. Dostupné na internete: <http://real.mtak.hu/108609/1/azutitarsMKSZ_EPA00021_1985_101_01_048-077-11-15.pdf>.

1640. Vychádzal pri tom zo slov vydavateľa, bratislavského kanonika Györgya Rezeniho, ktorý vo venovaní druhého vydania diela z roku 1643 píše, že táto modlitebná knižka bola vytlačená už pred 3 rokmi vo vysokom náklade 1 000 exemplárov, ktorý sa už minul. Rozhodol sa preto vydať ju znova, na vlastné (neveľké) náklady v prospech Maďarov. Malý formát zvolil podľa svojich slov preto, aby si ju mohli dovoliť kúpiť aj chudobnejší. Húbert Ildikó²³ sa snaží dokázať, že prvé vydanie modlitebnej knižky *Utítárs* pochádza už z roku 1639 a nie 1640. Argumentuje tým, že venovanie tlačiara Györgya Zavariho je podpísané na deň sv. Mateja apoštola v roku 1639, pričom venovania tlačiari spravidla zostavovali po dokončení sadzby. O ukončení sadzby svedčí aj zachovaný obsah knihy s číslami strán v texte, ktorý fragment obsahuje. Okrem toho kalendár obsahuje údaje na roky 1639 – 1661, na čo by nebol dôvod, keby tlač vyšla až v roku 1640. V druhom vydaní z roku 1643 sa pritom kalendárna časť vzťahuje na roky 1643 – 1665. Tlačiar György Zavari pôsobil v bratislavskej jezuitskej tlačiarňi pod vedením tlačiarkeho prefekta a korektora Jakaba Némethiho a z jeho venovania Ňáriovej vyplýva, že modlitebnú knižku pripravovali pre Alžbetu Turzovú, jej dcéru z prvého manželstva s Imrichom Turzom. Ako Zavari v dedikácii uvádza, Kristína Ňáriová sa sťažovala u farára, že jej chýbajú modlitebné knižky pre každodenné čítanie mládeže a najmä mladých dievčat, preto toto vydanie iniciovala. Rovnako Zavari ako Rezeni spomínajú sťažnosti aj inej „zbožnej katolíckej osobnosti“, ktorú nekonkretizujú, na nedostatok takýchto modlitebných knižiek v maďarčine. Je pravdepodobné, že týmto „cirkev milujúcim človekom“ (ako ho označuje Rezeni) bol jezuita Matej Hajnal, pod ktorého vplyvom Kristína Ňári po sobáší s Mikulášom Esterházim v roku 1624 konvertovala na katolicizmus. Mikuláš Esterházi bol významným mecenášom uhorských jezuitov a Matej Hajnal pôsobil na jeho dvore ako kazateľ a učiteľ.

Kristíne Ňáriovej Hajnal adresoval svoju meditačnú a modlitebnú „srdiečkovú“ knižku *A Jesus Szivet Szerető Szivek* vydanú vo Viedni u tlačiara Michaela Rickhesa v roku 1629. Z venovania Kristíne Ňáriovej, ktoré zostavil maďarský sekretár na Esterháziho dvore Lőrinc Ferenczfi, vyplýva, že Esterházi poveril Hajnala, aby zostavil meditácie a modlitby na základe starších uhorských náboženských piesní za účelom upevnenia katolíckej viery svojej manželky. Hajnal splnil túto svoju misiu a preložil text meditácií a spevov od francúzskeho jezuitu Etienna Bineta do maďarčiny. Meditácie a modlitby využívali metódy zakladateľa jezuitského rádu a jezuitskej meditačnej spisby Ignáca z Loyoly. Hajnalova knižka meditácií a modlitieb mala malý vreckový 12° formát a získala prívlastok „srdiečková“ vďaka svojej výzdobe odrážajúcej kult Ježišovho srdca. Obsahovala 35 drevorezov a 18 medirytinových emblémov s biblickým námietom vyrytých v tvare srdca rytcom z prostredia antverpských jezuitov Antoinom Wierixom. Ich význam bol symbolický: čitateľ mal nimi nahliadnuť do srdca Ježiša Krista. Séria je známa pod názvom Cor Jesu amanti sacrum (Sväté srdce milujúceho Ježiša). Srdiečková knižka patrí vôbec medzi typograficky najkrajšie bratislavské tlače 17. storočia. Viedenské vydanie Hajnalovho prekladu srdiečkovej knižky pravdepodobne asistoval tlačiarsky

²³ HÚBERT, tamže.

prefekt bratislavskej jezuitskej tlačiarne Jakab Némethi, ktorý v rokoch 1627 – 1628 pracoval aj v tlačiarňi vo Viedni ako „adiutor“ (pomocník) a mal tu na starosti tlač spisov pre potreby Uhorska a uhorských jezuitov. Mladšie bratislavské vydanie srdiečkovej knižky z roku 1642²⁴ podporila švagriná Kristíny Ňáριοvej, manželka jej brata, košického kapitána Štefana Ňáριοho Klára Kapiová. Z venovania bratislavského tlačiarja „Azon Posonyi Könyvnyomtató“, ktorým bol v tom čase Jakab Némethi, vyplýva, že knižky sa mnohí dožadovali, pretože predchádzajúce vydanie sa napriek vysokému nákladu už dávno vypredalo. Tretie vydanie pochádza z roku 1644 z Viedne²⁵. Zo všetkých známych vydaní sa zachovalo len po jednom, maximálne dvoch exemplároch a aj tie sú defektné. V exemplári knižky z roku 1642 je rukopisný exlibris jej majiteľky Azur (W)ranakowej, vpísaný do knihy v roku 1672, čiže až 30 rokov po jej vytlačení. Aj z toho vyplýva, že knižky tohto typu a formátu sa využívali naozaj veľmi dlho, až do ich opotrebovania.

Ďalšia obľúbená liturgická knižka *Officium Beatae Mariae Virginis* z roku 1643²⁶ bola venovaná dcére Kristíny Ňáριοvej a Mikuláša Esterháziho Juliane Eszterháziovej na meniny. Venovanie podpísal bratislavský tlačiar „A Posoni Könyvnyomtató“ (bol ním prefekt a korektor Jakab Némethi) presne v deň Julianiných menín 16. februára 1643 v Bratislave. Vo venovaní píše o zásluhách jej matky, nebohej Kristíny Ňáριοvej, ktorá nemalými prostriedkami podporila nielen túto, ale aj iné knižky v maďarčine. Vydanie tejto knihy sa rozhodla financovať podľa jeho slov preto, aby podporila pestovanie kultu Panny Márie a aby túto patrónku Uhorska mohli kresťania uctievať vo svojej rodnej reči. Ňáριοvá však dva roky pred vytlačením knihy umrela, preto ju tlačiar venoval jej dcére Juliane. Kládje jej na srdce, aby si zakaždým, keď bude brať túto knižočku-sirôtku do ruky, spomenula na svoju matku, jej skromnosť, mravnú čistotu, pobožnosť a dokonalý život, lebo deti by mali nasledovať svojich rodičov. Podľa údajov o cenzúre kniha vyšla s povolením ostrihomského arcibiskupa Juraja Lippaya a obsahuje litánie, žalmy a modlitby na celý liturgický rok, schválené reformou breviára pápeža Urbana VIII. Ich prekladateľom z latinčiny do maďarčiny bol chorvátsky bán a uhorský palatín, známy protireformátor Ján Draškovič. Súčasťou knihy je aj kalendár a krátky katechizmus. Jej výzdoba je veľmi bohatá, okrem rôznych typov typografických ozdôb v čiernom aj červenom prevedení obsahuje 29 drevorezov, pričom 12 z nich je súčasťou kalendára a znázorňujú sezónne práce. Knižka vyšla zrejme vo väčšom náklade, zachované exempláre sú opotrebované, neúplné a poškodené. Odborná literatúra uvádza aj ďalšie, mladšie vydanie z roku 1662²⁷, ktoré financovala Žofia Bátoriová, vdova po Jurajovi Rákocim II. Niektoré pasáže textu knihy boli znova pretlačené v diele *Officium Rákóczianum...*,

²⁴ BINET, E. (prel. HAJNAL, M.). *A Jesus Szivet-Szerető Szívek...* Posomban, M.DC.XLII. (1642). 12°. [XI] - 261 (správne: 262) s.

²⁵ SZABÓ, K. *Régi Magyar Könyvtár*. Budapest : M. Tud. Akadémiai Kiadó, 1879. Záznam č. 756.

²⁶ *OFFICIUM B. M. Virg. az-az Aszszonyunk Szüz Marianak...* Posonban, 1643. 8°. [II] - XXXXVI - 430 - [II] s.

²⁷ HERMANN, E. *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München : Aurora Könyvek, 1973, s. 270.

ktoré vyšlo v roku 1756 v Győri v maďarskom jazyku²⁸. Zaujímavosťou je, že v zázname banskobystrickej knihárky Alžbety Oberlandovej z 18. októbra 1666²⁹, ktorý obsahuje aj zoznam zviazaných kníh určených na predaj, sa nachádza aj tento titul. Knihárka Oberlandová podľa toho pravdepodobne spolupracovala s bratislavskými jezuitmi, ktorých knihy viazala a predávala v Banskej Bystrici.

V súvislosti s mecenášmi jezuitskej knižnej kultúry Kristínou Ňáriovou a jej manželom Mikulášom Esterházim možno zmieniť tlač svadobných veršov pri príležitosti sobáša ich detí, nevlastných súrodencov – Štefana Esterháziho (Mikulášovho syna z manželstva s Uršulou Deršfiovou) a Alžbety Turzovej (Kristíninej dcéry s Imrichom Thurzom). Svadobné verše profesora Trnavskej univerzity, jezuitu Istvána Keresztesa *Epithalamium nuptiis... Stephani Eszterhasi* boli vytlačené v roku 1638 v Tlačiarňi jezuitského kolégia v Bratislave, avšak tlač sa nezachovala³⁰. Vieme o nej iba zo záznamu v kronike Trnavskej univerzity. Svadobné verše boli vytlačené v mene univerzity a do Bratislavy ich spolu s potrebným materiálom a pokynmi pre tlačiara Keresztes odoslal 17. septembra 1638. Tlačiar vyhotovil objednaný náklad tlače za týždeň, pretože 24. septembra si ho už Keresztes uňho vyzdvihol. Verše dal zviazať sčasti do pergamenu, sčasti do hodvábu v rôznych farbách a niektoré boli len v papierových väzbách. O dva dni nato, 26. septembra, sa konal veľkolepý sobášny obrad. Tieto svadobné verše boli na želanie svadobného otca – uhorského palatína Mikuláša Esterháziho počas slávnostnej svadobnej ceremónie v kostole rozložené a pripevnené na miestach pre významnejších hostí. Veľkú časť z nich distribuovali až 27. septembra okolo 11. hodiny doobeda počas svadobnej hostiny ďalší dvaja palatínovi synovia Ladislav a Daniel Eszterházi. Verše plnili zároveň funkciu reprezentačného svadobného oznámenia a bratia ženicha ich distribuovali medzi svadobčanmi aj deň po oficiálnom obrade, počas prebiehajúcich svadobných osláv. István Keresztes zostavil aj viaceré ďalšie príležitostné narodeninové aj pohrebné tlače pre Esterháziovcov³¹.

Veľmi obľúbené boli v 17. storočí meditácie, ktoré patria do skupiny eschatologickej literatúry „ars moriendi“, slúžiacej na prípravu na šťastnú smrť. Čítanie takejto literatúry odporúčal v prvej polovici 17. storočia aj pápež Urban VIII. v niekoľkokrát potvrdených pápežských dekrétach. Údaj o tom, že texty sú v súlade s pápežovými dekrétmi, zastupuje na jednotlivých tlačiach poznámka o cenzúre. Najčítanejším, najvydávanejším a najprekladanejším autorom meditácií v Uhorsku bol Ján Nádaši – jezuita a pedagóg na univerzitách v Trnave a Grazi, tajomník generála provincie v Ríme a spovedník Ferdinanda III. Jeho diela používali mariánske kongregácie v celej Európe, dokonca aj

²⁸ KNAP, É. Egy XVII. századi népszerű imádságoskönyv: Az Officium Rákócziánium története I. In *Magyar Könyvszemle* [online], 1997 [cit. 15. 6. 2021]. Dostupné na internete: <<https://epa.oszk.hu/00000/00021/00013/0004-9b.html>>.

²⁹ Lyceálna knižnica ÚK SAV, mikrofilm, signatúra: mf. 165.

³⁰ VISKOLCZ, N. Esterházy Miklós nádor castrum dolorisának történetéhez. In *Academia.edu* [online], 2021 [cit. 15. 6. 2021]. Dostupné na internete: <https://www.academia.edu/10179805/Esterh%C3%A1zy_Mikl%C3%B3s_n%C3%A1dor_castrum_doloris%C3%A1nak_t%C3%B6rt%C3%A9nete%C3%A9hez>.

³¹ VISKOLCZ, tamže.

v Mexiku. Nádaši zostavil asi 60 prác, z ktorých viaceré boli preložené do češtiny, poľštiny, maďarčiny, nemčiny a vychádzali aj dlho po jeho smrti. Slováci používali v 17. storočí české preklady vydávané v Prahe a v Trnave, ktorých autormi boli českí jezuiti Georgius Ferus (1585 – 1659), Fridrich Bridel (1619 – 1680) a Georgius Konstantius (1607 – 1673)³². Nádašihu meditácie majú populárnu kalendárnu formu a obsahujú veršované modlitby, žalmy, hymny, anekdoty, legendy, príbehy z Biblie, antickej mytológie i bežného života a ich základ tvoria exemplá, využívajúce metódu príkladov. Medzi mecenášmi Nádašihu meditácií bol o. i. aj hlavný kapitán Horného Uhorska František Vešeláni a jeho „lectissima“ (najsčítanejšia) manželka – Mária Séciová. Obaja sú adresátmi venovania v Nádašihu diele *Annus SSS. Trinitatis*³³ vydaného v bratislavskej jezuitskej tlačiarňi v roku 1650. V dedikácii podpísanej 1. januára v Trnave Nádaši vyzdvihuje Máriu Séciovú ako oddanú a vernú manželku udatného bojovníka proti Turkom Františka Vešelániho a symbolicky svojim patrónom praje, aby ich ochraňovala Svätá Trojica (SSS. Trinitas)³⁴.

Mária Séciová bola tiež mecenášskou významného maďarského barokového básnika Istvána Gyöngyösiho. Gyöngyösi bol gemerským podžupanom a tajomníkom jej manžela Františka Vešelániho a bol Séciovej verným priateľom. Venoval jej svoje básne – literárne dielo *Márssal Társolkodó Murányi Vénus* (slov. *Muránska Venuša a jej láska k Marsovi*), ktorým ju ešte za jej života oslávil. Bol to práve Gyöngyösi, kto ju tu ako prvý nazval Muránskou Venušou. Táto kniha básní, v ktorej opisuje Séciovej životnú cestu, bola vytlačená v roku 1664 v jezuitskej tlačiarňi pri Košickej univerzite v Košiciach. Svojej mecenáške Márii Séciovej venoval svoje dielo *Arany gyapjuból ékesítettett ruha* aj katolícky farár, františkán Krizostom Gyöngyösi (Johannes Chrisostom Gyöngyösi), vytlačené v Levoči v roku 1665 vo dvoch jazykových verziách: v latinskej aj maďarskej.

Mária Séciová podporovala aj ostrihomského arcibiskupa a kardinála Petra Pázmána. Treba zdôrazniť, že predovšetkým s jeho menom je v Uhorsku spojený víťazný postup protireformácie. Bol jedným z najhorlivejších rekatolizátorov v Uhorsku, ktorého zásluhou sa mnoho uhorských šľachtických rodín vrátilo ku katolicizmu³⁵. Pázmán rekatolizoval aj jej manžela Františka Vešelániho, ktorý pôvodne pochádzal z protestantskej rodiny a pod Pázmánovým vplyvom konvertoval na katolicizmus v období svojho štúdia na jezuitskom kolégiu v Trnave. Mária Séciová financovala vydanie Pázmánovho maďarského prekladu diela Tomáša Kempenského o nasledovaní Krista *Kempis Tamás Christus követéséről négy könyvei*³⁶, vytlačeného bez uvedenia miesta a roku tlače. Kempenského kniha o nasledovaní Krista (*De imitatione Christi*) predstavovala príručku neskoro stredovekej osobnej zbožnosti a bola jednou z najčítanejších kníh vôbec, preloženou do mnohých jazykov, vrátane slovenčiny. Staršie vydania Pázmánovho prekladu Kempenského

³² TŰSKÉS, G. *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai (Nádas János)*. Budapest : Universitas Kiadó, 1997, s. 292-293.

³³ NÁDAŠI, J. *Annus SSS. Trinitatis Vnius Dei...* Posonii, Typis Coll. S. J., Anno 1650. 24°. [XXIV] - 447 - [XVI] s.

³⁴ Tamže.

³⁵ LENGYELOVÁ, T. – MRVA, I., ref. 2, s. 243.

³⁶ PÁZMÁN, P (prel.). *Kempis Tamás Christus követéséről négy könyvei*. [B. m. a r.].

diela o nasledovaní Krista pochádzajú z rokov 1604, 1624 a 1638 z Viedne, z roku 1648 z Bratislavy, novšie vydanie je z roku 1709 z Trnavy a sú známe aj mnohé ďalšie ešte aj v 19. storočí. Z vydania financovaného Máriou Séčiovou sa zachovalo viac exemplárov, ale všetky sú bez titulného listu. Je možné, že tlač titulný list ani neobsahovala a nahrádzal ho erb Márie Séčiovej. Ona, „az Méltóságos Magyar Orszaghi Palatinusne, Groff Rimaszeczy Anna Maria Aszony“ vydala podľa venovania toto dielo na vlastné náklady pred rokom 1667, kedy ovdovela³⁷. Ignác Acsády v životopise Márie Séčiovej datuje dielo rokom 1665³⁸. Miestom jeho vydania mohli byť Košice, kde Séčiovej básnik István Gyöngyösi vydal v roku 1664 svoje Muránskej Venuši venované, už spomínané básne *Mársal társalkodó murányi Vénus*. Nemenej pravdepodobné je aj vytlačenie diela vo Viedni, kde v roku 1665 u tlačiarky Zuzany Rickesovej vyšla aj Pázmáňova maďarská modlitebná kniha *Imádságos könyv*³⁹, venovaná Márii Séčiovej, ktorá ju financovala⁴⁰.

Pázmáňova modlitebná kniha *Imádságos könyv* bola historicky vôbec prvou tlačenou modlitebnou knihou v maďarskom jazyku. Šlo o veľmi populárny titul, iba v 17. storočí je známych 9 vydaní (z toho za Pázmáňovho života vyšli 4). Viac ako 200 rokov sa tešila veľkej popularite, dokonca aj medzi maďarskými protestantmi. Prvé dve vydania – z Grazu (1606) a Bratislavy (1610), Pázmáň venoval šľachtickej Anne Kapi – manželke Ladislava Pethe Hethesiho, pána hradu Ormosd a tajného radcu kráľa Mateja II. Anna Kapi financovala vydanie z Grazu a Pázmáň požiadal o zostavenie maďarskej modlitebnej knižky pre veľký nedostatok podobných kníh v maďarčine. Kniha vyšla prvýkrát v náklade „niekoľko sto knižiek“ a ako Pázmáň v jej druhom vydaní píše, rýchlo sa minuli, preto ju vydal aj druhýkrát v opravenej a doplnenej verzii. Posledné bratislavské vydanie tlačiari (pravdepodobne vtedajší prefekt tlačiarne Michal Bekarius) venoval svojej mecenáške, zemianke Amade Ilone Várkonyi, vdove Františka Nagymihaliho, ktorá si ho vyžiadala a financovala. Knižku mecenáška adresovala pre útechu aj všetkým ostatným vdovám, aj preto si vyžiadala reprezentatívnu typografickú úpravu, peknú výzdobu a malý vreckový formát. Kniha je zdobená 19 nesignovanými drevorezmi s biblickými námetmi, z toho je 6 celostránkových. Celkovým charakterom je reprezentatívnu ukážkou rôznych typov typografických ozdôb – vlysov, vinet, iniciálok, liniek a jezuitských signetov v čiernom aj červenom prevedení, ktoré mala Tlačiareň jezuitského kolégia v Bratislave v roku 1650 k dispozícii. Pripomeňme, že Peter Pázmáň bol vynikajúcim autorom protireformačných polemík, dokonca aj v tejto

³⁷ ČAPLOVIČ, J. *Bibliografia tlači vydaných na Slovensku do roku 1700 : diel 2*. Martin : Matica slovenská, 1984, záznam č. 2591.

³⁸ ACSÁDY, I. *Széchy Mária (1610-1679) (Magyar Történeti életrajzok)* [online]. Budapest, 1885 [cit. 21. 6. 2021]. Dostupné na internete: <http://real-eod.mtak.hu/8903/1/MagyTortEletrajzok_35_SZECHY_MARIA.pdf>, s. 1.

³⁹ PÁZMÁŇ, P. *Imádságos könyv...* Nyomtatattak Beczben. Eözvegy Rikesin Susanna bötüivel. M. DC. LXV. Esztendőben (1665).

⁴⁰ BOGÁR, J. Pázmány Péter Imádságos könyvének kiadásai és a reprezentáció. In *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár* [online]. 2016 [cit. 21. 6. 2021]. Dostupné na internete: <http://real.mtak.hu/39303/1/Boga%CC%81rJ_Reprezenta%CC%81cio%CC%81.pdf>, s. 65.

modlitebnej knižke využil príležitosť na polemizovanie a do jej prvého vydania dal priviazať 43-stranový polemický prídavok.

Jednu zo svojich protireformačných polemík *Bizonyos Okok*⁴¹ venoval Peter Pázmán na nový rok 1631 Eve Popelovej, pochádzajúcej z evanjelickej vetvy Lobkovicovcov, vdove po šopronskom županovi Františkovi I. Batthyányim, hneď potom, ako sa mu podarilo katolizovať jej syna Adama Baťána – grófa z Güssingu, neskôr cisárskeho komorníka a zadunajského hlavného kapitána. Baťánova konverzia vyvolala ostré polemiky luteránskeho a kalvínskeho duchovenstva najmä preto, lebo Baťán odvtedy prestal podporovať protestantov⁴². Ako vyplýva zo zachovanej korešpondencie, jeho matka Eva Popelová, ktorej Pázmán knihu venoval, s konverziou syna nesúhlasila⁴³. Pázmán a Eva Popelová boli napriek rozdielnym názorom priateľmi, Popelová sa venovala liečiteľstvu a z Pázmáňovej korešpondencie s ňou vyplýva, že liečila aj Petra Pázmána a posielala mu bylinkové odvary⁴⁴. Pázmán jej v dedikácii tejto svojej polemiky vysvetľuje správnosť synovho rozhodnutia konvertovať na katolicizmus a nabáda ju knižku si pozorne prečítať. V 8 základných bodoch v nej vysvetľuje, prečo je dôležité nasledovať Rímsku cirkev a vymyť z mysli Lutherovo a Kalvínovo učenie. V súvislosti s touto polemikou je vhodné zmieniť aj ďalšiu zaujímavosť – jej celkovo štvrté, o 40 rokov mladšie vydanie z roku 1671 pochádza spod lisu protestantského tlačiara v Bratislave Gottfrieda Gründera a je jednou z mála známych protireformačných tlačí, ktoré Gründer vytlačil na žiadosť jezuitov a arcibiskupa, jej vydavateľa Juraja Selepčianskeho. V tom čase začala v Uhorsku tvrdšia protireformácia a Gründer sa dostal pod drobnohľad jezuitov. Treba povedať, že Gründer bol až do roku 1671 vyslovene typografom evanjelikov a vydával výlučne protestantskú literatúru. Víťazstvo protireformácie po prezradení Vešeléniho sprisahania ho napokon prinútilo tlačiareň v Bratislave zavrieť a odsťahovať sa z Uhorska. Gründerovo vydanie Pázmáňovho polemického spisu *Bizonyos Okok* s veľkým časovým odstupom 40 rokov svedčí o jeho pretrvávajúcej obsahovej aktuálnosti v nastupujúcom veľmi intenzívnom protireformačnom boji.

Pripomeňme, že najpôsobivejším Pázmáňovým polemickým dielom a vyvrcholením jeho polemickej spisby bol *Hodoegus. Isteni igazsagra vezerlő Kalauz* (K pravde privádzajúci sprievodca), v prvom vydaní z roku 1613 z Arcibiskupskej tlačiarne v Bratislave. *Kalauz* predstavuje rozsiahle zhrnutie všetkých Pázmáňových názorov na šírenie protestantizmu v Uhorsku. Pázmán v ňom zozbieral všetok dovtedy známy katolícko-protestantský polemický materiál, čím zostavil významnú vedeckú encyklopédiu teológie⁴⁵. Druhé vydanie z roku 1623 bolo prvou známou tlačou tlačiarne jezuitského kolégia založenej Petrom Pázmánom v Bratislave pre potreby všetkých uhorských jezuitov v období, kedy na území Uhorska nemali žiadnu kníhtlačiareň. Poznáme aj latinský a slovenský preklad

⁴¹ PÁZMÁN, P. *Bizonyos Okok...* Nyomtattak Posonban. MDCXXXI. Eszterházy (1631).

⁴² ŠPÁNIOVÁ, M. Katolícke bestsellery v literatúre 17. storočia: Z vydavateľskej produkcie bratislavských typografov (1. časť). In *Studia Bibliographica Posoniensia*. Bratislava, 2009, s. 42.

⁴³ IVÁNYI, B. *Pázmány Péter kiadatlan levelei : Körmendí Füzetek : 3. sz. Körmend, 1942-43*, s. 8-9.

⁴⁴ IVÁNYI, ref. 43, s. 9.

⁴⁵ KLANICZAY, T. *Reneszánsz és barokk*. Szeged : Szukits Könyvkiadó, 1997, s. 283.

Kalauzu, oba ostali v rukopise. V rukopisnej zbierke Egyetemi könyvtár v Budapešti sa nachádza rukopis slovenského prekladu tohto diela, ktorý je cenným dokladom vývoja predbernalákovskej literatúry a jazyka⁴⁶. Ide pravdepodobne o mladší odpis rukopisu pôvodného slovenského prekladu pochádzajúceho z roku 1634⁴⁷. Dôvodom slovenského prekladu bola nepochybne sila slovenského protestantizmu v Uhorsku v období príchodu českých exulantov na slovenské územie. Medzi nimi boli aj českí exulantskí tlačiar, ktorí sa usadili v Trenčíne, Žiline a Púchove a intenzívne vydávali protestantské knihy pre Slovákov v češtine a slovakizovanej češtine. Pázmán si nárast počtu evanjelikov medzi Slovákami uvedomoval a mohol iba podporiť jezuitský slovenský preklad svojho diela v období, kedy jeho rekatolizačné snahy vrcholili. Existujú 3 preklady Kalauzu do slovenčiny vyhotovené v 17. – 18. storočí, ale ani jeden nebol vydaný tlačou. Odôvodniť to možno veľkým rozsahom diela, na ktorého vytlačenie sa nenašiel medzi Slovákami vydavateľ. Pázmán celý život usiloval o rekatolizáciu uhorskej šľachty a aj jeho Kalauz bol určený najmä pre uhorskú aristokratickú elitu. Na tento fakt poukazuje aj jeho vysoká cena: v roku 1657 stál 2 florény⁴⁸. Pázmán daroval jeden exemplár Kalauzu bratislavskej mestskej rade, ako je známe z listu, ktorý jej poslal 20. apríla 1614 z Viedne. Píše v ňom, že kniha poučí členov mestskej rady o pravde – vtedy v nej mali totiž väčšinové zastúpenie protestanti⁴⁹. Uhorský palatín Juraj Turzo sa usiloval presvedčiť profesora na univerzite vo Wittenbergu Balthasara Meisnera o zostavení latinskej odpovede na Kalauz, ale sa ho nedožil, lebo v roku 1617 zomrel. Odpoveďou na Kalauz v latinčine bol napokon polemický spis protestantského teológa pôsobiaceho na univerzite vo Wittenbergu Friderica Balduina *Brevis institutio ministrorum verbi...*, ktorý vyšiel vo Wittenbergu v roku 1621. Ďalšou Balduinovou reakciou bol spis *Phosporus veri Catholicismi* vydaný v roku 1626 vo Wittenbergu, ktorý si objednala Alžbeta Czoborová, vdova po palatínovi Jurajovi Turzovi a svokra Kristíny Ňáriovej z prvého manželstva. Pázmánovou reakciou na Balduinovú odpoveď bol spis *A setét hajnalscillag utáin bujdosó luteristák...*, ktorý dal v roku 1627 vytlačiť vo Viedni a do slovenčiny ho v roku 1775 preložil Anton Benčič pod názvom *Za tmavu Dennicu blúdicích Lutheranuw Woditel* (preklad ostal v rukopise). Možno povedať, že Pázmán Kalauzom zostavil dielo, ktoré sa v katolíckej literatúre považujeme za historicky najvýznamnejší apologetický spis.

Záver

Spoločenský a kultúrny život Slovákov bol v 16. a 17. storočí pod vplyvom katolíckeho a evanjelického kňazstva, čo sa odrazilo aj v čitateľskej kultúre, ktorá bola v tom čase silne ovplyvnená náboženstvom. Žánre náboženskej literatúry výrazne prevyšovali iné,

⁴⁶ *Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Reg. Scient. Universitatis Budapestinensis. Tom II. Pars I., Egyetemi Könyvtár Budapest, signatúra: A 79.*

⁴⁷ KÄFER, I. Az Isteni Igazságra Vezérlő Kalauz 1634-es szlovák fordításának kézirata. In *Világirodalmi Figyelő*, 1959, roč. 5, č. 2, s. 180.

⁴⁸ KESERÜ, B. Keserü (zost.). *Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmak történetéhez*. Szeged, 1992, s. 182.

⁴⁹ HANUY, F. *Pázmány Péter összegyűjtött levelei*. Budapest : M. Kir. Tud. Egyetemi Nyomda, 1910, s. 43.

svetské žánre až do polovice 17. storočia. Modlitebná knižka, spevník či katechizmus nechýbali v žiadnej domácej knižnici, taký bol čitateľský folklór. Tlačené slovo bolo v tejto konfesionalnej etape dejín knižnej kultúry využívané ako prostriedok šírenia reformácie a protireformácie. Zásľuhu na úspešnej rekatolizácii mala literatúra vydávaná uhorskými jezuitami, najmä Petrom Pázmánom, ktorý inicioval založenie a rozvoj katolíckeho jezuitského školstva a kníhtlačiarstva v Uhorsku. Analýza vydavateľských notorií, akými boli modlitebné knihy, meditačné a liturgické príručky na pestovanie zbožnosti po celý rok, potvrdzuje významnú úlohu mecenášok z vysokých spoločenských vrstiev vo vydavateľskom procese (a to na oboch stranách: rovnako na strane katolíkov ako protestantov). Ich pôsobenie v dejinách vydavateľstva a kníhtlačiarstva poukazuje na dôležitú rolu žien v dejinách knižnej kultúry, ktoré svojím mecenátom a patronátom napomohli nielen literárnej tvorbe či šíreniu knihy v spoločnosti, ale v neposlednom rade aj pri rekatolizácii krajiny.

Archívne dokumenty a staré tlače

BINET, E. (prel. HAJNAL, M.). *A Jesus Szivet-Szerető Szívek...* Posomban, M.DC. XLII. (1642).

Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Reg. Scient. Universitatis Budapestinensis.

Tom II. Pars I., Egyetemi Könyvtár Budapest, signatúra: A 79.

Listina Archívu mesta Bratislavy, signatúra 9580.

Listina Archívu mesta Bratislavy, signatúra 8953.

Listina Archívu mesta Bratislavy, signatúra 9056.

Listina Archívu mesta Bratislavy, signatúra 9425.

Listina Archívu mesta Bratislavy, signatúra 10073.

Lyceálna knižnica ÚK SAV, mikrofilm, signatúra: mf. 165.

NÁDAŠI, J. *Annus SSS. Trinitatis Vnius Dei...* Posonii, Typis Coll. S. J., Anno 1650.

OFFICIUM B. M. Virg. az-az Aszszonyunk Szüz Marianak... Posomban, 1643.

PÁZMÁŇ, P. *Bizonyos Okok...* Nyomtattak Posomban. MDCXXXI. Esztendőben (1631).

PÁZMÁŇ, P (prel.). *Kempis Tamás Christus követéséről négy könyvei.* [B. m. a r.]

UTITÁRS azaz reggel s estve... gyakorlandó imádságok... [Bratislava], 1639.

Literatúra

BADA, M. *Slovenské dejiny II. 1526-1780.* Bratislava : Literárne informačné centrum, 2017. ISBN 978-80-8119-103-9.

BOGÁR, J. Pázmány Péter Imádságos könyvének kiadásai és a reprezentáció. In *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár* [online]. 2016 [cit. 21. 6. 2021]. Dostupné na internete: <http://real.mtak.hu/39303/1/Boga%CC%81rJ_Reprezenta%CC%81cio%CC%81.pdf>.

ČAPLOVIČ, J. *Bibliografija tlači vydaných na Slovensku do roku 1700 : diel I.* Martin : Matica slovenská, 1972.

ČAPLOVIČ, J. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700 : diel 2*. Martin : Matica slovenská, 1984.

DÜLMEN, R. von. *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století): Náboženství, magie a osvícenství*, Praha : Argo, 2006. ISBN 80-7203-3-3.

DVOŘÁK, P. *Tretia kniha o Bratislave : Čas tureckých vojen*. Budmerice : Vydavateľstvo Rak, 2010. ISBN 978-80-85501-45-2.

FÓRIŠOVÁ, M. Náboženská literatúra v zbierkach jezuitských knižníc na Slovensku. In *Slovenská, latinská a cirkevnoslovenská náboženská tvorba 15.-19. storočia*. Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 2002, s. 212-228. ISBN 80-967722-7-9.

FRIMMOVÁ, E. Počiatky knižtlaču na Slovensku. In *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum* [online], Praha, 2012 [cit. 17. 5. 2021]. Dostupné na internete: <<https://publikace.nm.cz/periodicke-publikace/amnphl/57-1-2/pociatky-knihtlace-na-slovensku>>.

HANUY, F. *Pázmány Péter összegyűjtött levelei*. Budapest : M. Kir. Tud. Egyetemi Nyomda, 1910.

HERMANN, E. *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München : Aurora Könyvek, 1973.

HÚBERT, I. Az Útitárs című imakönyv első kiadása (1639). In *Magyar Könyvszemle* [online], 1985, [cit. 14. 6. 2021]. Dostupné na internete: <http://real.mtak.hu/108609/1/azutitarsMKSZ_EPA00021_1985_101_01_048-077-11-15.pdf>.

IVÁNYI, B. *Pázmány Péter kiadatlan levelei : Körmendi Füzetek : 3. sz.* Körmend, 1942-43.

KÄFER, I. Az Isteni Igazságra Vezérlő Kalauz 1634-es szlovák fordításának kézírata. In *Világirodalmi Figyelő*, 1959, roč. 5, č. 2, s. 176-180.

KESERŰ, B. Keserű (zost.). *Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmak történetéhez*. Szeged, 1992.

KLANICZAY, T. *Reneszánsz és barokk*. Szeged : Szukits Könyvkiadó, 1997. ISBN 963-9150-07-6.

KNAP, É. Egy XVII. századi népszerű imádságkönyv: Az Officium Rákóczianum története I. In *Magyar Könyvszemle* [online], 1997 [cit. 15. 6. 2021]. Dostupné na internete: <<https://epa.oszk.hu/00000/00021/00013/0004-9b.html>>.

KOLLÁROVÁ, I. Konkurenčné vzťahy vydavateľov. In *Kniha 2005*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 116-123. ISBN 80-89023-55-X.

KOLLÁROVÁ, I. *Vydavatelja v 18. storočí: Trilógia k dejinám typografického média*. Bratislava : Veda, 2006. ISBN 80-224-0889-1.

LENGYELOVÁ, T. *Život na šľachtickom dvore*. Bratislava : Slovart, 2015. ISBN 978-80-556-1287-4.

LENGYELOVÁ, T. – MRVA, I. *Historický kalendár – Slovensko*. Bratislava : Perfekt, 2006. ISBN 80-8046-336-0.

MIŠIANIK, J. *Pohlady do staršej slovenskej literatúry*. Bratislava : Veda, 1974.

SZABÓ, K. *Régi Magyar Könyvtár*. Budapest : M. Tud. Akadémiai Kiadó, 1879.

ŠPÁNIOVÁ, M. Katolícke bestsellery v literatúre 17. storočia: Z vydavateľskej produkcie bratislavských typografov (1. časť). In *Studia Bibliographica Posoniensia*. Bratislava, 2009. ISBN 978-80-89303-19-9.

ŠPÁNIOVÁ, M. Spis o duchovi a iné katolícke bestsellery v literatúre 17. storočia: Z vydavateľskej produkcie bratislavských typografov (2. časť). In *Studia Bibliographica Posoniensia*. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2010. ISBN 978-80-89303-24-3.

ŠPÁNIOVÁ, M. – LICHNEROVÁ, L. – NEMCOVÁ, Z. Valentín Mančkovič – uhorský tlačiar v 16. storočí. In *Historický časopis*, roč. 67, č. 3 (2019), s. 55-81.

TÜSKÉS, G. *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai (Nádasi János)*. Budapest : Universitas Kiadó, 1997. ISBN 963-9104-00-0.

VALACH, J. *Staré tlačiarnie a tlačiarri na Slovensku*. Martin : Matica slovenská, 1987.

VISKOLCZ, N. Esterházy Miklós nádor castrum dolorisának történetéhez. In *Academia.edu* [online], 2021 [cit. 15. 6. 2021]. Dostupné na internete: <https://www.academia.edu/10179805/Esterh%C3%A1zy_Mikl%C3%B3s_n%C3%A1dor_castrum_doloris%C3%A1nak_t%C3%B6rt%C3%A9net%C3%A9hez>.

VOIT, P. Mikuláš Bakalář. In *Encyklopedie knihy v českém středověku a raném novověku* [online]. Praha : Knihovna AV ČR, 2021 [cit. 17. 5. 2021]. Dostupné na internete: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Mikul%C3%A1%C5%A1_Bakal%C3%A1%C5%99>.

Gesellschaftliche Verhältnisse des Buchdrucks und die populäre Literatur der Gegenreformation im 17. Jh. mit Akzent auf die Stadt Bratislava

Marta Špániová

Zusammenfassung

Das typografische Medium und der Buchdruck reagierten in einzelnen Jahrhunderten auf politische, wirtschaftliche und kulturelle Verhältnisse empfindlich. Man kann voraussetzen, dass Buchdruck in die heutige Slowakei schon 27 Jahre nach seiner Erfindung gekommen ist, und zwar dank dem Drucker Andrej, und das lässt sich aus erhaltenen Drucken schließen, dass er in Jahren 1477 – 1480 in Bratislava tätig worden war. Bratislava war ein der wichtigen Zentren Mitteleuropas, auch vor dem Jahre 1536, als sie die Hauptstadt Ungarns wurde. An hiesigen bedeutenden europäischen Universität – Academia Istropolitana (1465 – 1491) wirkten die humanistischen Gelehrten aus verschiedenen Teilen Europas. Nach dem Jahre 1480 war auf dem Gebiet Ungarns während 80 Jahre keine typografische Tätigkeit registriert. Ein Grund dafür war die Belieferung der Bücher aus anderen Regionen Ungarns und der Bücherimport aus dem

Ausland, vor allem aus Böhmen, Österreich, auch Deutschland, wo der Buchdruck hochentwickelt war. Die Verzögerung des Buchdrucks in der slowakischen Sprache lässt sich dadurch erklären, dass als Nationalsprache der Slowaken, auch Sprache ihrer Kultur und Literatur von 15. Jahrhundert Tschechisch benutzt war. Die Entwicklung des Buchdrucks und der Buchkultur in Bratislava im 16. und 17. Jahrhundert hat türkische Expansion, Ständeaufstände, Entwicklung des Bildungswesens, Reformation und Gegenreformation beeinflusst. Die ersten katholischen Druckereien in der Slowakei und in Bratislava entstehen als Gegenpol und Antwort auf Reformationsbuchdruck. Ein wichtiger Teil der typografischen Produktion des 16. und 17. Jahrhunderts war in privilegierten Druckereien der Katholiken und Jesuiten herausgegeben und diente zu Gegenreformation. Die Notwendigkeit, gegen Reformation mehr systematisch mit Druck zu kämpfen, wirkte sich in Realität durch ein Netz der institutionellen katholischen Druckereien aus. Im 16. und 17. Jahrhundert war dieses Netz durch Erzbischöfliche Buchdruckerei in Bratislava (1609 – 1617), Druckerei des Jesuitenkollegiums in Bratislava (1623 – 1652) und Akademische Buchdruckerei bei Tyrnau Universität in Trnava (1640 – 1773) repräsentiert. Typografische Produktion und Literaturschaffen im 17. Jahrhundert spiegelten genau die gesellschaftliche Lage ab. Das Gebetsbuch wurde zum hauptsächlichen religiösen Text und höchstwahrscheinlich auch zu einem der am meisten verbreiteten Bücher. Die Gebetsbücher, Meditation- und liturgische Handbücher waren wiederholt herausgegeben. Ihre Popularität bezeugen die Dedikationen von Verlegern und Druckern an Mäzenen, wo ist die Notwendigkeit dieser Literatur, die wiederholt angefordert war, unterstrichen. Die Entfaltung der katholischen Buchkultur im 17. Jahrhundert ist mit dem Wirken der Mäzeninnen – der ungarischen adeligen Frauen und Ehefrauen der auf hohen Posten stehenden Beamten verknüpft. Sie initiierten und finanzierten Ausgabe der katholischen Gebetsbücher, Meditationen, Lieder und liturgischen Bücher für alle Leserkategorien, die zur Marienverehrung dienten und die wichtige Rolle auch in der Rekatolisierung der ungarischen Bevölkerung abgespielt hatten. Unter bedeutenden Mäzeninnen der Buchkultur gehörten Gräfin Kristína Náriová (Nyari), Ehefrau des ungarischen Palatins Mikuláš Esterházi (Nicolaus Esterhazy), und Mária Séčiová (Szechyi) (Venus von Muráň), Ehefrau des Oberhauptmannes im Obernungarn, ungarischen Palatins und des Anstifters der Verschwörung gegen Habsburger František Vešelényi (Franz Wesselényi).

Druhá svetová vojna a Slováci v rozdelenej Vojvodine 1941 – 1945

II. časť: Odboj a koniec vojny

Ján Tkáč

1. Začiatok odboja

Po obsadení Juhoslávie v apríli 1941 sa formovalo centrum odboja v Londýne reprezentované kráľom Petrom II. Karađorđevićom. Odboj vedený kráľom v exile reprezentoval dovtedajšiu Juhosláviu. Reprezentantom tohto odboja v obsadenej Juhoslávii bol srbský generál Dragoljub „Draža“ Mihajlović. Dostal sa na čelo srbského vojenského tzv. četníckeho hnutia. Jeho taktikou bolo šetriť si sily a až keď nastane vhodný okamih, vtedy sa zapojiť do boja. Jeho konečným cieľom bolo obnoviť predvojnový režim na čele so srbskou dynastiou Karađorđevićovcov. Medzitým sa sústredil na ochranu srbského obyvateľstva v Srbsku a Nezávislom chorvátskom štáte (Bosna, Chorvátsko). Už v roku 1941 sa dostal do konfliktu s partizánskym hnutím vedeným Komunistickou stranou Juhoslávie a v záujme toho spolupracoval aj s nemeckou a talianskou okupačnou armádou. Západní spojenci Veľká Británia a Spojené štáty podporovali toto hnutie do roku 1943. Po zistení, že reálnou silou bojujúcou proti okupantom sú iba partizáni, prestali západní spojenci na podnet Winstona Churchilla podporovať četníkov a začali podporovať partizánov vedených komunistickou stranou na čele s Chorvátom Josipom Brozom Titom.

Po obsadení Juhoslávie dovtedajšie národné politické strany zanikli. Jedinou politickou stranou, ktorá mala skúsenosti s ilegálnou činnosťou, bola Komunistická strana Juhoslávie (KSJ).¹ Vo svojom programe hlásala sociálnu spravodlivosť a rovnoprávnosť všetkých národov. Získala tak na svoju stranu všetkých tých, ktorí neboli spokojní nielen s okupáciou, ale aj s pomermi v predvojnovnej monarchistickej Juhoslávii a vedúcim postavením Srbov. Zdôraznil to aj vodca komunistov J. Broz Tito na májovej porade KSJ v roku 1941 v Záhrebe: „Komunisti Vojvodiny majú tú veľkú úlohu zamedziť šíreniu národnej nenávisťi, odhaľovať pred národmi Vojvodiny okupátorských násilníkov ako nepriateľov pracujúceho ľudu všetkých národností, pracovať na zoskupovaní všetkých národností do boja proti zlu, ktoré vyvolala vojna a okupácia, za bratstvo medzi národmi Vojvodiny, aby viedli spoločný boj proti imperialistickým násilníkom a okupantom, za bratské porozumenie a rovnoprávnosť národov Vojvodiny, za skutočné riešenie národnostnej otázky cestou slobodného rozhodnutia národov.“²

¹ JOVANKOVIČ, Samuel. *Významné medzníky v dejinách vojvodinských Slovákov v prvej polovici 20. storočia*. Báčsky Petrovec : Kultúra, 2003, s. 4. ISBN 86-7103-206-X.

² SIRÁCKY, Ján. Od partizánskych oddielov k vojenským brigádám. In *Slováci v zahraničí 11*. Martin : Matica slovenská, 1985, s. 15.

Ciele odboja, ktoré si vytýčila komunistická strana, boli:

1. *boj proti okupantom až do konečného oslobodenia krajiny (heslo Smrť fašizmu – Sloboda národu!),*
2. *boj za úplnú nacionálnu (národnú) nezávislosť všetkých národov Juhoslávie,*
3. *boj za novú Juhosláviu, za spravodlivejšie vzťahy a národnú rovnoprávnosť (heslo Bratstvo a jednota).*

Tieto ciele sa komunistická strana snažila uskutočniť zakladaním:

1. *ozbrojených vojenských jednotiek a partizánskych oddielov, ktoré na konci vojny prerástli v silnú armádu,*
2. *nových orgánov moci – národno-oslobodzovacích výborov,*
3. *hromadných politických organizácií, ktoré boli včlenené do Jednotného národno-oslobodzovacieho frontu. V ňom sa zoskupovali ľudia bez ohľadu na svoju politickú, národnú alebo náboženskú príslušnosť. Jediným kritériom bola odhodlanosť bojovať proti fašizmu.³*

Komunistická strana pôsobiaca v ilegálite založila v Belehrade Hlavný štáb, ktorý 4. júla 1941 rozhodol začať ozbrojené povstanie – tzv. národnooslobodzovací boj.⁴ V priebehu mesiaca júla 1941 začala ozbrojená povstania na území Srbska, Chorvátska, Čiernej Hory, Bosny a Hercegoviny. Najvhodnejšie podmienky na ozbrojený odpor bol v horských oblastiach Juhoslávie.

Vo Vojvodine neboli vhodné podmienky na organizovanie ozbrojeného odporu. Príčiny boli viaceré: politické rozdelenie územia Vojvodiny, rôznorodé národné zloženie obyvateľstva, nevhodné geografické podmienky, nevhodná zemepisná a strategická poloha. Najvhodnejšie podmienky na ozbrojený odpor boli v Srieme, ktorý z väčšej časti tvorí pohorie Frušká hora, ale aj tam sa ozbrojený odpor začal prejavovať až v rokoch 1942 – 1943. Vo Vojvodine sa odboj naplno prejavil až v roku 1944.

Po zákaze Komunistickej strany Juhoslávie v roku 1921 sa začali Slováci vo Vojvodine aktivizovať v ilegálnej komunistickej strane až koncom 30. rokov 20. storočia a najmä v čase Mníchovskej dohody a po rozpade Česko-Slovenska v rokoch 1938 – 1939. Ilegálne komunistické organizácie boli obnovené v Kysáči, Petrovci, Kulpíne, Hložanoch, Starej Pazove, Kovačici. Komunistická strana Juhoslávie (KSJ) si získala sympatie časti hlavne mladých Slovákov heslom boja proti fašizmu a tým, že zdôrazňovala, že Vojvodina tvorí hospodársky, geografický a historický celok a zdôrazňovaním, že patrí vojvodinským národom. Krajský výbor KSJ pre Vojvodinu adresoval Slovákom a Rusínom nasledujúce poslanstvo: „*Robotníci a roľníci Slováci a Rusíni, nedajte sa zavádzať bájkami o slovenskom slobodnom štáte: Hitlerov sluha Tiso sotil slovenský národ do náručia nemeckého imperializmu a maďarskí grófi utláčajú Rusínov. Hitler chce slovenský národ využiť pre svoje lúpežné záujmy. Aj vaše miesto je takisto v spoločnom boji národov Vojvodiny za národné oslobodenie a rovnoprávnosť všetkých národov Vojvodiny.*“⁵

³ JOVANKOVIČ, ref. 1, s. 43.

⁴ Národnooslobodzovací boj (NOB) – v srbčine Narodnooslobodilački rat (NOR).

⁵ SIRÁCKY, ref. 2, s. 10, 16 a 19.

2. Odboj v Banáte v rokoch 1941 – 1944

Odbojová činnosť vo Vojvodine začala v Banáte. Od júla do augusta 1941 bolo vykonaných spolu 120 diverzií a sabotáží.⁶ Centrom slovenského odboja v Banáte bola Kovačica v južnom Banáte. Komunistická organizácia v Kovačici pripravovala pálenie pšenice v Kovačici a Padine, ale tento pokus bol odhalený a zneškodnený. „*V decembri 1941, po odhalení a zlikvidovaní vyšších stranických orgánov v Banáte, pozatýkali aj kovačických komunistov a antifašistov.*“ Napr. tajomník KSJ v Kovačici Ján Huravík a ďalší boli odsúdení na nútené práce do Nórska a tam zostali až do konca druhej svetovej vojny. V roku 1942 boli odhalení a odsúdení ďalší komunisti.⁷ Výsledkom protiopatrení, ktoré zorganizovala nemecká okupačná správa koncom roku 1941 s cieľom vypátrať vinníkov a potrestať ich, bolo 210 popravených.⁸ Tým bol odboj v Banáte na dlhšiu dobu ochromený a izolovaný od odboja v ostatných častiach okupovanej Juhoslávie. V rokoch 1942 a 1943 mal odboj iba politickú a organizačnú podobu. V roku 1943 odbojové skupiny v Banáte nadviazali kontakt s Krajským výborom KSJ pre Vojvodinu a Hlavným štábom NOV⁹ Vojvodiny. K oživeniu odboja v Kovačici došlo až na jar 1944. Z poverenia vyšších orgánov KSJ bola v apríli 1944 v Kovačici zriadená miestna organizácia strany, ktorej členmi boli aj dvaja Slováci Michal Zloch a Zuzana Huravíková. Odbojová činnosť zasiahla ešte Slovenský Aradáč, ktorý sa nachádzal na dôležitej trase (juhozápadný Banát), po ktorej prechádzali odbojármi zo stredného a severného Banátu do Srijemu. Odbojové hnutie však do jesene 1943 v Slovenskom Aradáči stagnovalo. Od roku 1943 sa tam vybuďovalo 17 skrýš pre odbojárrov. Aj v iných slovenských osadách sa postupne vytvorili miestne organizácie SKOJ a USAOJ.¹⁰ Okupačná moc sa snažila zničiť ilegálne hnutie, preto odbojármi pôsobili v ilegalite.¹¹

3. Odboj v Báčke v rokoch 1941 – 1944

Prví Slováci, ktorí sa v Báčke zapojili do odboja, boli štyria bratia Kardelisovci a Ján Pálik z Kysáča, poľnohospodárski robotníci a komunisti. Založili prvú údernú partizánsku skupinu v kraji. Z iniciatívy KSJ boli založené vojenské úderné desatiny založené v Petrovci, Hložanoch, Kulpíne, Silbaši a Pivnici (južná Báčka). Zamerali sa na zber zbraní, zdravotníckeho materiálu, vojenský výcvik.¹² Postupne sa zapojili do sabotážnych akcií pálenia pšenice a konope. Tak bolo zapálených 300 vagónov konope na poľnohospodárskom majetku Irmovo pri Kysáči a konope v dedine Zmajevo. Niektorí účastníci sabotážnych akcií boli odhalení a jedného z nich odsúdili na smrť.

⁶ JOVANKOVIČ, ref. 1, s. 45.

⁷ SIRÁCKY, ref. 2, s. 18-19.

⁸ JOVANKOVIČ, ref. 1, s. 45.

⁹ NOV – narodnooslobodilačka vojska, narodnooslobodzovacie vojsko.

¹⁰ SKOJ – Savez komunističke omladine Jugoslavije – Zväz komunistickej mládeže Juhoslávie. USAOJ – Ujedinjeni savez antifašisticke omladine Jugoslavije – Zjednotený zväz antifašistickej mládeže Juhoslávie.

¹¹ SIRÁCKY, Ján. Od partizánskych oddielov k vojenským brigádam 2. In *Slováci v zahraničí 12*. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 21-24.

¹² SIRÁCKY, ref. 2, s. 17.

Ďalších Kysáčanov, ktorí boli nejakým spôsobom spojení s odbojármi, vyšetrovali a „štyridsiatich z nich odsúdili na výkon trestu od troch do dvadsať rokov“.¹³ Keď sa maďarská správa rozhodla zatvoriť slovenské gymnázium v Petrovci, na iniciatívu študenta Braňa Mokića, ktorého otec bol Srb a matka Slovenka, dcéra evanjelického farára, mládež počas jednej augustovej noci v roku 1941 vypísala heslá na obranu gymnázia, ako boli: „*Chceme slovenské gymnázium!*“, „*Nedajme si, Slovač, naše gymnázium!*“, „*Vráťte nám naše gymnázium!*“ a podobne.¹⁴ Najväčšou sabotážnou akciou bolo pálenie stohov konope vo viacerých, „*najmä slovenských osadách v južnej Báčke*“ v noci z 1. na 2. októbra 1941.¹⁵ Len v troch petrovských konopných fabrikách zhorelo viac ako 1 600 ton, pričom spôsobené škody boli vo výške 350 000 pengő. Väčšina účastníkov týchto akcií bola zatknutá a postavená pred budapešťiansky maďarský kráľovský súd vo funkcii štátariálneho súdu, ktorý zasadal v Petrovci. 28. októbra, na deň bývalého československého štátneho sviatku, boli popravení šiesti Slováci: Braňo Mokić, Ján Labáth, Ján Márčok, Martin Hrubík, Rudolf Hrubík a maloletý Pavel Ďuga a dvaja Srbi, ktorí sa na akcii nezúčastnili, ale boli považovaní za hlavných organizátorov. Desiatky ďalších Slovákov z južnej Báčky bolo odsúdených na dlhoročné väzenie.¹⁶ Len vedúcemu odbojového hnutia v Hložanoch Jozefovi Marčokovi, ktorý spolupracoval s petrovskou skupinou, sa podarilo uniknúť do Sriemu, kde pôsobil pod ilegálnym menom Dragutin.

Na jeseň 1941 a začiatkom roku 1942 zaviedla okupačná správa teror, ktorého cieľom bolo zničiť ilegálne hnutie odporu v Báčke. V januári 1942 sa v mestách a dedinách južnej Báčky konali razie a ich obeťou sa stal aj kompletný Krajský výbor KSJ Vojvodiny. Niekoľkým sto odbojárom sa však podarilo prejsť cez rieku Dunaj do Sriemu a vstúpiť do partizánskych jednotiek. Boli medzi nimi aj Slováci.¹⁷ Centrum slovenského odboja v Báčke bol Kysáč. Počas roku 1942 a v prvej polovici roka 1943 v dôsledku represívnych akcií maďarských bezpečnostných síl bolo ilegálne hnutie odporu ochromené. Obmedzilo sa iba na ilegálnu politickú činnosť. Okrem toho odbojári v Kysáči nemali žiadne spojenie s vedením hnutia odporu ani so stranickou centrálou, ktorým bol Krajský výbor KSJ pre Vojvodinu. Kysáčski odbojári sa pokúsili nadviazať spojenie v máji 1943, ale podarilo sa im to až v októbri 1943. Komunistická organizácia v Kysáči sa sústredila na organizovanie komunistickej strany, politickú agitáciu medzi ľuďom a presun bojovníkov a antifašistov do Sriemu. Trasa prechádzala cez Kysáč a Hložany. V Kysáči bola stranická organizácia založená skôr ako ilegálny miestny národnooslobodzovací výbor. V novembri 1943 sprostredkovali komunistickí kysáčski odbojári stretnutie tajomníka Oblastného výboru KSJ Nikolu Petrovića so správcom družstevnej konopárne Pavlom Vřbovským z Petrovca „*s ktorým prerokoval platformu národnooslobodzovacieho hnutia medzi Slovákami v južnej Báčke a najbližšie úlohy, ku*

¹³ JOVANKOVIČ, ref. 1, s. 46.

¹⁴ KMEŤ, Ján. Päťdesiat rokov slovenského národného gymnázia v Petrovci. In *Pamätnica, 50 rokov slovenského gymnázia v Petrovci*. Báčsky Petrovec : Slovenské gymnázium v Petrovci, 1969, s. 81.

¹⁵ SIRÁCKY, ref. 2, s. 17.

¹⁶ JOVANKOVIČ, ref. 1, s. 46.

¹⁷ JOVANKOVIČ, ref. 1, s. 47.

realizácii ktorých bolo treba neodkladne pristúpiť“. O stretnutí informoval P. Vřbovský „širší okruh protifašisticky a demokraticky orientovaných príslušníkov slovenskej inteligencie“, medzi nimi aj gymnaziálnych profesorov Andreja Siráckeho a Michala Topolského, u ktorého sa stretli 1. a 6. januára 1944. „Dohodli sa na širšom zapojení Slovákov z Báčky do národnooslobodzovacieho hnutia.“

4. Odboj v Srieme v rokoch 1941 – 1944

Na rozdiel od Banátu a Báčky sa odbojové hnutie v Srieme zo začiatku rozvíjalo pomalšie a v menších rozmeroch. V apríli 1941 sa Srieň stal súčasťou Nezávislého chorvátskeho štátu. V roku 1941 boli založené dva partizánske oddiely Fruškohorský a Podunajský. Centrum odboja Slovákov v Srieme bola Stará Pazova.¹⁸ Tajomníkom okresného výboru KSJ v Starej Pazove bol Janko Čmelík. Zakladal nové organizácie a podieľal sa na prípravách povstania v Srieme. Zaslúžil sa o založenie úderných desiatín a Podunajského partizánskeho oddielu a nadviazal kontakt s partizánskymi skupinami v Srbsku. V októbri 1941 zaobstaral pre Oblastný výbor KSJ v Starej Pazove dom, v ktorom vydávali ilegálne noviny *Naša borba* a odtiaľ riadili odbojovú činnosť. Podieľal sa na diverzných akciách, ako bolo podmínovanie železničnej trate a pálenie snečnice. V októbri 1941 chorvátski bezpečnostní agenti v Srieme zatkli mnohých členov odboja, medzi ktorými bolo aj 15 Slovákov vrátane J. Čmelíka. Najprv boli vypočúvaní a týraní. Niektorých prepustili. Zvyšní boli súdení „*Pohyblivým náhlym súdom*“ vo Vukovare. Dvaja Slováci boli odsúdení na trest smrti a traja na päť rokov väzenia. J. Čmelík bol neskôr odsúdený na trest smrti zastrelením. Rozsudok bol vykonaný 12. mája 1942 v Srieňskej Mitrovici. Nový okresný výbor KSJ v Starej Pazove pokračoval v práci, ale aj ten bol v auguste 1942 odhalený. Medzi odhalenými boli aj traja Slováci, ktorí boli zastrelení na staropazovskom cintoríne. Odboj v Srieme bol na istý čas ochromený, ale od roku 1943 sa stal hlavnou oblasťou odboja vo Vojvodine.¹⁹

Srieňski komunisti vrátane Slovákov na čele s J. Čmelíkom boli proti založeniu Slovenskej národnej jednoty v Nezávislom štáte Chorvátsku, lebo to bola organizácia založená na národnom základe a podporovali ju predstavitelia tzv. „*fašistickej slovenskej vlády*“ v Záhrebe chargé d'affaires Karol Murgaš a vyslanec Jozef Cieker.²⁰ Tých Slovákov, ktorí podporovali založenie Hlinkovej gardy v Srieme, chceli zlikvidovať,²¹ čo sa im však nepodarilo. Hlavnú zásluhu na zmarení založenia Hlinkovej gardy si nakoniec pripísali komunisti a to aj napriek tomu, že nemala širšiu podporu Slovákov v Srieme.²²

Po likvidácii odboja vo východnej časti Srieňu s centrom v Starej Pazove sa odbojové hnutie v Srieme presunulo v roku 1942 do západného Srieňu. Vzniklo tam prvé oslobodené

¹⁸ JOVANKOVIČ, ref. 1, s. 47.

¹⁹ SIRÁCKY, ref. 2, s. 19-21.

²⁰ ŠAGO, Janko. *Narodni heroj Janko Čmelik prilozí za biografiju*. Sremska Mitrovica : Novinskoizdavačka radna organizacija Sremske novine, 1981, s. 146-147.

²¹ MIKLOVIC, Samuel. Po stopách Janka Čmelíka. In *Spomienky na účasť Slovákov v NOB*. Nový Sad : Obzor, 1969, s. 28-29.

²² ŠAGO, ref. 20, s. 146-149.

územie, „na ktorom sa formovali nové orgány moci: národnooslobodzovacie výbory“. Centrami odboja sa stali slovenské dedinky Lúg a Luba. V Lúgu boli ukryté partizánske dielne, skrývali sa tam partizáni, vydával sa propagačný materiál a rôzne letáky. Vyšli tam prvé partizánske noviny v slovenskom jazyku *Slováci do roty Jánošíkovej!* Do odbojovej činnosti sa zapojili aj Slováci z Erdevíku, Šídu, Bingule, Dobanoviec,²³ Iloka a ďalších. Mnohí z nich nielen poskytovali pomoc partizánom, ale aj vstúpili do partizánskych jednotiek.²⁴ Vzhľadom na zhoršené podmienky v Srieme sa od októbra 1942 do mája 1943 presunulo niekoľko tisíc partizánov do Bosny s predpokladom, že keď sa naskytnú vhodné podmienky, vrátia sa späť do Sriemu a iných častí Vojvodiny.²⁵

5. Bojové jednotky vojvodinských Slovákov 1943 – 1945

V priebehu roka 1943 došlo k zjednoteniu odbojového hnutia vo Vojvodine. Obnovil sa krajský výbor KSJ a SKOJ²⁶ a vytvoril sa Hlavný štáb Vojvodiny, ktoré boli v spojení s Ústredným výborom KSJ a Najvyšším štábom na čele s Josipom Brozom Titom. Ďalej bolo založených päť vojvodinských brigád, ktoré sa stali súčasťou 16. vojvodinskej divízie. Vo všetkých týchto jednotkách boli aj Slováci. Na dočasne oslobodenom území v Srieme sa formovali nové strediská moci, teda miestne národnooslobodzovacie výbory, ako napríklad v Lúgu a Lube. Aby zapojili čím viac Slovákov do odboja, plánovali založiť samostatnú slovenskú jednotku, ktorú pomenovali Jánošíkova rota.²⁷

Myšlienka založiť samostatnú slovenskú jednotku vznikla v lete 1943 v Srieme. Najväčšiu zásluhu na jej založení mal hložiansky komunista J. Marčok-Dragutin. V rámci Prvej vojvodinskej brigády bola v novembri 1943 zo Slovákov vytvorená Štvrtá rota Druhého práporu, ktorá dostala pomenovanie Jánošíkova rota. Bojovníci Jánošíkovej roty sa v rámci Prvej vojvodinskej brigády zúčastnili bojov v Bosne, Hercegovine, Sanžaku a v Čiernej Hore, kde bojovali aj proti 7. SS divízii Princ Eugen. Na začiatku mala rota 88 bojovníkov. Do augusta 1944 ich zahynulo 35 a ďalší boli zranení alebo chorí na týfus. Pri dopĺňaní stavu už pre ňu nebolo záloh a tak Jánošíkova rota zanikla.²⁸ Väčšina bojovníkov pochádzala zo slovenských osád v západnom Srieme, Starej Pazovy a z Dobanoviec, ale aj z báčskych obcí Hložany, Lalit' a Petrovec.²⁹

23. augusta 1944 na Pálenkášovom salaši, ležiacom v blízkosti Hložian a Petrovca, boli založené Novosadský, Báčskopalánsky, Žabaljský, Somborský a Subotický oddiel. V Novosadskom oddiele bolo 80 % Slovákov a jeho veliteľom sa stal kysácky odbojár Ján Pálik.³⁰ Najväčšou diverznou akciou Novosadského oddielu v slovenských obciach bolo zničenie skladu zbraní a munície v Hložanoch v noci z 25. na 26. júna 1944. Sklad

²³ JOVANKOVIČ, ref. 1, s. 47-48.

²⁴ SIRÁCKY, ref. 2, s. 10-11.

²⁵ SIRÁCKY, ref. 11, s. 11-12.

²⁶ SKOJ – Savez komunističke omladine Jugoslavije – Zväz komunističkej mládeže Juhoslávie.

²⁷ SIRÁCKY, ref. 11, s. 11-13.

²⁸ JOVANKOVIČ, ref. 1, s. 48.

²⁹ SIRÁCKY, ref. 11, s. 16.

³⁰ JOVANKOVIČ, ref. 1, s. 49.

patril nemeckému wehrmachtu a bol umiestnený v dome bývalého Agrárneho úverového družstva. Zo slabo stráženého skladu ukoristili partizáni, pod vedením Andreja Kardelisa a J. Pálíka, veľké množstvo guľometov, pušiek, iných zbraní a munície. Zvyšok podpálili, v dôsledku čoho sklad zbraní a munície vybuchol. Hložančania sa vyhlili trestu vďaka rozporom medzi nemeckými a maďarskými vojakmi. Tesne pred oslobodením zaútočila skupina z Novosadského oddielu na žandársku stanicu v Hložanoch a zabila jej veliteľa. Aj tentokrát vyviazli Hložančania bez obetí na životoch pre rozpory medzi nemeckými a maďarskými vojakmi. Pred vypálením zachránil Hložany dážď.³¹ Novosadský oddiel mal hlavnú zásluhu na oslobodení slovenských obcí v južnej Báčke a Nového Sadu.³²

Začiatkom jesene 1944 bola v rámci Novosadského oddielu vytvorená osobitná slovenská rota, ktorá už 25. októbra mala viac ako 200 príslušníkov. Bolo to v čase, keď bola oslobodená väčšina slovenských dedín v južnej Báčke. V tých dňoch sa v Petrovci začal formovať I. slovenský batalión, do ktorého vstupovali dobrovoľníci, a už koncom októbra mal 400 príslušníkov. Vtedy niektorí slovenskí politickí činitelia a vedúci bataliónu požiadali veliteľa III. juhoslovanskej armády generála Kostu Nađa o vytvorenie slovenskej dobrovoľnickej brigády, s čím súhlasil. Všetkým jednotkám v rámci III. juhoslovanskej armády bol vydaný rozkaz, aby prepustili zo svojich radov Slovákov a aby sa presunuli do Petrovca. 11. novembra 1944 bola na nádvorí petrovského gymnázia založená slovenská brigáda, ktorá dostala pomenovanie XIV. vojvodinská úderná slovenská brigáda. Brigáda mala 1 200 bojovníkov zoradených do troch bataliónov. Za veliteľa bol vymenovaný J. Pálik a za náčelníka štábu Ivan Boboš z Kovačice. Na začiatku mala brigáda slabú výzbroj a bola presunutá na výcvik k mestu Sombor. Po krátkom výcviku boli presunutí do Baranje, kde sa podieľali na obrane pred prípadným útokom Nemcov. V druhej polovici decembra bola brigáda posilnená o 500 mobilizovaných Slovákov z Banátu. Po nemeckej ofenzíve pri Bolmane v marci 1945 bolo jej prvoradou úlohou bojovať proti nemeckému predmostiu na ľavom brehu rieky Dráva pri Bolmane. Brigáda sa zúčastnila na bojových operáciách v dňoch od 8. do 21. marca, keď bolo bolmanské predmostie obsadené. Zahynulo približne 80 vojakov a 300 bolo zranených. V rámci reorganizácie juhoslovanskej armády bola 24. marca 1945 brigáda zrušená a jej bojovníci rozdelení do VII. a VIII. vojvodinskej údernej brigády 51. vojvodinskej divízie, v ktorej bojovali do konečného oslobodenia Juhoslávie.³³ Z celkového počtu 2 341 bojovníkov zahynulo 284. V jej radoch bolo aj okolo 100 žien.³⁴

6. Koniec vojny a Slováci vo Vojvodine

Vojvodina bola oslobodená na jeseň 1944. Oslobodzovanie Banátu začalo začiatkom októbra 1944. Hlavnú úlohu pri oslobodzovaní Vojvodiny mali juhoslovanskí partizáni.

³¹ FEKETE, Samuel. Dejiny písané krvou. In *HLOŽANY 1756 – 1986*. Hložany : Miestne spoločenstvo, 1986, s. 103-105.

³² JOVANKOVIČ, ref. 1, s. 49.

³³ MAJERA, Ivan. Bojová cesta XIV. vojvodinskej údernej – slovenskej brigády. In *Spomienky na účasť Slovákov v NOB*. Nový Sad : Obzor, 1969, s. 93-102.

³⁴ JOVANKOVIČ, ref. 1, s. 50.

V tom čase sa na predvojnové juhoslovansko-rumunské hranice dostala sovietska Červená armáda a z juhu Balkánskeho polostrova ustupovali nemecké vojská. O územie Vojvodiny sa nebojovalo tak intenzívne ako v iných častiach Európy a vtedajšej Juhoslávie. Z vojvodinských dedín sa okupačné jednotky väčšinou stiahli bez boja a ani pri oslobodzovaní miest sa neodohrali veľké boje. Podľa dohody, ktorú veliteľ juhoslovanského odboja J. Broz Tito uzavrel s J. V. Stalinom, sa na oslobodzovaní Vojvodiny a severovýchodného Srbska mala podieľať aj Červená armáda a potom sa stiahnuť na sever do Maďarska. Keď bola oslobodená Vojvodina, východné a severné Srbsko a Belehrad (20. októbra 1944), Červená armáda sa stiahla. Nemecké jednotky sa upevnili za riekou Dunaj, na ktorom zaujali obranné pozície. Frontová línia sa ďalej tiahla na juh cez územie západného Sriemu a potom prechádzala Bosnou. Na tomto území vznikla frontová línia tzv. Srierskeho frontu, ktorá bola prelomená juhoslovanskou armádou v apríli 1945. V mestách a dedinách sa formovali nové inštitúcie moci tzv. národnooslobodzovacie výbory.

2. októbra 1944 vstúpili do Banátu jednotky Červenej armády a spolu s partizánmi a jednotkami juhoslovanskej armády ho čoskoro oslobodili.³⁵ V niektorých obciach, ako napr. v Slovenskom Aradáči, boli ilegálne národnooslobodzovacie výbory formované ešte pred oslobodením v lete 1944.³⁶ Tie potom prebrali moc po odchode nemeckých okupačných jednotiek a pred príchodom partizánov alebo Červenej armády, čo sa však nezaobišlo bez rozporov. Keď 1. októbra okupačné jednotky opustili Padínu, v škole sa uskutočnila schôdza miestneho národnooslobodzovacieho výboru (MNOV) a niekoľkých „antifašistov“. Predseda MNOV Ján Rapoš navrhol prebrať moc v obci ešte v noci. Symbolickým odoberaním kľúčov obecného domu prevzal moc v obci šesťčlenný MNOV. Za vojenského veliteľa Padiny bol zvolený Ján Hrubík a formovala sa nová „mestská stráž“, ktorá mala zabrániť návratu okupantov. Vtedy nastali roztržky medzi Padinčanmi. Niektorí požadovali vyvesiť na obecný dom juhoslovanskú trikolóru a niektorí sovietsku zástavu. „*V prvom prípade by skutočnú moc prebral MNOV, v opačnom prípade skupina prívržencov Sovietskeho zväzu.*“ Až po hrozbe použitia zbraní prívrženci sovietskej zástavy ustúpili. Aby znemožnili návrat Nemcov do osady, zničili železničnú trať. V noci z 2. na 3. októbra prišiel do Padiny predvoj Červenej armády, ktorý po troch hodinách pokračoval ďalej do Kovačice. Padinčania víтали sovietske jednotky. V nasledujúce dni nasledoval intenzívny zber kukurice, obnova železničnej trate a zatýkanie tých, ktorí slúžili okupantom.³⁷ Okresný národnooslobodzovací výbor v Kovačici, ktorý bol založený ešte v auguste 1944,³⁸ vyšetroval miestnych kolaborantov a „*spolu so zakladateľom Gemeindeamta*³⁹ v Padine, *volksdeutscherom Johannom Leitnerom, boli odsúdení na smrť*

³⁵ SIRÁCKY, Ján. Od partizánskych oddielov k vojenským brigádám 4. In *Slováci v zahraničí 14*. Martin : Matica slovenská, 1988, s. 47-50.

³⁶ SIRÁCKY, ref. 11, s. 21-24.

³⁷ ROHÁRIK, Pavel. Padina za druhej svetovej vojny 1941 – 1945. In *Padina 1806 – 1996 zborník prác*. Padina : Miestny odbor Matice slovenskej v Padine, 1996, s. 63-65. ISBN 86-901823-1-4.

³⁸ SIRÁCKY, ref. 11, s. 23.

³⁹ V nemčine obecný úrad.

a zastrelení.⁴⁰ Spolu s ustupujúcou nemeckou armádou sa z Banátu vysťahovalo aj početné domáce nemecké obyvateľstvo.

Prvý národnooslobodzovací výbor v Petrovci bol ustanovený ešte 21. marca 1944, jeho predsedom sa stal P. Vřbovský. Výbor sa staral o partizánov, budoval skrýše v Petrovci a na salašoch, aktivizoval odboj Slovákov v Kulpíne, Hložanoch, Pivnici, Selenči, Laliti, robil nábor mládeže do SKOJ-a a USAOJ-a. Národnooslobodzovací výbor v Petrovci sa stal neoficiálnym predstaviteľom všetkých Slovákov v južnej Báčke. Úspešná činnosť výboru bola prerušená zatknutím niektorých odbojárov z Petrovca, Kysáča a Hložian⁴¹ v polovici júla 1944⁴², medzi ktorými bol aj P. Vřbovský. Najprv boli odvezení do „*koncentračného tábora*“ v Topolí, až nakoniec skončili v Dachau. Jediný z nich prežil oslobodenie tábora 29. apríla 1945 P. Vřbovský.⁴³ Nový národnooslobodzovací výbor bol založený o dva-tri týždne a pokračoval v činnosti do konca vojny.

Na blíziacu Červenú armádu z Banátu a aktivitu partizánskych brigád v Srieme a čoraz väčší tlak partizánskych oddielov v Báčke na dediny a dopravné komunikácie reagovala maďarská vláda. 3. októbra nariadila postupne stiahnuť okupačnú správu z Báčky a 4. októbra rozkázala stiahnuť vojenské jednotky. Postupne nastalo v Báčke bezvládie, ktoré sa prejavovalo najmä na dedinách. Z času na čas cez ne prechádzali maďarské a nemecké jednotky a už aj cez deň sa v nich objavovali partizáni. Maďarské a nemecké vojenské jednotky sa najdlhšie držali v mestách, z ktorých odišli takmer všetky úrady. „*Pre vtedajšiu situáciu v Báčke bolo príznačné, že s vojskom odchádzalo veľké množstvo nemeckého a maďarského obyvateľstva, ktoré cítilo vinu za svoje chovanie voči slovanským spoluobčanom.*“ Od 8. októbra 1944 boli postupne oslobodzované dediny v južnej Báčke. Báčskopalánsky oddiel oslobodili 9. októbra Silbaš, 18. októbra Selenču a 20. októbra Báčsku Palanku. Partizáni Novosadského oddielu odzbrojili 10. októbra maďarských vojakov strážiacich most na kanáli medzi Petrovcem a Kysáčom (tzv. kysáčsky most). Prvá dedina, ktorú sa partizáni rozhodli oslobodiť, bol Kysáč. Pokúsili sa o to v noci z 11. na 12. októbra, na čo Nemci reagovali vyslaním menšieho oddielu, ktorý vypálil 17 domov a zabil niekoľkých ľudí. Vrátili sa aj 14. októbra a potom natrvalo odťahli. 15. októbra vtiahli partizánske jednotky do Petrovca a potom do Kulpína, odkiaľ nemecká SS jednotka odišla 14. októbra. 16. októbra vstúpili partizáni do Hložian.⁴⁴ 15. októbra bola oslobodená aj Pivnica.⁴⁵ „*Bojovníci Novosadského partizánskeho oddielu vtiahli do Nového Sadu ako prví na svitaní 23. októbra 1944.*“ Po nich prišli predsunuté jednotky Červenej armády, štáb a časť bojovníkov VII. vojvodinskej brigády zo sriemskeho

⁴⁰ ROHÁRIK, ref. 37, s. 63-65.

⁴¹ SIRÁCKY, ref. 11, s. 18-20.

⁴² KRIVÁK, Miroslav. Petrovčania v odbojovom hnutí počas druhej svetovej vojny. In *PETROVEC. 250 rokov príchodu Slovákov do Petrovca 1745 – 1995*. Báčsky Petrovec : Zhromaždenie obce Báčsky Petrovec, 1995. s. 129. ISBN 86-81945-13-0.

⁴³ SIRÁCKY, ref. 11, s. 20.

⁴⁴ SIRÁCKY, ref. 35, s. 47-50.

⁴⁵ SIRÁCKY, Ján et. al. *Slováci vo svete 1*. 1. vyd. Martin : Matica slovenská, 1980, s. 222.

Petrovaradínu, ako aj ďalšie jednotky. „*Oslobodením Nového Sadu bola oslobodená aj celá Bácska.*“⁴⁶

Oslobodzovanie Sriemu začalo po oslobodení Belehradu 20. októbra 1944. Najprv bol oslobodený východný Sriem. Národnooslobodzovacia armáda Juhoslávie sa koncom januára 1945 dostala na územie západného Sriemu, kde sa ustálila frontová línia tzv. sriemsky front. Prelomený bol 12. apríla 1945 a následne boli oslobodené aj zvyšné oblasti Sriemu, Chorvátska a Slovinska.⁴⁷ Vojna v Juhoslávii skončila až 15. mája 1945.

V partizánskych jednotkách a iných vojenských útvaroch bojovalo počas vojny viac ako 5 700 vojvodinských Slovákov: z Báčky 2 542, z Banátu 1 796 a zo Sriemu 1 399. V bojových akciách zahynulo spolu 675 Slovákov: 267 zo Sriemu, 246 z Báčky a 162 zo Sriemu. Ďalších 280 Slovákov zahynulo iným spôsobom: boli popravení, umučení vo väzniciach alebo v koncentračných táboroch.⁴⁸

Tým, ktorí bojovali v radoch partizánov, či už na území Juhoslávie, alebo Slovenska a Sovietskeho zväzu, sa po vojne dostalo uznania. V povojnovej socialistickej Juhoslávii mnohí z nich dostali status „*vojnového bojovníka*“, ktorý prinášal spoločenský status a finančné ohodnotenie vo forme tzv. „*vojnového dôchodku*“ a ktorý bol vyšší ako mali bežní obyvatelia. Tí, čo nedobrovoľne bojovali v radoch armád vojsk Osi, napríklad v maďarskej armáde, nedostali po vojne žiadneho uznania, ale neboli ani finančne odškodnení, a to aj napriek zraneniam, ktoré utrpeli počas vojny. Slovenskí komunisti J. Čmelík (Stará Pazova, Sriem) a J. Marčok-Dragutin (Hložany, Bácska) boli vyhlásení za národných hrdinov Juhoslávie.

7. Vojvodinskí Slováci v SNP, medzi partizánmi v ZSSR a v maďarskej armáde

V Slovenskom národnom povstaní v roku 1944 sa zúčastnilo 50-60 juhoslovenských Slovákov. Väčšina z nich pochádzala z Vojvodiny. Niektorí boli na Slovensku ešte pred vypuknutím povstania. Iní prišli „*zo zajatia alebo väzenia v koncentrákoch v Nemecku, Maďarsku, ba i na Slovensku*“. Niektorí prebehli z maďarskej armády, ďalší utiekli pred narukovaním do maďarskej armády alebo pred odvedením na nútené práce na území Maďarska. Vojvodinskí Slováci bojovali v oddieloch Jána Švermu, Jegorova, Pobedy, Stalina. Niektorí pracovali v povstaleckých nemocniciach. Štefan Valent z Lalit'u pracoval v povstaleckom rozhlase *Slobodný slovenský vysielateľ*. Ján Čierny z Hložian zase v *Zpravodajskej agentúre Slovenska (ZAS)*. Mal za úlohu odpočúvať a zachytávať správy z rozhlasu *Slobodna Jugoslavija*, ktoré potom pravidelne vysielali v *Slobodnom slovenskom vysielaci*. Juraj Krnáč z Báčskeho Petrovca zbehol z maďarskej trestnej roty a v Kantorskej doline sa pripojil k oddielu sovietskeho partizánskeho veliteľa P. A.

⁴⁶ SIRÁCKY, ref. 5, s. 50.

⁴⁷ PETRANOVIĆ, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918 - 1988. Druga knjiga Narodnooslobodilački rat i revolucija 1941 - 1945*. Beograd : Nolit, 1988, s. 422-425.

⁴⁸ JOVANKOVIĆ, ref. 1, s. 49-50.

Veličku. Samo Málach-Petrovský, Ján Sklabinský a Ján Bovdiš z Petrovca sa v septembri 1944 zúčastnili bojov proti Nemcom pri obci Telgárt. Vladimír Málach z Petrovca sa pripojil k oddielu majora Viliama Žingora.⁴⁹

V radoch sovietskych partizánov bojovalo údajne viac ako 250 Slovákov z Juhoslávie. Ďalší Slováci z Vojvodiny bojovali aj v radoch maďarskej armády na východnom fronte. Niektorí z nich sa vzdali sovietskej armáde. Iným sa podarilo po vojne vrátiť domov, ale niektorým nie a zahynuli v sovietskych gulagoch.⁵⁰

8. Povojnový epilóg

Po oslobodení si komunistická strana upevnila moc a 29. novembra 1945 sa názov krajiny zmenil na Federatívna národná republika Juhoslávia, ktorá pozostávala zo šiestich republík. V rámci Srbska boli autonómne oblasti Vojvodina a Kosovo.

Odchodom nemeckého obyvateľstva sa zmenila etnická štruktúra Vojvodiny. Do obcí, z ktorých odišli Nemci, boli nasťahovaní Srbi z horských oblastí Chorvátska, Bosny a Hercegoviny. Tak sa Srbi stali dominantným národom s približne 50% zastúpením. Vojvodina ako národne zmiešaná oblasť sa stala autonómnu oblasťou Národnej republiky Srbska. Jej súčasťou sa stali slovenské obce v Báčke a Banáte. V Srijeme sa súčasťou Vojvodiny nestali mestečko Ilok, ktoré pripadlo Národnej republike Chorvátsko, a Bóľovce, ktoré sa stali súčasťou Národnej republiky Srbsko, tzv. užšieho Srbska.

V roku 1944 bola v Petrovci obnovená Kníhtlačiareň, účastinárska spoločnosť.⁵¹ Štyri dni po oslobodení 19. októbra 1944 začala vydávať noviny *Hlas ľudu*, „*ktorý sa stal spoločensko-politickým orgánom juhoslovanských Slovákov*“. Nenadväzoval však na predvojnový časopis *Národná jednota*. Spočiatku vychádzal dvakrát do týždňa a neskôr ako týždenník. *Národný kalendár* bol premenovaný na *Ludový kalendár*.⁵² V roku 1947 sa kníhtlačiareň stala opäť majetkom Matice slovenskej a dostala názov Kníhtlačiareň Matice slovenskej v Juhoslávii. Po zrušení Matice slovenskej v roku 1948 sa osamostatnila⁵³ pod názvom Kultúra – kníhtlačiarsko-vydavateľský podnik.⁵⁴ V podstate išlo o znárodnenie, najprv pod nálepkou štátneho a od päťdesiatych rokov 20. storočia pod nálepkou spoločenského vlastníctva. „*V roku 1946 a 1950 – 1953 Kultúra slovenské knihy nevydávala, iba ich tlačila*.“⁵⁵ Tlačiareň v Kovačici bola tiež znárodnená a nakoniec presťahovaná do mesta Pančevo, kde sa stala základom pre

⁴⁹ SKLABINSKÝ, Samuel. Juhoslovanskí Slováci v Slovenskom národnom povstaní. In *Spomienky na účasť Slovákov v NOB*. Nový Sad : Obzor, 1969, s. 375-379.

⁵⁰ VRGOVIĆ, S. Medzi sovietskymi partizánmi. In *Spomienky na účasť Slovákov v NOB*. Nový Sad : Obzor, 1969, s. 389.

⁵¹ HRONEC, Vítazoslav. *Bibliografia knižnej tvorby vydavateľstiev Kultúra a Obzor 1919 – 1998*. Báčsky Petrovec : Kultúra, 1999, s. 6. ISBN 86-7103-149-7.

⁵² BARTALSKÁ, Ľubica. Kníhtlačiareň v Báčskom Petrovci – významný faktor vydavateľskej činnosti juhoslovanských Slovákov. In *Kniha 1990*. Martin : Matica slovenská, 1990, s. 156.

⁵³ HRONEC, ref. 51, s. 6.

⁵⁴ *Nový život*. 1950, roč. 2, č. 3.

⁵⁵ HRONEC, ref. 51, s. 6.

rozvoj podniku Tlačiareň 6. októbra.⁵⁶ Vydávanie slovenských publikácií sa čoraz viac presúvalo do mesta Nový Sad.

V čase, keď Slovenská brigáda odchádzala z Petrovca, bol náčelníkom pre osvetu a kultúru Novosadského vojenského okruhu Andrej Sirácky (október – november 1944). Jeho úlohou bolo reorganizovať školstvo v južnej Báčke a obnoviť gymnázium v Petrovci. Profesor Michal Rapoš bol na základe nariadenia Vojenskej správy pre Banát, Báčku a Baraňu poverený uskutočniť zápis do gymnázia v Petrovci, ktorý sa mal konať 1. decembra 1945. 15. decembra veliteľstvo Vojenskej oblasti pre Banát a Báčku vymenovalo za riaditeľa gymnázia A. Siráckeho. Svoj program predniesol na prvom zasadnutí profesorského zboru 23. decembra 1944. Školský rok bol slávnostne otvorený 21. januára 1945 a na druhý deň začala riadna výučba v prvých piatich ročníkoch. Vzhľadom na to, že mnohí chlapci boli na fronte alebo vo vojsku a bol nedostatok dreva na kúrenie, ako aj nedostatok vyučujúcich, začala výučba v 6. – 8. ročníku až 5. marca 1945. Výučba trvala do 21. júla, potom nasledovali „*rôzne skúšky – privátne, rozdielne, doplnkové, maturitné a prijímacie*“. Nový školský rok 1945/46 potom začal v riadnom termíne 1. septembra 1945. Príznačné pre toto obdobie je, že sa počet žiakov oproti predvojnovému obdobiu rapídne zvýšil. V školskom roku 1945/46 to bolo 651 žiakov. Po roku 1947 začal počet žiakov postupne klesať.⁵⁷

Po druhej svetovej vojne v roku 1946 obnovila svoju činnosť Matica slovenská v Juhoslávii,⁵⁸ ale jej činnosť trvala len krátko, lebo už 4. júla 1948 bola zrušená novým komunistickým režimom.⁵⁹ Podľa historičky Ľubice Bartalskej sa tak stalo v roku 1947.⁶⁰ V tomto krátkom časovom období bol predsedom Matice slovenskej Petrovčan Pavel Vřbovský. Zároveň, ako posledný, bol založený Miestny odbor Matice slovenskej v Binguľi. V roku 1946 sa počet členov oproti roku 1941, keď ich bolo 1 000, zvýšil na viac ako 4 000. Bola obnovená aj činnosť odborov: školského, ľudovýchovného, literárneho, divadelného a hudobného. Ostatné predvojnové odbory vyvíjali slabú alebo takmer žiadnu činnosť. Je príznačné, že po vojne sa v prvej fáze vytratil z vedenia Matice slovenskej všetci evanjelickí duchovní⁶¹ a v druhej fáze bola Matica slovenská v Juhoslávii zrušená. Pravdepodobne nezapadala do koncepcie socialistickej obnovy a výstavby. Časopis *Náš život*, ktorý pred vojnou vydávala Matica slovenská, bol obnovený v roku 1946, od roku 1949 nahradil časopis *Nový život, časopis pre literatúru a kultúru*, ktorý najprv vychádzal vo vydavateľstve Kultúra, potom v Novinovo-vydavateľskom podniku Obzor v Báčskom

⁵⁶ ZLOCH, Martin. Tlačiareň Samuela Murtina. In *Kovačica 1802 – 2002. Zborník prác pri dvestoročnici mesta*. Kovačica : Miestne spoločenstvo Kovačica, 2002, s. 208. ISBN 86-903911-0-X.

⁵⁷ KMEŤ, ref. 14, s. 90-94.

⁵⁸ X. výročná správa Matice slovenskej vo FĽR Juhoslávii na rok 1945 – 46. In *Náš život*. 1946, roč. I (IX), č. 3-4, s. 172.

⁵⁹ HRONEC, ref. 51, s. 6.

⁶⁰ BARTALSKÁ, ref. 52, s. 156.

⁶¹ X. výročná správa Matice slovenskej vo FĽR Juhoslávii na rok 1945-46. In *Náš život*. 1946, roč. I (IX), č. 3-4, s. 172-191.

Petrovci.⁶² V roku 1967 sa redakcia knižných vydaní a redakcie časopisov *Hlas ľudu*, *Rozhlady*, *Nový život* a *Naši pionieri* presťahovali do Nového Sadu.⁶³ Do Nového Sadu sa okrem redakcií časopisov presunulo aj sídlo slovenskej evanjelickej cirkvi v Juhoslávii. Znamenalo to oslabenie Petrovca ako národného a kultúrneho centra Slovákov vo Vojvodine. Paralelne s tým štát prevzal starostlivosť aj o rozvoj národnej kultúry Slovákov vo Vojvodine. Bolo to dobré z hľadiska materiálneho a finančného zabezpečenia rozvoja ich kultúry. Základné nedostatky spočívali v tom, že národný rozvoj Slovákov sa zredukoval len na kultúru. V dôsledku preferovania komunistickej ideológie, výchovy v komunistickom duchu a štátom preferovanej myšlienky bratstva a jednoty sa národná identita Slovákov v Juhoslávii redukovala na slovenský jazyk, ľudovú kultúru a folklór.

Štát prevzal kontrolu aj nad školstvom. Negatívnou črtou bolo to, že školy sa dostali pod vplyv komunistickej ideológie, a pozitívnu to, že materiálne zabezpečenie a platy pedagógov škôl prevzal na seba štát. Podpora menších a menšinového školstva bola v Juhoslávii na oveľa lepšej úrovni ako v susedných krajinách. V národne zmiešaných dedinách sa podmienky vyučovania v slovenskom jazyku veľmi nezlepšili.

Súkromné podnikanie bolo po vojne obmedzené. Súkromným osobám vo Vojvodine boli ponechané iba malé pozemky s rozlohou do 10 ha (približne 17 katastrálnych jutár). Zvyšok pôdy bol poštátnený a založili sa družstvá. Uskutočnila sa pozemková reforma, ktorá bola spravodlivejšia ako tá pred druhou svetovou vojnou. Pôdu dostali aj najchudobnejší roľníci bez ohľadu na národnú príslušnosť.

Väčšie podniky a peňažné ústavy v socialistickej Juhoslávii boli zrušené alebo poštátnené. Výnimkou nebola ani Slovenská banka v Petrovci. Jej budovu v roku 1947 predali na verejnej dražbe nákupno-predajnému družstvu.⁶⁴ Podobný osud postihol aj Československú banku a tiež ich filiálky.

Prvé zasadnutie krajiniského cirkevného presbytéria slovenskej evanjelickej cirkvi po vojne sa uskutočnilo 17. októbra 1945 v Novom Sade. Posledný konvent pred vojnou sa konal ešte 15. októbra 1940. Zloženie predsedníctva bolo rovnaké ako v roku 1940 na čele s biskupom Samuelom Šarkem, cirkevným dozorcom Cyrilom Abaffym. Pre zlé dopravné spojenie, ale aj pre iné dôvody sa na zasadnutí nezúčastnili všetci členovia presbytéria. Predsedníctvo zhodnotilo situáciu počas vojny, keď boli senioráty rozdelené medzi tri štáty a spolupráca bola znemožnená. Rozhodlo sa pokračovať v činnosti tak ako pred rokom 1941 a navrhlo, „*aby sa sriemsky seniorát pripojil zase ku krajiniskej cirkvi a štatút, ktorí si počas vojny utvorili, aby vyhlásili za neplatný*“. Zhromaždenie sa povznieslo nad to, čo sa dialo počas okupácie s evanjelickými zborními v čase vojny a uznalo, „*že treba aj tie sriemske zbory, ktoré utvorili samostatnú cirkev s novým štatútom považovať za údov kraj. cirkvi*“. Na zhromaždení bola nastolená otázka mandátov cirkevných hodnostárov, ktorí boli zvolení v roku 1939. Rozhodlo sa, že štyri roky okupácie nebudú počítať a platnosť mandátu budú rátať od 1. apríla 1945. V dôsledku

⁶² *Nový život*, 1950, roč. 2, č. 3 a *Nový život*, 1965, roč. 17, č. 3.

⁶³ HRONEC, ref. 51, s. 6-7.

⁶⁴ KRIVÁK, ref. 42, s. 736-373.

toho bol mandát cirkevných hodnostárov predĺžený do roku 1949. Prvý krajinský konvent po druhej svetovej vojne sa uskutočnil 5. novembra 1945 v Novom Sade. Príznačné bolo, že sa po druhej svetovej vojne novým strediskom slovenskej evanjelickej cirkvi v Juhoslávii a sídlom evanjelického biskupa sa stalo mesto Nový Sad. Evanjelická cirkev sa po vojne dostala do nových pomerov. Počet evanjelických duchovných klesol. Starší farári ako Gustáv Klobušický, Emil Heinlein a Kornel Kvas zomreli. Hajdušický kaplán Štefan Valent zahynul. Chýbal „kňazský“ dorast a nebolo študentov teológie. Pociťovalo sa to hlavne pri výchove a výučbe náboženstva, lebo aktívni učitelia nesmeli vyučovať náboženstvo. Náboženstvo mohli vyučovať len „kňazi“. Po strate škôl a odobratí školských budov po prvej svetovej vojne, za ktoré jej nebola poskytnutá náhrada, stratila slovenská evanjelická cirkev po druhej svetovej vojne v rámci pozemkovej reformy časť pôdy, ktorá bola základom príjmov pre farárov a slúžila aj na „vydržovanie“ cirkevných zborov. Na Slovensko repatriovalo mnoho slovenských evanjelických rodín spolu s niektorými farármi, čím sa počet evanjelického duchovenstva ešte viac znížil. Cirkev bola odlúčená od štátu⁶⁵ a stratila vplyv na národný rozvoj slovenského národa v Juhoslávii. Vládnuca komunistická strana začala v roku 1945 budovať socializmus a ateizmus. Náboženstvo a cirkev stratili svoj vplyv na slovenskú kultúru vo Vojvodine.

Second World War and Slovaks in Divided Vojvodina 1941–1945

Part II: Resistance and End of War

Ján Tkáč

Summary

After the occupation of Yugoslavia and Vojvodina by troops of the Axis powers, many Slovaks joined the so-called anti-fascist resistance movement. These were mostly young people who joined the Communist Party. The conditions for the armed resistance in Vojvodina were not suitable, so the resistance initially had a political form and included sabotage activities. The first resistance actions began in the summer of 1941 and the period from 1942 to 1944 after the pacification of the resistance was relatively quiet. The centres of resistance were the following municipalities: Kisač in Bačka region, Kovačica in Banat, and Stara Pazova in Sylvania. More serious armed actions of Slovak resistance fighters began in the summer of 1944. Most of Vojvodina territory

---

⁶⁵ ŠKANTÍK, Pavel. Dejiny Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi v SFR Juhoslávii. In *Pamätnica. Päťdesiat rokov samostatnosti Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi v SFR Juhoslávii. 1921-1971*. Nový Sad : Biskupský úrad Slov. evanj. a. v. cirkvi v Juhoslávii, 1971, s. 45-47.

and villages, inhabited by Slovaks, were liberated in October 1944. The frontline of the so-called Sarmian Front, running through West Sarmia, stabilized on the other side of the Danube River. From November 1944 to April 1945, Vojvodina 14th Slovak Strike Brigade, founded in November 1944 in the courtyard of Petrovac grammar school, also fought at this battlefield. In total, more than 5,700 Vojvodina Slovaks took part in the resistance. A total of 675 Slovaks were killed in the military campaigns. Another 280 Slovaks died another way. They were executed, tortured in prisons, concentration camps. After the war, the new communist regime declared two Vojvodina Slovaks national heroes: Janko Čmelík from Stara Pazova and Jozef Marčok Dragutin from Gložan. The events connected with the Second World War, the departure of the Germans from neighbouring villages, and the takeover of power by the Communists after the war significantly affected the life of the Slovak minority in Vojvodina, Yugoslavia. The resistance movement caused a dramatic end to the period before 1941 and the beginning of a new period after 1945.

Ústava 9. mája z roku 1948 a česko-slovenské ústavné vzťahy 1945 – 1960

Bruno Čanády

Štátoprávne postavenie Slovenska a začiatok prípravy Ústavy 9. mája

Na ozrejmienie česko-slovenskej právno-historickej problematiky uvedme slová z povojnovej reprezentatívnej prednášky prezidenta E. Beneša z 15. decembra 1945 pri udelení čestného doktorátu práv k problematike čs. právnej kontinuity. Podľa čs. prezidenta Beneša: Londýnska exilová vláda „túto právnú kontinuitu uplatňovala predovšetkým vzhľadom k cudzine, t. j. medzinárodnoprávne, aby mohla zdôrazňovať medzinárodnú *nesprávnosť* všetkého toho, čo sa stalo v Mníchove a po Mníchove“.¹ Takto vlastne sám čs. prezident Beneš popiera vnútroštátnu právnú kontinuitu ČSR počas druhej svetovej vojny. Z hľadiska právnej interpretácie je rozhodujúci text vyhlášky ministra vnútra č. 30/1945 Zb. z 27. júla 1945 o platnosti ústavného dekrétu prezidenta republiky z 3. augusta 1944, č. 11 Úradný vestník československý, o obnovení právneho poriadku, podľa ktorej ústavný dekrét č. 11/1944 Úr. vest. čl., ktorý v prílohe publikoval, bol naďalej platný len v Česku (a to s účinnosťou len od 5. 5. 1945) a nebol vôbec platný (ani účinný) na Slovensku (pozn. B. Č.). Na dokreslenie právnej situácie zo začiatku roka 1945 ešte uvedme, že vtedajšia povstalecká Slovenská národná rada (po potlačení Povstania) ukončila svoju normotvornú činnosť nariadením SNR č. 40/1944, kde medzi slovenské národné orgány bolo zaradené len Predsedníctvo SNR. V tomto období dokonca výnimočne slovenský národný orgán tvoril len jeden člen Predsedníctva SNR. Musíme spresniť, že povojnové zákonodarné možnosti a celkový rámec činnosti Slovenskej národnej rady a Dočasného národného zhromaždenia nie celkom jasne a veľmi neúplne upravoval dekrét prezidenta republiky č. 47/1945 Zb. a nariadenie SNR č. 30/1945 Zb. n. SNR. Navyše na začiatku povojnového obdobia mnohí (obyčajní a v podstate apolitickí) Slováci (a to okrem vynúteného alebo dobrovoľného politického exilu) dostali sa zo dňa na deň mimo Slovenska a Československa. Spôsobilá to *moskovská zmluva medzi ČSR a ZSSR o Zakarpatskej Ukrajine z 29. júna 1945*.² Vtedajším strategickým záujmom Sovietskeho

¹ „Slávnostní přednáška světová krize, kontinuita práva a nové právo revoluční, pronesená ve Španělském sále Pražského hradu při udělení čestného doktorátu práv 15. prosince 1945.“ In BENEŠ, Edvard. *Odsun Němců z Československa. Výbor z pamětí, projevů a dokumentů 1940-1947*. Zostavil Karel Novotný. Praha : Nakladatelství Dita Praha, 1996, s. 163-164. Prezident Beneš veľavravne dodáva, že „princíp kontinuity slúži nie ako zásada, od ktorej sa neustupuje...“

² Oficiálne bola zmluva publikovaná pod č. 186/1946 Zb. Súčasťou zmluvy bol *Protokol k zmluve*. Zmluvu na základe prezidentskej plnej moci dňa 29. 6. 1945 podpísal za ČSR Z. Fierlinger a V. Clementis.

zväzu bolo zo slovenského územia získať strategickú železničnú trať a predovšetkým mesto Čop ako strategickú železničnú križovatku s príľahlou železničnou traťou Čop – Užhorod. Takto Slovensko v roku 1945 stratilo časť pôvodného slovenského územia, ktoré bolo v rokoch 1918 – 1938 integrálnou súčasťou územia Slovenska. Týkalo sa to mesta Čop a dvanástich slovenských obcí o celkovej výmere 141 kilometrov štvorcových.³ Proti tomu nezasiahli ani slovenskí komunisti, ani slovenskí nekomunisti.

I. Prvá pražská dohoda ⁴ a Dočasné národné zhromaždenie

Legislatívny (a ústavný) čechoslovakizmus s fiktívnym československým národom obsahovala ešte Ústavná listina z r. 1920, ktorá mala obmedzenú platnosť do r. 1948. Povojnový vývoj však oficiálne ukončil legislatívny a politický čechoslovakizmus (politicky) už Košickým vládnym programom z apríla 1945. V povojnovej českej politike mal však stále mnohých svojich zástancov. Podľa vtedajších postojov prezidenta Beneša: „Zotrávam na osobnom stanovisku jednotného československého národa, ale považujem za neprípustné toto stanovisko vynucovať...“⁵ Politickou predohrou Prvej pražskej dohody bola vynútená zmena v postojoch Komunistickej strany Slovenska. „Slovenskí komunisti 31. mája (1945) rázne zmenili svoje stanovisko, opustili uznesenia SNR a federáciu neobhajovali. Obrat nevykonali s radosťou, mnohí ním boli sklamaní a zostali naďalej presvedčení o správnosti federácie, ústup považovali za taktickú, teda prechodnú záležitosť.“⁶ Slovenskí komunisti (KSS) sa podriadili príkazom pražského vedenia (predsedníctvu) Komunistickej strany Československa (KSC). Demokratická strana tak „zostala v obrane a (v) rozšírení právomoci slovenských národných orgánov sama, uvedomila si však nereálnosť presadenia federácie, dočasne uznala politickú realitu a nezaradila federáciu k svojim politickým úlohám dňa...“⁷ Navyše Demokratická strana nebola vnútorne jednotná, čo ďalej oslabovalo presadzovanie slovenských požiadaviek. Na základe vtedajšej aktuálnej (východiskovej) politickej situácie bola Prvá pražská dohoda prerokovaná na poradách v Prahe v dňoch 31. mája 1945 a 1. júna 1945. Následne bola schválená plénom SNR 5. júna 1945. Oficiálnymi partnermi tejto politickej, teda nie právnej dohody (ale s nespornými právnymi dôsledkami), bola čs. vláda a Predsedníctvo Slovenskej národnej rady. Prvá pražská dohoda presadila stranícko-politické záujmy českých politických strán, i keď slovenská strana čiastočne udržala svoje výdobytky.

³ BOBÁK, Ján. *Slováci na Podkarpatskej Rusi a ich presídľovanie do Česko-Slovenska v roku 1947*. Bratislava : Kubko Goral, 1998. Slováci žili v roku 1945 na území Podkarpatskej Rusi v približne 100 obciach. V rámci opcie v r. 1945 – 1947 odišlo z územia Zakarpatskej Ukrajiny do Československa okolo 5 026 optantov (Slovákov), ktorí tam zanechali celý majetok.

⁴ Pri Prvej pražskej dohode sa uvádza dátum 2. jún 1945 alebo 5. jún 1945. Predsedníctvo SNR predložilo návrh Prvej pražskej dohody na schválenie plénu SNR 5. júna 1945, ktoré ho v uvedený deň aj schválilo. Z uvedeného dôvodu pokladáme dátum 5. jún 1945 za správnejší (pozn. B. Č.).

⁵ KAPLAN, Karel. *Pravda o Československu 1945-1948*. Praha : Panorama Praha, 1990, s. 233.

⁶ KAPLAN, Karel. *Pravda o Československu 1945-1948*. Praha : Panorama Praha, 1990, s. 169.

⁷ KAPLAN, Karel. *Pravda o Československu 1945-1948*. Praha : Panorama Praha, 1990, s. 170.

„Federácia bola teda pochovaná a otázka česko-slovenského vzťahu zostala otvorená.“ Skromným slovenským výdobytkom bolo, že uvedená „Prvá pražská dohoda potvrdila princípy vládneho programu a udržala dovtedajšie právomoci slovenských národných orgánov“. Československá vláda v Prvej pražskej dohode potvrdila, že „Slovenská národná rada je nielen oprávnenou predstaviteľkou samobytného slovenského národa, ale i nositeľkou štátnej (zákonodarnej, vládnej a výkonnej) moci na území Slovenska“ (čl. I dohody). Samotná Prvá pražská dohoda bola dohodou politickou, ale nebola právnou dohodou. Následne však mala svoje závažné štátoprávne dôsledky. Podľa čl. II dohody sa Československá vláda a Predsedníctvo SNR dohodli, že do ustanovenia dočasného (t. j. provizórneho – Dočasného národného zhromaždenia) pre celé územie Československa (Československej republiky) výkon zákonodarnej moci, resp. časti zákonodarnej moci na území Slovenska bol limitovaný nasledovnými striktnými podmienkami. 1. Muselo ísť len o spoločné veci. 2. Takúto zákonodarnú moc vykonával prezident ČSR svojimi dekrétmi. 3. Prezident ČSR mohol vydávať svoje dekréty len na návrh čs. vlády a to len po (predchádzajúcej) dohode so Slovenskou národnou radou. Vyžadovalo sa súčasné splnenie všetkých už uvedených podmienok.

V Prvej pražskej dohode Slovenská národná rada len prepožičala časť svojej originálnej zákonodarnej právomoci za splnenia uvedených podmienok. Zásadnou otázkou bolo vymedzenie spoločných vecí. Prvá pražská dohoda vymedzila spoločné veci taxatívnym spôsobom, t. j. vyčerpávajúcim spôsobom. To znamenalo, že čo neuvádzala Prvá pražská dohoda z hľadiska spoločných vecí, to patrilo do výlučných právomocí Slovenskej národnej rady. Podľa čl. IV Prvej pražskej dohody citujeme: „Slovenskej národnej rade prislúcha na Slovensku zákonodarná moc vo všetkých otázkach, pokiaľ nie sú vyhradené československému zákonodarnému zboru.“ Z uvedeného vyplývalo, že Prvá pražská dohoda bola časovo ohraničená. Predpokladala vznik nového čs. parlamentu – Dočasného národného zhromaždenia. Do toho času vykonával zákonodarnú moc prezident prostredníctvom ústavných dekrétov, nie však samostatne, ale len za priamej účasti čs. vlády a Slovenskej národnej rady. Samotná Prvá pražská dohoda potvrdila (len politicky), že spoločné veci sa týkajú len zákonodarnej moci. Na spresnenie uveďme, že čs. orgány a Slovenská národná rada si dočasne rozdelili zákonodarnú moc vo vzťahu k Slovensku a to „provizórne“ do vzniku Dočasného národného zhromaždenia. Ešte dodajme, že v zmysle Prvej pražskej dohody tak zostala Slovenskej národnej rade časť jej pôvodnej zákonodarnej moci až do vzniku Dočasného národného zhromaždenia. Slovenskej národnej rade zostala moc vládna a výkonná na Slovensku. Zákonodarnú moc v spoločných veciach vykonával aj na území Slovenska čs. prezident prostredníctvom dekrétov prezidenta. Aspekt slovenskej suverenity bol v tejto spoločnej zákonodarnej moci čiastočne zachovaný tak, že k vydaniu prezidentského dekrétu s právnym dosahom na území Slovenska sa vždy vyžadovala obligatórna a predchádzajúca dohoda so Slovenskou národnou radou. Prvá pražská dohoda v čl. IV uvádzala dôležité ustanovenie, že „Slovenskej národnej rade prislúcha na Slovensku zákonodarná moc vo všetkých otázkach, pokiaľ nie sú vyhradené československému zákonodarnému zboru“. V zmysle čl. V Prvej pražskej dohody prezidentské dekréty, prípadne zákony budúceho Dočasného

národného zhromaždenia vykonávala čs. vláda (pokiaľ nebolo stanovené inak) s tým, že na Slovensku sa to uskutočnilo prostredníctvom Zboru povereníkov Slovenskej národnej rady. Významným ústupkom zo slovenskej strany bolo, že Zbor povereníkov sa dostal do určitej podriadenosti voči čs. vláde. V článku piatom Prvej pražskej dohody o tom svedčí formulácia „... Zbor povereníkov Slovenskej národnej rady, ktorý je vláde republiky zodpovedný za ich prevedenie“. To znamenalo, že vykonávanie prezidentských dekrétov a celoštátnych zákonov síce na Slovensku priamo vykonával Zbor povereníkov SNR, ale bol za to zodpovedný čs. vláde. Teda Zbor povereníkov SNR bol podriadený v spoločných veciach priamo čs. vláde a v ostatných veciach, t. j. okrem spoločných vecí bol naďalej priamo podriadený Slovenskej národnej rade. Vznikla určitá delená alebo dvojité podriadenosť Zboru povereníkov ako výkonného orgánu Slovenskej národnej rady. Určitým spôsobom to zmiernovalo ustanovenie, že personálne otázky dotýkajúce sa Zboru povereníkov naďalej spadali do plnej právomoci Slovenskej národnej rady. Inými slovami Zbor povereníkov pri výkonnej činnosti v uvedených spoločných veciach bol podriadený čs. vláde, ktorá však nemala voči Zboru povereníkov a jeho jednotlivým členom personálne právomoci a nemohla menovať a odvolávať povereníkov zo Zboru povereníkov. Podľa čl. V boli však Povereníctva Slovenskej národnej rady „konečnou inštanciou administratívnou“. Bola tu však možnosť, aby „vzájomnou dohodou“ boli niektoré veci „vyhradené príslušnému ministerstvu“ v Prahe. Negatívne vymedzenie vládnych a výkonných právomocí SNR potvrdzoval čl. VI dohody, podľa ktorej „Slovenskej národnej rade prislúcha vládna a výkonná moc vo všetkých veciach, pokiaľ nie sú vyhradené československej vláde“. Ďalším ústupkom zo slovenskej strany bola oblasť justície, kde čl. VII Prvej pražskej dohody zakotvoval celoštátne sudy s dvoma predsedami a to vo vedení Najvyššieho súdu a Najvyššieho správneho súdu. Z nich jeden mal byť vždy Slovák, čo bola určitá záruka slovenského vplyvu. Podľa Prvej pražskej dohody bola Bratislava sídlom celoštátneho Najvyššieho správneho súdu. Prvá pražská dohoda považovala za spoločné⁸ veci podľa čl. II dohody také zásadné celoštátne hospodárske, sociálne, kultúrne a administratívno-politické záležitosti, ktoré boli v dohode menovite

⁸ Išlo o nasledovné konkrétne spoločné veci. 1. Ústava a štátna hranica, 2. Zásadná úprava základných práv a občianskych slobôd. 3. Zásadná úprava otázok vnútornej bezpečnosti. 4. Národná obrana. 5. Politický a hospodársky styk so zahraničím. 6. Mena a zásadná úprava peňažníctva a poisťovníctva. 7. Štátny rozpočet, záverečné účty, štátny dlh, pôžičky, ako aj kontrola hospodárenia štátu. 8. Colné veci, ako aj veci spotrebných daní a finančných monopolov, dane z hospodárskeho styku (daň z obratu a prepychová daň), priame dane, poplatky a regále (poštový, mincový, loterijný regál). 9. Štátne občianstvo, vystaňovalctvo a prisťahovalctvo a cestovné pasy. 10. Zásadná úprava školstva, výchovy a národnej osvety. 11. Železničná, cestná, vodná a vzdušná doprava, pošty a telekomunikácie, ako aj spoločné veci rozhlasu. 12. Poštová sporiteľňa a šeková služba. 13. Patenty, ochrana vzorkov (vzorov) a známkov, miery a váhy, vymierovanie a mapovanie. 14. Zásadné veci hospodárske, zásobovacie a vyživovacie, finančnej potreby a zabezpečenie rovnakých podmienok hospodárenia a podnikania. 15. Štátne podniky, ústavy a zariadenia. 16. Unifikácia práva, menovite občianskeho, obchodného, zmenkového a šekového, trestného, ako aj administratívneho a súdneho pokračovania, ďalej veci zásadnej úpravy súdnej organizácie. 17. Pragmatikálne a platové (veci) štátnych a verejných zamestnancov. 18. Sociálne poistenie a sociálna politika. 19. Zásadná úprava verejného zdravotníctva. 20. Veci, ktoré sa majú na základe vzájomnej dohody jednotne upraviť.

uvedené. „V Prvej pražskej dohode sa napríklad nehovorilo o právach prezidenta republiky, i keď niektoré funkcie hlavy štátu od jej revolučného prevzatia moci ešte stále vykonávalo Predsedníctvo SNR.“⁹ Prvá pražská dohoda neriešila finančné otázky s tým, že problematika finančného hospodárenia mala byť riešená budúcou dohodou čs. vlády so Slovenskou národnou radou (čl. VIII). Dodajme, že v tomto období nebola ešte zavedená jednotná čs. mena. Predsedníctvo SNR sa v Prvej pražskej dohode zaviazalo, že predloží plénu Slovenskej národnej rady „návrh na splnomocnenie slovenských členov vlády vo veciach celoštátneho zákonodarstva“ (čl. III dohody). Následne prijala Slovenská národná rada „Uznesenie SNR o zmocnení slovenských členov čs. vlády“ z 5. júna 1945. Slovenskí členovia čs. vlády (ministri a štátni tajomníci) boli tak splnomocnení, aby mohli vysloviť súhlas (v mene a za Slovenskú národnú radu) s dekrétmi prezidenta republiky. V zmysle II. článku Prvej pražskej dohody (spoločné veci) však pri udeľovaní uvedeného súhlasu museli byť slovenskí členovia čs. vlády vždy jednomyselní. Slovenská národná rada sa uzniesla, že slovenskí členovia čs. vlády sú povinní včas, pokiaľ možno vždy vopred, informovať Slovenskú národnú radu.

Týkalo sa to konkrétne všetkých návrhov dekrétov prezidenta republiky, ktoré mali byť vydané v spoločných veciach (podľa čl. II Prvej pražskej dohody). Takíto slovenskí ministri a štátni tajomníci si museli vždy vyžiadať stanovisko (doslova mienku) Slovenskej národnej rady, ktorá bola následne pre nich aj záväzná. Zároveň si SNR mohla vyhradiť prejednávaniu niektorých návrhov prezidentských dekrétov vo vlastnej právomoci. V bode 3 uznesenia SNR z 5. júna 1945 sa uvádzalo: „Toto splnomocnenie netýka sa takých celoštátnych otázok, ktoré sa vážne dotýkajú vnútro politickej štruktúry republiky, vybočujú zo zásad vládneho programu vôbec a o slovenskej otázke zvlášť, a dotýkajú sa dohody zo dňa 2. VI. t. r. (Prvej pražskej dohody, pozn. B. Č.) V pochybnostiach, či ide v konkrétnom prípade o takúto otázku alebo nie, treba si vyžiadať mienku Predsedníctva SNR.“ Na uvedené oblasti sa splnomocnenie SNR pre členov čs. vlády nevzťahovalo a bolo plne ponechané na suverénne rozhodovanie len samotnej Slovenskej národnej rady. Predmetné splnomocnenie podľa uznesenia SNR malo platiť až do prípadného odvolania zo strany Slovenskej národnej rady. To znamená, že Slovenská národná rada ako (zatiaľ) suverén mohla (teoreticky) odvolať uvedené splnomocnenie všetkým slovenským členom čs. vlády. „Pri Prvej pražskej dohode išlo o politickú dohodu, ktorá nebola pojatá do zákona, do žiadnej normy, a predsa sa stala základom štátneho zriadenia a spolunažívania Slovákov a Čechov, ba potom sa citovala v ústavnom zákone a stala sa súčasťou československého právneho poriadku.“¹⁰ K Prvej pražskej dohode historiografia dodáva: „Prvá pražská dohoda... Odmietla federatívne usporiadanie v dobe, kedy ešte existovali podmienky pre jeho realizáciu: povojnová revolučná vlna, mocenské pozície SNR i možnosť ovplyvniť české orgány.“ Vznikla nejednotnosť v slovenskom politickom

⁹ RÁKOŠ, Elo – RUDOHRADSKÝ, Štefan. *Slovenské národné orgány 1943-1968*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1973, s. 114.

¹⁰ RÁKOŠ, Elo – RUDOHRADSKÝ, Štefan. *Slovenské národné orgány 1943-1968*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1973, s. 115.

tábore. „Už pri prvom dialógu vlády a SNR ohlásil zárodok politického zoskupenia, ktoré sa neskôr často vyskytovalo: české strany a slovenskí komunisti.“ „Čelní funkcionári Demokratickej strany všemožne odmietali tak autonómiu, pretože Slováci sú národom a nie menšinou, tak zemské zriadenie.“¹¹ Na druhej strane českí národní socialisti a lidovci nepresadili svoje návrhy na zemské zriadenie, ale aspoň sa sústredili „na obmedzovanie právomocí slovenských orgánov, českí komunisti opustili princíp federácie a boli proti zemskému zriadeniu, nemali presnú a ustálenú predstavu...“¹² Samotná Prvá pražská dohoda politicky zabránila začatiu procesu federalizácie česko-slovenských vzťahov a naopak odštartovala postupný proces oslabovania postavenia slovenských národných orgánov smerom k unitarizácii štátu. Bola odrazom nejednoty v akcelerácii slovenských štátoprávnych požiadaviek zo strany dvoch hlavných slovenských politických strán, kde Demokratická strana sa takto dostávala do „štátoprávno-politickej izolácie“. Naopak zjednocovala blok českých politických strán vrátane českých komunistov so spoločným cieľom oslabenia slovenských národných orgánov. Pri výklade základnej legislatívy (v roku 1945) musíme sa zastaviť pri ústavnom dekréte prezidenta republiky z 25. augusta 1945 o Dočasnom národnom zhromaždení, ktorý bol publikovaný 27. augusta 1945 pod č. 47/1945 Zb. Vznikol tesne pred zjazdom národných výborov v Banskej Bystrici a stanovil rámcové podmienky a predpoklady pri voľbe jeho budúcich členov prostredníctvom národných výborov. Bol zavedený trojstupňový systém nepriamej voľby poslancov prostredníctvom národných výborov na základe spoločných kandidátnych listín všetkých strán Národného frontu a ďalších záujmových organizácií.¹³ Voliteľmi v nepriamych voľbách boli zvolení členovia Dočasného národného zhromaždenia¹⁴. Špecifikom zjazdu národných výborov na Slovensku bolo, že nanovo zvolil aj Slovenskú národnú radu. Podľa ústavného prezidentského dekrétu č. 47/1945 Zb. sa zásadne upravoval vznik a dočasné postavenie československého parlamentu na základe nepriameho spôsobu jeho voľby prostredníctvom štruktúr národných výborov¹⁵ (na platforme miestnych NV, okresných NV a zjazdu národných výborov). Celkovo zjazd národných výborov v Banskej Bystrici, ktorý sa uskutočnil v dňoch 28. – 29. augusta 1945, aklamačne (a verejne)

---

¹¹ KAPLAN, Karel. *Pravda o Československu 1945-1948*. Praha : Panorama Praha, 1990, s. 168-170.

¹² KAPLAN, Karel. *Pravda o Československu 1945-1948*. Praha : Panorama Praha, 1990, s. 169.

¹³ Vo voľbách v roku 1945 sa mohli zúčastniť len československí občania a len slovenskej, českej a ukrajinskej národnosti, ktorí boli starší ako 18 rokov. Režim vylúčil z volieb osoby, ktoré boli späté s režimom prvej Slovenskej republiky, čo bolo dobové označenie pre prívržencov slovenskej štátnej samostatnosti. Vylúčené boli osoby nemeckej a maďarskej národnosti (pozn. B. Č.).

¹⁴ Z celkového počtu 300 poslancov bol počet členov Dočasného národného zhromaždenia zo Slovenska len tretinový (sto poslancov).

¹⁵ Miestne národné výbory na verejných schôdzach volili voliteľov, ktorí v sídle okresného národného výboru alebo okresnej správnej komisie zvolili delegátov na celoslovenský zjazd národných výborov, kde následne zvolili poslancov (a náhradníkov). Na zjazde sa zúčastnilo 642 delegátov s hlasovacím právom zo 79 okresov, z celkového počtu 672 prítomných delegátov. Na zjazde národných výborov v Banskej Bystrici bola prijatá aj Deklarácia zjazdu národných výborov (pozn. B. Č.).

zvolil slovenských poslancov,¹⁶ teda nielen do Dočasného národného zhromaždenia. Demokratická strana tak získala 48 poslancov v Dočasnom národnom zhromaždení. Dovtedajšie členstvo v Slovenskej národnej rade skončilo 28. augusta 1945. Okresní delegáti národných výborov na zjazde národných výborov v Banskej Bystrici 28. augusta 1945 zvolili aj nových členov Slovenskej národnej rady. V zmysle vtedajšieho § 4 ods. 2 dočasného rokovacieho poriadku SNR dovtedajšie Predsedníctvo SNR a Zbor povereníkov SNR zostalo vo svojich funkciách, kým nové plénum Slovenskej národnej rady nezvolilo nové Predsedníctvo SNR a kým uvedené nové Predsedníctvo SNR nerozhodlo o nových povereníkoch. Dňa 14. 9. 1945 došlo k dovŕšeniu organizačného oddelenia Zboru povereníkov (s následne zvoleným predsedom Zboru povereníkov¹⁷) od Slovenskej národnej rady. Zachovala sa však najmä právno-politická a personálna zodpovednosť (a podriadenosť) Zboru povereníkov voči Slovenskej národnej rade. Dovtedy bol Zbor povereníkov riadený priamo Predsedníctvom SNR. Samotné Predsedníctvo SNR malo po novom 5 členov. Zbor povereníkov Slovenskej národnej rady bol splnomocnený, aby so súhlasom Predsedníctva Slovenskej národnej rady vykonával nariadením opatrenia, ktoré boli potrebné vo veciach rekonštrukcie vojnou poškodeného hospodárstva. Takéto vymedzené nariadenia Zboru povereníkov mali platnosť nariadení Slovenskej národnej rady.

Ak to legislatívne zhrnieme, určitým medzníkom v jasnejšom ohraničení (vo vymedzení právomocí) slovenských národných orgánov bol ústavný zákon č. 65/1946 Zb. o Ústavodarnom národnom zhromaždení z 11. apríla 1946, ktorý mal nasledovný historicko-štátoprávny význam.

A. Ústavný zákon č. 65/1946 Zb. bol prvou právnou normou celoštátneho významu, ktorým sa slovenské národné orgány oficiálne a ústavne začlenili medzi štátne orgány ČSR.

B. Uvedený ústavný zákon ako historicky prvá čs. ústavná právna norma dával ústavný základ slovenským národným orgánom ako časti sústavy československých štátnych orgánov.

C. Ústavný zákon č. 65/1946 Zb. o Ústavodarnom národnom zhromaždení ústavne uznal zákonodarnú právomoc Slovenskej národnej rady na Slovensku.

D. Vo svojom čl. 1 ods. 3 ústavný zákon č. 65/1946 Zb. vymedzil rozsah zákonodarnej činnosti Slovenskej národnej rady ustanovením, že „SNR prislúcha na Slovensku vydávanie nariadení v doterajšom rozsahu“.

E. Vzniklo interpretačné pravidlo, že pre rozsah pôsobnosti Slovenskej národnej rady je smerodajná dohoda čs. vlády so SNR, ktorá mala byť vyhlásená v Zbierke zákonov a vo vyhláske ministra vnútra pod č. 66/1946 Zb.

---

¹⁶ Po banskobystrickej voľbe 95 členov Slovenskej národnej rady z augusta 1945 bolo členstvo v SNR dodatočne rozšírené o päť zástupcov Ukrajinskej národnej rady. Samotná Ukrajinská národná rada Priaševščiny bola ustanovená 1. marca 1945 v Prešove. Pôvodne vznikla aj pod sovietskym vplyvom. Predsedom bol V. Karaman. Prijala Memorandum Ukrajincov žijúcich na Slovensku (22. 4. 1945), ktoré postúpila SNR. V roku 1952 zastavila svoju činnosť (pozn. B. Č.).

¹⁷ Od 17. 9. 1945 s predsedom Zboru povereníkov K. Šmidkem.

Intenzívna príprava budúcej Ústavy 9. mája prebiehala najmä v období po všeobecných voľbách z roku 1946 a po vzniku Ústavodarného národného zhromaždenia, ktorý bol jednokomorovým parlamentom podľa ústavného zákona č. 65/1946 Zb. Bolo to obdobie limitovanej demokracie, s narastajúcim vnútropolitickým vplyvom čs. komunistov a existencie stredoeurópskeho hegemoná – Sovietskeho zväzu. Do roku 1948 ešte pred komunistickým prevratom z februára 1948 tu však fungovali niektoré české a slovenské nekomunistické politické strany. Tvorba novej povojnovej ústavy – Ústavy 9. mája bola koncipovaná dosť raritne a takpovediac dosť výnimočným spôsobom. Vzhľadom na určitý vplyv nekomunistických politických strán sa im podarilo spoločne oslabiť vplyv úradu vlády a ministerstva vnútra, keďže tieto vládne inštitúcie boli pod zvýšeným vplyvom komunistov. Výsledkom bolo, že oficiálny návrh novej povojnovej ústavy nemala predložiť vláda ako vládny návrh, ani to nemal byť poslanecký návrh skupiny poslancov či poslanecký návrh politickej strany. Špecifická forma prípravy a prijatia novej ústavy sa uskutočnila podľa ústavného zákona č. 197/1946 Zb. Bol vytvorený Ústavný výbor Národného zhromaždenia, ktorého členmi boli právní odborníci (právní znalci) zastupujúci politické strany podľa pomerného zastúpenia v Ústavodarnom národnom zhromaždení a to na základe volieb z roku 1946. Inak Ústavný výbor Národného zhromaždenia mal v súhrne 36 členov. Predsedom tohto výboru sa stal poslanec za sociálnu demokraciu – Oldřich John. Generálnym spravodajcom uvedeného výboru bol poslanec za KSČ – Vladimír Procházka. Od roku 1947 navyše vznikol poradný zbor expertov pre ústavu ako zbor odborných znalcov a politické strany tam mali po dvoch expertoch. Právnymi expertmi za Demokratickú stranu boli profesori z Právnickej fakulty UK v Bratislave – Matura a Ratica. Povereník Viktory a Horváth zastupovali KSS. Za KSČ tam boli profesori na Právnickej univerzite Karlovej univerzity (Hobza a Outrata). Za Čs. stranu národno-socialistickú to boli profesori z Právnickej fakulty MU v Brne (Kubeš) a z Právnickej fakulty KU v Prahe (Bušek), za Lidovú stranu to bol Weyr z PF MU v Brne a Hoetzel z PF KU v Prahe a za Čs. sociálnu demokraciu (Meissner, Peška). Všetko to boli uznávaní a dlhoroční profesori právnických fakúlt ešte z čias prvej ČSR. Boli tam právní experti za ďalšie politické strany napr. Dérer (prezident Najvyššieho súdu) a Kizlink (PF UK v Bratislave). Takpovediac to bolo hviezdne právne zloženie právnych znalcov, ale v limitoch, ktoré jednoznačne stanovili direktívy jednotlivých politických strán. Vznikali nové povojnové politické a právne východiská, keďže Ústavná listina z roku 1920 bola prekonaná ústavnými dekrétmi prezidenta ČSR, nariadeniami SNR, Košickým vládnym programom, povojnovým stavom limitovanej čs. demokracie a špecifickým postavením jednotlivých politických strán v rámci Národného frontu. Novú situáciu výrečne dokresľovali napríklad okolnosti odovzdania Podkarpatskej Rusi Sovietskemu zväzu v roku 1945. Navyše tu boli narastajúce tendencie razantného vplyvu komunistov a Sovietskeho zväzu v povojnovej ČSR. Posledná schôdza zboru expertov bola 7. 11. 1947, kde sa opätovne prejavili rozdielne názory špičkových právnych odborníkov, ale hlavne rozdielne stanoviská politických strán, ktoré odborne reprezentovali.

Pred februárovým komunistickým prevratom z roku 1948 boli v názoroch hlavne na riešenie štátoprávnych česko-slovenských vzťahov zásadné rozdiely.

Nekomunistické strany z českých krajín prevažne podporovali variant zemskeho zriadenia s tromi zemskými jednotkami (Čechy, Morava, Slovensko) v ČSR s jednotným celoštátnym parlamentom a so zemskými snemami s taxatívne vymedzenými (a obmedzenými) právomocami. Išlo o akýsi návrat k prvorepublikovému krajinskému (zemskému) zriadeniu. Uvedený symetrický model dával zemským orgánom aj určité zákonodarné právomoci s možnosťou vzniku ich výkonných orgánov. Zostal by takto jediný celoštátny zákonodarný orgán – Národné zhromaždenie a došlo by v rozpore s Košickým vládnym programom k zániku dovtedajšej podoby Slovenskej národnej rady a dovtedajšieho Zboru povereníkov. Okrem slovenskeho nesúhlasu to narazilo aj na KSČ, ktorá skôr preferovala celoštátne krajské zriadenie (a nie krajinské – zemské zriadenie). Celoštátny vznik krajov mal byť nástrojom KSČ na utuženie celoštátnej centralizácie.

Ďalší odborný návrh nekomunistických českých politických strán spočíval v tom, že zákonodarnú moc pre celú ČSR malo mať len celoštátne Národné zhromaždenie. Mali sa vytvoriť určité zábezpeky proti majorizácii slovenských poslancov voči väčšine českých poslancov s pravom veta slovenských poslancov vo veciach národných a regionálnych. Slovenská národná rada, Zbor povereníkov a ďalšie slovenské národné orgány by však zanikli.

V inom variante návrhov českých nekomunistických politických strán mali v celoštátnom Národnom zhromaždení tvoriť poslanci zvolení v Čechách, na Morave a na Slovensku súbežne s funkciou poslanca Národného zhromaždenia tiež funkciu poslanca príslušného národno-zákonodarného orgánu v českých krajinách a na Slovensku. Tak by poslanci Národného zhromaždenia zvolení na Slovensku tvorili aj Slovenskú národnú radu. Obdobne sa tak mala vytvoriť Česká národná rada z poslancov zvolených v českých krajinách. Neboli by to však samostatné zákonodarné zbory, ale mali len vystupovať ad hoc pri rokovaní o osnovách dotýkajúcich sa slovenských alebo českých národných a regionálnych otázok. Na koalíčnom základe sa mala vytvoriť vláda so svojou vládnu a výkonnou mocou. Popri ministrovi mala obligatórne vzniknúť funkcia štátneho tajomníka ako jeho zástupcu z druhého národa. Navyše v osobitne českých alebo v osobitne slovenských národných a regionálnych otázkach mali vystupovať českí alebo slovenskí členovia vlády ako samostatné orgány vládnej a výkonnej moci, teda ako česká vláda alebo ako slovenská vláda. Určitým podvariantom bolo vytvorenie spoločného zákonodarného orgánu skladajúceho sa z národného českého a národne slovenského zákonodarného orgánu a obdobne mali vzniknúť celoštátne vlády zložené z českej vlády a zo slovenskej vlády.

Navrhoval sa tiež z českej strany vznik celoštátneho zákonodarného zboru a samostatného českého zákonodarného zboru (Českej národnej rady) a samostatného slovenského zákonodarného orgánu (Slovenskej národnej rady), pričom popri celoštátnej vláde mali vzniknúť osobitné orgány vládnej a výkonnej moci. V praxi by takáto realizácia návrhu však znamenala porušenie Košického vládneho programu a došlo by k reálnej paralyzácii činnosti dovtedajšej Slovenskej národnej rady a Zboru povereníkov.

Uvedené české nekomunistické návrhy boli spravidla na symetrickom základe, ale bol z ich strany predložený aj asymetrický návrh. Bol označovaný za akýsi krajný prípad návrhov. Spočíval v tom, že bude zachovaný dovtedajší stav s Národným zhromaždením a Slovenskou národnou radou, ale s určitou modifikáciou. Poslanci Národného zhromaždenia

zvolení v českých krajinách mali vykonávať obdobnú pôsobnosť, akú mala na Slovensku Slovenská národná rada. Aj českí členovia celoštátnej vlády mali vytvoriť obdobný (český) orgán vládnej a výkonnej moci, akým bol na Slovensku Zbor povereníkov.

Nakoniec aj medializovaný tzv. Kubešov návrh ústavy z hľadiska Slovenska nerešpektoval celkom princípy svojbytnosti slovenského národa a slovenských národných orgánov, rovnoprávnosti slovenského a českého národa a bol určitým návratom k prvej ČSR a k idei československého národa.

České politické strany, i keď už oficiálne neprezentovali legislatívny čechoslovakizmus, boli ovplyvňované českou verejnou mienkou. Na dokreslenie „podľa prieskumu verejnej mienky z decembra 1946 verilo 65 percent opýtaných Čechov v existenciu československého národa, len 21 percent v národy dva“¹⁸.

Demokratická strana bola prevážne pre federatívne riešenie, aspoň na začiatku štátoprávnych rokovaní v Ústavnom výbore Národného zhromaždenia o novej ústave. To narazilo na zásadný český nesúhlas¹⁹ aj po úspešných voľbách DS z r. 1946. Následne Demokratická strana požadovala už len zachovanie dovedajšieho asymetrického štátoprávneho riešenia, ale v parametroch Prvej pražskej dohody z roku 1945 a to aspoň v intenciách prvého povojnového vládneho programu – Košického vládneho programu. Vzniknutá Tretia pražská dohoda uzatvorená pod enormným tlakom českých nekomunistických strán a KSČ (neskôr i KSS) porušovala princíp národnej rovnoprávnosti z hľadiska slovenských základných štátoprávnych záujmov.

Strana Slobody zastávala určitý alternatívny názor zo Slovenska (podaný Šabom zo strany Slobody), podľa ktorého by sa celoštátne Národné zhromaždenie „rozostúpilo“ na národné rady a to na Českú národnú radu a na Slovenskú národnú radu. Národné zhromaždenie by tak schvaľovalo určité taxatívne vymedzené veci samostatne českými a samostatne slovenskými poslancami v Národnom zhromaždení. Naopak Demokratická strana požadovala, aby popri uvedenej tzv. „rozostúpovej alternatíve“ v Národnom zhromaždení stále existovala aj samostatná Slovenská národná rada.

Stanovisko k riešeniu slovenskej časti novej ústavy zo strany slovenských komunistov (KSS) a českých komunistov (KSČ) nebolo spočiatku jednotné. KSS v návrhoch

¹⁸ KAPLAN, Karel. *Pravda o Československu 1945-1948*. Praha : Panorama Praha, 1990, s. 190.

¹⁹ Podľa francúzsko-českého historika a politológa Rupnika (pozri RUPNIK, Jacques. *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátku do převzetí moci*. Praha : Academia, 2002, s. 228-244) „Už v roku 1945 vo vedení KSČ popri oficiálnej demokratickej línii existovala náhradná ‚mimoparlamentná stratégia‘. Predseda KSČ K. Gottwald sa na zasadnutí ÚV KSČ v Prahe 5. júla 1947 vyjadril: ‚Slovensko je vo všetkých ohľadoch slabým článkom republiky‘. Rupnik uvádza: ‚Gottwald teda opäť vyvolal strašidlo slovenského separatizmu, lebo bol presvedčený, že je to pôda, na ktorej ho ostatné české politické strany, známe svojou nedôverou k slovenským politikom, budú ochotné nasledovať...‘ Český historik Kaplan (pozri KAPLAN, Karel. *Pravda o Československu 1945-1948*. Praha : Panorama Praha, 1990, s. 183) uvádza: Podľa predsedu KSČ a dezignovaného predsedu vlády K. Gottwalda: ‚Ak mal predtým v Demokratickej strane prevahu duch hodžovský, má dnes prevahu duch hlinkovský, ale strana je vo svojom celku ‚separatistická‘, pričom ‚biskupovia‘, to nie sú len katolíci, to sú ľudáci.‘ Podľa tohto renomovaného českého historika: ‚Prvý povolebný týždeň ukázal druhú stránku víťazstva Demokratickej strany, naznačil rozhodnutie komunistov viesť bezohľadný boj proti Demokratickej strane a otriast' tiež povolebným sebavedomím funkcionárov Demokratickej strany“ (s. 183).

rozširovala slovenské požiadavky nad rámec Tretej pražskej dohody. Naopak KSČ nemienila prekročiť právomoci slovenských orgánov podľa Tretej pražskej dohody. Dokonca 30. 3. 1948 sa KSČ rozhodla zrušiť „obmedzený zákaz majorizácie“, kde na prijatie ústavy sa vyžadoval okrem iného súhlas nadpolovičnej väčšiny slovenských poslancov v Ústavodarnom národnom zhromaždení. V nadväznosti na rokovania českých a slovenských komunistov a ich právnych expertov „vznikol 6. februára 1948 spoločný návrh KSČ a KSS na ústavnú úpravu pomerov Čechov a Slovákov. Znamenal zachovanie rámca Tretej pražskej dohody, poisťoval kontrolu vlády nad slovenskými orgánmi a predpokladal vymedzenie zákonodarnej právomoci SNR osobitným ústavným zákonom“.²⁰ M. Kvetko na margo Tretej pražskej dohody uviedol: „Treba konštatovať, že dohody (Pražské dohody, pozn. B. Č.) s výnimkou poslednej (Tretej pražskej dohody, pozn. B. Č.), i pri zostupnej tendencii, sa budujú na princípe národnej rovnoprávnosti a v podstate zabezpečujú Slovensko v rámci jeho osobitného postavenia patričnú účasť na štátnej moci.“ Podľa Kvetka Tretia pražská dohoda „opustila tento princíp“²¹ národnej rovnoprávnosti a nezabezpečovala pre Slovensko patričnú účasť na štátnej moci.

Zásadné rozpory pri príprave ústavy medzi nekomunistickými stránami a komunistami sa týkali tiež znárodňovacieho procesu a rozsahu súkromného vlastníctva, spôsobu a rozsahu kontroly nad jednotlivými mocami v štáte vrátane odmietnutia zriadenia Ústavného súdu zo strany KSČ. Boli tu nezhody ohľadne postavenia súdov a polície a v ďalších dôležitých oblastiach. Napríklad národní socialisti navrhovali určitý návrat k Ústavnej listine z r. 1920. Postupne vznikol komunistický, lidovecký či národno-socialistický návrh ústavy. A boli tu ďalšie čiastkové návrhy ústavy.

II. Komunistický prevrat²² a prijatie Ústavy 9. mája

Komunistický prevrat²³ z februára 1948 podstatne zasiahol do prípravy novej Ústavy Československej republiky a určil podobu novej čs. ústavy. Systematické prevzatie moci komunistami na centrálnej, regionálnej a miestnej úrovni v Československu dostalo

²⁰ KAPLAN, Karel. *Pravda o Československu 1945-1948*. Praha : Panorama Praha, 1990, s. 190-191.

²¹ KVETKO, Martin. *DOHODY o štátoprávnem usporiadaní pomeru Čechov a Slovákov v oslobodenej vlasti*. Bratislava : Vydavateľstvo ELÁN, 1991, s. 55.

²² KAPLAN, Karel. *Pravda o Československu 1945-1948*. Praha: Panorama Praha, 1990, s. 12. „Benešov projekt československo-sovietskych vzťahov, ktorú prijala väčšina vedúcich politikov nekomunistických strán... o vytvorení pásma nezávislých štátov... zviazaných spojeneckými zmluvami... i Sovietom priaznivým vnútorným usporiadaním.“ V druhej polovici roka 1947 vzniklo „rozhodnutie Moskvy organizovať svoj blok ako centrálné riadené zoskupenie štátov komunistickej moci, a tak sa Benešova koncepcia zrútila“ (s. 13). Podľa názoru autora tejto štúdie Benešova koncepcia predpokladala akúsi „finlandizáciu“ strednej Európy, ktorá bola možná za Roosevelta, ale ťažko už bola možná za Trumana. Nastalo obdobie „studenej vojny“ a „železnej opony“ v Európe, ktoré skončilo až v roku 1989 (pozn. B. Č.).

²³ Pozri aj RUPNIK, Jacques. *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátku do převzetí moci*. Praha : Academia, 2002, s. 228-244. Sovietsky námestník ministra zahraničných vecí „Zorin údajne Gottwaldovi dokonca ponúkol vojenskú pomoc: na žiadosť predsedu vlády Gottwalda by sovietske vojská sídliače v krajinách susediacich s Československom zasiahli... Túto ponuku však Gottwald odmietol, mal iné prostriedky ako situáciu zvládnuť.“

návrh ústavy podľa komunistických predstáv. Slovenskí komunisti sa (v dobrej viere, ale naivne) pokúšali po komunistickom prevrate o odstránenie niektorých navrhovaných (protislovenských) ústavných poistiek, predtým namierených proti postaveniu volebne dominantnej Demokratickej strane na Slovensku. Dočasne vznikla akási neformálna predbežná dohoda slovenských komunistov (Husák, Novomeský, Holdoš) s Gottwaldom, čo však narazilo na odpor Predsedníctva ÚV KSČ a nakoniec aj samotného predsedu KSČ. A dodatočné požiadavky KSS, v nie vždy vnútorne jednotnej KSS, tak neprešli cez dominantne mocenskú pozíciu KSČ. Nakoniec v parlamente (formálne) vznikol návrh Ústavného výboru zo 16. 4. 1948 na vydanie ústavného zákona, ktorým sa na prechodnú dobu do účinnosti novej ústavy upravovala voľba a pravomoc Národného zhromáždenia a činnosť Ústavodarného Národného zhromáždenia (parlamentná tlač 1163).²⁴

Komunistický politicko-mocenský prevrat vo februári 1948 sa prejavil vznikom akčných výborov Národného frontu, ktoré zabezpečovali kompletnú a okamžitú personálnu výmenu na rôznych úrovniach. Podľa dobových pokynov: „Akčné výbory Národného frontu nie sú orgánmi štátnej správy a nemajú osebe nijakú vykonávaciu právomoc. Svoje uznesenia uskutočňujú akčné výbory nepriamo prostredníctvom národných výborov (správnych komisií) či iných úradov, orgánov a ustanovizní...“²⁵ Už 24. februára 1948 vznikol Akčný výbor hlavného mesta Bratislavy pod vedením A. Rašlu. Následne 25. 2. 1948 vznikol Celoslovenský akčný výbor Národného frontu pod vedením V. Širokého. Zároveň „Akčné výbory ako orgány obrozeného Národného frontu“ sa stali „najvyššími orgánmi... verejného života“.²⁶ Zjavná nelegitimita až nelegálnosť vzniku a hlavne fungovania akčných výborov Národného frontu vyplývala z toho, že vznikli bez skutočného právneho základu. Dodatočne sa to snažili nedostatočne riešiť vyhlášky ministerstva vnútra z 25. 2. 1948 a 28. 2. 1948. Povereníctvo vnútra 2. marca 1948 vydalo smernicu č. 1762/I-II/1/1948 zameranú na očistu národných výborov. Uvedená smernica sa snažila zakryť prebiehajúci a veľmi intenzívny proces personálnych čistiek s odvolaním na údajné a formálne porušenie sľubu vernosti ľudovodemokratického štátu, ľudu, zásad demokracie dodržiavania všetkých zákonov a nariadení a porušenia vzorného plnenia povinností člena národného výboru. Takto sa formálne odvolávalo za údajné porušenie sľubu zloženého podľa § 1 vyhlášky poverenika vnútra č. 1514/1946 Úradného vestníka a v nadväznosti na § 14 nariadenia SNR č. 92/1946 Zb. n. SNR. V prípade vylúčenia najmenej 50 percent členov miestneho národného výboru alebo okresného národného výboru mohlo o reorganizácii národného výboru rozhodnúť Povereníctvo vnútra. Takto

²⁴ Dostupné na internete: <<http://w.w.w.psp.cz/>>.

²⁵ *Akčné a národné výbory v práci. (Súbor prednášok prednesených na pracovnej porade predsedov ONV, OSK, DOSK a predsedov OAV-NF v dňoch 19. a 20. marca 1948).* Bratislava : Povereníctvo vnútra, II. odbor, 1948. Podľa uvedenej aktuálnej príručky: „Ak majú akčné výbory Národného frontu jednoducho len niečo nahradiť, tak sú to staré tzv. koordinačné výbory Národného frontu, ktoré síce teoreticky – na papieri – existovali aj v niektorých okresoch a oblastiach, no prakticky iba živorili a nepracovali sústavne, ba v obciach ani len založené neboli...“

²⁶ *Akčné a národné výbory v práci. (Súbor prednášok prednesených na pracovnej porade predsedov ONV, OSK, DOSK a predsedov OAV-NF v dňoch 19. a 20. marca 1948).* Bratislava : Povereníctvo vnútra, II. odbor, 1948.

okresný národný výbor nahradila dočasná okresná správna komisia (DOSK) a miestny národný výbor nahradila dočasná miestna správna komisia (DMSK) s počtom 9 až 12 členov. Zásadné dopady dokumentuje skutočnosť, že zo 79 okresov (ONV) zostali dovtedajšie orgány aspoň v čiastočne zmenenej podobe len v 7 okresoch. To predstavoval len 9-percentný podiel zastúpenia z vtedajších okresov, čo svedčilo o podstatných zásahoch do personálneho obsadenia a fungovania národných výborov.

Neskôr Zbor povereníkov vydal smernicu z 23. 4. 1948 pre akčné výbory Národného frontu na očistu verejnej správy. Až po niekoľkých mesiacoch vznikol na základe zákona č. 213/1948 Zb. z 21. júla 1948 Ústredný akčný výbor Slovenského národného frontu.

Po komunistickom prevrate vo februári 1948 už tu bol len komunistický návrh ústavy, taký, ktorý schválilo vedenie KSČ a vedenie Národného frontu. Boj o ústavu, takmer dvojročný politický zápas, nakoniec dostal podobu podľa predstáv komunistov. V roku 1948 ešte KSČ brala určité malé ohľady na verejnosť oproti nasledujúcim 50. rokom. Výsledná podoba Ústavy 9. mája po formálnej, resp. textovej stránke sa stále viac približovala textu, nie však duchu Ústavnej listiny z roku 1920, ako v sovietskej ústave alebo v ústavách okolitých ľudovodemokratických štátov. Každodenná (mocenská) aplikácia novej Ústavy 9. mája už bola plne v rukách KSČ. Tá jej dávala svoju plnú interpretačnú (tzv. ľudovodemokratickú) náplň pod názvom ľudovodemokratická ústava. Následné časové obdobie presvedčilo, že Ústava 9. mája nebola ústavnou zárukou pre svojich občanov svojou fiktívnosťou a minimálnou reálnosťou (a v podstate nevykonateľnosťou) jej mnohých ustanovení. Na poslednej schôdzi Ústavodarného národného zhromaždenia 9. mája 1948 bol ako posledný (a jediný) bod programu (parlamentná tlač 1227) návrh novej Ústavy 9. mája²⁷, ktorá zároveň ukončila formálnu platnosť Ústavnej listiny z roku 1920 a činnosť Ústavodarného národného zhromaždenia. Bolo to pod predsedníctvom jeho predsedu Josefa Davida s dátumom a časom skončenia (schválenia Ústavy ČSR) 9. 5. 1948 (o 11.05). Na základe jednohlasného súhlasu všetkých 247 prítomných poslancov z celkového počtu 300 poslancov. Mnohí z neprítomných poslancov už v tom čase boli vo väzení alebo v emigrácii alebo sa na to už pripravovali. Ústavu 9. mája nakoniec odmietol podpísať prezident E. Beneš, aj tak však nadobudla účinnosť 9. júna 1948.

III. Princípy, obsah a dopady Ústavy 9. mája v rámci totalitného režimu

Ústavný zákon č. 150/1948 Zb. Ústava Československej republiky z 9. 5. 1948, známa ako Ústava 9. Mája, bola formálne členená na:

1. Prehlásenie (ako politické prehlásenie, ktoré však bolo podľa predkladateľa aj interpretačnou pomôckou),

---

²⁷ „Návrh ústavného výboru, vypracovaný podľa § 3, odst. 1 zákona ze dne 17. října 1946, č. 197 Sb., o ústavním výboru Ústavodárného Národního shromáždění, na vydání ústavního zákona: Ústava Československé republiky (tisk 1227).“ Dostupné na internete: <<http://w.w.w.psp.cz/>>.

2. Základné články ústavy (s článkami I až XII, ktoré ako oficiálne právne zásady ústavy mali mať podľa predkladateľa funkciu *lex generalis*),

3. Podrobné ustanovenia ústavy (s desiatimi kapitolami a celkovo so 178 paragrafmi, ktoré mali mať podľa predkladateľa funkciu *lex specialis*).

Ústava 9. mája nikdy nebola reálnou, ale len fiktívnou ústavou. A to napriek uvádzanému právnemu rámcu ústavy a bola skôr adresovaná verejnosti. Mnohé ustanovenia ústavy sa v spoločenskej praxi v rôznych ohľadoch vôbec nenaplnili. Ústava 9. mája sa stala doslova „ústavným figovým listom“. Oficiálne (a propagandisticky) bola Ústava 9. mája 1948 ľudovodemokratickou ústavou. Charakteristikou Ústavy ČSR popri fiktívnosti bola veľmi obmedzená vnútorná a vonkajšia suverenita štátu. S nerovnoprávnym medzinárodným postavením a s uplatňovanou vedúcou úlohou Sovietskeho zväzu vo vonkajšej a vnútornej politike štátu a s faktickou vedúcou úlohou KSČ. Ústava z roku 1948 bola ústavou sovietskeho satelitu a ústavne takpovediac zakrývala vzniknutý satelitizmus. Ústava 9. mája bola fiktívnou ústavou, teda veľmi málo reálnou ústavou, ktorá zaručovala mocenskú vládu komunistov – KSČ, resp. jej úzkeho vedenia a straníckych štruktúr.

Ústava 9. mája (presnejšie Ústava Československej republiky z roku 1948) reálne obsahovala nasledovné základné ústavno-organizačno-politické princípy.

1. Princíp fiktívnej suverenity a fiktívnej nezávislosti čs. štátu

Podľa vtedajších čs. politikov a historikov: „Od kremľského zásahu v záležitosti Marschallovho plánu si komunisti boli istí oporou Moskvy... Vo februári 1948 išli komunisti až do konca, pretože Moskva im dala svoj pokyn. Neočakávaný príchod... Zorina²⁸ jasne ukazoval na to, že Sovietsi hru u nás riadia.“²⁹ Od skončenia II. svetovej vojny sa ČSR postupne (ale nezadržateľne) stávala satelitom Sovietskeho zväzu a tzv. bábkovým štátom bez reálnej suverenity. Rok 1948 bol pre ČSR rokom takmer úplnej straty štátnej suverenity spojeným s komunistickým režimom a s rozhodujúcim vplyvom Sovietskeho zväzu. Pôvodnú suverenitu čs. štátu nahradila veľmi limitovaná „quasi suverenita“ plne podriadená zahraničnému suverénovi. Československý štát v podobe ČSR bol tzv. ľudovodemokratickým štátom s formálnou samostatnosťou, formálnou nezávislosťou a s formálnou suverenitou. Reálne ČSR však nebola plne suverénny štát s mocenskou podriadenosťou a všestrannou závislosťou na Sovietskom zväze. Z hľadiska medzinárodného práva možno ČSR po komunistickom prevrate z februára 1948 pokladať za štát polosuverénny, pri ktorom došlo prinajmenšom k čiastočnej strate nezávislosti.³⁰

²⁸ V. A. Zorin – v r. 1945 – 1947 veľvyslanec ZSSR v ČSR, v r. 1948 – 1955 námestník ministra zahraničných vecí ZSSR a vedúci zahraničnej rozviedky na MZV ZSSR.

²⁹ RIPKA, Hubert. *Únorová tragédie. Svědectví přímého účastníka*. Brno : Atlantis, 1995, s. 270-272. „Boli behom krízi poslané nové sovietske jednotky do Rakúska... Maďarskí komunisti vedeli už 9. februára (1948), že do konca mesiaca dôjde v Československu k zmene režimu v prospech komunistov.“

³⁰ Pozri napríklad OPPENHEIM, Lassa Francis Lawrence. *Mezinárodní právo. Svazek I. Mír*. Praha : Orbis, 1924, s. 125.

2. Princíp jednotnosti štátu, politickej a štátnej moci a ústavných povinností občanov

Ústava 9. mája bola „ľudovodemokratickou“ ústavou reflektujúcou nové mocenské pomery s princípom jednotnosti štátu. Samotná ústava, ktorá bola publikovaná pod č. 150/1948 Zb. z 9. 5. 1948 s právnou účinnosťou od 9. júna 1948, v článku II ods. uvádzala, že ČSR „je jednotný štát“ s tým, že „územie štátu tvorí jednotný a nedeliteľný celok“ (čl. II, odsek 2 ústavy). V Ústave ČSR z r. 1948 vzniklo formulačné spojenie jediného a nedeliteľného štátu s dvoma rovnoprávnymi a nerozlučne spojenými národmi (Čechmi a Slovákmí).³¹ „Problém česko-slovenského vyrovnania... je... problémom národne politickým a nie sociálnym a hospodárskym.“³² České strany vrátane KSČ nemali záujem o nejakú podobu česko-slovenského dualizmu.

Podľa § 37 ods. 1 ústavy: „Prejavy a činnosť smerujúca k tomu, aby bola ohrozená samostatnosť, celistvosť a jednota štátu, ústava, republikánska štátna forma a ľudovo demokratické zriadenie, sú trestné.“ A tiež „všetky verejné orgány sú povinné“ sa riadiť „zásadami ľudovodemokratického zriadenia“ (§ 36).

Za základné ústavné povinnosti čs. občana k štátu a vtedajšej spoločnosti sa predovšetkým pokladala:

- Vernosť občana k ČSR a zachovávanie „ústavy i zákonov a vo všetkom svojom konaní dbať záujmov štátu“ a „podporovať udržovanie a zvelebovanie národného majetku“ (§ 30).
- Obrana štátu a zriadenia ústava pokladala za „vrcholnú povinnosť každého občana“ a občan bol povinný „konať vojenskú službu a uposlúchnuť výzvy na obranu štátu“ (§ 34).
- „Občania sú povinní vykonávať verejné funkcie“ (§ 31).
- „Každý občan je povinný pracovať podľa svojich schopností“ (§ 32).
- „Zneužívanie práv a občianskych slobôd“ bolo „nepripustné“ (§ 37).

Dňa 6. 10. 1948 bol prijatý zákon č. 231/1948 Zb. o ochrane ľudovodemokratickej republiky, ktorý urýchlil cestou represí a hrozieb represí utuženie podriadenosti občanov voči štátnej moci, vrátane reálnej politickej moci KSČ v štáte a spoločnosti.

3. Princíp vedúcej úlohy³³ a reálnej moci KSČ a reálnej podriadenosti Sovietskemu zväzu

Princíp vedúcej úlohy KSČ nebol oficiálne zakotvený v texte Ústavy 9. mája. Ale nepochybne bol súčasťou mocenskej, takpovediac každodennej praxe. A bol veľmi dôsledne

³¹ „Táto krkolomná formulácia dobre vystihovala ťažkosti, na ktoré sa narážalo v snahe zmieriť obidve hľadiská. Komunisti sa snažili tieto ťažkosti obísť návrhom..., aby sa „status Slovenska rozriešil neskoršími osobitnými zákonmi“. RIPKA, Hubert. *Únorová tragédie. Svědectví přímeho účastníka*. Brno : Atlantis, 1995, s.168.

³² KVETKO, Martin. *DOHODY o štátoprávnem usporiadaní pomeru Čechov a Slovákov v oslobodenej vlasti*. Bratislava : Vydavateľstvo ELÁN, 1991, s. 56.

³³ Ústava 9. mája z roku 1948 dávala de facto vedúcu úlohu KSČ. Naopak Ústava ČSSR z roku 1960 zakotvovala vedúcu úlohu KSČ výslovne a formálne, teda ústavne de jure. Ústava ČSR z roku 1948 mala ešte šťastie kvázi demokratickú literu, ale bola naplno preniknutá komunistickým duchom. To bola podstata ľudovodemokratickej Ústavy 9. mája (pozn. B. Č.).

uplatňovaný. Uvedený princíp nevychádzal z formálneho (bezprostredného textu ústavy z r. 1948), ako to priamo zakotvovala neskoršia ústava z r. 1960. Predmetný princíp fakticky vyplýval z materiálneho jadra Ústavy 9. mája, ktoré vyjadrovalo vtedajšiu reálne chránenú „hodnotu“. Ústavou boli tieto princípy plne chránené v mocenskej rovine. Vtedajšie spoločensko-politicko-mocenské princípy ústava nespochybniteľne chránila a boli jej dokonca formálnou a materiálnou súčasťou. Pridáme ďalšie vysvetlenie. Podľa úvodných viet ústavného Prehlásenia: „My, ľud československý, prehlasujeme, že sme pevne rozhodnutí vybudovať svoj oslobodený štát ako ľudovú demokraciu, ktorá nám zaistí pokojnú cestu k socializmu. ... Sme odhodlaní brániť všetkými svojimi silami vymoženosti našej národnej a demokratickej revolúcie proti všetkým snahám domácej i zahraničnej reakcie, aby sme znovu pred celým svetom osvedčili svojím vystúpením na obranu ľudovo demokratických poriadkov vo februári 1948... za pomoci spojencov, predovšetkým slovanskej veľmoci, Zväzu sovietskych socialistických republik. ... Náš oslobodený štát bude štátom národným, zbavený všetkých nepriateľských živlov. ... Po tejto ceste chceme sa dostať k spoločenskému poriadku, v ktorom bude úplne odstránené vykorisťovanie človeka človekom – k socializmu.“ Uvedená ústavná proklamácia vyjadrovala viac ako len ducha ústavy, lebo obsahovala ústavné pomenovanie nepriateľov štátu a spoločnosti, ale aj cieľov štátu a spoločnosti. Navyše s výslovným ústavným uvedením osobitného postavenia ZSSR. V ideologickej a v propagandistickej rovine všeobecne proklamovaný princíp (fiktívnej) vedúcej úlohy robotníckej triedy a (fiktívneho) proletárskeho internacionalizmu nebol v mocenskej rovine vždy reálnym princípom. Len zastieral reálnu vedúcu úlohu špičiek KSČ v čs. štáte a imperiálne ciele a záujmy ZSSR. Robotnícka trieda bola v čs. spoločenskom živote spravidla fakticky (reálne) potlačovaná (napr. menovou reformou či cenou práce). Proletársky internacionalizmus zastieral sovietske geopolitické záujmy. Teda v spoločensko-politickej praxi bolo reálnym princípom pri realizácii ústavy vedúce postavenie Komunistickej strany Československa po jej plnom uchopení štátnej moci. Bolo to bezprostredne spojené s reálnou podriadenosťou ČSR Sovietskemu zväzu. Vazalský vzťah sa odvíjal v štátnej rovine i v straníckej rovine. Uvedené skutočnosti nie vždy priamo vyplývali z formálneho textu ústavy, ale vyplývali z celkového ústavno-politického kontextu a z mocensko-politického výkladu ústavy.

Podľa názorov nielen časti českých historikov „snaha odčiniť Mníchov („mníchovský komplex“) spolupôsobila, že sa česká politika dobrovoľne vrhla do náručia Sovietskeho zväzu a odrezala sa tak od organických spojov na Západ. Snaha odčiniť vnútropolitické príčiny Mníchova („nemecký komplex“) viedol našich politikov k rozhodnutiu vykonať transfér Nemcov...“³⁴ Dodajme, že tu bola možno aj povojnová čerstvá obava z potenciálne vynúteného návratu Nemcov s budúcou tichou podporou Západu a možno nielen Západu³⁵. Obava z návratu Nemcov podporovala snahy

³⁴ PITHART, Petr. *Dějiny a politika*. Praha : Prostor, 1990, s. 272-273.

³⁵ Podľa vtedajšieho ministra a blízkeho spolupracovníka prezidenta Beneša H. Ripku: „Od konca roka 1946 sa množili symptómy ukazujúce ... či Moskva jedného dňa nebude mať záujem uspokojiť nemecký

z českej strany (teda nielen zo strany českých komunistov) zabrániť za každú cenu „druhému Mníchovu“ úzkym spojenectvom so Sovietským zväzom so všetkými z toho vyplývajúcimi dôsledkami. Komunistický februárový prevrat v roku 1948 len završil postupný proces od povojnovej limitovanej demokracie cez parlamentné voľby z roku 1946 s víťazstvom komunistov v českých krajinách a následným odmietnutím Marshallovoho plánu (oficiálne Plánu európskej obnovy) z roku 1947. A od roku 1948 priamej komunistickej diktatúre pod vedením KSČ a s ČSR ako verným satelitom Sovietskeho zväzu. Dovtedajšia limitovaná demokracia sa premenila na de facto nedemokratickú totalitu, kde suverenitu štátu nahradila veľmi limitovaná „quasi suverenita“ „bábkového štátu“ podriadeného (zahraničnému) straníckemu a štátnemu vedeniu sídliaemu v Moskve.³⁶ Do roku 1953 ešte priamo pod sovietskym diktátorom Stalinom. Navyše so sovietskymi bezpečnostnými poradcami na čs. území. Tak vznikol a fungoval výsostne nedemokratický režim so stálou represiou voči vlastným občanom. ČSR a ďalšie vtedajšie „ľudovodemokratické“ štáty boli síce formálne samostatnými štátmi, ale všestranne mocensky podriadené (ako doslova satelity) Sovietskemu zväzu. Bola tu formálne veľmi nominálna vedúca úloha robotníckej triedy. Boli tu ideové a propagandistické dôvody či zástierky na politicko-personálne čistky, na zastrášovanie a na upevnenie politickej a hospodárskej centralizácie štátu. Skutočnú vedúcu mocenskú úlohu v štáte mala úzka vrstva straníckej a štátnej nomenklatúry. Existovala trvalá personálna prepojenosť štátnych a straníckych funkcií. Napríklad prezident, predseda vlády a niektorí najvyšší štátni funkcionári boli členmi predsedníctva KSČ. Táto personálna štátno-stranícka prepojenosť a každodenná prax straníckych úloh nielen pre štátnych úradníkov bola na všetkých nižších úrovniach. Vznikali paralelné štruktúry štátnych a straníckych orgánov ako nové centrá reálnej moci. Komunistická strana Československa po prevrate vo februári 1948 plne prevzala moc v štáte tým, že prenikla, ovládla, kontrolovala a premenila štátne inštitúcie, vrátane parlamentu, vlády, armády, bezpečnosti a miestnych zložiek štátu, na súčasť svojej reálnej moci s výlučným vedúcim postavením KSČ v štáte a v spoločnosti. Zároveň KSČ podstatne rozšírila svoj vplyv na čs. ekonomiku. Súbežne a častokrát formou represii KSČ neustále rozširovala svoj vplyv a vedúce postavenie aj prostredníctvom vysokoorganizovaných a koordinovaných procesov. Napríklad KSČ a jej aktivisti zjednocovali (nielen prostredníctvom Národného frontu) rôzne spoločenské (mládežnícke, kultúrne, telovýchovné a iné záujmové) organizácie a združenia a dostávali ich pod svoju plnú kontrolu.

---

nacionalizmus a nepristúpi preto na revíziu západných hraníc Poľska v prospech Nemecka a na návrat sudetských Nemcov do Československa.“ RIPKA, Hubert. *Únorová tragédie. Svědectví přímého účastníka*. Brno : Atlantis, 1995, s. 273.

³⁶ „Zo strategického hľadiska získalo Rusko ovládnutím Československa nepopierateľné výhody, pretože jeho armáda môže teraz disponovať západnou hranicou Čiech ako svojím odrazovým mostom. ... Dokiaľ vysoko industrializované Československo nebolo podriadené vôli Moskvy, nemohlo si Rusko vytvoriť zo strednej Európy produktívny blok, ktorý by podstatne zvýšil jeho vojnový potenciál.“ RIPKA, Hubert. *Únorová tragédie. Svědectví přímého účastníka*. Brno : Atlantis, 1995, s. 290.

4. Princíp formálnej del'by štátnej moci

Medzi politicko-mocenskou realitou a formou vlády podľa fiktívnych ustanovení ústavy bol podstatný rozdiel, keďže zásadné politické rozhodnutia padali na Predsedníctve KSC a nie na zasadaniach parlamentu či vlády. Formálne ústava z roku 1948 obsahovala trojdel'bu moci, inšpirovanou Ústavnou listinou z roku 1920. Komunistický režim dal však ústave nový ľudovodemokratický či skôr komunistický mocenský obsah. Zákonodarnú moc v ČSR podľa ústavy formálne zabezpečovalo Národné zhromaždenie. Súčasťou výkonnej a nariaďovacej moci boli popri prezidentovi hlavne vláda a ministerstvá. Personálne prepojenie štátneho aparátu so stranickým aparátom KSC bolo však nerozlučné a to podľa direktív KSC.

Národné zhromaždenie ČSR

Celoštátnym zákonodarným zborom ČSR bolo Národné zhromaždenie. Podľa 2. kapitoly ústavy zvolával Národné zhromaždenie ČSR k riadnym zasadnutiam prezident ČSR, ktorý tiež vyhlasoval zasadnutia NZ za skončené, prípadne zvolával mimoriadne zasadnutia. Mal právo rozpustiť Národné zhromaždenie. Schôdze NZ riadil poslancami zvolený predseda Národného zhromaždenia. Samotné Národné zhromaždenie bolo spôsobilé uznášania, ak bola prítomná aspoň tretina poslancov. K platnosti uznesení bola potrebná nadpolovičná väčšina prítomných poslancov. Pokiaľ však išlo o uznesenia Národného zhromaždenia, ktorým sa mala meniť ústava, schvalovať ústavný zákon alebo vypovedať vojnu, tak bola potrebná trojpäťtinová väčšina všetkých poslancov. Samotné návrhy zákonov mohla za stanovených podmienok predkladať vláda alebo poslanci Národného zhromaždenia. Prezident mohol zákon schválený uznesením Národného zhromaždenia vrátiť s pripomienkami. Suspenzívne prezidentské veto voči zákonu mohli poslanci prelomiť nadpolovičnou väčšinou všetkých poslancov, pričom sa muselo hlasovať podľa mien. Zákon podpisoval prezident, predseda Národného zhromaždenia, predseda vlády a príslušný minister. Vláda predkladala Národnému zhromaždeniu na schválenie návrh rozpočtového zákona a záverečné účty. Poslanci mali možnosť interpelácie voči predsedovi vlády a ostatným členom vlády a NZ sa mohlo uznieť na adresách a rezolúciách. Inak podľa ústavy poslanci vykonávali svoj mandát osobne a mohli sa mandátu vzdať.

Dôležité postavenie malo Národným zhromaždením na dobu jedného roka volené (podľa osobitného hlasovania poslancov) Predsedníctvo Národného zhromaždenia, ktoré pozostávalo z 24 členov vrátane predsedu a podpredsedov Národného zhromaždenia.

– Predsedníctvo NZ podávalo, ak išlo o spornú vec, „záväzný výklad zákona“ a rozhodovalo „výlučne o tom, či zákon, alebo zákon Slovenskej národnej rady odporuje ústave, alebo nariadeniu zákona“.³⁷

– Predsedníctvo NZ vydávalo neodkladné opatrenia v dobe, keď Národné zhromaždenie nezasadalo. Neodkladné opatrenie mohlo okrem iného dočasne nahrádzať zákon. V prípade mimoriadnych udalostí nemalo však oprávnenie voliť prezidenta

³⁷ § 65 ods.1 Ústavy 9. mája.

(alebo jeho námestníka), meniť ústavu a ústavné zákony, rozširovať brannú povinnosť alebo trvalo zaťažovať štátne financie. Neodkladné opatrenie, na ktoré by bol potrebný zákon, bolo prípustné len na návrh vlády a muselo byť schválené nadpolovičnou väčšinou všetkých členov predsedníctva. V ostatných prípadoch stačil súhlas nadpolovičnej väčšiny prítomných členov a to pri prítomnosti polovice členov Predsedníctva Národného zhromaždenia. Neodkladné opatrenia podpisoval prezident, predseda NZ, predseda vlády a aspoň polovica členov vlády. Prezident alebo predseda vlády mali právo absolútneho veta. Pokiaľ by Národné zhromaždenie neschválilo neodkladné opatrenie do dvoch mesiacov od jeho schôdze, strácalo platnosť.

Prezident ČSR

Formálnou hlavou štátu bol prezident ČSR. Podľa 3. kapitoly ústavy mohol byť prezidentom občan voliteľný do Národného zhromaždenia, ktorý dosiahol 35 rokov. Zvolený bol Národným zhromaždením na sedemročné volebné obdobie. Pre platnosť voľby bola potrebná prítomnosť nadpolovičnej väčšiny poslancov a z nich na zvolenie trojpätinová väčšina prítomných poslancov. Ústava 9. mája stanovovala, že prezident nemohol byť zvolený dvakrát po sebe. Obdobne ako Ústavná listina z r. 1920 ústava z r. 1948 dávala výnimku a to v tomto prípade druhému prezidentovi ČSR. Prezident nemohol byť členom Národného zhromaždenia ani vlády. V prípade uvoľnenia prezidentskej funkcie, jeho právomoci vykonávala vláda, ale hlavným (vrchným) veliteľom brannej moci sa stal predseda vlády. Podobne ako ústava z r. 1920 mala ústava r. 1948 ustanovenie o námestníkovi prezidenta.

Ústava 9. mája vo svojom § 74 stanovovala nasledovné (taxatívne vymedzené) kompetencie prezidenta ČSR.

A. Prezident zastupoval štát navonok, tiež vyrokoval a ratifikoval medzinárodné zmlúvy a to politické zmlúvy a hospodárske zmlúvy všeobecnej povahy, ako aj zmlúvy, ak na ich vykonanie bol potrebný zákon a vyžadoval pred ratifikáciou súhlas Národného zhromaždenia.

B. Prezident prijímal a poveroval vyslancov.

C. Zvolával, odročoval a rozpúšťal Národné zhromaždenie a vyhlasoval jeho zasadania za skončené.

D. Podpisoval zákony Národného zhromaždenia a opatrenia jeho predsedníctva. Prezident mal právo vracieť zákony s pripomienkami.

E. Prezident mohol podávať Národnému zhromaždeniu ústne alebo písomné správy o stave republiky a mohol odporučiť NZ na úvahu opatrenia, ktoré považoval za nutné a účelné.

F. Prezident menoval predsedu a ostatných členov vlády, stanovoval počet jej členov a určoval, ktorý z nich riadi to-ktoré ministerstvo. Zároveň odvolával vládu, ak podala demisiu, a odvolával ich odstupujúcich členov.

G. Prezident bol hlavný (vrchný) veliteľ brannej moci. Vyhlasoval na základe uznesenia vlády vojnový stav a vypovedal vojnu, ak o tom rozhodlo Národné zhromaždenie.

H. Prezident mal právo sa zúčastňovať na schôdzi vlády a jej predsedať, menovať všetkých vysokoškolských profesorov a časť sudcov, dôstojníkov a štátnych zamestnancov, prepožičiavať vyznamenania, udeľovať amnestie, odpúšťať alebo zmierňovať tresty.

Podobne ako v ústave z r. 1920 aj v ústave z r. 1948 platil princíp kontrasignácie.³⁸

Vláda ČSR

Vládnu a výkonnú moc v ČSR mala vláda. Rozsiahle právomoci vlády vo sfére vládnej a výkonnej moci v ČSR podľa ústavy z r. 1948 sa uskutočňovali prostredníctvom negatívneho vymedzenia pôsobnosti vlády. To pripomínalo vymedzenie podľa ústavy z r. 1920. Ústava 9. mája doslova uvádzala: „Všetká moc vládna a výkonná, pokiaľ nie je a nebude ústavou alebo inými zákonmi výslovne vyhradená prezidentovi republiky, prislúcha vláde.“³⁹ Postavenie vlády vymedzovala 4. kapitola Ústavy 9. mája.

Samotná vláda sa skladala z predsedu vlády, z jeho námestníkov a z ostatných členov vlády – ministrov a štátnych tajomníkov (§ 80). Vláda rozhodovala, ak bol prítomný aspoň polovičný počet členov vlády. Prácu vlády viedol jej predseda, ktorý zvolával a riadil schôdze vlády a určoval program rokovaní. Predseda vlády zjednocoval činnosť ústredných úradov a dohliadal nad vykonávaním vládneho programu (§ 88). Zároveň predsedu vlády zastupoval jeden z jeho námestníkov alebo iný člen vlády.

Vláda rozhodovala v zbere (§ 89) predovšetkým (teda nielen) o:

- všetkých dôležitejších veciach politickej povahy,
- menovaní a odvolaní predsedu Zboru povereníkov a jednotlivých povereníkov,
- vládnych návrhoch pre Národné zhromaždenie,
- návrhoch vrátených⁴⁰ prezidentom,
- zákonoch Slovenskej národnej rady⁴¹,
- vládnych nariadeniach,
- širokých personálnych právomociach vlády.

Vládne nariadenia vláda vydávala na vykonanie zákonov (§ 90). Ministri mohli vydávať nariadenia len na základe zákonného splnomocnenia. Príslušné vládne nariadenia podpisoval predseda vlády (alebo jeho úradujúci námestník) a členovia vlády, ktorí ho vykonávali. Pre platnosť nariadenia ministra bol ústavou vyžadovaný spolupodpis predsedu vlády (alebo jeho úradujúceho námestníka). Ministri sa mohli nechať pri podpisovaní nariadení zastupovať inými členmi vlády. Samotné ministerstvá boli zriaďované zákonom a ich pôsobnosť upravovali vládne nariadenia.

Celkovo vláda bola podľa Ústavy 9. mája zodpovedná Národnému zhromaždeniu (§ 83), pričom bola povinná po svojom menovaní zo strany prezidenta predstúpiť pred Národné zhromaždenie a požiadať o vyslovenie dôvery (§ 82). Podľa ústavy bola možnosť, aby najmenej sto poslancov NZ podpísalo návrh na vyslovenie nedôvery vláde, prípadne

³⁸ Podľa § 77 Ústavy 9. mája: „Akýkoľvek prezidentov úkon vládnej alebo výkonnej moci potrebuje pre platnosť spolupodpis zodpovedného člena vlády.“

³⁹ § 74 ods. 2 Ústavy 9. mája.

⁴⁰ Podľa § 58 Ústavy 9. mája.

⁴¹ Podľa § 110 ods. 2 Ústavy 9. mája.

jej členom. Tiež vláda ako celok (a jej jednotliví členovia) mohli odstúpiť a podať demisiu do rúk prezidenta.

Súdy – súdna moc

Vo svojej 7. kapitole Ústava 9. mája upravovala ústavný rámec postavenia a výkonu sudcovskej moci. Nadväzovala na úvodný článok XI ústavy, ktorý uvádzal: „Moc sudcovskú vykonávajú nezávislé súdy“ a „sudcovia vykonávajú svoj úrad nezávisle, sú viazaní len právnym poriadkom ľudovej demokracie“. Bola to fiktívna nezávislosť sudcov a súdov s „kaučukovým“ (neurčitým) ustanovením o pojme a rozsahu tzv. ľudovej demokracie. Určité novum podľa Ústavy 9. mája boli sudcovia z ľudu, ktorých volili národné výbory a boli pri rozhodovaní rovní so sudcami z povolania.

Ústava 9. mája podľa svojho § 137 zriaďovala pre celé územie ČSR:

- A. Najvyšší súd.
- B. Najvyšší vojenský súd.
- C. Správny súd⁴².

Ústava rozlišovala v civilných veciach súdy občianske a to riadne alebo osobitné súdy alebo rozhodcovské súdy (§ 135), uvádzala trestné súdy a formálne zakazovala odňatie veci zákonnému sudcovi (§ 134). Súdy vykonávali svoju moc spravidla v senátoch (§ 140). Podľa ústavy súdne senáty sa skladali zo sudcov z povolania a sudcov z ľudu. Uvedených sudcov z ľudu povolávali príslušné národné výbory (§ 148). Rozsudky sa vyhlasovali v mene republiky (§ 144).

5. Princíp fiktívnej rovnoprávnosti národov

Ústavou 9. mája vyhlásený princíp rovnoprávnosti českého národa a slovenského národa bol v kontradikcii s ústavne vyhlásenou jednotou štátu a s absenciou zákazu majorizácie slovenského národa, aspoň v nejakej obmedzenej podobe.

Fiktívnosť Ústavou 9. mája garantovanej rovnoprávnosti slovenského národa podčiarkovalo:

1. Väčšinové zastúpenie zástupcov českého národa v Národnom zhromaždení, vo vláde a v ústredných úradoch.
2. Absencia zákazu majorizácie nielen v ústave.
3. Nedostatočné základné kompetencie slovenských národných orgánov.
4. Ústavne, zákonmi a inak vymedzená podriadenosť slovenských národných orgánov, osobitne priama podriadenosť Zboru povereníkov a jeho členov vláde, veľmi ohraničené právomoci Slovenskej národnej rady a jej (ne)priama podriadenosť vláde a iným orgánom centrálnej moci (Národné zhromaždenie, Predsedníctvo NZ a prezident).
5. Ústavne zakotvená celoštátna personálna politika.
6. Ústavne zakotvený (celoštátne) jednotný výkon verejnej správy a jednotnej štátnej politiky.

⁴² Správne súdnictvo bolo zrušené v r. 1952.

7. Ústavne zakotvená (celoštátna) jednotná hospodárska sústava a jednotné centrálné plánovanie z pražského mocenského centra.

8. Ústavne zakotvená jednotná kontrola verejného hospodárenia pre celé štátne územie.

9. Jednotné stranické vedenie a riadenie zo strany KSČ, ktorá organizačne začlenila dovtedy formálne samostatnú KSS do jej celoštátnych vysokocentralizovaných mocensko-politických štruktúr.

Zároveň fiktívnosť rovnoprávnosti slovenského a českého národa podčiarkla celková fiktívnosť dodržiavania samotnej Ústavy 9. mája v spoločenskej praxi. Navyše oficiálne parametre Ústavy 9. mája pri ústavnom zakotvení práv slovenského národa a jeho národných orgánov boli krokom späť voči prísľubom obsiahnutým v Košickom vládnom programe a v Prvej pražskej dohode z roku 1945. Dokonca aj voči legislatívnemu stavu zo začiatku roka 1948 (napr. zrušenie obmedzeného zákazu majorizácie pri prijímaní ústavy).

Boli vyslovené aj názory, že „ústava z roku 1948 zakotvila svojrázny typ jednotného (unitárneho) štátu s asymetrickým pôdorysom... bola vyjadrená formou politicko-národnej a obsahom socialistickej autonómie sui generis“.⁴³

Podľa aktéra udalostí z rokov 1945 – 1948 M. Kvetka: „Je nesprávne redukovat' pojem rovnosti národov na základňu všeobecnej občianskej rovnosti... Takto zostáva otázka česko-slovenského pomeru jednoznačne pomerom národnopolitickým a týka sa rešpektu, ktoré musia byť v štáte dvoch národov ako také uznané a určené právom kvalitatívnej rovnosti.“⁴⁴

Z hľadiska ustanovení Ústavy 9. mája uved'eme, že podľa článku VIII odseku 2 ústavy: „Slovenské národné orgány zaisťujú v duchu ľudovej demokracie rovnoprávnosť Čechov a Slovákov. Všetky orgány republiky sa v súlade s nimi usilujú o to, aby sa vytvárali rovnako priaznivé podmienky pre hospodársky, kultúrny a sociálny život oboch národov.“

Podľa článku IX odseku 2 ústavy: „Národným orgánom vládnej a výkonnej moci na Slovensku je Zbor poverenikov. Je zodpovedný Slovenskej národnej rade a vláde republiky. Menuje ju a odvoláva vláda republiky.“

Fiktívnu rovnoprávnosť národov dokumentuje § 110 ods. 2 Ústavy 9. mája, kde celoštátny predstaviteľ výkonnej moci (predseda vlády) podstatne zasahoval do zákonodarnej moci SNR ako nositeľky svojbytnosti slovenského národa. Predseda čs. vlády mohol viac-menej podľa svojej úvahy rozhodnúť o platnosti zákona Slovenskej národnej rady.⁴⁵ Fakticky nerovnoprávne postavenie slovenského národa a jej reprezentanta

⁴³ RÁKOŠ, Elo – RUDOHRADSKÝ, Štefan. *Slovenské národné orgány 1943-1968*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1973, s. 150.

⁴⁴ KVETKO, Martin. *DOHODY o štátoprávnom usporiadaní pomeru Čechov a Slovákov v oslobodenej vlasti*. Bratislava : Vydavateľstvo ELÁN, 1991, s. 56-57. Kvetko ešte dodáva: „O tom, čo je v štáte spoločné pre obidva národy, nemôže rozhodovať väčšina kvantitatívna, prostá väčšina politická, ale väčšina, získaná pri uplatnení kvalitatívnej rovnosti.“

⁴⁵ Podľa § 110 ods. 2 Ústavy 9. mája: „Ak si predseda vlády myslí, že zákon, na ktorom sa uzniesla Slovenská národná rada a ktorý mu byl predložený na podpis, odporuje ústave alebo ústavnému zákonu, prekračuje

– Slovenskej národnej rady dokumentuje § 102 Ústavy 9. mája, kde predseda čs. vlády zvolával Slovenskú národnú radu na zasadnutia SNR a mohol odročiť zasadnutia SNR, najviac však dvakrát za rok. Predseda celoštátnej vlády tiež mohol rozpustiť Slovenskú národnú radu na základe uznesenia pražskej vlády. SNR nemohla byť preto reálnym predstaviteľom slovenského národa (a presadzovateľom jeho národných záujmov) a činiteľom zákonodarnej moci, keďže bola (SNR) pod ústavno-politickou kuratelou pražskej výkonnej moci, resp. samotného predsedu čs. vlády. Ústava 9. mája nakoniec dala Slovenskej národnej rade a ostatným slovenským národným orgánom punc nesvojprávnych orgánov s veľmi obmedzenými právomocami a s permanentnými zásahmi pražského mocenského centra. Aj predsedu Zboru povereníkov a ostatných členov Zboru povereníkov menovala a odvolávala čs. vláda⁴⁶, ktorá zároveň určovala, ktorý z povereníkov riadil to-ktoré poverenie. Tým bol slovenský Zbor povereníkom plne podriadený čs. vláde, čo ešte viac bolo v rozpore s deklarovanou rovnoprávnosťou slovenského národa s českým národom.

6. Princíp obmedzených práv slovenských národných orgánov

Obmedzené práva slovenských národných orgánov vyplývali nielen z ustanovení ústavy, ale aj zo spoločenskej praxe. Podľa dobových slovenských historikov: „Ústavne (štátoprávne) postavenie Slovenska v tomto období možno teda charakterizovať ako svojrázny typ národno-politickej autonómie.“⁴⁷

Na základe článku VIII odseku 1: „Nositeľom a vykonávateľom štátnej moci na Slovensku a predstaviteľom svojbytnosti slovenského národa sú slovenské národné orgány.“

Výkonným orgánom SNR bol Zbor povereníkov, ktorý však bol výkonným orgánom aj celoštátnej vlády. Dvojediné postavenie Zboru povereníkov dokumentoval článok IX odsek 2 ústavy: „Národným orgánom vládnej a výkonnej moci na Slovensku je Zbor povereníkov. Je zodpovedný Slovenskej národnej rade a vláde republiky. Menuje ju a odvoláva vláda republiky.“

„Slovenský národ bol ústavne uznaný za samobytný, v ktorom sa realizovala decentralizácia štátnej moci a správy zhruba v rozsahu politickej autonómie, ale spätne obmedzenej zásadným podriadením slovenských národných orgánov ústredným celoštátnym orgánom, predovšetkým vláde... štátno-národná suverenita slovenského národa bola formálne zabezpečená, ale fakticky značne obmedzená.“⁴⁸

---

právomoc Slovenskej národnej rady alebo je v rozpore s jednotným hospodárskym plánom alebo rozpočtovým zákonom, tak ho do 14 dní predloží vláde, ktorá do dvoch mesiacov rozhodne o veci s konečnou platnosťou.“

⁴⁶ Pozri § 114 Ústavy 9. mája.

⁴⁷ RÁKOŠ, Elo – RUDOHRADESKÝ, Štefan. *Slovenské národné orgány 1943-1968*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1973, s. 148-150. „Československá vláda bola svojím spôsobom aj národno-štátnou vládou českého národa a celoštátny zákonodarný zbor (Národné zhromaždenie) aj národným snemom českým, z toho vyvodíme objektívny záver, že štátnopolitická deklarácia o uznaní samobytnosti, rovnoprávnosti a rovnosti slovenského národa s národom českým sa nepremietlo dôsledne v ústavnoprávnej úprave.“ (s. 148).

⁴⁸ RÁKOŠ, Elo – RUDOHRADESKÝ, Štefan. *Slovenské národné orgány 1943-1968*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1973, s. 148-150.

Podľa článku IX odseku 1 ústavy: „Národným orgánom zákonodarnej moci na Slovensku je Slovenská národná rada. Má sto členov (poslancov) volených na Slovensku na dobu šesť rokov.“

Slovenským národným orgánom sa venovala piata kapitola Ústavy 9. mája. Podľa § 93 slovenské národné orgány vykonávali podľa ústavy „moc zákonodarnú, vládnu a výkonnú na území Slovenska“.

Slovenská národná rada

Samotná Slovenská národná rada vykonávala (podľa § 94 Ústavy 9. mája) moc zákonodarnú vo „veciach národnej alebo regionálnej povahy“, ale za splnenia ďalších podmienok a to pri súčasnom ich splnení podľa pozitívneho a negatívneho vymedzenia:

– ak to vyžadovalo zaistenie „plného rozvoja hmotných a duchovných síl slovenského národa prostredníctvom osobitnej úpravy (*pozitívne vymedzenie*).

– SNR mala však len právomoc, pokiaľ nešlo o veci, pri ktorých bola potrebná jednotná (celoštátna) úprava zákonom (*negatívne vymedzenie*).

Ako vidieť, Ústava 9. mája veľmi zužovala zákonodarné možnosti Slovenskej národnej rady „kaučukovými“ obmedzeniami, keďže hranice, čo sú veci národné, regionálne, a kde nie je potrebná celoštátna úprava sa riešila prostredníctvom účelovej interpretácie. To bolo v rukách pražských inštitúcií. Výklad uvedených ustanovení mali celostátne orgány (čs. vláda, Národné zhromaždenie a Predsedníctvo Národného zhromaždenia).

Právomoci Slovenskej národnej rady ešte ohraňovalo spresňujúce vymedzenie právomocí v § 96 ústavy. Podľa § 96 ods. 2 sa Slovenská národná rada tiež uznášala na zákone, ak to výslovne prikazoval celoštátny zákon, ktorý bol vydaný Národným zhromaždením. Formálne volení členovia SNR – poslanci Slovenskej národnej rady vykonávali svoj mandát osobne a mohli sa mandátu kedykoľvek vzdať. Poslanci SNR si volili zo svojich radov Predsedníctvo SNR, ktoré riadilo činnosť Slovenskej národnej rady. Schôdze Slovenskej národnej rady riadil predseda SNR alebo niektorý z jej podpredsedov. Podmienkou platnosti uznesení Slovenskej národnej rady bola prítomnosť nadpolovičnej väčšiny poslancov a následný súhlas nadpolovičnej väčšiny prítomných poslancov. Zákomom SNR o rokovanom poriadku si SNR upravovala svoje rokovania a podmienky styku so Zborom povereníkov.

Podľa § 96 ods. 1 Ústavy 9. mája do zákonodarnej právomoci Slovenskej národnej rady⁴⁹ patrili:

A. Starostlivosť o rozvoj národnej kultúry – vedy, umenia slovesného, dramatického, hudobného a tanečného, umenia výtvarného a umenia filmového; starostlivosť

⁴⁹ Podľa § 175 ods. 2 Ústavy 9. mája: „Ak nariadenia Slovenskej národnej rady vydané pred dňom uvedeným v § 170 (dátum nadobudnutia účinnosti Ústavy 9. mája, pozn. B. Č.) neodporujú ustanoveniam tejto ústavy, považujú sa za zákony Slovenskej národnej rady, i keď prekračujú jej právomoc vymedzenú touto ústavou.“

o historické pamiatky; knihovníctvo a múzejníctvo; starostlivosť o odbornú výchovu v odbore domáceho priemyslu a ľudového umenia; starostlivosť o veci slovenských duševných pracovníkov.

B. Starostlivosť o základné, stredné, odborné a umelecké školstvo v rámci zákonov; starostlivosť o školy materské a jasle; starostlivosť o ľudovú výchovu, šport, telovýchovu, cestovný ruch a turistiku.

C. Verejné zdravotníctvo a sociálna starostlivosť s výnimkou vecí, ktoré upravujú alebo upravujú zákony jednotne pre celé štátne územie.

D. Fondy a nadácie, ak sa ich pôsobnosť vzťahovala len na Slovensko.

E. Zlučovanie a rozlučovanie obcí a okresov a zmeny a úpravy ich hraníc; veci miestopisné.

F. Technické otázky výstavby obcí a miest a stavebné predpisy okrem vecí dotknutých jednotným hospodárskym plánom; zriaďovanie a udržiavanie vozoviek, ciest a mostov neštátnych; veci vodohospodárske s výnimkou vecí, ktoré sú dotknuté jednotným hospodárskym plánom, z nich potom predovšetkým úprava vodných tokov, nádrží a iných vodných diel, ako i zriaďovanie rybníkov, vodovodov a kanalizácií.

G. Zveľaďovanie pôdy okrem vecí dotknutých jednotným hospodárskym plánom; ochrana poľnohospodárstva a lesníctva pred škodcami a živelnými pohromami; veterinárstvo a starostlivosť o chov hospodárskeho zvieratstva; ovocinárstvo a pastvinárstvo, poľovníctvo a rybolov; ochrana poľného a lesného majetku.

H. Remeslá a maloobchod, ak prevažuje osobný výkon podnikateľa, ako aj veci miestnych trhov, pričom nie je tým dotknutá celoštátna úprava pracovného práva, ako aj úprava distribúcie, obchodu a živností.

CH. Štatistika a výskumníctvo v odbore osobitných slovenských záujmov.

K. Veci poručenské a sirotské.

Zákony Slovenskej národnej rady podpisoval predseda čs. vlády, predseda SNR, predseda Zboru povereníkov a príslušný povereník. Slovenská národná rada mohla v sporných veciach pristúpiť na svoj záväzný výklad zákonov⁵⁰ Slovenskej národnej rady. Avšak s podstatnou podmienkou, že pre platnosť takéhoto výkladu SNR bol potrebný súhlas predsedu celoštátnej (pražskej) vlády. Podľa Ústavy 9. mája boli zákony Slovenskej národnej rady neplatné, ak odporovali ústave, ústavnému zákonu, hospodárskemu plánu alebo rozpočtovému zákonu.⁵¹

Zbor povereníkov

Podľa § 95 ods. 1 Ústavy 9. mája prislúchala Zboru povereníkov „v zásade všetka moc vládna a výkonná... s výnimkou vecí národnej obrany, zahraničnej politiky a zahraničného obchodu“. Týkalo sa to nielen výkonnej a nariaďovacej zákonodarnej moci Slovenskej národnej rady. Zbor povereníkov bol ako výkonný orgán celoštátnej vlády a celoštátnych

⁵⁰ Pozri § 112 Ústavy 9. mája.

⁵¹ Pozri § 109 Ústavy 9. mája.

ministrov vo vymedzených odboroch,⁵² kam patrila všeobecná vnútorná správa, finančná správa, zdravotná správa, technická správa, spravodlivosť, výživa, poľnohospodárstvo, priemysel, vnútorný obchod, školstvo, osвета a informácie a doprava a pošty.

Zbor povereníkov sa skladal z predsedu Zboru povereníkov a z ostatných členov – povereníkov.⁵³

Samotné poverenictva sa ziaďovali zákonom. Naopak vládnym nariadením bola upravená pôsobnosť jednotlivých poverenictiev. Uvedené legislatívne právomoci teda malo Národné zhromaždenie a čs. vláda. Navyše predsedu a ostatných členov Zboru povereníkov menovala a odvolávala čs. vláda, ktorá zároveň určovala, ktorý z povereníkov riadi konkrétne poverenictvo. Výslovnú podriadenosť Zboru povereníkov, jednotlivých povereníkov priamo čs. vláde (a nie Slovenskej národnej rade) dokumentuje skutočnosť, že demisiu Zboru povereníkov a jej jednotlivých členov podávali priamo čs. vláde. Povereníci a celý Zbor povereníkov bol podľa Ústavy 9. mája zodpovedný čs. vláde.⁵⁴ Zbor povereníkov a tiež jeho členovia boli povinní dodržiavať smernice a pokyny čs. vlády. Inak Zbor povereníkov rozhodoval v zbere, ak bola prítomná aspoň polovica povereníkov. Pritom jednotliví povereníci museli dodržiavať smernice a pokyny príslušných čs. ministrov. Dokonca čs. minister mal ústavné právo „vykonávať s vedomím príslušného povereníka svoju právomoc na Slovensku priamo“.⁵⁵

Určitou výnimkou tu bol § 118 Ústavy 9. mája, kde Zbor povereníkov bol zodpovedný Slovenskej národnej rade vo veciach taxatívne vymedzených zákonodarných právomocí,⁵⁶ tiež Slovenskej národnej rady. Takže v tomto (výnimočnom) prípade Zbor povereníkov zodpovedal spoločne čs. vláde a Slovenskej národnej rade. Zbor povereníkov mohol vydávať v oblasti zákonodarnej právomoci Slovenskej národnej rady na území Slovenska nariadenia a prijímať príslušné opatrenia.⁵⁷ Určité obmedzené kompetencie mal Zbor povereníkov, ak pripravoval návrhy čs. vláde pri menovaní vysokoškolských profesorov, sudcov a ostatných štátnych zamestnancov, ktorých menoval prezident alebo vláda. Návrhy mohla čs. vláda vrátiť, ak boli „v rozpore s celoštátnou personálnou politikou“.⁵⁸

Ústavný zákon č. 33/1956 Zb. z 31.7. 1956 o slovenských národných orgánoch⁵⁹ vypustil ustanovenie Ústavy 9. mája o slovenských národných orgánoch a zrušil celú dovtedajšiu piatu kapitolu Ústavy 9. mája. Zároveň uvedený ústavný zákon oproti Ústave z 9. mája určitým spôsobom upravil postavenie slovenských národných orgánov. Keďže

---

⁵² § 95 ods. 2 Ústavy 9. mája. K veci dodajme, že v zmysle § 95 ods. 3 ústavy boli nariadenia vlády a jednotlivých ministrov (podľa § 90 ústavy) platné na celom území štátu (teda i na Slovensku).

⁵³ § 113 Ústavy 9. mája.

⁵⁴ § 117 ods. 1 Ústavy 9. mája.

⁵⁵ § 117 ods. 3 Ústavy 9. mája.

⁵⁶ Podľa § 96 ods. 1 Ústavy 9. mája.

⁵⁷ § 119 Ústavy 9. mája.

⁵⁸ § 121 ods. 1 a 2 Ústavy 9. mája.

⁵⁹ Ústavný zákon. č. 33/1956 Zb. nadobudol účinnosť 1. 8. 1956 a platil do 10. 7. 1960, kedy nadobudla účinnosť nová Ústava ČSSR z roku 1960.

ustanovenie Ústavy 9. mája o slovenských národných orgánoch a o ich ústavnom postavení priamo v piatej kapitole Ústavy 9. mája bolo zrušené, z legislatívno-formálneho hľadiska došlo k určitej „ústavnej degradácii“ postavenia slovenských národných orgánov, ktorých ústavné práva už nezaručovala priamo ústava ako základný zákon štátu, ale len ústavný zákon.⁶⁰ Na druhej strane pozitívnu stránkou bolo, že po novom mohla Slovenská národná rada „uznášať sa na zákonoch Slovenskej národnej rady, vymenúvať a odvolávať Zbor povereníkov a jednotlivých jeho členov, určovať ich počet a určovať, ktorý z nich riadi ktoré poverenie“.⁶¹ Široké oprávnenie hlavne voči legislatívnej činnosti, t. j. zákonom Slovenskej národnej rady, malo predsedníctvo celoštátneho Národného zhromaždenia ako orgánu so širokými ústavnými dozornými a rozhodovaco-kasačnými právomocami.⁶² Zbor povereníkov bol „národným orgánom moci vládnej a výkonnej na Slovensku“.⁶³ Išlo o negatívne vymedzenie kompetencií. Zbor povereníkov mal priamo vládnu a výkonnú moc na Slovensku, pokiaľ to ústavný zákon taxatívne nedával do priamej vládnej a výkonnej moci celoštátnej (pražskej) vlády. Zbor povereníkov rozhodoval v zbore, ktorý bol spôsobilý sa uznášať, ak bola prítomná nadpolovičná väčšina členov. SNR volila zo svojich členov predsedníctvo s 11 členmi a Zbor povereníkov, ktorý sa skladal z predsedu, podpredsedov a ostatných členov (povereníkov).

7. Princíp fiktívnej ľudovej „demokracie“ ako princíp formálnej a veľmi obmedzenej demokracie bez reálnych záruk

„Ľudová demokracia“ predstavovala „svojrázne“ označenie pre obdobie začiatku a upevňovania útlaku a to nielen cestou obmedzených občianskych práv občanov, ale aj cestou bezprávia a politického teroru. Samotný komunistický režim mala formálne legitimizovať práve ľudová demokracia prostredníctvom tzv. ľudovodemokratického režimu. Bol tu však zjavný rozpor medzi písaným textom ústavy a jej každodennou realizáciou. Rozpor slov a činov. Náznorným príkladom nesúladu formy a obsahu a hlavne rozporu medzi ústavne deklarovanými právami a skutočnou spoločenskou realitou bol doslova politický výber uchádzačov o štúdium na stredné školy, osobitne na vysoké školy. Napríklad cestou povinného odporúčania príslušného akčného výboru a národného výboru z miesta bydliska uchádzača. Navyše pokračovali čistky na všetkých úrovniach

---

⁶⁰ „Týmto ústavným zákonom sa nahradzujú ustanovenia piatej kapitoly ústavy. Tiež sa nahradzujú i všetky ostatné ustanovenia ústavy a ústavných zákonov, pokiaľ upravujú veci odchylné od tohto ústavného zákona“ (pozri § 27 Ústavného zákona č. 33/1956 Zb.).

⁶¹ Pozri § 2 Ústavného zákona č. 33/1956 Zb. Tiež mohli podľa tohto „prerokúvať a schvaľovať plán rozvoja národného hospodárstva Slovenska, prerokúvať a schvaľovať rozpočet Slovenska“.

⁶² Podľa § 18 ústavného zákona: „Zákony Slovenskej národnej rady, pokiaľ odporujú ústave alebo ústavnému zákonu alebo prekračujú jej zákonodarnú právomoc, sú neplatné. O neplatnosti rozhoduje Predsedníctvo Národného zhromaždenia.“

⁶³ Pozri § 19 ústavného zákona č. 33/1956 Zb., pričom „Zbor povereníkov riadi všetky odvetvia a úseky štátnej správy na Slovensku s výnimkou vecí, riadených vládou priamo na celom území štátu, ako sú zahraničné veci, zahraničný obchod, národná obrana a železničná a letecká doprava. Pri tomto priamom riadení opiera sa vláda o spoluprácu so Zborom povereníkov.“

a v rôznych oblastiach spoločenského života. Dodajme, že „v prvých mesiacoch roku 1949 dosiahol počet študentov vylúčených z vysokých škôl počet 10 000“⁶⁴.

Fiktívnosť tzv. ľudovej demokracie dokumentuje v roku 1948 vznik Ústrednej očistovacej komisie pri Ústrednom akčnom výbore Slovenského národného frontu. Členmi boli aj zástupcovia povereníctiev, osobitne Povereníctva vnútra, Ústredia odbojových zväzov, Slovenskej odborovej rady a boli tam tiež iné orgány. Personálne čistky dostali takpovediac inštitucionálnu podobu napríklad prostredníctvom obežníkov ako metodických pokynov na realizáciu čistiek. Fiktívnosť demokratických volebných práv občanov dokumentujú parlamentné voľby 30. 5. 1948. Voľby prebehli v rozpore so základnými demokratickými princípmi a to na základe jednotnej kandidátky Národného frontu, ktorú pripravovali zložky KSČ a ústredie Národného frontu.

8. Princíp „demokratického“ centralizmu

Výstavba centralizovaných štruktúr štátu určitým spôsobom organizačne kopírovala centralizovanú organizačnú štruktúru KSČ. Princíp demokratického centralizmu bol faktickým centralizačným organizačným princípom ideologicky zjemnený prívlastkom „demokratický“. Ešte v rámci prípravy ústavy KSČ presadzovala „koncentráciu a zlučovanie právomocí, čo posilňovalo centralizáciu. ... Demokrati (nekomunistické politické strany, pozn. B. Č.) si naproti tomu priali oddelenie a obmedzenie právomocí, ktoré by viedli k decentralizácii...“⁶⁵ Organizačno-politický princíp „demokratického“ centralizmu nebol v súlade s decentralizačným princípom, ani neumožňoval demokratickú voľbu a skĺzaval do vertikálnej nadradenosti vyšších orgánov nad nižšími orgánmi, pri určitom rešpektovaní miestnych (regionálnych) podmienok a formálne volených zástupcov. Možno nielen v 50. rokoch pokladať demokratický centralizmus za organizačno-politický, doslova byrokratický centralizmus. Bol to dôležitý prvok totalitného a nedemokratického štátu. Napríklad formálne vláda zodpovedala⁶⁶ formálne volenému (na základe nedemokratických volieb) Národnému zhromaždeniu, čo malo predstavovať určitý „demokratický“ prvok. Bolo tu zároveň centralistické usporiadanie štátu, kde vláda mala podriadené rôzne štátne orgány na všetkých stupňoch (vrátane sústavy národných výborov, Zboru povereníkov a i.). To bol centralistický prvok. Navyše napríklad národným výborom vyššieho stupňa boli podriadené národné výbory nižšieho stupňa,⁶⁷ kde však napríklad nevolení referenti národného výboru boli určitým spôsobom horizontálne podriadení formálne „volenej“⁶⁸ rade daného národného výboru, ktorá zároveň bola vertikálne podriadená rade národného výboru vyššieho stupňa.⁶⁹ Podľa dobovej literatúry „zásada demokratického centralizmu

⁶⁴ RIPKA, Hubert. *Únorová tragédie. Svědectví přímého účastníka*. Brno : Atlantis, 1995, s. 288.

⁶⁵ RIPKA, Hubert. *Únorová tragédie. Svědectví přímého účastníka*. Brno : Atlantis, 1995, s. 167.

⁶⁶ Pozri napr. § 83 ods. 1 Ústavy 9. mája.

⁶⁷ Pozri napr. § 131 ods. 2 Ústavy 9. mája.

⁶⁸ V rokoch 1948 – 1954 členov (plén) národných výborov vymenovalo ministerstvo vnútra, prípadne Povereníctvo vnútra na návrh príslušného akčného výboru Národného frontu.

⁶⁹ Podľa § 131 Ústavy 9. mája: „Národné výbory sú povinné zachovávať zákony a nariadenia a v záujme jednotného výkonu verejnej správy a jednotnej štátnej politiky sú povinné dbať na smernice a pokyny

si vyžaduje, aby vláda, ako najvyšší orgán štátnej správy so všeobecnou právomocou, mala viesť nielen vyššie orgány štátnej správy...“ Tiež mala právomoci „aj voči orgánom štátnej moci s miestnou obmedzenou pôsobnosťou...“ To všetko „zaručovalo jednotné vedenie štátnej správy“.⁷⁰

9. Princíp národných výborov

Národné výbory vznikali ako miestne, mestské či regionálne (hlavne okresné) národné výbory. Ako nové správne orgány fungovali v rámci vznikajúcej „ľudovodemokratickej“ štátnej moci a správy od konca druhej svetovej vojny. Samotné národné výbory sa stali súčasťou politického Košického vládneho programu z roku 1945. Dostali sa do povojnovej legislatívy vrátane prezidentských ústavných dekrétov. Dokonca sa podieľali na kreácii Dočasného národného zhromaždenia. Avšak až Ústavou 9. mája z roku 1948 národné výbory dostali priame ústavné zakotvenie v tejto prvej povojnovej ústave. V súvislosti s prípravou Ústavy 9. mája nekomunistické politické strany sa vyjadrovali, že „národné výbory majú mať len administratívnu právomoc“. Naopak komunisti zotrvali na stanovisku, že národné výbory mali mať „všetky právomoci: výkonné, legislatívne i súdne“.⁷¹

Podľa článku X. Ústavy 9. mája: „Nositeľom a vykonávateľom štátnej moci v obciach, okresoch a krajoch a strážcom práv a slobôd ľudu sú národné výbory.“ V ústave sa venovala národným výborom šiesta kapitola. Podľa § 123 tvorili národné výbory správnu sústavu ČSR ako:

- A. Miestne národné výbory.
- B. Okresné národné výbory.
- C. Krajské národné výbory.

Podľa ústavy národné výbory vykonávali „verejnú správu vo všetkých ich odboroch, predovšetkým všeobecnú vnútornú správu, správu kultúrnu a osvetovú, ochranu práce a správu zdravotnú a sociálnu; správu finančnú tiež podľa osobitných ustanovení. ... Iným orgánom prislúchal výkon verejnej správy len výnimočne na základe zákona“.⁷² Z hľadiska organizačnej výstavby boli národné výbory ústavne podriadené orgánom vládnej moci a výkonnej moci, predovšetkým celoštátnemu ministrovi vnútra. Zároveň podľa ústavy bol národný výbor nižšieho stupňa podriadený národnému výboru vyššieho stupňa. Ústava začleňovala národné výbory do jednotného výkonu verejnej správy, jednotnej štátnej politiky a jednotného hospodárskeho plánu so zachovaním zákonov, nariadení a smerníc a pokynov vyšších orgánov. Ústava 9. mája znamenala celoštátnu unifikáciu

---

vyšších orgánov.“ Tiež „národný výbor nižšieho stupňa je podriadený národnému výboru vyššieho stupňa“.

⁷⁰ HROMADA, Juraj. *Prehľad československých štátnych orgánov*. Bratislava : Právnický ústav Ministerstva spravodlivosti – SVPL, 1955, s. 77. „Zbor povereníkov je zodpovedný vláde, i keď koná v odbore zákonodarnej právomoci Slovenskej národnej rady.“

⁷¹ RIPKA, Hubert. *Únorová tragédie. Svědectví přímého účastníka*. Brno : Atlantis, 1995, s. 167.

⁷² § 124 ods. 1 a 2 Ústavy 9. mája.

organizácie a fungovania národných výborov v ČSR, ale už bez slovenských špecifik. Navyše KNV na Slovensku boli riadené z pražského vládneho centra.⁷³

V roku 1949 došlo v nadväznosti na mocenskú situáciu a na Ústavu 9. mája k reorganizácii národných výborov a k unitarizácii štátnej správy na celom území ČSR. Na základe zákona č. 142/1949 Zb. o výkone ľudovej správy vznikli krajské národné výbory v rámci príslušných krajov⁷⁴. Boli vytvorené Krajské národné výbory (KNV) v Bratislave, KNV v Nitre, KNV v Žiline, KNV v Banskej Bystrici, KNV v Prešove a KNV v Košiciach. Okresné národné výbory boli vo všeobecnosti podriadené príslušnému KNV a vláde. Bolo prijaté vládne nariadenie č. 301/1948 Zb. o bezpečnostných referentoch krajských národných výborov. Vznikli bezpečnostné referáty na KNV vo veciach národnej bezpečnosti a trestné komisie KNV na vykonanie správneho trestného konania a to s účinnosťou od 1. 1. 1949. Rozsiahle čistky znamenali rozsiahle zníženie počtu zamestnancov po roku 1948 v porovnaní s početným stavom z roku 1948.⁷⁵ Okolo roku 1950 bola obmenená zhruba polovica funkcionárov miestnych národných výborov.⁷⁶ Na uprázdnené miesta nielen v národných výboroch nastupovali politickí nominanti, ktorí prišli z úplne iných prostredí, bez administratívnych skúseností a častokrát bez primeraného vzdelania. Nominálny význam postavenia národných výborov vyplýval aj z toho, že v roku 1950 rozpočty všetkých národných výborov predstavoval 41-percentný podiel na štátnom rozpočte.

Zbor povereníkov mal na Slovensku podľa ústavného zákona č. 33/1956 Zb. „riadiť a zjednocovať prácu národných výborov na Slovensku a prácu ich rád s právom preskúmať a meniť alebo rušiť uznesenia a opatrenia národných výborov a ich rád“.⁷⁷

---

⁷³ Vláda ČSR na návrh Ústredného akčného výboru Národného frontu 28. 12. 1948 menovala predsedov KNV v celom štáte. Krajské národné výbory boli podriadené vláde a vláda mohla rozpustiť KNV, ktoré na Slovensku prebrali niektoré dovtedajšie kompetencie slovenských národných orgánov (pozn. B. Č.).

⁷⁴ Bratislavský kraj mal 16 okresov, Nitriansky kraj mal 16 okresov, Banskobystrický kraj mal 15 okresov, Žilinský kraj mal 16 okresov, Prešovský kraj mal 15 okresov a Košický kraj mal 13 okresov. Počty okresov sa však v niektorých prípadoch menili. Napríklad v roku 1951 zanikol okres Jesenské a vznikli okresy Fiľakovo a Poltár (pozn. B. Č.).

⁷⁵ V roku 1948 bolo na Slovensku prepustených zo štátnych a verejných služieb okolo 28-tisíc občanov. Podľa iných údajov čistkami bolo v roku 1948 na Slovensku postihnutých celkovo 35-tisíc až 40-tisíc osôb (pozn. B. Č.).

⁷⁶ *Trestný zákon správny. Zákon o trestnom konaní správnom*. Bratislava : Tatran, 1951. Podľa vtedajšieho ministra vnútra V. Noska, ktorý 12. 7. 1950 uviedol: „V obnovených MNV máme teraz okrúhlych 250 000 funkcionárov, z toho asi polovicu nových členov, ktorí dosiaľ členmi MNV neboli... Zlepšilo sa triedne a politické zloženie MNV... Slovensko 32,5 percent robotníkov, 47,7 percent roľníkov...“ (s. 11-13).

⁷⁷ Pozri § 15 ods. 3 ústavného zákona č. 33/1956 Zb. Zbor povereníkov tiež riadil „vypracovanie a vykonávanie miestnych plánov rozvoja a miestnych rozpočtov“ a zabezpečoval „verejný poriadok, ochranu práv občanov a záujmy štátu“.

Zbor povereníkov ako súčasť centrálnej vládnej a výkonnej moci mohol na Slovensku v intenciách vlády riadiť a zjednocovať prácu národných výborov, tiež rád národných výborov a v slovenských podmienkach mohol preskúmať, meniť alebo rušiť uznesenia a opatrenia národných výborov. Avšak nová socialistická ústava z roku 1960 opätovne a výrazne oslabil postavenie slovenských národných orgánov a výrazne posilňovala unitárnu povahu čs. štátu.

V rokoch 1948 – 1957 sa v rámci administratívnej unifikácie zaviedol podľa českého vzoru tzv. referentský systém⁷⁸ v národných výboroch. Administratívny vývoj v 50. rokoch prebiehal cestou často protichodných zmien. Zaujímavým takýmto príkladom boli zmeny v postavení hlavného mesta Slovenska Bratislavy.⁷⁹

V rokoch 1949 – 1960 existovalo na Slovensku šesť krajov. Počet okresov sa vyvíjal a menil s maximálnym počtom 98 okresov. Avšak v tomto období kontinuálne fungovalo spravidla približne 92 okresov. Určitým špecifikom boli jednotné národné výbory, ktoré vykonávali na území celého okresu pôsobnosť okresného národného výboru a na území mesta – sídla kraja – tiež pôsobnosť miestneho národného výboru.⁸⁰

Nakoniec bol prijatý ústavný zákon č. 81/1953 Zb., pričom sa na riadení národných výborov podieľala vláda a Zbor povereníkov. Ústavný zákon č. 12/1954 Zb. o národných výboroch stanovoval, že plénum národného výboru bol orgánom štátnej moci a výkonné

---

⁷⁸ V roku 1949 mal okresný národný výbor alebo krajský národný výbor po 11 referátov podľa úsekov činnosti. Referent riadil pracovníkov referátu národného výboru a mal rozhodovaciu právomoc. Zároveň bol referent tiež členom národného výboru a zodpovedal rade a plénu národného výboru, ale tiež referentovi národného výboru vyššieho stupňa. Bol to v podstate nevolený, ale monokratický a vysokobyrokratický prvok v činnosti národných výborov. Referentský systém v plnej miere fungoval do roku 1954. Posledné prvky referentského systému odstránilo vládne nariadenie č. 34/1957 Zb., ktoré posilnilo postavenie rady národného výboru ako kolektívneho rozhodovacieho orgánu (pozn. B. Č.).

⁷⁹ Dodajme, že k 1. aprílu 1946 došlo k pripojeniu prímestských obcí (Vajnory, Rača, Prievoz, Lamač a Dúbravka) a to ešte na základe rozhodnutia Zboru povereníkov z 21. 12. 1945. Petržalka bola pripojená na základe vyhlášky Povereníctva vnútra z 13. 2. 1946. V rokoch 1949 až 1954 existoval v Bratislave ústredný národný výbor s pôsobnosťou okresného národného výboru a miestneho národného výboru s celkovo 13 obvodnými radami. Od roku 1954 vznikol v Bratislave ústredný národný výbor s pôsobnosťou krajského národného výboru a štyri obvodné národné výbory s pôsobnosťou okresného národného výboru. Na spresnenie v roku 1957 bol vytvorený piaty obvodný národný výbor pre Petržalku, ktorá dovtedy bola súčasťou ObNV I Staré Mesto. V roku 1960 došlo k zrušeniu Ústredného národného výboru v Bratislave a bol vytvorený Mestský národný výbor v Bratislave v postavení len okresu (ONV) a 13 obvodných národných výborov v postavení miestnych národných výborov. Národný výbor hlavného mesta Slovenska Bratislavy (v postavení KNV) vznikol až od roku 1968 a fungoval do roku 1990 (pozn. B. Č.).

⁸⁰ Podľa zákona č. 142/1949 Zb. vznikli jednotné národné výbory, ktoré fungovali v sídlach krajov, okrem Prahy, Bratislavy a Brna. Zároveň ministerstvo vnútra mohlo pre jednotlivé časti takého krajského mesta schváliť vznik obvodnej rady ako výkonnej zložky jednotného národného výboru. Predmetný zákon stanovil osobitné postavenie Vysokých Tatier, ktoré boli jednotným národným výborom s pôsobnosťou okresného národného výboru a zároveň aj miestneho národného výboru. Ústredný národný výbor v Bratislave bol tiež v postavení okresného národného výboru a miestneho národného výboru s podriadenosťou podľa tohto zákona krajskému národnému výboru (pozn. B. Č.).

orgány, hlavne rada národného výboru boli orgánmi štátnej správy. Pôsobili krajské, okresné, mestské, obvodné a miestne národné výbory s tým, že v Prahe a Bratislave existovali ústredné národné výbory.⁸¹

10. Princíp štátneho vlastníctva, jeho nadradenosti a zvýšenej ochrany

Nový politický režim pod vedením KSČ po rozsiahlom znárodnení presunul do štátneho vlastníctva podstatnú časť národného majetku, predovšetkým bývalý súkromný majetok. Všestranná preferencia štátneho vlastníctva znamenala aj jeho výrazné ústavné zvýhodnenie a veľmi vysoký stupeň jeho ústavnej ochrany. Do roku 1948 „v ekonomickej oblasti došlo prakticky k úplnému zoštátneniu: znárodnených je 95 percent priemyslu, vrátane malých podnikov. Keďže tých niekoľko málo súkromníkov je vystavených najrôznejším kontrolám a trvalému nátlaku z úradných miest, môžeme hovoriť o zoštátnení všetkého priemyslu“.⁸²

K tomu uviedol predseda Demokratickej strany, že „bol porušený, respektíve nebol dodržaný Košický vládný program, ktorý nič nehovoril o poštátnení alebo znárodnení, ale len o postavení podnikov pod všeobecné štátne vedenie“. Ďalej dodáva, že „znárodnenie, ako sa realizovalo v Československu, bolo v podstate konfiškáciou...“⁸³ Oproti okolitým (ľudovodemokratickým) krajinám bol v ČSR veľmi enormný rozsah a rýchly proces znárodnenia, resp. poštátnenia či združstevňovania malovýrobcov (živnostníkov, súkromných roľníkov a pod.).

V čom sa zásadne aj z formálneho hľadiska odlišovala Ústava 9. mája z roku 1948 od Ústavnej listiny z roku 1920, bol obmedzený rozsah súkromného vlastníctva. Ústavná ochrana súkromného vlastníctva bola nedostatočná a nebola preferovaná na úkor vysoko preferovaného štátneho vlastníctva. To bol jeden, nie však jediný zásadný rozdiel medzi demokratickou ústavou z roku 1920 a ľudovodemokratickou ústavou z roku 1948. Proces poštátnovania neodštartovala Ústava 9. mája z r. 1948, ale znárodňovacie ústavné prezidentské dekréty ešte z roku 1945. Ústava z r. 1948 dala tomu poštátnovaciemu procesu ústavný rámec, takpovediac ústavnú legitimitu, a bola impulzom na jeho zásadné zrýchlenie.

V Ústave 9. mája sa vo vzťahu k súkromnému vlastníctvu uvádzalo, že „nikto nesmie zneužívať vlastníckeho práva na škodu celku“, keď „súkromné vlastníctvo bolo možné obmedziť len zákonom“. Terminologicky sa prekrýval pojem štátneho vlastníctva, resp. štátneho majetku s ústavným pojmom národný majetok.

⁸¹ Ústredný národný výbor v Bratislave fungoval s rôznymi kompetenciami do roku 1960. V rokoch 1949 – 1954 v postavení okresného a miestneho národného výboru a v rokoch 1954 – 1960 v postavení krajského národného výboru.

⁸² RIPKA, Hubert. *Únorová tragédie. Svědectví přímého účastníka*. Brno : Atlantis, 1995, s. 288. Ripka ešte dodáva: „Rovnako celý veľkoobchod je v rukách štátu. Maloobchod je potom systematicky ruinovaný štátnym veľkoobchodom a družstvami vedenými komunistami podľa najprísnejších predpisov“ (s. 288).

⁸³ LETTRICH, Jozef. *Dejiny novodobého Slovenska (History of Modern Slovakia)*. Bratislava : Archa, 1993, s. 186.

V § 147 ústavy bol definovaný národný majetok ako hospodárske hodnoty znárodnené podľa osobitných zákonov a každý verejný majetok, ktorý slúžil všeobecnému prospechu. „Národný majetok“ bol „zásadne v rukách štátu (štátne vlastníctvo)“.⁸⁴ Výslovne Ústava 9. mája uvádzala súčasť národného majetku, teda štátneho vlastníctva (§ 148)⁸⁵. Štát spravoval národný majetok ako štátne vlastníctvo buď priamo, alebo prostredníctvom národných podnikov (§ 150). Ústava 9. mája výrazne preferovala štátne vlastníctvo a ústavne ohraničila (zúžila) rozsah súkromného vlastníctva. Ústavné limity súkromného vlastníctva sa dotýkali možnosti súkromne vlastniť drobné a stredné podniky len do 50 zamestnancov.⁸⁶ Z hľadiska rozsahu súkromného vlastníctva pôdy Ústava 9. mája dávala jednotlivcovi najvyššiu prípustnú výmeru pôdy len do 50 hektárov.⁸⁷ Uvedme, že čs. spoločenská a politická prax v 50. rokoch bola v zjavnom rozpore s uvedenými ústavnými garanciami, ktoré sa nedodržiavali. Dokonca to bolo v rozpore s praxou v okolitých „ľudových demokraciách“⁸⁸, ktoré dávali malopodnikateľom (roľníkom, živnostníkom) oveľa väčší priestor ako v ČSR. Bola evidentná snaha napodobniť určité sovietske vzory. Dôsledkom bol všeobecný pokles produktivity, nedostatok služieb, spotrebného tovaru a potravín.

Ústava 9. mája sa vyjadrovala aj k osobnému majetku. Podľa ústavy: Osobný majetok občanov bol nedotknuteľný. Toto ustanovenie sa týkalo predovšetkým predmetov domácej a osobnej spotreby, rodinných dom(k)ov a úspor nadobudnutých prácou, ako aj dedičského práva k nemu.⁸⁹ Ústavne bol garantovaný pomerne úzky rozsah osobného majetku, navyše ústavne bol takýto majetok zviazaný len s vlastnou prácou, ktorý dával novej komunistickej moci možnosti budúcich zásahov a obmedzení.

11. Princíp hospodárskej centralizácie

Riadenie národného hospodárstva sa odvíjalo od vôle KSČ a totalitného režimu centralisticky ovládať národné hospodárstvo. Systematicky sa potláčala iniciatíva zdola. Podľa sovietskych vzorov vzniklo direktívne riadenie čs. hospodárstva. Navyše 50. roky 20. storočia boli vrcholom „studenej vojny“ s militarizačnými vplyvmi. Konečným cieľom

⁸⁴ Pozri § 149 Ústavy 9. mája: „Národný majetok je zásadne v rukách štátu (štátne vlastníctvo)“, ale „časti národného majetku“, ktoré nemali celoštátny význam a slúžili obciam, okresom alebo krajom mohli byť súčasťou „zväzkov ľudovej správy (komunálne vlastníctvo)“.

⁸⁵ Bolo to: nerastné bohatstvo a jeho ťažba, zdroje energie a energetické podniky, bani a hutníctvo, prírodné liečivé zdroje, výber predmetov službiaca pre zdravie ľudu, podniky majúce aspoň 50 zamestnancov alebo osôb v nich pracujúcich, pokiaľ nepôjde o podniky ľudových družstiev, banky a poisťovne, verejná železničná doprava a pravidelná cestná a letecká doprava, pošta, verejný telegraf a telefón, rozhlas, televízia a film.

⁸⁶ Podľa § 158 ods. 1 Ústavy 9. mája: „Súkromné vlastníctvo drobných a stredných podnikov do 50 zamestnancov je zaručené.“

⁸⁷ Podľa § 159 ods. 1 Ústavy 9. mája: „Najvyššia prípustná výmera pôdy, ktorá smie byť v súkromnom vlastníctve jednotlivca alebo spoluvlastníkov alebo spoločne hospodariacej rodiny, je 50 hektárov“. Tiež „súkromné vlastníctvo pôdy je u poľnohospodárov, ktorí na nej sami pracujú, do výmery 50 hektárov zaručené“ (§ 159 ods. 2 ústavy).

⁸⁸ Hlavne vtedajšie Poľsko, Nemecká demokratická republika a iné ľudovodemokratické štáty (okrem ZSSR).

⁸⁹ § 158 ods. 2 Ústavy 9. mája.

komunistov bolo „zoštátnenie celého národného hospodárstva“. Naopak nekomunistické politické strany chceli zakotviť „zmiešaný ekonomický systém v ústave“.⁹⁰

V ústave bol charakterizovaný vznik hospodárskej sústavy na základe „znárodnenia prírodného bohatstva, priemyslu, veľkoobchodu a peňažníctva.“⁹¹ Hospodárske zriadenie obsahovala 8. kapitola ústavy, kde sa uvádzalo: „Výrobné prostriedky sú buď národným majetkom, alebo majetkom ľudových družstiev, alebo sú v súkromnom vlastníctve jednotlivých výrobcov“⁹², pričom všetka hospodárska činnosť sa riadila jednotným hospodárskym plánom. Ústava vyhradzovala (§ 152) štátu podnikanie v odvetviach výhradného národného majetku, tiež podľa zákonov o znárodnení a o úprave vnútorného a zahraničného obchodu. Znárodnením prechádzalo podľa ústavy vlastníctvo podnikov a iných majetkových hodnôt v plnej miere (a neobmedzene) na štát. „Znárodnené podnikanie organizuje štát vo forme národných podnikov“⁹³, pričom „národné podniky sú časťou národného majetku a sú podriadené vrchnému vedeniu a dozoru štátu“ (§ 155). Národné podniky boli právnickými osobami. Zároveň štát mohol prenechať využitie hospodárskych alebo iných objektov aj zväzkom ľudovej správy alebo ľudovým družstvám, alebo iným právnickým osobám. V ďalšej časti ústavy (§ 160) sa uvádzalo, že „štát riadi za účasti roľníctva poľnohospodársku politiku...“ Postupne sa od roku 1953 vytvoril plne centralistický ekonomický model s preferovaním rozvoja hutníctva, ťažkého strojárstva a ťažkého priemyslu vôbec.

12. Princíp štátneho plánovania

Centralizovaný model riadenia spoločnosti, teda nielen národného hospodárstva, vyžadoval centralistické metódy organizácie spoločenského a hospodárskeho života. Základným a záväzným nástrojom bol spravidla päťročný štátny plán rozvoja národného hospodárstva. Podľa článku XII ods. 2 Ústavy 9. mája tak vo verejnom záujme riadi „štát všetku hospodársku činnosť jednotným hospodárskym plánom“.

Ústava vo svojom § 162 obsahovala ustanovenie o jednotnom hospodárskom pláne, ktorý mal formu zákona, pričom jeho príprava a vykonanie mala v rukách čs. vláda. Bola stanovená ústavná povinnosť pre každú fyzickú a právnickú osobu, aby „prispôbili svoju hospodársku činnosť jednotnému hospodárskemu plánu“⁹⁴. Následne vznikol Štátny úrad plánovací na čele s ministrom a Slovenský plánovací úrad ako oblastný orgán Štátneho plánovacieho úradu pre Slovensko. Kolegiátnym poradným orgánom ministra – predsedu Štátneho plánovacieho úradu bola Ústredná plánovacia komisia. Dodajme, že 27. 10. 1948 bol schválený zákon o päťročnom pláne⁹⁵ podľa už centrálnych direktívnych modelov a sovietskych vzorov. Bol to prvý päťročný plán na roky 1949 – 1953 podľa

⁹⁰ RIPKA, Hubert. *Únorová tragédie. Svědectví přímého účastníka*. Brno : Atlantis, 1995, s. 167.

⁹¹ Čl. XII ods. 1 Ústavy 9. mája. „Na vlastníctve pôdy podľa zásady: pôda patrí tomu, kto na nej pracuje.“

⁹² § 146 Ústavy 9. mája.

⁹³ § § 154 ods. 1 Ústavy 9. mája.

⁹⁴ § 164 ods. 2 Ústavy 9. mája.

⁹⁵ Zákon č. 241/1948 Zb. o prvom päťročnom hospodárskom pláne rozvoja Československej republiky (zákon o päťročnom pláne).

pôvodného návrhu vypracovaného Národohospodárskou komisiou ÚV KSČ. Jeho úlohou bola transformácia čs. hospodárstva podľa sovietskych vzorov s prioritnou preferenciou ťažkého kovopriemyslu, hutníctva, ťažby surovín a energetiky. Naopak oslabil sa výroba spotrebných predmetov pre obyvateľstvo a navyšovala sa okrem iného ťažká zbrojná výroba v súvislosti so vznikom „železnej opony“ a hlavne nebezpečenstvom vojenskej konfrontácie Východu so Západom⁹⁶. Navyše 23. 1. 1949 vznikla v Moskve Rada vzájomnej hospodárskej pomoci najmä pre koordináciu zahraničného obchodu s účasťou ZSSR, ČSR a ďalších satelitných ľudovodemokratických štátov. Dokladom celkového neúspechu prvého päťročného plánu bola k 1. 6. 1953 menová reforma⁹⁷, ktorá sa bolestivo dotkla občanov.

13. Princíp fiktívnych občianskych práv s formálnymi, ale nereálnymi zárukami

Rozsah formálne vymedzených občianskych práv v ústave z roku 1948 bol na prvý pohľad pomerne široký. Problémom však bola fiktívnosť práv a slobôd, kde práva občanov sa v reálnom živote v plnej miere neuplatňovali. Navyše tu nevznikli alebo tu vôbec nefungovali štátne orgány, ktoré by v reálnom živote presadzovali dodržiavanie ústavou zaručených práv občanov. Skôr tu bol voluntarizmus jednotlivých mocenských orgánov. Už pri príprave novej ústavy nekomunistické politické strany navrhovali, „aby ústava oprávňovala každého občana žiadať náhradu škody od osôb, ktoré by porušili občianske slobody a obrátiť sa na ústavný súd“ pod dozorom „osobitnej parlamentnej komisie“⁹⁸. Komunisti odmietli takéto ústavne – občianske garancie, nesúhlasili so vznikom Ústavného súdu a zastávali stanovisko, že jeho úlohy má plniť Predsedníctvo Národného zhromaždenia.

Konečné zakotvenie relatívne širokých ústavných práv občanov do Ústavy 9. mája doslova korunovanou ústavne deklarovanou (nie však reálne garantovanou) nezávislosťou⁹⁹ sudcu (súdu). V súdnej praxi skončila uvedená formálna „nezávislosť sudcu“ priamou reálnou závislosťou nielen súdu (a sudcu) na rozhodnutí stranícko-politických orgánov KSČ a pri reálnej nadradenosti bezpečnostných orgánov nad justíciou i nad ústavou. Prípady Milady Horákové a spol. a mnohých ďalších je klasickým prípadom zjavnej protiústavnosti postupov v rozpore s vtedy platnou Ústavou 9. mája.

Pomerne obsiahly okruh individuálnych občianskych práv nachádzajúci sa v prvej kapitole Ústavy 9. mája bol formálne ústavne deklarován, ale v spoločenskej a reálnej praxi pôsobili fiktívne. To bol rozdiel medzi reálnosťou práv deklarováných v demokratickej Ústavnej listine z r. 1920 a v ľudovodemokratickej Ústave 9. mája po komunistickom

⁹⁶ Výdavky na čs. armádu tvorili v r. 1950 šesť percent národného dôchodku a v r. 1953 až 18 percent národného dôchodku.

⁹⁷ Výmena peňazí sa vykonala výmenou peňazí v pomere 1 : 5 a to s progresívnym stupňovaním až k 1 : 50.

⁹⁸ RIPKA, Hubert. *Únorová tragédie. Svědectví přímoho účastníka*. Brno : Atlantis, 1995, s.166.

⁹⁹ Nezávislosť súdu a sudcov deklaroval článok XI Ústavy 9. mája, podľa ktorej „moc sudcovskú vykonávajú nezávislé súdy“ a „sudcovia vykonávajú svoj úrad nezávisle, sú viazaní len právnym poriadkom ľudovej demokracie“.

prevrate v roku 1948. Z formálneho hľadiska bol v Ústave 9. mája určitý pozitívny, i keď v mnohom formálny posun pri novom zakotvení určitých sociálno-ekonomických práv pre občanov, hlavne všeobecne deklarované ústavné právo na prácu. Avšak v spoločenskej praxi bolo uvedené právo spojené s určitou pracovnou povinnosťou a nebolo ani v spoločenskej praxi zaručené právo na deklarovanú spravodlivú odmenu za vykonanú prácu. Podľa § 27 Ústavy 9. mája: „Všetkým pracujúcim prislúcha právo na spravodlivú odmenu za vykonanú prácu.“ Ale ústava veľavravne hneď dodáva: „Toto právo sa zaručuje štátnou mzdovou politikou, riadenou v dohode s jednotnou odborovou organizáciou...“

Popri fiktívnosti mnohých ústavou garantovaných práv „politickej povahy“ tak fiktívnosť ustanovení ústavy a reálnosti dopadu na jej praktické uplatňovanie bol typický v náboženskej oblasti. V zmysle § 16 Ústavy 9. mája: „Každý má právo vyznávať súkromne a verejne akúkoľvek vieru alebo bez vyznania. ... Všetky náboženské vyznania a bezvyznania sú pred zákonom rovné.“ Ústava 9. mája dávala výkonu náboženstva však striktné hranice a obmedzenia.¹⁰⁰

Ústava 9. mája tiež formálne zaručovala všeobecnú rovnosť občanov pred zákonom, ako i rovnosť medzi mužom a ženou (§ 1)¹⁰¹. Ústavou bola zaručená osobná sloboda (§ 2). Hlavne prax v ČSR z 50. rokov bola v rozpore so stanovenými ústavnými podmienkami obmedzenia osobných slobôd.¹⁰² Samotná Ústava 9. mája upravovala domovú slobodu (§ 4 a 5), listové tajomstvo a dopravy správ (§ 6), slobodu pobytu (§ 7) a slobodu majetkovú (§ 8). Ústava riešila ochranu rodiny a mládeže (§ 10), právo na vzdelanie (§ 12), ale aj ústavnú unitarizáciu školstva (bez súkromného alebo neštátneho školstva) podľa doslovnej direktívy ústavy: „školy sú štátne“ (§ 13 ods. 1). Formálne zakotvovala aj slobodu svedomia a vyznania (§ 15), slobodu prejavu (§ 18), ochranu kultúrnych statkov (§ 19), slobodu tlače (§ 21), petičné právo (§ 23), slobodu zhromažďovaciu a spolčovaciu a práva sociálne (§ 26 a ďalšie ustanovenia ústavy). Podľa ústavy všetci občania mali právo na prácu, ale aj na ochranu zdravia a na liečebnú starostlivosť, pokiaľ by občania nemohli prácu vykonávať. A tiež tu bolo ústavné právo občana na zaopatrenie v starobe.

V roku 1950 bol prijatý Trestný zákon správny č. 88/1950 Zb. z 12. júla 1950. Podľa tohto zákona sa stíhali ako priestupky len činy, ktoré neboli trestné podľa trestného zákona súdneho. Podľa zákona č. 88/1950 Zb. boli stanovené druhy trestov s možnosťou odňatia slobody, verejného pokarhania a pokuty. Za vedľajšie tresty sa považovali: prepadnutie

---

¹⁰⁰ Podľa § 17 ods. 1 Ústavy 9. mája: „Každý má voľnosť vykonávať úkony spojené s akýmkoľvek náboženským vyznaním alebo bezvyznáním. Výkon tohto práva však nesmie byť v rozpore s verejným poriadkom, ani s dobrými mravmi. Nedovoľuje sa zneužívať ho na nenáboženské účely“. A tiež „nikto nesmie byť priamo alebo nepriamo nútený k účasti na takom úkone“ (§ 17 ods. 2).

¹⁰¹ Podľa § 1 Ústavy 9. mája: „Všetci občania sú pred zákonom rovní“ (§ 1 ods. 1). Ďalej „muži a ženy majú rovnaké postavenie v rodine a spoločnosti a rovnaký prístup k vzdelaniu i ku všetkým povolaniam, úradom a hodnostiam“ (§ 1 ods. 2).

¹⁰² Podľa Ústavy 9. mája: „Nikto nesmie byť stíhaný, len v prípadoch podľa zákona dovolených, a to len súdom alebo úradom podľa príslušného zákona a konaním upraveným podľa zákona“ (§ 3 ods. 1). Tiež „nikto nesmie byť úradným orgánom vzatý do väzby, len v prípadoch stanovených zákonom, musí byť potom najdlhšie do 48 hodín prepustený alebo odovzdaný súdu alebo úradu, ktorému podľa povahy veci prislúcha vykonať ďalšie konanie“ (§ 3 ods. 3).

majetku, zákaz činnosti, zákaz pobytu, prepadnutie vecí alebo uverejnenie trestného výmeru. Trest odňatia slobody sa vykonával v súdnej alebo správnej väznici.¹⁰³

Napriek zneniu ústavy bola prehĺbená represívna politika štátu a to na základe zákona na ochranu ľudovodemokratickej republiky č. 231/1948 Zb. a podľa iných represívnych zákonov. Navyše v roku 1949 prišli do Československa vplyvní sovietski bezpečnostní poradcovia, ktorí ovplyvňovali okrem iného priebeh základných (dôležitých) súdnych (politických) procesov v ČSR od roku 1948 až do konca stalinského obdobia.

Ústava 9. mája z roku 1948 vznikla už v období studenej vojny a na začiatku bipolárneho sveta, kde ČSR sa ocitla na sovietskej strane železnej opony. To zásadne rozhodovalo o spôsobe a o každodennej aplikácii novej ústavy. Z čisto formálno-právneho hľadiska by sa Ústava 9. mája mohla (až na niektoré jej ustanovenia) do značnej miery javiť ako blízka štandardnej demokratickej ústave. Napríklad obsahovala nezávislosť súdov, náboženskú slobodu a iné občianske práva, ale ústava ako nástroj v rukách KSC nedokázala reálne chrániť práva občanov a ani suverenitu štátu. Fikcia ústavných práv bola v rozpore s aplikačnou ústavnou realitou a spoločensko-politickou praxou. Historicky Ústava 9. mája bola fiktívnou ľudovodemokratickou ústavou a stala sa napokon len právnym nástrojom, ktorý pomohol legitimizovať KSC vnútropolitickú moc v štáte, ktorý však nemal reálne atribúty suverénneho postavenia navonok. Stala sa ústavou ČSR ako polosuverénneho satelitu Sovietskeho zväzu s jednoznačným vazalským vzťahom. Ústava 9. mája nezabránila nástupu totality, ale naopak dala jej ľudovodemokratický rámec s komunistickým duchom a totalitným výkladom. Inak Ústava ČSR z roku 1948 skončila formálnu platnosť Ústavnej listiny z roku 1920.¹⁰⁴ Bola to tuhá ústava, ktorá umožňovala ústavné zmeny formou ústavného zákona s ústavnou (kvalifikovanou) väčšinou poslancov parlamentu. V roku 1960 unitárnu ľudovodemokratickú Ústavu 9. mája z roku 1948 nahradila nová socialistická, ešte unitárnejšia Ústava ČSSR z roku 1960. Dovtedajšie oslabené postavenie a právomoci slovenských národných orgánov sa ešte viac oslabili. V záujme objektivity na záver dodajme, že z legislatívneho a formálno-právneho hľadiska bola ústava z roku 1948 oproti ústave z roku 1960 kvalitnejším právnickým dielom.

¹⁰³ *Trestný zákon správny. Zákon o trestnom konaní správnom*. Bratislava : Tatran, 1951.

Pozri tiež ŽATKULIAK, Jozef. *V mene zákonov a proti občanom? (Trestnoprávna právomoc národných výborov na Slovensku v rokoch 1950-1957)*. Bratislava : Slovak Academic Press, 1994.

¹⁰⁴ Podľa § 173 ods. 1 Ústavy 9. mája zároveň stratili platnosť „všetky ústavné a iné zákony, pokiaľ odporujú ustanoveniam tejto ústavy a zásadám ľudovodemokratického zriadenia alebo upravujú veci odchylné od tejto ústavy“ (§ 173 ods. 2 ústavy). Dotýkalo sa to aj mnohých predchádzajúcich ústavných zákonov, ústavných dekrétov a zákonov a z hľadiska Slovenska najmä nariadení SNR vydaných v rokoch 1944 – 1948. Ústavná formulácia umožňovala široký interpretačný výklad, ktorý bol ústavne v rukách Predsedníctva Národného zhromaždenia, vlády a politicky plne v rukách KSC.

The Ninth-of-May Constitution from 1948 and Constitutional Relations of Czechs and Slovaks Between 1945 and 1960

Bruno Čanády

Summary

The study deals with drafting a new Czechoslovak constitution after World War II. The Constitution was to be submitted to the Constitutional Committee of the National Assembly, whose members were legal experts representing political parties. Before 1948, contradictions in the new constitution proposals were considerable. The Slovak political representation's proposals, especially those by the Democratic Party, were not accepted. After the communist coup of February 1948, the Ninth-of-May Constitution received the wording suiting the ideas of the Communist Party of Czechoslovakia. In 1948, the Ninth-of-May Constitution was enacted—the first constitution of the Czechoslovak Republic after the Second World War. The year 1948 was also the year of the communist coup, imprinting the new constitution a people's democratic form. The following period was characterized by obvious contradictions between the wording of the constitution and its application practice. The Ninth-of-May Constitution was a „people's democratic“ constitution reflecting the new power in the Czechoslovak Republic associated with the principle of state unity and the fictitious equality of the Czech and Slovak nations. The Unitary Ninth-of-May Constitution, regarding the position of the Slovak national authorities, was a step backward from the promises contained in the Košice Government Program and in the First Prague Agreement of 1945. Regarding the position of the Slovak national authorities, it did not exceed the scope of the Third Prague Agreement. According to the new unitary constitution, the Slovak National Council and the Board of Commissioners were under full control of the national central authorities in Prague and the Communist Party of Czechoslovakia. Despite the fact that the resigning President of the Czechoslovak Republic E. Beneš refused to sign the text of the constitution approved by the parliament, the Ninth-of-May Constitution was published under No. 150/1948 Coll. of May 9, 1948, with legal effect from June 9, 1948.

MATERIÁLŸ

Nemci v slovenských dejinách a ich prínos k západnej orientácii slovenskej kultúry a civilizácie

Peter Mulík

Slovenská historiografia sa pomerne málo venuje slovansko-germánskym vzťahom, ale aj slovensko-nemeckým vzťahom v dejinách. Pričom je faktom, že na území strednej Európy sa odohrával vývoj, kde sa prelínali tieto dve veľké etnické skupiny. Dejiny viacerých slovanských národov (Česi, Moravia, Slováci, Slovinci, Poliaci, Chorváti) sa bez česko-nemeckého, poľsko-nemeckého, slovinsko-nemeckého, slovensko-nemeckého komponentu ani nedajú písať. Nemci ako etnikum a ako menšina v strednej Európe, teda aj na Slovensku, a nemecká národná kultúra, ako aj nemecká menšinová kultúra má veľmi špecifické postavenie aj v našich dejinách, lebo Slováci sa ako národ vyvinuli a uchovali v západnej kultúre a civilizácii najmä pre dlhodobé stáročia trvajúce vzťahy s Nemcami.

Latinská civilizácia, alebo západná civilizácia, alebo Západ, označuje civilizáciu vytvorenú v západnej Európe, presnejšie v jej juhozápadnej a severnej časti, ako aj v strednej Európe. Postupne tento typ civilizácie zahrnul aj obidve Ameriky, Austráliu, Nový Zéland a časti Južnej Afriky. Definícii a analýzam Západu sa venovali Arnold Toynbee¹, Oswald Spengler² a Samuel Huntington³. Západ sa často dáva do protikladu k byzantskému a moslimskému Východu, dokonca sa hovorí o jeho rivalizácii v dejinách s inými civilizáciami.

Moderná západná spoločnosť je dedičkou anticko-kresťanskej civilizácie, ktorá sa vyvinula v oblasti Stredomoria a nesie v sebe ako základ židovský monoteizmus, rozvinutý kresťanským mesianizmom, gnózou, gréckou filozofiou a rímskym právom. Kresťansko-židovská diaspóra, rozšírená po celom rímskom impériu, zložená z gramotných⁴ a agilných šíriteľov myšlienky o Kristovom zmŕtvychvstaní a nutnosti morálnej obnovy vytvorila, po viacerých vlnách prenasledovania, základňu pre toleranciu kresťanov (Konštantínov edikt roku 313). Cisár Teodózius I. v roku 380 zákonom nariadil prijať náboženstvo, „ktoré Rimanom odovzdal sv. apoštol Peter a ktorého sa pridržal pápež Damas v Ríme

¹ PERY, M. *Arnold Toynbee and the Western Tradition*. New York : Peter Lang, 1996, 146 s.

² SPENGLER, O. *Zánik Západu : obrysy morfolgie svetových dejín*. Preklad Milan Váňa. Vyd. 2. Praha : Academia, 2017, 1027 s.

³ HUNTINGTON, S. *Stret civilizácií, boj kultur a proměna světového řádu*, Praha : Rybka publishers, 2001, 442 s.

⁴ Kresťansko-židovské spoločenstvá na celom území Rímskej ríše nadväzovali na tradície pôvodnej židovskej diaspóry, v ktorej sa kresťanstvo rozšírilo. Chlapcov už od detstva učili čítať (počítať) a písať, lebo gramotnosť bola podmienkou uvedenia medzi dospelých. Táto zásada, nepraktizovaná v iných náboženstvách (neskôr ani v kresťanstve), robila zo židov a raných kresťanov zo židovstva favorizovanú elitu, ktorej schopnosti mohla využívať miestna aj štátna správa. Pozri JOHNSON, P. *Dějiny židovského národa*. Řevnice : Nakladatelství Alexandra Tomksého Rozmluvy, 1996, s. 17-20, 102 n.; PRUDKÝ, M. *Zvláštní lid Boží – křesťané a židé*. In *Zvláštní lid Boží – křesťané a židé*. Brno : CDK 2000, s. 1-134.

a biskup Alexander v Alexandrii.“⁵ O rok neskôr (381) sa však už stanovilo, že prestup k pohanstvu sa stal trestným činom a rímsky senát sa musel (382) verejnou prisahou zrieknuť starého rímskeho kultu. Konštituovanie kresťanstva ako náboženstva a cirkvi sa spája s aktivitou rímskeho štátu, resp. cisára.

Kresťanstvo k nám prichádza zo Západu

Od 4. storočia je európska kultúra a civilizácia nerozlučne spätá s kresťanstvom, ktoré však od svojho vzniku netvorilo úplne kompaktnú sústavu, čo sa prejavilo vytvorením viacerých centier vznikajúcej cirkvi. Germánske kmene prijali kresťanstvo od ariánskeho biskupa Wulfilu⁶ už v 4. storočí (preklad Biblie do góťčiny), čo pri ich rozšírení takmer v celej Európe a severnej Afrike znamenalo rozšírenie ariánskeho kresťanstva medzi väčšinu germánskych kmeňov. Iba zásluhou Frankov a ich postupnej expanzie sa katolicizmus stal univerzálnym náboženstvom kresťanského Západu. Silne ovplyvnil nielen našich predkov – moravských, nitrianskych, panónskych a potiských Slovenov, ale aj Čechov a Slovincov, Poliakov a Chorvátov. Tieto slovanské národy sa natrvalo zaradili k západnej kultúre a civilizácii.

Predpokladom pre systematickú christianizáciu našich predkov na strednom Dunaji v druhej polovici 8. storočia bolo ustanovenie cirkevnej organizácie v juhonemeckej oblasti. Kultúrny vplyv z dnešného Nemecka na našich predkov bol však oveľa skorší.

---

⁵ Edikt cisára Teodózia z 28. februára 380, ktorým sa kresťanstvo stalo štátnym náboženstvom Rímskej ríše: *CUNCTOS populos, quos clementiae nostrae regit temperamentum, in tali volumus religione versari, quam divinum petrum apostolum tradidisse romanis religio usque ad nunc ab ipso insinuata declarat quamque pontificem damasum sequi claret et petrum alexandriae episcopum virum apostolicae sanctitatis, hoc est, ut secundum apostolicam disciplinam evangelicamque doctrinam patris et filii et spiritus sancti unam deitatem sub parili maiestate et sub pia trinitate credamus. Hanc legem sequentes christianorum catholicorum nomen iubemus amplecti, reliquos vero dementes vesanosque iudicantes haeretici dogmatis infamiam sustinere, nec conciliabula eorum ecclesiarum nomen accipere, divina primum vindicta, post etiam motus nostri, quem ex caelesti arbitrio sumpserimus, ultione plectendos.* (Všetky národy, ktoré spravujeme našou miernou vládou, mali by sa, ako je naša vôľa, obrátiť k náboženstvu, ktoré Boží apoštol Peter Rimanom odovzdal, ako sa ním zvestovaná viera do dnešného dňa predstavuje a ktoré pontifex (pápež) Damas jasne vyznáva, rovnako ako biskup Peter z Alexandrie, muž apoštolskej svätosti. To znamená, že my podľa apoštolského nariadenia učenia a evanjeliového učenia veríme božstvo Otca, Syna a Svätého Ducha v rovnakej vznešenosti a v Svätej Trojici. Prikazujeme teda, že iba tí, ktorí uznávajú tento zákon, sa môžu nazývať katolíckymi kresťanmi; ostatní, ktorých týmto vyhlasujeme za pochabých a bláznivých, musia niesť hanbu heretického učenia. Ich miesta stretávania nesmú byť označované ako cirkevné. Napokon ich postihne Božia odplata ešte predtým, než ich postihne naše trestné súdnicstvo, ktoré nám bolo odovzdané nebeským rozhodnutím.) BERGMEIER, R. *Kaiser Theodosius und der Staatskirchenerlass Cunctos Populos vom 28. Februar 380: Wie aus Christentum Kirche wurde.* GRIN Verlag, 2016.

⁶ Wulfila (* okolo roku 311 na dolnom Dunaji, † 383 Konštantínopol) prijal biskupské svätenie v Konštantínopole a pôsobil ako misionár u germánskych Gótv. Úspešne šírili kresťanstvo (arianizmus) medzi západnými Gótmami. Pre potreby ich evanjelizácie vytvoril nové písmo z gréckych, latinských a runových znakov a preložil do góťčiny Bibliu. Časť prekladu sa zachovala v skvostnom rukopise. (Codex argenteus. Je uložený v Uppsale.) Pozri GREULICH, A. – WOLFRAM, H. Ostgoten. In *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Beck, H. – Geuenich, D. – Steuer, H. (Eds). 2. vydanie. Zv. 22, Berlín – New York : De Gruyter, 2003, s. 344 n.

Franská ríša považovala Karpatskú kotlinu za prirodzenú sféru svojho záujmu. A to aj napriek tomu, že od zániku rímskej moci v Panónii bola táto oblasť väčšinou v moci nomádskych kmeňov, ktoré prišli z európsko-ázijských stepí a svojimi vojensko-lúpežnými nájazdmi ohrozovali západ a juh Európy. Pre Franskú ríšu, ktorá sa po zániku západnej Rímskej ríše považovala za novú Rímsku ríšu a za „misijné Impérium“, bolo šírenie kresťanstva prvoradou úlohou. Túto svoju úlohu chápala však aj štátnopoliticky – kresťania mali uznávať nielen jednu duchovnú moc, ale aj jednotnú svetskú moc.⁷ V tomto duchu sa Franská ríša usilovala aj o podrobenie Avarského kaganátu v Karpatskej kotline. Pod jeho vládou žilo veľa slovanských kmeňov. Aj na našom území sa vyvinula určitá forma avarsko-slovanského spoluzitia. Preto treba predpokladať, že po návšteve avarského tuduna u Karola Veľkého v roku 795 a po jeho pokrstení prijali kresťanskú vieru aj náčelníci slovansko-avarského pôvodu, z ktorých sa údajne vyvinuli aj vládnuce dynastie na starej Morave a v starej Nitrave.

Avarský kaganát bol multietnickým útvarom na čele s jedným vládnucim (nepočítaným) etnikom – avarským, ale v hojnom počte tam žil celý rad slovanských etník, ktoré sa navzájom líšili mierou svojej závislosti od Avarov, pričom platilo, že smerom k periférii sa miera ich samostatnosti zväčšovala. Popri nich musíme počítať tiež s inými etnickými skupinami, ktoré tvorili Bulhari, Gepidi a zvyšky rôznorodého germánskeho substrátu, ako aj romanizovaného obyvateľstva.

O christianizácii v priestore stredného Dunaja sa dozvedáme z protokolu⁸ synody na Dunaji. Biskupská synoda „na brehoch Dunaja“ (*ad ripas Danubii*) sa uskutočnila niekedy v lete 796. Presné miesto jej konania sa nedá z prameňov identifikovať. Nemožno však vylúčiť, že to mohlo byť aj v Brigéciu oproti nášmu Komárnu.

Pre nás je zaujímavé, že podľa protokolu na prvom mieste rokování synody boli otázky týkajúce sa sviatosti krstu. Až prekvapuje podrobnosť, s akou sa biskupi a duchovní zaoberali správnosťou formy obradu krstu s odvolaním, alebo s akou hľadali zdôvodnenia praxe krstu z evanjelií a z apoštolskej tradície. Krst sa v zhode so Svätým písmom a rozhodnutiami cirkevných snemov mal vykonávať len dvakrát ročne – na Veľkú noc (*Pascha*) a na Turíce (*Pentecosten*) – pri dodržaní správnej formy krstu. Tou malo byť predovšetkým trojnásobné ponorenie vo vode, ktoré účastníci synody odôvodňovali nasledovne: „... *tertia elevatio ab unda tertiae diei gaudium dominicae resurrectionis demonstrat.*“ V zhode s apoštolskou a kánonickou tradíciou boli prípustné aj výnimky, no len v prípadoch blížiacej sa smrti, kedy mohol byť obrad krstu vykonaný v ľubovoľnom

---

⁷ Väčšina vtedajších kresťanov žila pod vládou východorímskych (byzantských) cisárov, ktorí sa považovali aj za hlavu kresťanstva. Obnovujúce sa Západorímske cisárstvo – Franská ríša malo rovnaké ambície v západnej a strednej Európe. Aj islamský svetový štát sa vtedy formoval ako jednotný štátny celok (Bagdadský kalifát).

⁸ Tento zápis bol vyhotovený v Akvileji. Patriarcha Paulínus po návrate zo synody v Panónii dal vyhotoviť rukopis (*dictatus Paulini patriarchae*). Akvilejský patriarchát spolu so salzburským (arci)biskupstvom mali zabezpečovať evanjelizáciu Panónie a Ilyrica, lebo susedili s avarsko-slovanským prostredím.

čase. Podobné výnimky platili aj v prípadoch vojny, hroziaceho stroskotania lode či zajatia.⁹

Včasnostredoveké pramene, ktoré hovoria v prípade nejakej osoby alebo skupiny o obrátení *conversio*, majú na mysli buď prijatie kresťanstva, alebo zmenu ariánskeho vyznania na katolícke.¹⁰ O takýto opakovaný krst mohlo ísť aj v prípade nitrianskeho kniežaťa Pribinu v Traismaueri.¹¹

Na území našich slovenských predkov (*in partes Sclavorum*) pravdepodobne pôsobil aj salzburský biskup a neskôr prvý arcibiskup tejto metropoly Arno. Jeho skúsenosti z misie a cisárov záujem pokračovať v nich mali rozhodnúť o opätovnom vyslaní misie *in Sclaviniam*, tentoraz na čele s novovysväteným chorbiskupom Theodorichom, ktorého sprevádzali Arno a gróf Gerold. Rakúsky historik H. Wolfram pripúšťa, že obaja Theodorichovi sprievodcovia ho najprv priviedli k slovansko-avarským kniežatám – asi aj do Nitry. Teda musíme predpokladať intenzívnu franskú misijnú činnosť na našom území. Svedectvom toho sú jazykové pamiatky. Slovenský jazykovedec Henrich Bartek dokázal, že slovenský preklad Otčenáša, ale aj iných základných modlitieb je uskutočnený zo starej hornej nemčiny. Používal sa pri evanjelizácii našich predkov. Závažné je však to, že ho používame dodnes. To svedčí nielen o jeho starobylosti, ale aj trvácnosti. Cyrilo-metodský preklad základných modlitieb nezanechal v súčasnej slovenčine stopy. Hoci vznikol na našom území, nás trvalo neovplyvnil: Ovplyvnil však južných a východných Slovanov a stal sa základom ich kultúry. Cyrilo-metodská tradícia sa však pre Slovákov stala základom ich národného obrodovania, bez ktorej by naše historické vedomie nebolo ucelené.

Latinskú kultúru Slovanom sprostredkovali Nemci

Úcta k sv. Cyrilovi a Metodovi ako vierozvestcom je vo vedomí Slovákov tak hlboko zakorenená, že pri zmienke o Pribinovom kostole v Nitre si ani niekedy neuvedomíme, že táto udalosť sa udiala 35 rokov pred príchodom solúnskych bratov a podľa viacerých odborníkov to nebol iba nejaký dočasný rozmar kniežaťa Pribinu, ale salzburský arcibiskup Adalrád, ktorý prišiel osobne vysvätiť túto sakrálnu stavbu, zrejme ustanovil v Nitre archipresbyterát, čo už predpokladalo aspoň dve predchádzajúce fázy intenzívnej christianizácie naddunajských Slovanov.

Aký charakter a aký rozsah mala teda christianizácia našich predkov? Čo sa týka charakteru, treba zdôrazniť, že naši predkovia o kresťanstve vedeli zrejme už v čase, keď sa stará Rímska ríša so svojou severnou hranicou na brehoch Dunaja po roku 380 stala kresťanským impériom. Tento kolos po celé storočie všestranne ovplyvňoval celý

---

⁹ KOŽIAK, R. *Christianizácia Avarov a Slovanov na strednom Dunaji : príbeh svätcov-misionárov, svätá vojna alebo kultúrny šok?* (2006), Pozri aj *Pohanstvo a kresťanstvo*, zostavili R. Kožiak, J. Nemeš. Bratislava, 2004. Dostupné na internete: <<http://www.fhv.umb.sk/app/user.php?user=koziak&ID=39>>.

¹⁰ KOŽIAK, R. *Christianizácia Avarov a Slovanov*..

¹¹ TÖNSMEYER, H. D. In castro Chezilonisnoviter Mosapurc vocato. In *Kocel' a Blatnohrad*. Marianka : Ordinariát Ozbrojených síl a ozbrojených zborov SR, 2013, s. 60.

európsky kontinent, severnú Afriku a Blízky východ. Naši predkovia prišli do styku najprv s kresťanstvom ako s kultúrno-civilizačným fenoménom.

Keď vo februári 828 cisár Ľudovít Pobožný zvolal do Aachenu ríšsky snem, zaoberal sa aj situáciou v Panónii.¹² Jej vojensko-politický význam si Frankovia/Nemci uvedomili po výbojoch bulharského chána Omurtaga, ktorý získal franské vazalské dŕžavy od Friulska až po Slavóniu. Tým mimoriadne stúpila strategická hodnota Nitrianskeho kniežatstva (Nitravy). Franské spojenectvo s Pribinom mohlo prispieť k úspechu chystanej protibulharskej výpravy. Podľa niektorých to bol aj hlavný dôvod príchodu salzburského arcibiskupa Adalráma (zúčastnil sa na protibulharskej výprave) na Pribinov kniežací dvor do Nitry. Je veľmi nepravdepodobné, že by Pribina nebol pokrstený, hoci neskôr v texte sa spomína jeho pokrstenie v Traismaueri po jeho úteku z Nitry, kde však ide asi len o podmienené pokrstenie, lebo v jeho sprievode už nikto nemohol dosvedčiť jeho krst, alebo bola pochybnosť o jeho krste so správnou trojičnou formulou (Pribina, ja ťa krstím v mene Otca i Syna i Duchu Svätého), keďže zvyšky ariánov nekrstili trojičnou formulou. Je nepravdepodobné, aby bavorskí Wilhelmovci vydali vznešenú dcéru za slovanského pohana. Vieme z neskoršieho obdobia z českého prostredia, že nepokrstené knieža Bořivoj nemohol stolovať spolu s kresťanmi, ale musel jesť na dvore so psami. Najnovšie vykopávky v Bojnej potvrdzujú, že kresťanstvo v Nitrave bolo rozšírené dávno predtým aj na menej významných veľmožských dvorcoch. Riaditeľ Archeologického ústavu SAV v Nitre Matej Ruttkay pripomína, že dokladom o existencii kresťanstva v Nitriansku je aj kostolík, ktorý nechal postaviť Pribina niekoľko desaťročí pred cyrilo-metodskou misiou. Fascinujúce materiálne doklady existencie kresťanov na území dnešného Slovenska prinášajú podľa jeho slov aj najnovšie výskumy na hradisku Bojná v okrese Topoľčany. Zlaté plakety, najstaršie zvony v Európe a množstvo drahých artefaktov so znakom kríža ukazujú na mimoriadne majetných kresťanov, ktorí bohatli z ryžovania zlata a obchodu s otrokmi.¹³

Prečo je vlastne Bojná pre výskum počiatkov kresťanstva na našom území taká dôležitá? Matej Ruttkay hovorí: „Bojná je úplne špecifická lokalita. Z hľadiska materiálneho bohatstva má výnimočné nálezy, ktoré iné lokality nemajú. Nie sú to len tie známe zlaté plakety, ale aj celý zvon a zlomky ďalších. Súvisí to s počiatkami kresťanstva. Druhá, menej nápadná, ale rovnako dôležitá vec je, že v materiálnej kultúre z Bojnej sa vo veľkom objeme vyskytujú špecifické predmety ozdobené rôznymi motívmi kríža – súčasti opaskov, rôzne kovania konského postroja, ozdobné kovania. To znamená, že ich nositelia verejne deklarovali, že sú kresťania. A to sme v čase pred vznikom Veľkej Moravy. Kríž bol veľmi silným symbolom. A nemuselo to byť ani také bezpečné, pretože to bolo ešte v období kresťansko-pohanských konfliktov. Na Bojnej je veľa týchto nálezov, takže celá tamojšia komunita bola zjavne kresťanská. Jej pôvod v stredodunajskom priestore

¹² STEINHÜBEL, J. Nitra a Pribinovo kniežacie sídlo. In MARSINA, R. (ed.). *Nitra v slovenských dejinách*. Matica slovenská : Martin, 2002, s. 50-54. STEINHÜBEL, J. *Veľkomoravské územie v severovýchodnom Zadunajsku*. Bratislava, 1995, s. 25.

¹³ Dostupné na internete: <<https://mytopolcany.sme.sk/c/8218581/matej-ruttkay-na-bojnej-zili-bohati-krestania-ryzovali-zlato-obchodovali-sotrokmi.html#ixzz5sMTnhiB>>.

mohol byť len franský alebo severotaliansky. V neďalekej Nitrianskej Blatnici stojí (pred)veľkomoravská rotunda. Je možné, že práve ona bola tým centrálnym kostolom.“¹⁴

Nitra – kolíska našej západnej civilizácie

Salzburský arcibiskup Adalrám posvätil v Nitre okolo roku 828 na počesť tohto mučeníka pre knieža Pribinu kostol, ktorý je prvým historicky známym kostolom na Slovensku. Knieža Pribina sa zrejme cítil ohrozený rozpinavosťou agresívnej Bulharskej ríše, preto sa s Adalrámom zrejme veľmi rýchlo dohodol. Pri tejto príležitosti sa našiel čas aj na vysvätenie kostola.¹⁵ Ako sa nazdáva prof. Richard Marsina, pri tejto príležitosti ustanovil salzburský arcibiskup v Nitre archipresbyterát (predstupeň biskupstva) na čele s archipresbyterom.¹⁶

Diplomatická misia salzburského arcibiskupa Adalráma do Nitavy mala zabezpečiť severné krídlo pripravovaného útoku proti Bulharom v Zadunajsku. Cisár odovzdal vedenie vojny svojmu najmladšiemu synovi (od roku 826 bavorskému kráľovi) Ľudovítovi Nemcovi. Ľudovít Nemeč dobyl v roku 828 späť stratenú časť Zadunajska. Víťazného bavorského kráľa vtedy sprevádzal aj salzburský arcibiskup Adalrám, pretože sa bojovalo o diecézne územie Salzburgu. O význame Pribinovho kostola v Nitre svedčí nielen jeho arcibiskupské svätenie, ale aj samotný záznam v *Conversio*. Záznam o vysvätení nitrianskeho kostola je jediný v celom tomto rozsiahlom spise, ktorý prekračuje jeho pevný programový rámec, presne vymedzený rozsahom diecézneho územia Salzburgu. Ak neznámy autor, ktorý v roku 871 obhajoval právo salzburského arcibiskupa na územie jeho diecézy, predovšetkým však jeho ohrozené právo na Dolnú Panóniu, a po vyše štyridsiatic rokoch nezabudol spomenúť aj udalosť, ktorá s poslaním jeho spisu už nemala nič spoločné, musela byť pre dejiny Salzburského arcibiskupstva výnimočne dôležitá a hodná zaznamenania. Adalrám teda nevysvätil v Nitre len akýsi malý bezvýznamný kostolík, ale riadnu murovanú stavbu (consecravít ecclesiam)¹⁷ pre prvý a významný kresťanský zbor priamo v sídle kniežatstva. Kde sa však vzali v Pribinovej Nitre kresťania? Okolo franskej misijnej základne, ktorá pochádzala asi z Regensburgu (priamy kontakt po Dunaji), tam žili už dlho predtým kresťania vo väčšom počte. Kláštor sv. Emeráma bol okolo roku 739 založený v Regensburgu. Vznikol na hrobe biskupa-mučeníka Emeráma. Od roku 739 boli opáti Kláštoru sv. Emeráma zároveň regensburskými biskupmi. Regensburský vplyv na Slovensku dokazuje kult sv. Emeráma¹⁸ v Nitre a patrocínium katedrály, ktoré sa zachovalo do dnešných čias. Svedčí aj o nemecko-slovenských vzťahoch.

¹⁴ Dostupné na internete: <<https://mytopolcany.sme.sk/c/8218581/matej-ruttkay-na-bojnej-zili-bohati-krestania-ryzovali-zlato-obchodovali-sotrokmi.html#ixzz5sMSiei2N>>.

¹⁵ WOLFRAM, H. (ed.). *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantien und Pannonien*. Wien – Köln – Graz, 1979, 11, s. 52-53.

¹⁶ MARSINA, Richard. *Metodov boj*. Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, spol. s r. o., Bratislava, 2012, s. 111.

¹⁷ RITZ, O. Svätý Emmeram, patrón nitrianskeho kostola. In STANISLAV, J. (ed.). *Ríša Veľkomoravská*. Praha – Bratislava, 1933, s. 93-95.

¹⁸ Sv. Emerám pôsobil ako misijný biskup v Bavorsku. Niekedy v čase jeho odchodu do Ríma neznámi páchatelia uniesli dcéru regensburského vojvodu. Vojvodov syn Lambert bez toho, aby vec poriadne vyšetril, z tohto zločinu upodozrieval biskupa a vydal sa ho so skupinou ozbrojencov prenasledovať. Emerám údajne

O blízkych vzťahov nitrianskych a panónskych Slovenov s Bavorskom svedčia aj iné doklady. Pribinov syn Kocel daroval tri majetky zo svojho dedičstva (*de hereditate mea*) Kláštora sv. Emeráma v Regensburgu. Prvý majetok ležal v Strumingene (*ad Stromogin*), druhý v Rennersdorfe (*in villa nuncupante Reginuuartesdorf*), oba pri Haibachu, a tretí v Rosdorfe (*in Rosdorf*) blízko Aschachu.¹⁹ Kocelovo dedičstvo, ležiace na južnom brehu hornorakúskeho Dunaja medzi Haibachom a Aschachom (západne od Linca), ležalo uprostred rozsiahlych majetkov bavorského grófskeho rodu Wilhelmovcov, ktorých polohu poznáme podľa donácií Pribinovho súčasníka, traungauského grófa Wilhelma I. (821 – 853). V roku 833 daroval Wilhelm Kláštora sv. Emeráma v Regensburgu svoje majetky v dedinách Schönering (*Sconheringa* pri Linci), Kematen (*Cheminatum* pri Welse) a Puchham (*Purchein* pri Eferdingu). V roku 834 dostal tento kláštor od Wilhelma majetok v Perschlingu (*Bersnicha*). Okrem toho Wilhelm vlastnil veľa majetku aj na severnom brehu Dunaja medzi jeho prítokmi Aist a Naarn (*inter Agastam et Nardinam*) až po Severný les (*Nortuualt*), v ktorom pramenia. Časť týchto majetkov dal do užívania svojej manželke Engilrade a po jej smrti ich Wilhelm daroval Kláštora sv. Emeráma spolu s celým majetkom, ktorý mal v Rosdorfe (*ad Rosdorf*, blízko Aschachu). 18. januára 853 túto Wilhelmovu donáciu potvrdil vo svojej kráľovskej listine Ľudovít Nemec.²⁰

Kocel svoje traungauské dedičstvo mohol zdediť len po svojej, nám neznámej, matke – manželke kniežata Pribinu. Keďže ležalo uprostred veľkých Wilhelmových majetkov, môžeme predpokladať, že Kocelova matka pochádzala z Wilhelmovej rodiny a majetok, ktorý po nej zdedil Kocel, bol pôvodne jej venom, vyčleneným z wilhelmovských rodových majetkov. Kocelovu donáciu pre regensburský Kláštor sv. Emeráma môžeme datovať do čias, keď bol jedným z grófov (*comes*) v Panónskom kniežatstve spravovanom jeho otcom Pribinom (asi 840 – 861).

O bavorskom pôvode Pribinovej manželky svedčí nielen jej traungauské veno, ale aj bavorské meno jej syna Kocela.²¹ Jeho pôvodnú bavorskú podobu Gozil poznáme z dvoch listov pápeža Jána VIII. z roku 873 kniežat'u Kocelovi („*Gozili comiti*“).²² V ostatných latinských prameňoch je v tvare Chozil, Chezil, Chezul. Kocel zdedil po svojej matke nielen majetok v Traungau, ale aj úctu k bavorskému svätcovi Emerámovi. Ako vyplýva z donácií grófa Wilhelma z rokov 833, 834 a 853 bola úcta k tomuto svätcovi v rodine Wilhelmovcov veľmi silná. Kocelova matka, ktorá pochádzala z tejto rodiny, preniesla svätoemerámsku úctu aj do Nitry a vychovala v nej svojho syna Kocela. Keď Kocel, pravdepodobne roku 853, obdaroval ten istý svätoemerámsky kláštor ako jeho príbuzný

---

vedel, kto je skutočný vinník, ale z vážnych dôvodov (možno svedčenie tajomstvo) ho nechcel prezradiť, preto roku 722 pre vernosť pravde podstúpil krutú mučenícku smrť. Pochovaný je v Regensburgu.

¹⁹ STEINHÜBEL, J. *Nitra a Pribinovo kniežacie sídlo...*, s. 53. *Magnae Moraviae fontes historici III. Diplomata, epistolae, textus historici varii, curaverunt D. Bartoňková, L. Havlík, J. Ludvíkovský, R. Večerka*, Brno, 1969. *Diplomata* 26, s. 50-51. *Die Traditionen des Hochstiftes Regensburg und des Klosters St. Emmeram*. Ed. J. Widemann. *Quellen und Erörterungen zur bayerischen Geschichte. Neue Folge* 8, Mnichov, 1943, n. 37, s. 43.

²⁰ MMFH III, *Diplomata* 22, s. 42-45.

²¹ WOLFRAM, H. *Conversio...*, s. 128, 132.

²² STEINHÜBEL, J. *Nitra a Pribinovo kniežacie sídlo...*, s. 53. *MMFH III, Diplomata* 53, 54, s. 171-172.

Wilhelm, urobil tak zo spoločnej rodinnej úcty k jeho patrónovi a pri spomienke na matku, ktorá už nežila. Určite myslel pri tom aj na rodnú Nitru, kde svätý Emerám chránil jeho najútlejšie detstvo.

Opátstvo svätého Hypolita na Zobore je zaniknutý benediktínsky kláštor na západnom svahu vrchu Zobor nad mestom Nitra. Založený mohol byť už začiatkom 9. stor., ale najneskôr v roku 880, keď vzniklo Nitrianske biskupstvo, ktorého prvým biskupom bol pôvodne bavorský benediktínsky mních Wiching. Na pôsobenie Pasovského biskupstva salzburskej cirkevnej provincie v Nitriansku v rokoch 829 – 869 sa zachovalo najviac dokladov a spájajú sa s ním aj konkrétne začiatky cirkevnej správy na našom území. Potulnými misionármi a mníšskymi pustovníkmi pripravených katechumenov chodil do misijného obvodu krstiť biskup s pomocnými tzv. vidieckymi biskupmi (chórbiskupmi), napr. v roku 831 krstil Moravanov pasovský biskup Reginhard. Pasovský pôvod má aj najstarší kláštor na Slovensku v Nitre na Zobore s patrocíniom sv. Hypolita, ktorého vznik súvisí s misijnou činnosťou benediktínov zo Sankt Pölten (Svätý Hypolit) v dnešnom Dolnom Rakúsku. Tamojší kláštor mohol vzniknúť už po páde politickej a vojenskej nadvlády Avarov na prelome 8. – 9. storočia a jeho prví misionári-prieskumníci a vysunutí mnísi-pustovníci sa mohli usadiť za Dunajom neďaleko kniežacieho centra v Nitre v miestach dávneho hradiska na Zobore až o generáciu neskôr, niekedy v prvej polovici 9. storočia. Vtedy pokresťančovanie podunajských Slovanov už natoľko pokročilo, že sa vytvorili predpoklady zriadenia nižších stupňov cirkevnej správy v podobe archipresbyterátov Pasovského biskupstva na ich území. Archipresbyter bol v teréne vysunutým zástupcom diecézneho biskupa a predstaveným všetkých duchovných pôsobiach v jeho misijnom obvode.²³

Christianizácia ako kultúrno-civilizačný fenomén

Slovanské a slovenské pomenovanie nedele obsahuje v sebe veľmi archaický prvok prvotného dotyku s kresťanstvom²⁴, keď bolo potrebné zafixovať kresťanský sviatočný deň v myslení ľudí rituálnym zákazom ťažkej manuálnej práce, čiže nerobením.

Pôvod kresťanského sedemdnového týždňa u Slovanov treba hľadať ešte v ich pravlasti na Dnepri a Visle, kde pravdepodobne určité obdobie žili v aliancii s národmi, ktoré prijali ariánske kresťanstvo, či už od Gótov, alebo priamo z Rímskej ríše. Dokazuje to najmä pomenovanie nedele, ktoré odráža ich stav, keď ešte pred prijatím kresťanstva boli pod tlakom svojho hegemóna nútení svätiť nedeľu ako deň, kedy nesmeli pracovať. Pre Slovanov, od neolitu pastiersko-roľnícke obyvateľstvo, to bola veľmi významná

²³ ZEMENE, M. Vývoj cirkevnej správy v Nitre od najstarších čias. In MARSINA, R. (ed.). *Nitra v slovenských dejinách*. Martin : Matica slovenská, 2002, s. 148-158.

²⁴ Dôkazom toho, ako ťažko sa pri evanjelizácii nekresťanských etník presadzovalo svätenie nedele, je jej pomenovanie v maďarčine. Vásárnap – deň trhu, neodráža ani rituálny zákaz práce, ani jeho liturgické svätenie, ani význam „deň Pána,“ ale odráža iba vedľajšiu praktickú stránku slávenia nedele, keď sa pri kostole zišli ľudia z celého okolia a bolo možné predať, resp. kúpiť všetko potrebné. Toto pomenovanie muselo vzniknúť v čase, keď evanjelizácia starých Maďarov bola veľmi povrchná a napriek tomu sa zachovalo aj v pokresťančenom Uhorsku až dodnes.

zmena, pretože roľník nepoznal nepracovný deň. Góti, hoci nenútili v aliancii s nimi žijúce etniká prijať kresťanstvo a zdá sa, že to ani nechceli, lebo ho považovali za svoje kmeňové náboženstvo, museli podľa prísnych prikázaní, vyplývajúcich z prenesenej funkcie sabatu na nedeľu, nikomu vo svojej aliancii, podobne ako židia, dovoliť pracovať v čase sabatu. V gótcine sa nedeľa označovala aj ako sabbaton, čo sa podľa novej židovskej tradície prekladalo do gréčtiny ako *hemera aprakté* – čiže nepracovný deň, teda nedeľa. Od nedele sa neskôr vyvinuli názvy ostatných dní v týždni. Svedectvom o tom je najmä pondelok, ktorý je označený ako deň po nedeli a nie ako prvý deň, hoci utorok je už označený ako druhý deň týždňa.

Ak si uvedomíme, že toto gótske kresťanstvo trvalo takmer štyristo rokov a v dobe jeho najväčšieho rozsahu siahalo od Kaukazu po Atlantický oceán a od Sahary po Durínsky les, tak tento „gótsky zákon“, ako o ňom napísal významný nemecký cirkevný historik Hans von Schubert,²⁵ ostáva pre nás až doteraz „veľkou neznámou“. Prvý germánsky kmeň, ktorý ako celok prijal kresťanstvo, boli Vizigóti (Gervingovia alebo Západní Góti). Sídlili na dolnom Dunaji, v dnešnom Moldavsku a Valašsku. Od roku 341 účinkoval medzi nimi ako misionár biskup Wulfila. Jeho úsilie a politický tlak, vyvolaný postupom Hunov smerom do Európy, spôsobil, že snem gótskych bojovníkov sa roku 376 rozhodol prijať kresťanstvo, čo im malo ako spojencom Východorímskej ríše otvoriť jej hranice.

Tvar slova *nedeľa* svedčí o jeho staršom pôvode, ako majú ostatné dni v týždni okrem soboty. Ide o nominalizáciu slovesa *delati*, resp. *nedelati* do tvaru nedeľa, podobne ako od slovesa *ryt'* je substantívum *rol'a*. Toto slovo je tvorené úplne ináč ako názvy ostatných dní týždňa, pondelkom počínajúc. Tie majú okrem stredy koncovku -ok, -ik, -ek. Pomenovanie dní v týždni v maďarčine, litovčine a lotyštvine svedčí o tom, že Slovania už dlho pred nimi mali vžitú pomenovania jednotlivých dní v týždni, najmä však pomenovanie nedele.

Ďalším dôkazom o prijatí sedemdňového týždňa Slovanmi ešte v pravlasti sú zhodné tvary všetkých dní týždňa vo všetkých slovanských jazykoch, u západných, južných aj východných Slovanov. Ak by sa to nebolo stalo ešte pred ich rozchodom z pravlasti, ťažko by sa bol zachoval tento stav, najmä vzhľadom na to, že v cirkevnoslovanskom jazyku sa používali iné pomenovania dní a slovanské národy od 10. storočia patria k dvom odlišným civilizačným okruhom – západnému latinskému a východnému gréckemu. Napriek tomu sa vplyv týchto dvoch kultúr neprejavil na pomenovaní dní u Slovanov. Vzhľadom na to, že sa nám nezachovali písomné pramene o pomenovaní všetkých dní v gótcine, na príklade pomenovania nedele, ktoré jednoznačne svedčí o vplyve kresťanstva pri jeho vzniku a nemá obdobu v európskych jazykoch, kde pomenovanie nedele súvisí buď s kresťanským Dňom Pána, s jeho svätením, alebo s Dňom Slnka. Svätenie nedele „nerobením“ je iba u Slovanov.

---

²⁵ MOLLER, W. E.-H. *Lehrbuch der Kirchengeschichte. 1. Band. Die alte Kirche*. Kiel, 1902, s. 403.

Kresťanské Impérium Románium a vplyv kresťanskej kultúry a civilizácie

Čo sa týka svätenia nedele, cisár Konštantín nezaviedol nedel'né zhromaždenia pre kresťanské zhromaždenia pri „lámaní chleba“ (eucharistie), ani pre kresťanské slávenie dňa zmŕtvychvstania Ježiša Krista. Cisár nariadil povinne v celej ríši zachovávať *nedelu ako deň pracovného pokoja*, pričom nenadväzoval na nijakú starú rímsku tradíciu.²⁶ Zaviedol svätenie Dňa Slnka – Dies Solis (doteraz vo všetkých germánskych jazykoch, napr. Sunday, Sonntag atď.)

Christianizácia ako nábožensko-inštitucionálny jav sa u nás začína prejavovať zrejme až v pôsobení írsko-škótskej misie. Žiaľ, okrem umelecko-historických úvah nemáme zásadné archeologické dôkazy o pôsobení mníchov z Britských ostrovov na našom území. Vylúčiť to však nemôžeme, lebo otvorený priestor Podunajska prirodzene musel priťahovať írsko-škótskych evanjelizátorov, ktorý dokázateľne pôsobili na hornom Dunaji vo Franskej ríši. Súvislosti sa hľadali v možných kontaktoch slovanského prostredia s významnými cirkevnými strediskami v Bavorsku, ale aj v jazykových rozboroch západoslovanských jazykov (poľštiny, češtiny, slovenčiny), ktorý by dokazoval možný írsky jazykový vplyv, ale najmä v niektorých črtách sakrálnej architektúry.

Vedie sa polemika o lokalizácii misie mnícha Amanda u Slovanov. Život sv. Amanda – *Vita sancti Amandi episcopi Traiectensis auctore Baudemundo*²⁷ – uvádza, že svätec sa k našim slovenským predkom preplaval cez Dunaj. Väčšina historikov sa nazdáva, že jeho misijným územím bolo dnešné Štajersko a Korutánsko, kde žili predkovia dnešných Slovincov. Je však nepravdepodobné, že by mních Amandus postupoval po severnej strane Dunaja, keď miesta jeho predošlého pôsobenia boli na juh od Dunaja. To znamená, že keď prešiel Dunaj, musel ho prejsť z juhu na sever, čiže k našim slovenským predkom. To by zodpovedalo aj najpravdepodobnejšej lokalizácii hlavného sídla Samovej ríše v oblasti dnešnej Bratislavy. Ale, samozrejme, tým sa nevylučuje ani možnosť jeho pôsobenia medzi Slovanmi bývajúcimi vo východných Alpách, v Korutánsku a Štajersku.

Nemecký vplyv na strednom Dunaji

Východofranská ríša (lat. *Regnum Francorum orientalium* – doslova Kráľovstvo východných Frankov) je v historiografii označenie pre štát, ktorý vznikol rozdelením Franskej ríše v roku 843 (a ďalšími zmluvami v roku 870 a 880) a ktorého koniec sa spravidla symbolicky udáva k roku 911 (koniec vlády Karolovcov) či 919 (nástup saskej dynastie), odkedy už hovoríme o Nemeckom kráľovstve.

V súdobých textoch sa však označenie Nemecké kráľovstvo (teda presnejšie *Regnum Teutonic(or)um* – doslova *Kráľovstvo Nemcov*, ale v nemeckej literatúre prekladané ako *Reich der Deutschen* – Ríša Nemcov alebo zjednodušene ako *Deutsches Reich* – Nemecká ríša alebo ako *deutsches Regnum* – nemecké regnum) používalo až od 11. storočia.

²⁶ BECKER, U. *Sabbat und Sonntag*. Neukirchen-Vluyn : Neukirchener Verlag, 2006, s. 35.

²⁷ *Vita Sancti Amandi* je text z 8. storočia. Existuje celý rad kópií pôvodného životopisu Amanda vrátane rukopisov z 9. storočia. V knižnici univerzity v Gente je rukopis z druhej polovice 11. storočia.

Vzácný prameň O obrátení Bavorov a Korutáncov (*De Conversio Bagoariorum et Carantanorum*) z rokov približne 871 – 873 je propagačným spisom bavorského episkopátu, v ktorom uvádzali svoje christianizačné zásluhy a tým zdôvodňovali vlastné jurisdikčné nároky voči pôsobeniu arcibiskupa Metoda na tomto území. V prameni je vsuvka, že Pribinovi „arcibiskup Adalram na jeho vlastnom majetku za Dunajom v mieste zvanom Nitrava vysvätil kostol“²⁸ – prvý menovaný kresťanský chrám vo východnej časti stredoeurópskeho priestoru.²⁹ Zdalo by sa, že touto aktivitou spečatil Pribina spojenectvo s franskou mocou, navyše, podľa posledných výskumov sa ukazuje, že jeho manželka bola zrejme bavorského pôvodu (dcéra grófa Cadaloca?) a medzi nitrianskou a bavorskou šľachtou jestvovali dlhodobé príbuzenské zväzky³⁰.

V roku 839 alebo 840 Pribina dostal od Ľudovíta Nemca do správy územie, ktoré dnes nazývame Panónske kniežatstvo (v skutočnosti markgrófstvo), ktoré bolo dovtedy časťou Korutánskej marky spravovanej Ratbodom. V roku 846 alebo 847 dostal toto kniežatstvo do doživotného a okolo roku 848 do dedičného vlastníctva. V kniežatstve Pribina začal rozsiahlu kolonizáciu a christianizáciu. Hlavné mesto Blatnohrad dal prestavať a postavil najmenej 15 kostolov. Pribinovo markgrófstvo evanjelizovali franskí misionári. Pribina bol franským markgrófom. Ochraňoval Franskú ríšu pred útokmi Veľkej Moravy, Bulharska a juhozápadných Slovanov. V christianizačnej činnosti Pribinovi veľmi pomáhal aj jeho syn Kocel'. Pribinovi salzburgský arcibiskup Liutprand (Liupram) 24. januára 850 vysvätil na kniežacom hrade v Mosaburgu – Blatnohrade prvý z kostolov. Príslušný text explicitne uvádza zaujímavú informáciu – menný zoznam významných ľudí, ktorí sa na tomto akte zúčastnili. Zoznam začína 14 slovenskými menami (iba tri sú južnoslovanské) *Chezil [Kocel']*, *Unzat*, *Chotemir*, *Liutemir*, *Zcurben*, *Siliz*, *Wlkina*, *Witemir*, *Trebiz*, *Brisnuz*, *Zuemir*, *Zeska*, *Crimisin*, *Goimer*, *Zistilo*, ktorých môžeme považovať za členov Pribinovej družiny (teda osoby, ktoré spolu s Pribinom utiekli z Nitry), a pokračuje 17 nemeckými menami *Amalrih*, *Altwart*, *Wellehelm*, *Fridepercht*, *Scrot*, *Gunther*, *Gunther [2 Guntherovia]*, *Arfrid*, *Nidrih*, *Isanpero*, *Rato*, *Deotrih*, *Madalperht*, *Engilhast*, *Waliker*, *Deotpald*. Pribina zahynul za nevyjasnených okolností vo vojenskom konflikte kráľa Karlomana s Rastislavovou ríšou. Jeho nástupcom sa stal jeho syn Kocel'.

Knieža Kocel'

Kocel' (*Kocelj*, *Gozil*, *Chozil*, *Chezilo*, *Chezul*) (* ? – † 876) bol v rokoch 861 – 876 kniežaťom Blatenského kniežatstva. Kocel' bol synom nitrianskeho kniežaťa Pribinu

²⁸ STANISLAV, J. *Dejiny slovenského jazyka III. Texty*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1957, s. 21; BAGIN, Anton. *Apoštolové Slovanů Cyril a Metoděj a Velká Morava*, Praha : Česká katolícká charita, 1982, s. 43; a iní.

²⁹ CIBULKA, J. Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu a počátky křesťanství na Moravě. Praha : *Monumenta archaeologica VII*, 1958, s. 266.

³⁰ TÖNSMEYER, H. D. In castro Chezilonisnoviter Mosapurc vocato. In *Kocel' a Blatnohrad*. Marianka : Ordinariát Ozbrojených síl a ozbrojených zborov SR, 2013, s. 34, 59, 114 a inde. STEINHÜBEL, Ján. Pribinova Nitra. In FUSEK, G. – ZEMENE, M. R. *Dejiny Nitry od najstarších čias po súčasnosť*. Nitra : Mesto Nitra, 1998, s. 91-92.

a jeho bavorskej manželky. Dostal bavorské meno Gozil (Chozil), ktoré užíval v slovenskej podobe Kocel'. Po smrti svojho otca sa asi v roku 861 stal kniežaťom (markgrófom) v Blatenskom kniežatstve (Panónska marka).

Zohral významnú rolu v podpore kresťanstva, keď v roku 867 vo svojom sídle na Blatnohrade v Panónii poskytol pohostinstvo pre bratov Konštantína-Cyrila a Metoda. Solúnski bratia získali Kocel'a pre myšlienku šírenia cirkevnoslovenskej liturgie a na Blatnohrade vyučili asi päťdesiat žiakov. Na prelome rokov 869/870 pápež Hadrián II. z iniciatívy Kocel'a vysvätil Metoda za arcibiskupa – pápežského legáta pre Panóniu. Pozornosti kúrie na jeho panstvo sa nevyhol ani v nasledujúcich rokoch. Kocel' bol podriadený Východofranskej ríši a tým ľahšie prechádzali informácie do Ríma než z iných neobsadených oblastí ako zo Svätoplukovej ríše.

Spojitosť medzi christianizáciou našich predkov a sv. Cyrilom a Metodom je hlboko zafixovaná vo vedomí mnohých. Christianizačné aktivity nitrianskeho kniežaťa Pribinu (prvý murovaný kostol) nás nútia revidovať tento názor. V Nitre isto už vtedy pôsobilo franské christianizačné centrum, čiže nešlo o náhodu, ale salzburský arcibiskup Adalrád, ktorý prišiel osobne vysvätiť túto sakrálnu stavbu, zrejme ustanovil v Nitre archipresbyterát, čo už predpokladalo aspoň dve predchádzajúce fázy intenzívnej christianizácie naddunajských Slovenov.

Akosi sa prehlíada aj skutočnosť, že knieža Rastislav vo svojom liste z roku 862 byzantskému cisárovi Michalovi III. píše: „Náš ľud pohanstvo odvrhol a kresťanského zákona sa drží. A prišli k nám kresťanskí učitelia mnohí z Vlách i Grécka i Nemiec“,³¹ čiže konštatuje pokročilú christianizáciu svojej ríše.

Hoci cyrilo-metodskú tradíciu považujeme za kultúrno-duchovný princíp našej národnej identity, nedá sa zamlčať byzantský charakter cyrilo-metodskej misie,³² s čím súvisí podstatná časť jej náboženskej náplne, čo by sa malo odraziť aj v obsahu tejto kolektívnej identity. Pýšime sa, že na našom území byzantskí vzdelanci Konštantín a Metod vytvorili prvé slovanské písmo a tým položili základy slovanskej kultúry. Ibaže naša kultúra, literatúra a náboženstvo nie sú cyrilo-metodské, teda byzantské, ale latinské, teda západné.³³ Rieka Dunaj s jej kultúrno-civilizačným prúdením z Porýnia a Bavorska zasahovala Slovenov na jej strednom toku a na prítokoch veľmi intenzívne. Preklady základných kresťanských modlitieb do slovenčiny nesú doteraz pečať pôvodného jazyka – strednej hornej nemčiny. Z kameňa stavané kresťanské chrámy sú predpokladom

³¹ VRAGAŠ, Š. *Život Konštantína Cyrila a život Metoda*. Martin : Matica slovenská, 1994, s. 15.

³² Boli diplomatickými vyslancami byzantského cisára, teda v najplnšom zmysle politicky reprezentovali Byzantskú ríšu. Napriek svojmu údajne slovanskému pôvodu boli formovaní grécko-kresťanskou kultúrou a spiritualitou. Ako ľudia zasväteného života (rehoľníci) sa hlboko identifikovali s východnou duchovnosťou, teológiou a liturgiou. To vylučuje úvahy, že v novochristianizovanom moravskom prostredí mohli zmeniť svoj obrad a liturgiu. V tom období rímsky patriarchát – západná cirkev s latinským liturgickým jazykom nevnímala východné liturgie ako konkurenčné, ale ako zdroj inšpirácie, z ktorého čerpala od svojich počiatkov.

³³ KOREC, J. *Cirkev v dejinách Slovenska*. Bratislava : Lúč, 1989. s. 23-27.

tretej fázy christianizácie.³⁴ Tie nám už na prelome 8. a 9. storočia svätili a spravovali franskí misionári. Synodálne nariadenia z Aachenu a Moháča (v rokoch 802 a 803) vyžadovali, „aby každý kňaz vo sviatky a nedele kázal ľudu Kristovo evanjelium... Nech sa nevyskytne nijaký kňaz, ktorý by sa neusiloval tým, čo sa majú krstiť, klásť otázky o odriekaní alebo vyznaní v tom jazyku, v akom sa zrodili, aby porozumeli, čoho sa odriekajú a z čoho sa vyznávajú...“³⁵ Knieža Rastislav v liste do Konštantínopola roku 862 okrem iného napísal: „... náš ľud odvrhol pohanstvo a drží sa kresťanského zákona...“ (porovnaj Život Konštantína, XIV. kapitola).³⁶ Teda už vtedy bola jeho ríša kresťanská – jeho panovník sa hlásil ku kresťanskej viere.

Sufragánnym biskupom metropolitu Metoda pre Nitru bol Wiching, ktorý neprial staroslovienskej liturgii. Treba predpokladať, že v Nitre mohol byť archipresbyterom už od roku 874 (mier vo Forchheime) pred menovaním za biskupa v roku 880 a vieme, že biskupom ostal aj po Metodovej smrti v roku 885. Dokonca nie je vylúčené, že Wiching celú moravskú cirkevnú provinciu spravoval až do roku 892, keď odišiel do Pasova. Je teda ťažko predpokladať na území Nitrianskeho údelného vojvodstva mimoriadny rozvoj cyrilo-metodskej liturgie a ešte ťažšie je počítať s jeho kontinuitou.

Nazdávam sa, že práve pastoračné potreby cirkevného a náboženského života si vyžadovali nepretržité a kontinuálne používanie ľudového jazyka, lebo to úzko súviselo s vysluhovaním sviatostí. Pri krste musel krstný rodič rozumieť otázkam, ktoré mu kládol duchovný-krstiteľ, čiže musel ich klásť v ľudovom jazyku. Pri vysluhovaní spovedí bola táto potreba nevyhnutná, lebo vyznanie hriechov a vyznanie ľútosti muselo byť zrozumiteľné. Zrozumiteľný jazyk bol veľmi dôležitý pri vysluhovaní sviatosti manželstva, kde platnosť tejto sviatosti je podmienená súhlasom sobášiacych sa. Súhlas sa mohol prejaviť len položením zrozumiteľnej otázky v ľudovom jazyku. Teda tak krst, ako aj spoveď a najmä manželstvo mohlo byť platne vyslužené len v zrozumiteľnom jazyku. Táto zásada dodnes platí v misijných krajinách, kde sa misionári musia najprv naučiť domorodý jazyk a až potom začať evanjelizáciu. Čo bolo však ešte dôležitejšie, je to, že celé toto obdobie bez jazykových pamiatok sa v jazyku ľudu, u nás v starej slovenčine, robila katechéza – učilo sa náboženstvo a vysvetľovalo sa evanjelium (kázalo sa) a v jazyku našich predkov, ako rozborom modlitby Otčenáš dokázal Henrich Bartek,³⁷ sa modlili základné modlitby. Aj ľudový cirkevný spev bol v starej slovenčine. Niet divu, že naša najstaršia literárna pamiatka je náboženská pieseň. Teda neplatia staré kliše, že latinská cirkev, či už v predcyrilo-metodskom, alebo pocyrilo-metodskom období používala výhradne nezrozumiteľný latinský jazyk. Práve používanie národného ľudového jazyka

³⁴ ŠPETKO, J. Kristianizácia Slovienov v predcyrilometodskom období (od 5. až do polovice 9. storočia). In *Prvoučiteľ národa slovenského*. Rím : Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda, 1988. CINCÍK, J. Počiatky kresťanstva u Slovákov. In *Prvoučiteľ národa slovenského*. Rím : Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda, 1988.

³⁵ KOREC, J. C. d., s. 26.

³⁶ VRAGAŠ, Š. *Život sv. Konštantína-Cyrila a život sv. Metoda*. Rím, 1986. VRAGAŠ, Š. *Život Konštantína-Cyrila a život Metoda*. Martin, 1991. RATKOŠ, P. *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava, 1964.

³⁷ BARTEK, Henrich. Kresťanstvo a slovenčina. In *Nádej víťazná. Sborník slovenských spisovateľov v emigrácii o literatúre, vede a umení*. (Ed. Mikuláš Šprinc.) Scranton, Pa : Obrana Pres, Inc, 1947, s. 241-268.

ako christianizačného nástroja a liturgickej pomôcky, čiže súčasti vyššej kultúry, pomohlo Slovákom prežiť stáročia v multietnickom uhorskom štáte a vytvoriť vlastnú národnú kultúru.

Pôsobenie Nemcov po zániku Svätoplukovej ríše a vzniku Uhorského kráľovstva

Je zrejmé, že pred príchodom byzantskej misie bola prevažná časť kléru v Svätoplukovej ríši nemeckého pôvodu. Po rozpade Svätoplukovej ríše a po agresii nomádskych kmeňov starých Maďarov bol na istý čas kontakt s nemeckým etnickým priestorom prerušený. Definitívna porážka Maďarov roku 855 pri Augsburgu znamenala obnovenie aktívneho zasahovania nemeckého elementu do udalostí v tomto priestore.³⁸

Aj Východofranská ríša sa v tom čase musela brániť intenzívnym útokom starých Maďarov. Jej vplyv sa obnovil až po vzniku Uhorského kráľovstva, ktoré sa etablovalo roku 1000 korunováciou Štefana I. Jeho cieľom bolo kultúrne a civilizačné prispôsobenie sa európskym pomerom. To znamenalo primárne uznanie kresťanstva za štátne náboženstvo kráľovstva a prevzatie európskych politických, sociálnych, ako aj hospodárskych štruktúr. Na realizácii tohto cieľa sa významne podieľali Nemci, ktorí jednak tvorili časť kléru, ktorý šíril kresťanstvo. V Uhorsku pôsobili nemeckí veľmoži, ktorí pomáhali spolu s domácou slovenskou elitou³⁹ Arpádovcom vytvoriť štruktúry štátu podľa západného vzoru. Naši neslovanskí susedia však veľmi dobre postrehli spoločné a odlišné črty Slovanov, s ktorými prichádzali do styku. So všeobecným slovanským pomenovaním *Sloven* a *Slovák* v Uhorsku sa nám vynára zvláštna analógia s maďarským pomenovaním našich predkov slovom *tót*. Ak sa pod označením *tótok* v Uhorsku pôvodne označovali dnešní Slováci, Slovinci a Slavonci⁴⁰, ktorí seba samých označovali ako *Sloven(ec)* – *Slovák*, je veľmi pravdepodobné, že označenie *tót* a *Sloven* – *Slovák* mohlo vyjadrovať aj príslušnosť k západnému latinskému obradu (katolicizmu). To by vysvetľovalo, prečo sa po maďarsky uhorskí Rusi, Srbi a Rusíni nikdy neoznačovali ako *tótok*. Staromaďarské kmene sa zrejme ťažko a pomaly zorientovali v novom prostredí stredovýchodnej Európy. Určite vnímali okolité národy a etniká a postrehli v prvom rade rozdiel medzi východnou civilizáciou predstavovanou Byzantskou ríšou s jeho vplyvom na Balkáne a v Stredomorí a západnou civilizáciou s Franskou ríšou s jej mocenskou doménou, kde patrili aj stredodunajskí Sloveni. Je veľmi pravdepodobné, že pôvodné pomenovanie *taut* pochádza z *teut*, čo prvotne označovalo po nemecky hovoriacich, ktorí v strednej Európe predstavovali najsilnejší element západnej latinskej civilizácie – Nemcov. Keďže podunajskí a podalpští Sloveni prijali krst a civilizáciu zo Západu od Nemcov, boli pre Maďarov *teuti* – *tauti* – *tóti*. Dodnes Slovinci volajú po nemecky hovoriacich Korutáncov pomenovaním *Taučan*.

³⁸ MAREK, M. *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin : Matica slovenská, 2006, s. 57.

³⁹ MULÍK, P. Používanie odbornej terminológie k etnogenéze Slovákov. In MARSINA, R. – MULIK, P. (eds.). *Etnogenéza Slovákov. Kto sme a aké je naše meno*. Rozšírené a doplnené vydanie. Martin : Matica slovenská, 2011 s. 41-56.

⁴⁰ Išlo teda o pôvodné slovanské obyvateľstvo, ktoré tu žilo pred príchodom Maďarov.

Nemecká kolonizácia v slovenskom prostredí

Nemecká kolonizácia v tom období predstavovala najmä jednotlivcov z radov šľachty, duchovenstva, kupectva a vyšších elít. Začiatky masového nemeckého osídľovania Slovenska siahajú do 12. storočia.⁴¹ Významný rozsah nadobudla nemecká imigrácia po tatárskom vpáde v rokoch 1241 – 1242. Osídľovanie územia dnešného Slovenska nemeckým etnikom prebiehalo vo viacerých etapách. Väčšina autorov, ktorí sa tejto téme venovali, určila štyri základné migračné etapy – osídľovacie vlny príchodu Nemcov na Slovensko. Prvú etapu predstavuje *kolonizácia na nemeckom práve* v 12. – 14. storočí (ale ešte aj v 15. storočí), ktorá bola počtom kolonistov najsilnejšia. Táto etapa osídlenia bola podmienená úsilím kráľa Bela IV. povzniesť krajinu po ničivom vpáde Tatárov.⁴² Príkladom toho je aj založenie Kežmarku. V roku 1251 kráľ Belo IV. daroval turčianskym premonštrátom lokalitu, ktorá je v darovacej listine pomenovaná „osada Sasov pri kostole svätej Alžbety“. Osada svätej Alžbety bola v tomto období v povodí Popradu nesporne najsilnejšou nemeckou komunitou, pretože už v roku 1252 sa vymanila z područia turčianskych premonštrátov. V krátkom čase osada získala od Belu IV., ktorý nazýval osadníkov „*hospices nostri*“, rôzne výsady a začala sa nazývať Kežmarkom (Käsmarkt, Kazmark).⁴³

V druhej polovici 13. a začiatkom 14. storočia prenikali na územie Slovenska silné prúdy nemeckých osadníkov. Prinášali so sebou nové formy hospodárenia, západný právny systém aj gotickú kultúru. Nemeckí kolonisti, ktorí prichádzali z hospodársky, administratívne aj urbanisticky vyspelejšieho prostredia, dostávali v novej vlasti rozsiahle výsady a kráľovské privilégiá, ktoré znamenali najdôležitejšie činitele zabezpečujúce rýchly hospodársky, spoločenský a kultúrny rozvoj Nemcov v Uhorsku. K najvýznamnejším privilégiám patrilo právo organizovať jarmoky a trhy, právo na slobodnú voľbu richtára, mestskej rady a farára, právo obohnať mesto hradbami, ako aj oslobodenie

---

⁴¹ Nemci pôsobili aj v oblasti uhorského hospodárstva. Na území Uhorska nebolo toľko obyvateľov, aby mohli osídliť všetky kraje. Najmä zalesnené hornaté kraje v pohraničí boli osídlené pomerne riedko. Preto sa už od začiatku 11. storočia sťahovali do Uhorska Nemci, ktorí sa ako hostia usadzovali najmä pod väčšími hradmi, kde vznikali trhové osady. Prílev Nemcov umožňovali aj kláštory, ktoré povolávali cudzích osadníkov na svoje rozsiahle, ale neobývané pozemky. Pretože na území hornatého Slovenska boli celé kraje iba riedko obývané, obsadzovali ich. Už za kráľa Gejzu II. sa prisťahovali Nemci do Spiša, kde založili veľa dedín a miest. Nástupcovia Gejzu II. povolávali Nemcov a dávali im veľké výhody, aby v horských krajoch zakladali nové dediny. I jednotliví veľmoži napodobňovali kráľa a podporovali Nemcov pri zakladaní nových osád v krajoch, kde bolo málo obyvateľstva. Výsledkom bolo, že uhorské územie bolo rovnomerne osídlené roľníkmi a remeselníkmi nemeckého pôvodu. Toto rovnomerné rozmiestnenie bolo cielené tak, aby mohli osadníci sprostredkovať svoje vedomosti a zručnosti čo najširšiemu okruhu domácich obyvateľov.

V prvej polovici 12. storočia sa nemeckí kolonisti usadili v banských mestách, na východnom Slovensku v Gelnici a okolo Popradu. Niektorí odtiaľ prenikli údoliami riek do širšieho okolia – konkrétne údolím Torysy zo Spiša prišli do Šariša na trhy do Sabinova, Veľkého Šariša, Prešova, ale aj do Košíc. Ďalší prílev nemeckých osadníkov, tentoraz obchodníkov a šľachticov, teda vyššie vrstvy obyvateľstva, zabezpečili príbuzenské vzťahy uhorských kráľov a vrchnosti s nemeckými feudálmi.

⁴² OLEJNÍK, M. Administratívno-právne a hospodárske aspekty prínosu nemeckej menšiny k formovaniu multietnickej spoločnosti na Slovensku. In *Človek a spoločnosť*, roč. III/ 2000/ č. 3.

⁴³ BEŇKO, J. *Osídlenie severného Slovenska*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1985. s. 146-147.

od platenia tridsiatku a mýta. V tejto etape nemeckej migrácie na Slovensko bol osídlený horný a dolný Spiš, banské mestá stredného Slovenska so širším okolím, viaceré mestá východného Slovenska a tiež mnohé lokality v oblasti západného Slovenska – Bratislava, Trnava, malokarpatské vinohradnícke mestečká.

Druhá etapa osídľovania Slovenska nemeckým etnikom bola podmienená rekatolizáciou v Európe v 16. – 17. storočí. V Uhorsku, ktoré sa v tom období nachádzalo v permanentnom vojenskom ohrození (osmanská expanzia a domáce vzbury nekatolíckej šľachty). Habsburgovci uplatňovali liberálnejšie konfesijné normy (neplatila zásada cuius regio – eius religio, podľa ktorej mali byť habsburské štáty len katolícke) ako v rakúskych krajinách a Českom kráľovstve. Nemeckí nekatolícki exulanti tu našli toleranciu svojej viery vo väčšej miere. Okrem stúpencom evanjelického augsburského, ako aj kalvínskeho vierovyznania na Slovensku nachádzali útočisko aj príslušníci sekty novokrstencov (anabaptistov).⁴⁴ V okolí Bratislavy a na Malom Žitnom ostrove sa usadili aj náboženski exulanti z viacerých rakúskych a nemeckých oblastí.

Tretia etapa nemeckého osídlenia časovo spadá do 18. storočia. Prichádzajúce nemecké etnikum sa na Slovensku usadilo vo viacerých vlnách, za rozličných politicko-hospodárskych podmienok a z odlišných dôvodov. Prvá vlna súvisela so situáciou po tureckých vojnách, kedy dochádzalo k rekonštrukcii hospodárstva a novoosídľovaniu spustošených území. V rámci toho bola Nemcami dosídľovaná Mošonská župa. Viacerí veľkí pozemkoví vlastníci pozývali do vyľudnených dedín z nemeckých krajín osídľencov na svoje majetky za obojstranne výhodných podmienok.⁴⁵ Príliv nemeckých kolonistov sa zintenzívnili za vlády cisára Jozefa II. Ešte pred začatím kolonizácie vydal Jozef II. 21. septembra 1782 nariadenie o prisťahovalectve (tzv. Einwanderungs-patent), ktoré bolo vydané najmä pre roľníkov a remeselníkov z horných porýnskych oblastí.⁴⁶ Aj edikty z čias Márie Terézie motivovali obyvateľov preľudnených oblastí Nemecka k odchodu do regiónov Uhorska. Na rozdiel od predchádzajúcich vln kolonizácie sa podmienky pre potenciálnych záujemcov o usadenie v Uhorsku už sprísnilo.⁴⁷

⁴⁴ GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, S. – OLEJNÍK, M. *Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953*. Bratislava : Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 2004, s. 8. Na Slovensku sa pre tieto skupiny Nemcov udomácnilo pomenovanie habáni. Boli známi výrobou kvalitnej keramiky, kovových predmetov, spracovaním kože a súkna. Habánska remeselná produkcia sa vyznačovala vysokou kvalitou, účelnosťou a technickou dokonalosťou. Habáni sa stali významným zdrojom príjmov a feudáli, na panstvách ktorých sídlili, im umožnili zriadiť náboženskú, obecnú a školskú samosprávu. Komunálny spôsob života, typický pre habánske obce, v priebehu 18. storočia postupne zanikol. V tom období habáni začali splyvať so slovenským okolím a ako vyhranená spoločenská komunita zanikli. Až do súčasnosti sa samostatné urbanistické celky habánov uchovali v obciach Veľké Leváre a Sobotište.

⁴⁵ HORVÁTHOVÁ, M. *Nemci na Slovensku*. Komárno – Dunajská Streda : Lilium Aurum, 2002, s. 10.

⁴⁶ ĎURKOVSKÁ, M. História nemeckého osídlenia na území Slovenska do začiatku 19. storočia. The history of German settlement on the territory of Slovakia to the beginning of the 19th century. *Individual and Society*, 2007, Vol. 10, No. 2.

⁴⁷ GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, S. – OLEJNÍK, M. *Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny...*, s. 9. Podľa súdobých prameňov potenciálni vystaňovalci hromadne vyhľadávali cisárskych verbovačov a agentov. Podmienky kolonizácie boli zhrnuté v troch bodoch tzv. poučenia z roku 1785, ktoré dôkladne a presne špecifikovalo požiadavky na prisťahovanie. V ňom bola zakotvená podmienka finančnej

Kráľovskí splnomocnenci za veľmi priaznivých okolností dosídľovali viaceré oblasti Slovenska. Nemeckým osadníkom zo Švábska, Alsaska, Lotrinska a Bavorska v Sládkovičove prideliť pôdu, dobytok a potraviny. Po roku 1785 sa usídľovali viaceré nemecké rodiny na Spiši, niektorí ako odborníci na pestovanie ľanu a zdokonaľovanie tkáčskych techník, iní ako chovatelia rožného dobytká.

Štvrtá etapa osídľovania Nemcov na Slovensku časovo pokrývala celé 19. storočie v súvislosti so zakladaním a rozvojom priemyselných podnikov, hutníctva a železiarstva. Podnetom bola potreba odborníkov s technickým vzdelaním, schopných organizovať zakladanie manufaktúr a podporovať rozvoj priemyselnej výroby v Uhorsku. Nemeckí špecialisti nachádzali uplatnenie v rôznych priemyselných prevádzkach, ako boli napríklad zlievarne v Podbrezovej a Krompachoch, textilka v Kežmarku, strojárne v Trnave a chemické závody v Bratislave. Časová disparita príchodu jednotlivých skupín nemeckého obyvateľstva mala za následok aj geografickú heterogenitu osídlenia. Nemecké obyvateľstvo na Slovensku, na rozdiel od sudetských Nemcov v Čechách, neobývalo nikdy súvislé územie. Nemci dotvárali etnickú štruktúru mnohých slovenských miest, napr. Košíc, Prešova, Bardejova, Žiliny, Banskej Bystrice, Nitry, Martina, Banskej Štiavnice a iných.

Historické, politické a ekonomické činitele vytvorili na našom území tri nemecké ostrovy, v ktorých žila podstatná časť príslušníkov nemeckej menšiny. Každý z nich má vlastné špecifiká, vytvorené charakterom obyvateľstva, hospodárskymi danosťami, konfesijnou a politickou orientáciou.⁴⁸

Nemecké obyvateľstvo v Bratislave (Pressburg)

Západné Slovensko sa nachádza na hranici s nemeckým etnickým priestorom. Vzhľadom na svoju geografickú polohu malo vždy blízke kontakty s nemeckými krajinami. Dunajské údolie a územie okolo rieky Moravy bolo od 10. storočia priesečníkom maďarskej, slovanskej a nemeckej jazykovej oblasti. Bratislava so svojím okolím bola miestom stretávania sa slovenského elementu s obyvateľmi Východnej marky (Ostarrichi) – súčasného Horného a Dolného Rakúska. Počas celého 11. a 12. storočia nemeckí panovníci organizovali vojenské výpravy so zámerom ovládnuť západnú časť Uhorska. Bratislavský hrad bol často cieľom týchto útokov.⁴⁹ Za vlády kráľa Bela III. roku 1189 sa v meste dlhší čas zdržiaval nemecký cisár Fridrich I. Barbarossa, ktorý tu získaval bojovníkov do tretej križiackej výpravy. Jeho tábor bol na území dnešnej

---

hotovosti 200 cisárskych zlatých alebo 240 rýnskych zlatých na dospelú osobu. Bez tejto hotovosti sa kolonizácia nemohla uskutočniť. Cisárskych verbovačov usmerňovali v Nemecku traja „osídľovací“ komisári v Koblenzi, vo Frankfurte a v Rothenburgu am Neckar. „Osídľovací“ komisári vydávali budúcim kolonistom cestovný pas, ktorým sa preukazovali na ceste. Okrem miesta určenia obsahoval osobné údaje uchádzača, meno a priezvisko, dátum narodenia, vierovyznanie. Bol opatrený tajnou pečaťou Maďarskej kráľovskej kancelárie. Pre získanie cestovného pasu sa záujemcovia o presídlenie museli preukázať prepúšťacou listinou od zemepána, overeným potvrdením o bezúhonnosti, potvrdením o odbornosti (v poľnohospodárstve, príj. v remeslách) a potrebnou finančnou hotovosťou.

⁴⁸ GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, S. – OLEJNÍK, M. Tamže, s. 9.

⁴⁹ HORVÁTHOVÁ, M. *Nemci na Slovensku...*, s. 12.

Petržalky (Engerau – Ungeru, čiže osada Maďarov). V listine z roku 1211, v ktorej pápež Honorius III. povolil presťahovanie prepoštského kostola do Podhradia, sa spomínalo Podhradie ako burgum. Pomenovanie sa vzťahovalo na osadu kupcov, ktorí mali oproti poddanskému obyvateľstvu isté výsady a boli osobne slobodní. To podporuje predpoklad, že ide o nemeckých osadníkov. Kontakty s nemeckým etnikom sa zintenzívnili v 13. storočí, kedy sem prichádzali veľké skupiny osadníkov. Po ničivom tatárskom plienení v roku 1241 Belo IV. pozýval do krajiny host'ov – *hospites*. Hostia boli v stredovekom Uhorsku zvláštnou kategóriou obyvateľstva. V textoch uhorských prameňov sa o host'och na jednej strane hovorí ako o hospitoch, ktorí so sebou priniesli rozličné jazyky a zvyklosti, 4 rozličné náuky a zbrane, teda o osobách vznešeného pôvodu, rytieroch, a na strane druhej sa uvádzali aj chudobní hostia kladení na úroveň sluhov.⁵⁰

Privilégiá nemeckých „host'ov“

No napriek tomu je možné hneď od začiatku nájsť jeden spoločný znak spájajúci rôzne kategórie host'ov, ktorým sa vyznačovala táto nová utvárajúca sa sociálna kategória. Týmto znakom bol nárok, resp. výsada žiť podľa osobitného práva, práva „host'ov“ – *ius hospitum* – odlišujúceho sa od vtedajšieho v Uhorsku uplatňovaného domáceho zvykového práva.⁵¹ Uhorský kráľ udeľoval host'om kolektívne výsady, ktoré zasadili ich právnym a hospodárskym zvyklostiam pevný rámec a položili základ ich ďalšieho vývoja smerom k vytvoreniu mesta ako samosprávnej hospodársko-sociálnej jednotky. V 13. storočí však nebolo možné hovoriť o nejakom mestskom práve. Privilégiá v 13. storočí boli adresované host'om a nie mestám. Keď kráľ udeľoval privilégia host'om nejakej lokality, nemohol predpokladať, či sa daná lokalita vyvinie na mesto. A je pravdou, že nie všetky sa skutočne vyvinuli na mestá (napríklad Seňa, Dobrá Niva, Babiná, Hybe a iné).⁵² Vplyv nemeckých kolonistov je možné sledovať v mnohých aspektoch ekonomicko-hospodárskeho charakteru, na urbanistickom vývoji mesta, na rýchлом rozvoji remesiel či na viacerých administratívno-právnych normách. Veľký význam pre hospodársky rozkvet Bratislavy malo už od najstarších čias vinohradníctvo.⁵³ Úspešné obchodné podnikanie a stúpajúca produktivita remeselníckych dielní viedli na jednej strane k hlbším sociálnym rozdielom medzi obyvateľmi, na druhej strane zvyšovali prosperitu mesta. Nemeckí hostia tu mali oproti pôvodnému obyvateľstvu mnohé výsady. Predovšetkým to bolo právo voliť si richtára, ktorý zastával ich záujmy. V decembri 1291 dostala Bratislava mestské privilégium od kráľa Ondreja III., ktoré jej obyvateľov oslobodzovalo na desať rokov od platenia daní za usadlosti, od poplatkov za drevo na stavby, od poplatkov od výčapov. Najdôležitejšou výsadou bola slobodná voľba richtára, ktorého

⁵⁰ MARSINA, R. *Legends stredovekého Slovenska*. Budmerice : Rak, 1997, s. 30.

⁵¹ MAREK, M. Postavenie host'ov v stredovekom uhorskom kráľovstve. In *Historický zborník 12*, 1-2, 2002. Martin : Matica slovenská, 2002, s. 14.

⁵² HALAGA, O. R. „Dvojité Košice“ a ich opevnenie. In *Historický časopis*, roč. 37/ 1989/ č. 4, s. 498-499.

⁵³ HORVÁTHOVÁ, M. *Nemci na Slovensku...*, s. 16. Prvé zmienky o viniciach v Bratislave pochádzajú z polovice 13. storočia – vinice cisterciiek z roku 1249. Významný vplyv na rozvoj vinohradníctva mala výsada mešťanov, v zmysle ktorej nemuseli platiť poplatky za vinice vysadené a ani za tie, ktoré mienili vysadiť.

volili každoročne na svätého Juraja (24. apríla). Richtár spolu s dvanástimi prísaznými mal súdiť spory mešťanov medzi sebou a ich spory s cudzincami. Právomoc mestského súdu sa vzťahovala na prečiny spáchané na území mesta. Richtár a mestská rada mali právomoc vylúčiť zo spoločenstva tých mešťanov, ktorí nerešpektovali meštianske povinnosti. Väčšia časť Bratislavy sa udelením privilégia oddelila od ostatných častí Podhradia, ktoré zostali naďalej závislé na županovi. Vedľa seba tak vznikli dva rozdielne hospodársko-spoločenské útvary: slobodné kráľovské mesto Bratislava a Podhradie, osada bratislavského hradného panstva. Privilégium bolo v tom období najvýznamnejšou udalosťou pre tvorbu mestskej samosprávy. Dosiahlo sa ním vyňatie mesta spod právomoci hradného pána župana. Mesto sa priamo podriadilo pod panovníka, ktorý okrem iného v slobodných kráľovských mestách videl svojich spojencov proti vyššej šľachte. Panovník ním uznal vznikajúcu samosprávu mesta. Zástupcovia bratislavskej samosprávy sa dostali politicky na úroveň šľachty a cirkvi, čo malo v podstate veľký význam pre mesto a jeho samosprávu. Dôležitou výsadou bola aj sloboda obchodovania, oslobodenie od mýtnych poplatkov v Bratislavskej župe a ďalšie privilégiá, ako napríklad platenie desiatkov podľa nemeckého zvyku. Dovtedajší vývin a zachované doklady naznačujú, že z kupeckej osady pod hradom sa stalo mesto už v priebehu 13. storočia a privilégium len legalizovalo dávnejšie jestvujúcu hospodársko-spoločenskú skutočnosť. V Bratislave neskôr nastal nebyvalý pohyb v 16. storočí (1530 – 1540), po bitke pri Moháči, kedy nastala mohutná turecká expanzia do Uhorska a Bratislava bola vyhlásená za jeho hlavné mesto. Do Bratislavy smerovali prúdy prisťahovalcov z dolného Uhorska, nielen maďarská šľachta a zemanovia, ale aj Chorváti a Nemci. Luteránski Nemci aj v súvislosti so spomínanou rekatolizáciou v dedičných habsburských krajinách. Tí sa usadzovali sčasti priamo v predmestiach, ale aj v Prievoze a vo viacerých obciach Žitného ostrova, kde posilňovali staršiu vrstvu nemeckého osídlenia. Počas celého 18. a 19. storočia prúdili do Bratislavy a okolia, vo väčšej miere ako do iných miest a oblastí, mnohí remeselníci, umelci, obchodníci a priemyselníci z nemeckých krajín.⁵⁴

Kolonisti so sebou priniesli aj nový právny vzťah k pôde, známy pod názvom *ius Teutonicum* („nemecké právo“ – bolo to akési zhrnutie sídelných práv, do ktorého prenikali aj miestne staré zvyklosti; toto právo zaisťovalo obyvateľom osobnú slobodu, právo na samosprávu, dedičný nárok na osídlenú pôdu, ďalej osobitné právo na mlyny a krčmy, vykonávanie určitých remesiel, rybolovu a oslobodenie od určitých daní a desiatkov), a nový systém usporiadania pozemkového fondu dediny (lán), čo sa veľmi pozitívne prejavilo na hospodárstve jednotlivých lokalít, ako aj na živote jednotlivca. Preto ho preberali aj dediny s domácim obyvateľstvom.

V tomto období prichádzajú Nemci aj do banských miest na strednom Slovensku a ich okolia, najviac sa usídľujú v oblasti medzi Nitrianskym Pravnom a Kremnicou. Tunajšie významné ložiská drahých kovov pre nich predstavovali veľké lákadlo. Nemci ďalej osídľovali

---

⁵⁴ ĎURKOVSKÁ, M. História nemeckého osídlenia na území Slovenska do začiatku 19. storočia. The history of German settlement on the territory of Slovakia to the beginning of the 19th century. *Individual and Society*, 2007, Vol. 10, No. 2.

lokality, ktoré sa stali strediskami pre širšie okolie buď vďaka svojej polohe, alebo prostredníctvom administratívneho centra, čo bolo vzhľadom na obchodné a remeselné aktivity hostov veľmi dôležité. Rozsiahle zalesnené a neobývané priestory stredného Slovenska Nemci zužitkovali poľnohospodárskou činnosťou podľa *ius Teutonicum*. Hlavným iniciátorom zakladania nemeckých osád, najmä v oblastiach s výskytom drahých kovov, bol síce naďalej kráľ, ale stále viac sa v tomto smere prejavovala aktivita šľachticov, ktorí vlastnili pôdu a chceli zvýšiť svoje príjmy zaľudnením svojho majetku novou pracovnou silou.

V 14. storočí Nemci osídľovali územie medzi Bratislavou a Trnavou, pričom sa dostávali aj do týchto miest. Osadníci taktiež prichádzali do malokarpatských vinohradníckych miest.

Prínos Nemcov v baníctve a spracovaní kovov

Nemci prichádzali do Uhorska predovšetkým ako odborníci, schopní prispieť k povzneseniu hospodárstva. Zásadné zmeny v remeselnej výrobe na Slovensku sa spájajú s príchodom Nemcov na Slovensko. Vďaka určujúcemu nemeckému vplyvu a systému výučby mladých remeselníkov, technologická úroveň jednotlivých remesiel na Slovensku bola rovnaká ako v západnej Európe. Nemecký podiel na rozvoji remesiel na Slovensku dokazuje aj množstvo pomenovaní remeselných nástrojov, pracovných postupov a výrobkov, ktoré majú svoj pôvod v nemčine.

Nemecké osídľovanie stredného Slovenska aj Spiša podnietilo bohatstvo rúd vzácnych kovov. Najvýznamnejšou oblasťou baníctva v Uhorsku bolo stredné Slovensko s centrami v Kremnici, Banskej Štiavnici a Banskej Bystrici. Pre stredoslovenský nemecký ostrov sa v rokoch druhej svetovej vojny zaužívalo toponymum Hauerland. Opiera sa o početné názvy nemeckých obcí, ktorých pomenovanie v nemčine je ukončené koncovkou -hau. Hauen v preklade znamená kľčovanie, žiarenie, čo úzko súvisí so spôsobom získavania zalesnenej pôdy v danej oblasti. Hauerland pred zaužívaním svojho pomenovania bol nazývaný aj kremnicko-pravniansky jazykový ostrov. Do roku 1945 žila v 24 obciach tejto oblasti nadpolovičná väčšina nemeckých obyvateľov, sústredených najmä okolo Kremnice a Nitrianskeho Pravna, v Handlovej a na juhu tejto oblasti vo Veľkom Poli, v Píle a Kopernici. Administratívne obce patrili do viacerých žúp: Nitrianskej, Tekovskej a Turčianskej. Hornatá oblasť stredného Slovenska bola v 11. a 12. storočí ešte veľmi riedko osídleným územím. Je však isté, že pri výstavbe hradu Turiec po roku 1241 a pri výstavbe kláštorných stavieb pôsobili aj cudzí stavitelia a remeselníci. Aj ich pričinením sa rozvíjala podhradská osada, ktorá sa oficiálne nazývala Podhradím popri ľudovom Znieve. Jej komunita, ktorá pozostávala okrem domáceho obyvateľstva aj z nemeckých remeselníkov, sa usilovala o dosiahnutie mestských výsad u kráľa. Pravdepodobne v lete 1266 Belo IV. pri svojom pobyte na hrade Turiec upravil cirkevné pomery v znievskom Podhradí a súčasne ho povýšil na kráľovské mesto s podobnými právami, aké užívali nemeckí hostia v Krupine a vo Zvolene.⁵⁵ Týmto výsadami povýšil kráľ cudzích hostí

⁵⁵ HORVÁTHOVÁ, M. *Nemci na Slovensku...*, s. 33. Kráľ Belo IV. svojím privilégium ustanovil, že hostia z Podhradia hradu Turiec majú desať rokov z obilia ponechať v snopoch na poli. Polovicu z neho mal dostať

a domáce obyvateľstvo na mešťanov a Podhradie medzi kráľovské mestá Uhorska. Pre rozmach nemeckého osídlenia malo mimoriadne veľký význam udelenie mestských privilégií Kremnici v roku 1328. Vzorom boli privilégiá Kutnej Hory. Kremnica sa stala sídlom kráľovskej komory s právom razenia mincí. Ekonomický rozmach Kremnice v 14. storočí si vynútil množstvo pracovných síl, a to nielen v samotných baniach, ale i v infraštruktúre. Tento problém sa vyriešil pozývaním Nemcov, ktorí založili viaceré nemecké obce v okolí Kremnice. Centrom druhej nemeckej oblasti stredného Slovenska bolo Nitrianske Pravno (Deutsch Proben). Obec vznikla začiatkom 14. storočia. V roku 1337 získali privilégiá ryžovači zlata na hornej Nitre, pričom sa spomína aj Nitrianske Pravno. Dolovanie zlata bolo pravdepodobne impulzom na založenie jednak Nitrianskeho Pravna, ale aj okolitých obcí, v ktorých sa dodnes zachovali stopy po banskej činnosti.⁵⁶ Akýsi prechod medzi kremnickou a pravňanskou oblasťou predstavuje najväčšia nemecká obec Handlová. 8. marca 1376 kráľ Ľudovít I. Veľký vydal pre osadníka Henricha Krickera zakladajúcu listinu, aby na mieste zvanom Krásny Les mohol založiť svoj dom a osadu a zaplniť ju množstvom ľudí. Spolu s ním z mesta Kremnice prišlo do nového sídla asi 200 rodín. Jednou z foriem usadzovania nemeckého obyvateľstva bola aj tzv. šoltýska kolonizácia. Jej výsledkom bolo doosídľovanie, resp. znovuosídlenie už prv existujúcich osád a vznik nových. Na tomto základe vznikla aj Handlová. V čase založenia Handlovej bolo na jej budúcom území ľudoprázdno. Bol tu len les a nedotknutá príroda.⁵⁷ Zakladateľom bol dedičný richtár Henrich Kricker a pôvodné nemecké obyvateľstvo sa venovalo prevažne poľnohospodárstvu a pastierstvu. Prvé správy o uhli sa objavili až v druhej polovici 18. storočia, kedy sa uhlie dolovalo pre potreby Bojnického zámku.

Počet Nemcami osídlených, resp. nemeckou kolonizáciou zasiahnutých lokalít na konci 14. storočia sa odhaduje na takmer päťsto. Vzhľadom na odhadovaný počet všetkých sídlisk nachádzajúcich sa koncom 14. storočia na našom území (zhruba 3 600) to predstavuje približne 13 % všetkých v tom čase obývaných sídel. Ide však len o odhady, ktoré sa od skutočného a dnes už ťažko zistiteľného stavu môžu odlišovať. Je nutné si tiež uvedomiť, že tých 13 % sídlisk nemožno v žiadnom prípade označiť za čisto nemecké, Nemci tam tvorili len časť populácie a často sa postupne asimilovali (ostali len nemecké priezviská). Okrem toho, niektoré osady časom zanikli, takže spomenutý počet takmer piatich stoviek Nemcami osídlených lokalít v jednom časovom úseku vedľa seba určite

---

premonštrátsky kláštor a jeho mnísi, druhú polovicu farár ich Kostola sv. Mikuláša spolu s malým desiatkom z oviec, prasiat, syra, medu a vosku. Dal im právo každoročnej slobodnej voľby richtára a 12 prisažných, ktorí mohli súdiť všetky spory okrem vraždy, krádeže a podpaľačstva domov. Ak by súdili niektorého mešťana – cudzinca, súd sa nesmel konať bez svedectva obyvateľov dediny, z ktorej pochádzal, ako aj súdnych vykonávateľov. Mešťanov z ich domov nesmel vyhnať ani richtár, ani nikto iný, ak im za ne nedal primeranú satisfakciu. Mesto malo každoročne okolo sviatku sv. Michala zaplatiť kráľovskej pokladnici pozemkovú daň. Po splnení týchto povinností mohli mešťania svoje domy slobodne predať a odísť z mesta, ak zaplatili svojmu richtárovi 12 denárov. Ten im nesmel brániť v predaji domov a v odchode z mesta.

⁵⁶ PÖSS, O. *Karpatskí Nemci*. Bratislava : Múzeum kultúry Karpatských Nemcov, 2002.

⁵⁷ ĎURKOVSKÁ, M. *História nemeckého osídlenia...*, V zakladacej listine bolo napísané: „... Henrich, rečený Chrikeer..., ... na istom lesnom mieste zvanom Seperdeo..., niekedy prázdnom..., dedinu založil..., ... a množstvom ľudí ozdobil.

neexistoval. To však nijako neznižuje podiel Nemcov na rozvoji pomerov v stredovekom Slovensku.⁵⁸

Spišskí Nemci a ich kultúrno-civilizačné poslanie

Na Spiši došlo vzhľadom na veľký rozsah nemeckého osídlenia a aj na jeho vysokú kultúrnu a civilizačnú úroveň k ukážkovej symbióze etník s osvojením si nemeckej kultúry – v tomto prostredí vlastne západnej civilizácie.⁵⁹ Aj spišskí Slováci, napriek tomu, že neboli Nemci, prijali nemeckú kultúru a správanie. Samuel Weber (študoval teológiu, dejepis, zemepis a prírodné vedy v Jene. Pôsobil 48 rokov ako evanjelický farár v Spišskej Belej)⁶⁰ tvrdí, že Nemci prišli na Spiš už za uhorského panovníka Gejzu II. (1141 – 1161) z oblasti Rýna.⁶¹ V roku 1147 získal kráľ časť nemeckých obchodníkov a remeselníkov zúčastnených na druhej krížovej výprave, ktorí sa usadili ako hostia na Spiši a v okolí Banskej Štiavnice. Nemecká manželka Ondreja II. (1205 – 1235) Gertrúda (Nemka), darovala v roku 1209 Spiš svojmu bratovi Eckbertovi, biskupovi z Bambergu. Ničivý nájazd Mongolov z Ázie do Európy zasiahol nielen Spiš, ale aj celé bývalé Uhorsko.⁶² Kráľ Belo IV. nebol pripravený a celá krajina bola vydaná napospas Tatárom. Táto demografická katastrofa mala za následok rozvrat krajiny a spustošenie mnohých oblastí kráľovstva. Panovník za účelom ich obnovy hromadne povolával migrantov – hostí, aby sa krajina čím skôr pozviechala z predchádzajúceho úderu a hospodársky a kultúrne sa povzniesla.⁶³ Nemeckí hostia sa usadili hlavne na Spiši, kde prvotným motívom migrácie do tohto pohraničného kraja Uhorska bola, podobne ako v Sedmohradsku, obrana hraníc. Nerastné bohatstvo Spiša umožnilo v ďalšom období rozvoj baníctva. Na Spiši žijúci Nemci sa ako osadníci aktívne zúčastňovali nielen na dosídľovaní samotného Spiša, ale aj na kontinuálnom osídlení podľa zásad tzv. nemeckého práva v susednom Šariši a v Gemeri. Uhorský kráľ Štefan V. (1270 – 1272) udelil svojou listinou z roku 1271 spišským mestám rozsiahle výsady,⁶⁴ ktoré platili

⁵⁸ Dostupné na internete: <<https://zvlastnezbrane.estranky.sk/clanky/-ne-vojenska-historia/nemecka-kolonizacia-na-uzemi-dnesneho-slovenska.html>>.

⁵⁹ Ešte markantnejšie to vidieť v Sedmohradsku.

⁶⁰ Weberova práca sa neobmedzila len na cirkevný život. Bol predsedom Spišského evanjelického farárskeho spolku, založil Ženský a mládežnícky spolok, inicioval vznik Dobrovoľného hasičského zboru, bol spoluzakladateľom Belianskeho svojpomocného spolku, členom Municipálneho výboru Spišskej stolice. Vďaka jeho iniciatíve vznikla tabaková továreň. Bol predsedom Spišského dejepisného spolku a Karpatského múzea v Poprade. Bol autorom mnohých monografií a štúdií z histórie Spiša od 12. po 18. stor. Jeho práce dávajú obraz o mestách, remeslách, osobnostiach, národopise a prírode Spiša.

⁶¹ MARCINKOVÁ, J. *Regionalgeschichte der Zips*. Košice : Vysoká vojenská škola letectva gen. M. R. Štefánika, 1994, s. 9. Tvrdí, že prvá vlna nemeckých kolonistov zasiahla Spiš pravdepodobne v 2. polovici 12. storočia, pričom to boli pravdepodobne Flámi – chudobní bezzemkovia alebo baníci.

⁶² VARSÍK, B. Boli Tatári roku 1241 na Spiši? In MARSINA, R. (ed.). *Spišské mestá v stredoveku*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1974. s. 27-31.

⁶³ MAREK, M. *Postavenie host'ov v stredovekom uhorskom kráľovstve*, s. 20.

⁶⁴ SUCHÝ, M. Spišské mestá v poľskom zálohu. In *Spišské mestá v stredoveku*, s. 55. Tvrdí, že privilegium kráľa Štefana V. významnou mierou prispelo k tomu, že Spiš bol už v stredoveku krajom s najhustejším mestským osídlením na Slovensku.

pre všetko obyvateľstvo osád, ak sa riadili saským právom. Výsady boli formulované v nasledujúcich bodoch: Spišskí Nemci museli platiť každoročne pozemkovú daň vo výške 300 hrivien striebra budínskej váhy, čím sa vykúpili z iných poplatkov a záloh; v prípade zvolania kráľovského vojska boli povinní vyslať 50 kopijníkov pod kráľovu zástavu; ak prišiel panovník so svojimi barónmi na Spiš, museli ho prijať; spišskí Nemci mali právo zvoliť si svojho komesa alebo richtára, ktorý súdil spolu so spišským županom v Levoči, hlavnom meste provincie; zo súdnych poplatkov, ktorých výška sa stanovovala pre každý druh prečinu, mal dve časti dostať spišský župan a tretiu ich komes so spišským županom; každoročne na Kvetnú nedeľu mali prijať účastníkov kráľovskej komory, ktorí urobili výmenu peňazí v priebehu 6 týždňov; povolil sa im slobodný rybolov a poľovačka; mohli klčovať lesy a pôdu spod nich spracovať na oráčiny, ktoré sami využívali; úradníkov, ktorí mali vyberať pozemkovú daň, mali sami vydržiavať až do vybratia celej dane; povolilo sa im hľadať drahé kovy a dolovať ich vo svoj prospech. Alžbeta v roku 1280 potvrdila právne výsady spišských Nemcov a súčasne stanovila povinnosť platiť desiatok. Ondrej III. v roku 1297 rozšíril toto ustanovenie o platenie troch mariek pokuty v prípade neplnenia povinností. V listine kráľa Karola Róberta, ktorou potvrdil roku 1312 a 1328 pôvodné privilégia aj s výlučnou súdnou právomocou spišského grófa, je najstarší zoznam štyridsatich štyroch lokalít, ktoré sa spravovali saským právom. Ich počet sa časom menil, niektoré vypadli zo zväzku provincie (Kežmarok, Levoča), iné zas doň prijali. Tak bol na Spiši, popri vlastnej župe a župe spišských kopijníkov, od roku 1344 utvorený ďalší samosprávny celok pod názvom *Spoločenstvo dvadsaťštyri kráľovských miest* (Provincia dvadsaťštyri spišských miest). Provincia⁶⁵ sa spravovala podľa vlastného *Spišského práva* (Zipser Willkuhr). Patrili do nej tieto spišské mestá: Spišská Belá, Ľubica, Spišská Nová Ves, Poprad, Spišské Vlachy, Veľká, Spišské Podhradie, Spišská Sobota, Vrbov, Tvarožná, Ruskinovce, Stráže pod Tatrami, Matejovce, Veľký Slavkov, Mlynica, Bystrany, Žákovce, Hrabušice, Spišský Štvrtok, Iliášovce, Harichovce, Odorín a Kurimany. Spišské právo sa vyvinulo zo starého saského, magdeburského, franského a uhorského obyčajového práva, prispôbeného tunajším majetkovým, rodinným a verejno-právnym pomerom, ktoré boli zvláštne vzhľadom na udelené privilégia.⁶⁶

Neskoršie nemecké osídlenie na území Slovenska

V mestách sa výsady vzťahovali len na relatívne nepočetnú skupinu mestského patriciátu. Z jeho radov bol volený aj richtár. Do meštianskeho stavu mohol byť prijatý obyvateľ mesta, ktorý spĺňal striktné vymedzené podmienky: pochádzal zo zákonného manželstva, bol mravne bezúhonný, vyučený majster v niektorom remesle, vlastnil dom a majetok a zaplatil istú taxu za prijatie. Spišské mestá používali *Zipser Willkuhr* v pôvodnej podobe do 15. storočia. Po zálohovaní trinástich spišských miest Poľsku nastali zmeny v súdnictve, pretože poľské mestá používali magdeburské právo. V roku 1412 sa trinásť

⁶⁵ HORVÁTHOVÁ, M. *Nemci na Slovensku...*, s. 45.

⁶⁶ MERTANOVÁ, Š. *Vznik a vývoj spišského práva*. In *Spišské mestá v stredoveku*, s. 91.

spišských miest dostalo do zálohu poľským kráľom a zostali v ňom celých 360 rokov. Odovzdaním do zálohu uhorským kráľom Žigmundom poľskému kráľovi Vladislavovi II. bola rozbitá Provincia dvadsaťštyri spišských miest, ktorá im dovtedy zaručovala samosprávu, kultúrne a hospodárske napredovanie a slobodu.⁶⁷ Prevažnú väčšinu týchto miest tvorilo nemecké obyvateľstvo, ktoré doviedlo Spiš na vysoký stupeň rozvoja. Ďalšie prúdy nemeckých prisťahovalcov prichádzali na Spiš v období protireformácie. V tomto prípade išlo najmä o tereziánsku a jozefínsku kolonizáciu. To boli aj prví prisťahovalci, o ktorých sa čiastočne vie, odkiaľ, ako a v akom počte prišli.⁶⁸ Pravdepodobne poslednou migráciou Nemcov na územie Slovenska bolo založenie nemeckej kolónie v Michaloku a Merníku (pri Vranove) v roku 1899. Nemecké obyvateľstvo prišlo z Galície, kde sa predtým dostali z oblasti Tachova. V Merníku pracovali ako ťažiarci ortuti.

Význam a prínos nemeckej menšiny v historickom vývoji Slovenska

Od čias prvého uhorského kráľa Štefana I. boli Nemci do krajiny pozývaní predovšetkým ako odborníci, schopní prispieť k povzneseniu hospodárstva, kultúry, architektúry a umenia. Na vzniku miest na Slovensku mali zásadný podiel práve nemeckí kolonisti. Bez nich by mestá na Slovensku neboli, alebo by boli celkom iné. Zakladanie miest malo pre rozvoj remesiel prevratné dôsledky. Zásadné zmeny v remeselnej výrobe na Slovensku sa spájajú s príchodom Nemcov na Slovensko a s následným zakladaním miest. Úzko s tým je spojená architektúra miest (mestský charakter) a sakrálna architektúra, ktorá cez nemeckých staviteľov dostávala podnety z podunajskej nemeckej oblasti. Slovenského roľníka-remeselníka spätého s poľnohospodárstvom vystriedal osobne slobodný mestský remeselník. Vďaka určujúcemu nemeckému vplyvu a systému výučby mladých remeselníkov, technologická úroveň jednotlivých remesiel na Slovensku bola rovnaká ako v západnej Európe. Nemecký podiel na rozvoji remesiel na Slovensku dokazuje aj množstvo pomenovaní remeselných nástrojov, pracovných postupov a výrobkov, ktoré majú svoj pôvod v nemčine. Prvé záujmové združenia remeselníkov – cechy, vznikali na Slovensku od 14. storočia. Členmi boli spočiatku len Nemci.⁶⁹ Prvou formou boli tzv. bratstvá (fraternity), ktoré združovali remeselníkov okolo oltára niektorého svätca. Artikuly cechu urovnali vzťah k cirkevnej a svetskej vrchnosti, ako aj záležitosti medzi členstvom navzájom, medzi učňami, tovarišmi a majstrom. Najvýznamnejšími centrami, z ktorých sa preberali cechové artikuly, boli Bratislava, Trnava, Banská Bystrica, Levoča a Košice. Práve v mestskej a cechovej „demokracii“ treba hľadať zmysel Slovákov (Čechov, Poliakov, Slovincov) pre demokratické slobody, slobody jednotlivca a pre volebné právo.

Od 18. a 19. storočia stráca cechovníctvo praktický význam. Od 13. storočia pozývali uhorskí kráľi do krajiny nemeckých odborníkov, ktorí dokázali spracovať rudy vzácnych kovov. Preto do Uhorska medzi našich slovenských predkov prichádzali banskí odborníci

⁶⁷ CHALUPECKÝ, I. Prehľad vývoja verejnej správy na Spiši. In *Sborník archivních prací XIII*. Praha, 1963, s. 138-139.

⁶⁸ HORVÁTHOVÁ, M. *Nemci na Slovensku*. Komárno – Dunajská Streda : Lilium Aurum, 2002, s. 47.

⁶⁹ MARSINA, R. O národnostnej štruktúre stredovekých miest. In *Historický časopis*, roč. 29/ 2000/ č. 5. s. 683-684.

z Korutánska, Harzu, z českých krajín a Moravy. Tí postupne založili sedem „dolnohorských banských miest“ v Hauerlande a sedem „hornouhorských banských miest“ na Spiši. Najmä stredoslovenské banské mestá ako Kremnica, Banská Štiavnica a Banská Bystrica boli v čase ich rozkvetu v 14. a 16. storočí základom peňažného hospodárstva celého Uhorska. Spoluprácou dvoch podnikateľských rodín – Fuggerovcov z Augsburgu a Turzovcov zo Spiša – dosiahlo baníctvo Hauerlandu svoj vrchol. Objavenie Ameriky, turecké vojny, morové epidémie a protihabsburské povstania zapríčinili demografický pokles nemeckého obyvateľstva, ale najmä úpadok a zánik banských podnikov. Panovníčka Mária Terézia sa pokúsila oživiť banské mestá v Hornom Uhorsku.

Domáci nemeckí podnikatelia sa aktívne podieľali na rozvoji priemyslu na našom území. Popri baníctve malo Slovensko ideálne predpoklady pre viaceré odvetvia, ako napríklad ťažbu a spracovanie dreva, výrobu plátna, papiera, plechových produktov. S príchodom sklárskych sudetskonemeckých rodín sa na Slovensku rozvinula sklárka výroba. Nadregionálny význam dosiahli tieto rodinné fabriky: Wein v Kežmarku (tkáčstvo), Cziser (papier) a I. spišský parný pivovar v Poprade, C. A. Scholtz v Matejovciach (domáce potreby, smaltovaný tovar), Grüneberg (kefy), bratia Steinovci (pivovar) a Manderla (spracovanie mäsa) v Bratislave. V Hauerlande a na Spiši vznikli početné družstvá, ako napríklad v Nitrianskom Pravne plátenníci (Anton Scherlsig) alebo vo Vyšnom a Nižnom Medzeve hámorníci (Pöhm, Göbl, Gedeon).⁷⁰ V oblasti vedy a techniky sú výsledky mnohých karpatských Nemcov vysoko hodnotené. Do análov fyzikálneho pokroku sa zapísal Bratislavčan Ján Andrej Segner ako objaviteľ tzv. Segnerovho kolesa. Jeho súčasník Wolfgang Kempelen zhotovil hovoriaci stroj. Maximilian Hell zo Štiavnických Baní pôsobil ako astronóm a riaditeľ hviezdárne vo Viedni. V Spišskej Belej narodený Jozef Maximilian Petzval je známy ako objaviteľ nového fotografického objektívu. Banská Štiavnica bola centrom techniky európskeho významu. Gašpar Weindl tu v roku 1627 prvýkrát na svete použil pušný prach v baníctve. Čerpacie stroje Jozefa Karola Hella boli vrcholnými technickými konštrukciami 18. storočia. Guttenbergov objav kníhtlače si rýchlo našiel cestu aj na Slovensko. Rozmach kníhtlače sa začal najmä na východnom Slovensku nástupom reformácie a pokračoval počas rekatolizácie. Pre slovenskú kultúru mali veľký význam kníhtlačiarne V. Breuera v Levoči (1624 – 1740) a J. P. Royera v Bratislave (od r. 1720). Prvými periodickými novinami v Uhorsku, ktoré mali dlhú životnosť (do roku 1929), boli nemecké *Pressburger Zeitung*, ktoré prvýkrát vyšli 14. júla 1764. Aj v iných regiónoch Slovenska, s výnimkou Hauerlandu, bolo založené vydávanie početných nemeckých novín. Prevažne mestský charakter nemeckých sídelných oblastí viedol k tomu, že už od 14. storočia sa vyvinulo pozoruhodné vzdelávanie. V dôsledku reformácie sa školstvo v nemeckých mestách silne rozvinulo. K najvýznamnejším nemeckým školským ustanovizniám, ktoré navštevovali aj významné

⁷⁰ PÖSS, O. *Karpatskí Nemci*, s. 32. V Levoči *Zipser Anzeiger*, neskôr *Zipser Bote* (1863 – 1908), v Košiciach *Kaschauer Zeitung* (1872 – 1914), v Nitre *Pannonia* (1872 – 1897), v Trnave *Tirnauer Wochenblatt* (1869 – 1880), v Bratislave *Pressburger Tagblatt* (1870 – 1873, 1896 – 1924). Do štyridsiatych rokov vychádzali: *Westungarische Grenzboten* (1872 – 1918), od roku 1919 do 1945 ako *Grenzboten* v Bratislave. *Deutsche Stimmen* (1934 – 1945) taktiež v Bratislave a v Kežmarku *Karpaten-Post* (1880 – 1942).

osobnosti Slovákov a Maďarov, patrilo bratislavské gymnázium (založené v roku 1606) a kežmarské lýceum (založené v roku 1533).⁷¹ Európsky význam dosiahla prvá vysoká banícka škola na svete, založená v roku 1762 v Banskej Štiavnici. Nemci vo svojich komunitách postavili skvosty sakrálnej architektúry, ktoré doteraz pútajú pozornosť nielen svojím umeleckým interiérom, ale aj exteriérom. V založených sídlach postavili Nemci vlastné kostoly, ktoré neboli len centrom obce, ale aj ich duchovného života. Reformácia v 16. storočí, ku ktorej sa spočiatku pripojila väčšina na Slovensku žijúcich Nemcov, len nakrátko obnovila spojenie s nemeckou materskou krajinou a Nemci prežili svoju včasnú národnú revolúciu. Budúci farári študovali na nemeckých univerzitách a v mestách Slovenska sa vybudovalo školstvo podľa nemeckého vzoru (Melanchton). Neúspech reformácie v celoeurópskom rozsahu ochromil nemeckú pospolitosť. Začala sa postupná a trvalá slovakizácia Nemcov, najmä v mestách, kde nemali nemecké okolie. Už počas 17. stor. došlo k poslovenčeniu viacerých nemeckých miest (Žilina, Banská Bystrica, Trnava, Trenčín...). Protireformáciou Habsburgovcov sa konfesijná štruktúra Nemcov na Slovensku opäť zmenila. Spiš ostal zväčša evanjelický, Bratislava s okolím prevažne katolícka a Hauerland sa stal takmer úplne katolícky. Z kultúry je potrebné spomenúť nemeckú architektúru a literatúru. Pre západoslovenskú nemeckú oblasť je aj profánna architektúra mesta Bratislavy, domy nemeckých vinohradníkov (Limbach, Pezinok) a tiež obydlia habánov. Pre stredoslovenskú oblasť Hauerlandu sú typické mestá Kremnica, Banská Štiavnica, Nitrianske Pravno, v ktorých sa zachovali kostolíky aj súkromné obydlia nemeckého obyvateľstva. Architektúra východoslovenského regiónu je veľmi bohatá. Potvrdzujú to ukážky sakrálneho, mestského aj vidieckeho staviteľstva z Kežmarku, Spišskej Soboty, Spišskej Belej, Starej Ľubovne, Spišskej Kapituly, Levoče, Smolníka, Bardejova, Medzeva, ako aj pohľad na mohutnú stavbu Spišského hradu. Z historického hľadiska zohrali Nemci vo vývoji Slovenska významnú úlohu. Ich príchod znamenal výrazné zmeny v oblasti hospodárskej a sociálnej štruktúry obyvateľstva. Prejavili sa najmä v rozvoji stredovekých remesiel, baníctva a sú späť aj s rozvojom slovenských stredovekých miest. Nemeckí hostia značne ovplyvnili vývoj tam, kde sa usadili, a nové formy a technológie v oblasti remesiel rozširovali aj medzi domácim etnikom. Príslušníci nemeckej menšiny prispeli významnou mierou nielen k hospodárskemu, ale aj kultúrnemu životu na Slovensku.

---

⁷¹ ĎURKOVSKÁ, M. C. *d.*, s. 15.

Protizidovské zákonodarstvo v 20. storočí na území potrianonského Maďarska v porovnaní so strednou Európou

Peter Mosný

Vypuknutie, priebeh a závery I. svetovej vojny mali pre Uhorské kráľovstvo založené Štefanom I. zničujúce následky. V konečnom dôsledku nebolo rozhodujúce, že podiel aktívnej viny pri rozpútaní vojnového konfliktu uhorskej časti spoločného mocnárstva v porovnaní s jeho rakúskou časťou bol nepomerne menší. Protivojnové nálady nepodporovala len oficiálna maďarská politika, reprezentovaná predsedom vlády grófom Istvánom Tizsom, ktorá považovala atentát na rakúskeho následníka trónu Františka Ferdinanda a jeho manželku za dostačujúcu zámienku na vyvolanie vojnového konfliktu. Navyše vzrastali u nej obavy z prípadného rozšírenia vojny ako možného predpokladu následného zvýšenia počtu slovanského obyvateľstva v historickom Uhorsku znamenajúce ohrozenie maďarskej nadvlády na jeho území v existujúcom dualistickom usporiadaní habsburskej monarchie. V konečnom dôsledku sa však oficiálna uhorská politika podvolila intenzívnemu nátlaku tak zo strany Viedne, ako aj Berlína. V bezprostredne poatentátovom období aj maďarská verejnosť prejavovala obdobnú nechuť umierať vo vojne v dôsledku smrti neoblúbeného arcivojvodu všeobecne známeho ako prívrženca slovanských národov a odporcu maďarskej hegemonie v tzv. zalitavskom priestore.¹

Uhorské kráľovstvo, jeho územný i štátprávny povojnový rozpad a následný vznik nástupníckeho maďarského štátu, sprevádzal politický, ekonomický i celkový spoločenský chaos.² Nástupnícke Maďarsko sa na jednej strane stalo zároveň národne homogénnym štátnym útvarom, v ktorom podľa sčítania obyvateľstva z roku 1920 žilo len o niečo viac ako 10 % obyvateľstva, ktorých maďarský jazyk nebol materinským jazykom, pričom necelých 7 % tvorili Nemci a necelé 2 % pripadlo na Slovákov. Sprievodným znakom celospoločenskej reakcie na vojnovú porážku sa stali intenzívne prejavy radikalizácie spojenej s extrémistickým nacionalizmom³ a s nebyvalým rastom antisemitizmu.

---

¹ V krátkom čase nastal vplyv na zmenu nálad maďarského obyvateľstva okolnosťami – prijatím ultimáta a vyhlásením vojny Srbsku. Tým sa dosiahol stav rovnakého provojnového nadšenia v porovnaní s náladami a nadšením v rakúskej časti habsburskej monarchie. Rozhodujúcim atribútom tejto zmeny bol však fakt, že na druhej strane vojrovej barikády stálo cárske Rusko. Teda možnosť satisfakcie za jeho rozhodujúci vojenský podiel na porážke revolúcie v rokoch 1848 – 1849.

² Nástupnícky maďarský štát bol vyhlásený 16. novembra 1918, prvým predsedom vlády sa 11. januára 1919 stal Mihály Károlyi.

³ K typickým prejavom sa stalo verejné skandovanie hesiel ako „Nie, nie, nikdy“. (Nem, nem, soha.) V školách zavedenie modlitby: „Verím v jedného Boha, verím v jednu vlasť, verím vo večnú božiu spravodlivosť. Verím vo vzkriesenie Maďarska. Amen“, ktorou sa začínalo aj ukončovalo každé vyučovanie.

V potrianonskej maďarskej verejnosti sa opakovane, až nástojčivo kladla otázka zodpovednosti za dôsledky vyplývajúce z prehry v celosvetovom vojenskom konflikte. Zodpovednosti sa zbavovali tí najzodpovednejší a ich predvojnová politika: staré liberálne vrstvy magnátov, vysoké duchovenstvo i veľkopodnikatelia v národnostnej politike reprezentujúci šovinistický smer voči nemaďarským národom a národnostiam. Vinník sa však našiel, aj keď mal podobu obetného baránka vhodne konkretizovane vyšpecifikovanú. Stali sa ním bez akýchkoľvek pochybností židia tvoriaci predovšetkým od dualistického štátoprávneho usporiadania nie málo početné spoločenstvo.

V dualistickom súštatí medzi židmi silnel maďarský nacionalizmus ako sprievodný znak z ich strany bezproblémovej a neporovnateľne rýchlej asimilácie v pomere k iným násilne asimilovaným národom i národnostiam. Dôvodom asimilácie židovského obyvateľstva nebola oportunita tak ako u príslušníkov iných národných zoskupení vrátane Slovákov. K maďarskej národnosti sa židia hlásili z presvedčenia a potreby nájdenia si vlastnej vlasti. Neboli tak v postavení národnostnej skupiny, ale chceli tvoriť, a aj tvorili plnohodnotne, antiseparátne integrálnu súčasť uhorského národa. Ich židovstvo v uhorskom štátnom usporiadaní tak malo dve základné, ale navzájom neoddeliteľné špecifiká.

V prvom rade snaha v nemeniteľnom a neoddeliteľnom súručenstve existencie plnohodnotného postavenia maďarského občana v štáte. Následne však ako stúpenca praktizujúceho vlastné židovské vierovyznanie. Vo svojej podstate etnický Maďar hlásiaci sa k materinskému maďarskému jazyku, avšak Mojžišovej náboženskej konfesie. Z týchto dôvodov ani štatistiky uhorského štátu vedené podľa príslušnosti k materinskej reči židovskú komunitu nevykazovali ako národnostnú menšinu.

V bezprostrednom poprvovojnovom období najpočetnejšou nemaďarskou komunitou v štáte sa tak stali židia ako jediná konkurencia maďarského národa, navyše so silným stredostavovským ekonomickým zastúpením. Maďarská verejná mienka prijala stanovisko, že porážka vo vojnovom konflikte nebola spôsobená vonkajšími, cudzími okolnosťami. Ale rozhodujúci podiel na nej mali vnútorné činitele, samozrejme, židovská komunita, ktorá odjakživa zbadačovala maďarského človeka úžernickou činnosťou a neodôvodneným dvíhaním cien všetkého tovaru. Navyše profitovala z vojenských zákaziek. Nik sa neunúval skúmaním, či toto všetko bolo pravdivé a do akej miery. Klamstvá, polopravdy vytvorila a živila štátna propagandistická mašinéria.

Existencia vlastného domáceho maďarského rasizmu sa prejavovala v podobe tzv. turanizmu. Jeho podstatou bolo prehlasovanie nevyhnutnosti vytvorenia jednoty prastarých tzv. turanských národov s východnou Európou ako predpokladu vzniku tzv. turanského sveta. Okrem iných národov k nim mali patriť predovšetkým Fíni, Laponci, Uzbeci, Turci, Tatári, Bulhari. Osobitné postavenie medzi nimi mali mať Maďari v postavení západnej vetvy tzv. turanského sveta, ktorý mal stáť pri presadzovaní preň vlastných záujmov na protizápadoeurópskych pozíciách. Osobitosť tzv. turanského sveta sa mala prejavovať v turanskej presile opierajúcej sa o turanskú, teda vo svojej podstate

nordickú morálku. Táto presila i morálka mali byť uholným kameňom potrianonského maďarského štátu.⁴

Vyhlásenie a celkovo 133-dňová existencia proletárskej komunistickej diktatúry v Maďarsku od marca 1919 v podobe Maďarskej sovietskej republiky definitívne deklarovali vyhrotený negatívny postoj maďarskej verejnosti k židovstvu. Uvedený postoj dostal širšie medzinárodné dimenzie vinou Bélu Kunom importovanému prvku v označovanej podobe tzv. židobolševizmu. Išlo nesporne o cudzorodý prvok, ktorý nahrádzal po stáročia budované maďarské národné povedomie preferovaním nielen pre bežného človeka nič nehovoriacim princípom proletárskeho internacionalizmu. Ten mal prostredníctvom svetovej revolúcie diktovanej nenávideným Ruskom vyriešiť všetky problémy väčšiny ubiedenej maďarskej spoločnosti.

Pre vyhrotené protižidovské postoje sa v potrianonskej dobe rozhodujúcou skutočnosťou stal pôvod vedúcich predstaviteľov tohto maďarského komunistického experimentu. Podľa spoľahlivých odhadov prevažná väčšina komunistických komisárov – až do 75 % – mala židovský pôvod. Či už v priamej línii, alebo ako židovskí konvertiti.⁵

Protižidovské postoje v Maďarsku sa vyostrovali nielen pod vplyvom ľavicovej komunistickej diktatúry. Ľavicový tzv. červený teror bol následne vystriedaný pravicovým tzv. bielym terorom. Jeho intenzita narástla po zvolení Miklósa Horthyho do funkcie zemskeho správcu v marci 1920. Sprievodným znakom zameraného tzv. bieleho teroru boli v rozhodujúcej miere opäť židia. Jednak v podobe rôznych represálií až po vraždy.

Pre maďarské protižidovské postoje sa tak vytvoril širokospektrálny vlastný, domáci spoločensko-politický základ, pretrvávajúci v nasledujúcich dvaapoddesaťročiach v podobe prijatého a aplikovaného protižidovského zákonodarstva.

V istom zmysle slova preto nebola náhoda, že súvzťažným dôsledkom len niekoľko mesiacov po zvolení M. Horthyho za zemskeho správcu bolo maďarským parlamentom prijatie prvého maďarského a stredoeurópskeho protižidovského zákona v 20. storočí/ zák. čl. XXV/1920/ pod názvom O úprave zápisu na vedecké univerzity, budapeštiansku univerzitnú ekonomickú fakultu a právnické akadémie.

Podstata zákona vyjadrená zavedeným známym označovaním „*numerus clausus*“ nepochybne v sebe obsahovala prvky pruderizmu tak v politickej, ako aj spoločenskej sfére. Na druhej strane znamenala prvotný a zásadný krok v ústrety potrianonským protižidovským náladám v maďarskom priestore, ktorý už nebolo možné zastaviť a ktoré sa časom pod vplyvom aj medzinárodných udalostí vyostrovali. Bezpochyby však zostáva otázkou dôvod použitého stupňa umiernenosti daných zákonných ustanovení, predovšetkým bez vymedzenia v protižidovskom zmysle slova pojmu „žid“. Nazdávam sa, že odpoveďou je už uvádzaná dualistická etapa vývoja spoločenských vzťahov v uhorskej štátnosti.

⁴ Pozri bližšie FISCHER, R. *Entwicklungen des Antisemitismus in Ungarn 1867 – 1939*. Mníchov, 1988, s. 146 a nasl.

⁵ Obdobne to tak bolo aj v porevolučnom sovietskom Rusku, kde nemalý počet vedúcich predstaviteľov októbrovej revolúcie z novembra 1917 aj v nasledujúcom porevolučnom období mal tiež židovský pôvod s ateistickou orientáciou bez príklonu k sionistickým ideám.

V konglomeráte s tým nebolo zo strany maďarskej poprvovojnovej oficiálnej politiky jednoduché dosiahnuť rýchle protižidovské preporodenie verejnej mienky. Na jednej strane politikou podporovaný nesporný celospoločenský fakt vzrastu protižidovského zamerania s jeho sprievodnými, predovšetkým verbálnymi prejavmi. Na strane druhej pre celú maďarskú spoločnosť (aj pre tých, čo nestáli na protižidovských pozíciách) právne záväzné, zákonné, legitímne a legálne opatrenia proti osobitnej náboženskej skupine plnohodnotných maďarských štátnych občanov.

Na celkové ozrejmienie vyplnenia stavu súvisiaceho s prijatím i obsahom ustanovení predmetného zákona nemožno bez zaznamenania bezpríkladnej zvrátenosti oficiálnej štátnej politiky obísť fakt spočívajúci v skutočnosti, že vplyv na prijatie zák. čl. XXV/1920 nemala žiadna cudzia ideológia. Nemecký nacistický antisemitizmus v rasistickom područí bol v jeho prvotnej podobe vyjadrený až o niekoľko rokov neskôr. K tomu patrí aj ďalší neopomenuteľný fakt, že obsah danej právnej úpravy v podobe zák. čl. XXV/1920 bol navrhnutý a zákonodarcami prijatý z vnútornej, vlastnej iniciatívy maďarského štátu. Nesporne bez akéhokoľvek vonkajšieho, teda v prípade, aj nemeckého nátlaku.

Dá sa však tiež konštatovať, že predmetným zákonným článkom z roku 1920 právne zakotvená diskriminácia v oblasti vzdelávania s následne prejavujúcou sa diskrimináciou predovšetkým v oblasti uplatnenia každého židovského jednotlivca znamenala v istom zmysle slova navonok váhavý, do istej miery aj opatrný, umiernenější právny krok. Napriek tomu aplikačná rovina jeho jednotlivých ustanovení sa neniesla v rovine zmieriteľnej prísnosti či odklonu od vôle maďarského zákonodarcu.

Východisková dikcia zák. čl. XXV/1920 sa nachádzala v § 1 ods. 1, ktorým sa viac-menej vyšpecifikoval okruh vysokých škôl patriacich do vzdelanostných ustanovení obmedzujúcich dovtedy všeobecnú dostupnosť pre všetkých maďarských štátnych občanov a to od školského roku 1920/1921. Patrili k nim „... vedecké univerzity, umelecké univerzity, budapeštianska univerzitná ekonomická fakulta a právnické akadémiie...“⁶ Adresnosť dotknutých subjektov však nemala presnejšie kritériá, pretože vysokoškolské vzdelávanie na daných ustanovizniach mohli absolvovať jedinci navonok spĺňajúci značne vágne podmienky. Patrili k nim predovšetkým národnostná, vo svojej podstate národná, spoľahlivosť a spoľahlivosť etická v akejsi absurdne absolutizovanej forme.⁷ Vzhľadom na stav potrianonskej maďarskej spoločnosti, bez akejkol'vek dvojzmyselnosti, do rámca národnej a etickej nespoľahlivosti patrili predovšetkým židia ako jediní vinníci zániku svätoštepanskej ríše. Navyše zakončujúce ustanovenia § 1 ods. 1 sa niesli v naznačení stanovenia množstvenných kvót v pozoruhodnom, tak povediac politicko-filištínskom vyjadrení, že „... len v takom počte, ktorých dôkladné vzdelanie môže byť zabezpečené.“⁸

Na ustráženie početnosti študentov zo strany štátnej moci slúžili dva nasledujúce odseky právnej úpravy. Podľa ustanovení druhého odseku síce prioritne počet študentov

⁶ Pozri bližšie § 1 ods. 1 zák. čl. XXV/1920.

⁷ Súvzťažný text § 1 ods. 1 zák. čl. XXV/1920 znel: „... môžu sa zapísať iba takí jedinci, ktorí sú z národnostného a etického hľadiska bezpodmienečne spoľahliví...“

⁸ Tamže.

bol závislý od rozhodnutia príslušnej fakulty, ale v konečnom dôsledku dané rozhodnutie malo len odporúčací charakter vo vzťahu k svojmu nadriadenému ministerstvu. O nezmeniteľnom a pre fakulty záväznom počte študentov rozhodoval „... minister náboženstva a verejného vzdelávania.“⁹ Samozrejme, to evokuje neprípustnosť iného možného výkladu vzťahov medzi vysokoškolskou inštitúciou a nadriadeným ministerstvom ako to, že išlo o podobu existencie eliminácie akademických slobôd nezakrytou formou otvoreného diktovaného zasahovania zo strany orgánu štátu.

Vyhranenosť uvádzaných opatrení sa v nezmenenej podobe uplatňovala, aj keby sa nenaplnila stanovená množstvenná kvóta určená na prijatie, čo by vytvorilo možnosť prijatia mimoriadnych študentov.¹⁰ Striktnosť zákonného vyjadrenia nemožno interpretovať odlišne od zámeru zákonodarcu v každom prípade obmedziť prístup získať vzdelanie záujemcom v zmysle ustanovení § 1 ods. 1.¹¹

Navonok miernejšia modifikácia § 1 ods. 1 a ods. 2 sa nekompromisne prejavila v ustanoveniach § 1 ods. 3 dotýkajúcich sa zákonom predpokladanej možnosti výnimky z počtu a spôsobu prijímaných študentov stanovených v zmysle § 1 ods. 2. Striktne sa to vzťahovalo jedine na uchádzačov na právnické a politické fakulty prihlásených na odbor hospodárenia so štátnym rozpočtom, kedy „... minister náboženstva a verejného vzdelávania... môže po vypočítaní príslušných fakúlt súhlasne s ministrom financií stanoviť aj počet týchto mimoriadnych študentov.“¹² Teda mohol použiť aj odlišnú metodiku vedúcu k navýšeniu počtu mimoriadnych študentov než obsiahnutú v § 1 ods. 3. Evidentne, okrem iného, aj preto, lebo štúdium na vyššespecifikovanom odbore nevytváralo predpoklady na realizáciu jeho diskriminovaných absolventov v slobodných povolaniach. To korešpondovalo s diskriminačným politickým duchom vyjadreným v princípe „*numerus clausus*“.

Riešenie diskriminačnej podstaty obsiahnutej vo všetkých ustanoveniach prvého paragrafu zákona sa nezaoberalo študentmi už prijatými a študujúcimi na už v samotnom názve právnej úpravy uvádzaných vzdelávajúcich inštitúciách v predchádzajúcich školských rokoch. Znamenalo to, že zvolený „diskriminačný princíp“ nebolo možné obísť. To by nekorešpondovalo s názormi antisemitskej oficiálnej štátnej politiky.

Na prvý pohľad sa zákonodarca v súvislosti s tým nestotožnil s vyriešením tohto vo svojej podstate právne delikátneho problému použitím princípu retroaktivity. Prešmyčka vyjadrená v § 2 v jeho rozsiahlejšej časti stanovovala, že všetky ustanovenia prvého paragrafu sa nedotýkajú „... práva riadnych študentov zapísaných v predchádzajúcich

⁹ § 1 ods. 2 zák. čl. XXV/1920 znel: „Počet študentov, ktorý je možné prijať na jednotlivé fakulty (odborné oddelenia), stanovuje na základe odporúčania príslušnej fakulty (v prípade umeleckej univerzity rady) minister náboženstva a verejného vzdelávania.“

¹⁰ § 1 ods. 3 zák. čl. XXV/1920 znel: „Mimoriadnych študentov možno prijať iba v prípade, ak by sa počet študentov stanovený podľa predchádzajúceho odseku nenaplnil riadnymi študentmi a iba v rámci stanoveného počtu študentov.“

¹¹ Bližšia konkretizácia osôb sa nachádzala až v ustanoveniach posledného tretieho paragrafu zákonného článku.

¹² § 1 ods. 4 zák. čl. XXV/1920.

školských rokoch, ďalej mimoriadnych študentov zapísaných na filozofické fakulty (filozofia, jazykoveda a história, prírodné vedy) a fakulty medicíny so stredoškolským maturitným vysvedčením na ďalší zápis...“¹³ Dané vyšpecifikovanie vysokoškolského štúdia sa jednoznačne nedotýkalo všetkých vzdelávacích inštitúcií zahrnutých v § 1 ods. 1 zák. čl. XXV/1920, ale nesporne len v § 2 uvedených s vymedzením vzdelávacích odborov.

Diskriminačná tvrdosť jednoznačne spojená aj s použitím retroaktivity je zaznamenaná v jeho menej rozsiahlej časti pri uplatnení výhradového základu zákona. A to len v tom prípade „... pokiaľ sú z národnostného (teda aj národného – pozn. autora) a etického hľadiska bezpodmienečne spoľahliví.“¹⁴ Jedine možnou nedvojzmyselne výkladovou platformou tak zostávalo uzákonenie stavu, že nesplnením daných kritérií bolo nielen možné, ale bezvýnimočne nutné a juridicky záväzné spätné odobratie práva na ďalší zápis. Len tým sa mohol a smel akceptovať duch zámeru vydania zákona.

Napriek precíznosti vo vzťahu k zápisom zaznamenanaj v oboch prvých dvoch paragrafových zneniach celá zapisovacia procedúra budúceho vysokoškolského študenta mala pokračovanie v ustanoveniach predposledného tretieho paragrafového znenia. Tie síce v plnom rozsahu korešpondovali s duchom celej úpravy, ale tiež svojou striktnosťou krokov posilňovali prvky autoritatívnosti v tomto procese. Navyše predstavovali aj nové, odkrytejšie dimenzie v zákone vyjadrovaného antisemitizmu.

Do prvej roviny naznačovaného patrili ustanovenia § 3 ods. 1, v zmysle ktorých, prirodzene a logicky, mohol študent požiadať príslušnú vzdelávaciu ustanovizeň o povolenie zápisu až po naplnení požiadaviek obsiahnutých v prvom paragrafe zák. čl. XXV/1920.¹⁵ Žiadosť o povolenie zápisu určite nepredstavovala len nejakú nepodstatnú formalitu z toho dôvodu, že ustanovenia § 3 ods. 2 pripúšťali obe formy protikladnej reakcie na ňu. Teda tak kladnú, ako aj zápornú, o čom rozhodovalo zasadnutie všetkých učiteľov vzdelávacej ustanovizne. To vzhľadom na panujúci autoritatívny maďarský štátny režim nesporne muselo byť podopreté všetkými ich súhlasnými hlasmi.

Čo sa týka vstupu do prvej časti schvaľovacieho procesu, zákonné ustanovenia neprinášali nič neobvyklé či neobvyčajné. Juristická prešmyčka sa však nachádzala v jeho schvaľovacej časti, v rámci ktorej bolo možné rozhodnúť aj o zamietnutí žiadosti pri aplikačnom posudzovaní vágnosti pojmov uvedených, a v ustanoveniach § 3 ods. 1 naň odvolávajúcich sa, v ustanoveniach § 1 ods. 1.

Túto skutočnosť následnou konkretizáciou obsiahnutou v § 3 ods. 3 sa zákonodarca usiloval vymedzenejšie vyšpecifikovať rozhodujúce prvky v porovnaní s už uvádzanými ustanoveniami § 1 ods. 1 zák. čl. XXV/1920. Nie je našou primárnou záležitosťou zamerať sa na to, či sa mu to viac alebo menej vydarilo. Prípadne striktno vynášať hodnotenia zamerané na skúmanie fenoménu dosiahnutého stupňa právnej istoty predmetných zákonných ustanovení § 3 ods. 3. Aj keď stabilitu roviny aplikácií akýchkoľvek zákonných

¹³ Pozri bližšie § 2 zák. čl. XXV/1920.

¹⁴ Tamže.

¹⁵ § 3 ods. 3 zák. čl. XXV/1920: „Osoba zapisujúca sa podľa opatrení 1. paragrafu musí požiadať o povolenie na zápis príslušnú fakultu (na umeleckej akadémii radu).“

ustanovení nemožno celkom jednoducho, bezproblémovo obísť. V zameraní nášho pohľadu tak naďalej zostáva obsahová rovina s dôrazom na najdôležitejší fenomén právnej úpravy, ktorým bola národnosť, teda aj národná i etická spoľahlivosť jednotlivca v zmysle nosnej myšlienky § 1 ods. 1 zák. čl. XXV/1920.

Povestné, takpovediac čertovo kopytko nesporne spočívalo nielen v rozšírení podmienok oboch uvádzaných entít o nové prvky. Z hľadiska skutočného zamerania právnej úpravy ako celku patrila k nim dosť nepodstatná podmienka spočívajúca v zohľadnení duševných predpokladov žiadateľov o povolenie zápisu bez akéhokoľvek pojmovo logického upresnenia.¹⁶ Nevedno, či malo ísť o skúmanie len duševného zdravia, či v spojitosti s intelektuálnym potenciálom, navyše s absenciou spôsobu ich zisťovania a vyhodnocovania vo vyjadrení „... ďalej to, aby pomer mladých patriacich k jednotlivým rasám... dosiahol medzi študentmi štátny pomer danej rasy alebo národnosti...“¹⁷ S osobitne nemenej dôležitým dôrazným vyčlenením percentuálneho podielu k celkovému počtu obyvateľstva uvedením, že musela byť naplnená zákonom stanovená príslušná vymedzujúca percentuálna kvóta so zdôraznením, že „... avšak najmenej deväť desiatín tohto pomeru.“¹⁸ Nemožno v týchto súvislostiach nepripomenúť, že maďarský štát, tak ako to bolo v predchádzajúcom výklade uvádzané, považoval židov za súčasť maďarského národného spoločenstva, ku ktorému sa oni aj sami otvorene hlásili. A ako takých ich neevidoval ako národnosťnú skupinu s nemaďarským materinským jazykom.

To nielen evokuje, ale nespochybniteľne potvrdzuje skutočné, nezakryté zameranie na prvý pohľad podľa jeho názvoslovía „nevinného“ zákona. Teda nielen to, že bol antisemitský, ale aj s otvorenými rasistickými prvkami. Diskriminoval tak nielen vlastných štátnych občanov, ale na rozdiel od protižidovských zákonov z obdobia prvej Slovenskej republiky¹⁹ aj členov vlastného maďarského národného spoločenstva. Plne to korešpondovalo s potrianonskými politickými i celospoločenskými náladami v maďarskom štáte.

Uvádzané vyšpecifikované prvky sa vo svojej komplexnosti vzťahovali bez rozdielu na všetkých študentov. Teda v zmysle § 2 zákonnej úpravy na riadnych študentov zapísaných na predmetné vzdelávacie inštitúcie v predchádzajúcich školských rokoch. Vypovedal o tom § 3 ods. 4 zák. čl. XXV/1920.²⁰

Stupňujúci sa antisemitizmus v maďarskej spoločnosti i politike sa prejavoval v razantnosti jeho aplikácie vyjadrenej, okrem iného, v poslednom § 4 zák. čl. XXV/1920 stanovujúcom účinnosť zákonných nariadení dňom jeho platnosti.

¹⁶ § 3 ods. 3 zák. čl. XXV/1920: „Pri vydávaní povolenia sú popri požiadavkách na národnosťnú (teda aj národnú – pozn. autora) a etickú spoľahlivosť zohľadňované duševné schopnosti žiadateľov...“

¹⁷ Pozri bližšie § 3 ods. 3 zák. čl. XXV/1920.

¹⁸ Tamže.

¹⁹ V období prvej Slovenskej republiky sa u židovských štátnych občanov neprejavila snaha jednoliate sa začleniť do slovenského národného spoločenstva. Obdobne to bolo aj v celom období poprvovojnového československého štátu. Židovskí občania v oboch prípadoch očakávali návrat a obnovenie uhorských štátoprávnych pomerov.

²⁰ § 3 ods. 4 zák. čl. XXV/1920: „Žiadatelia o zápis na základe § 2 sa môžu zapísať tiež len na základe povolenia udeleného na zasadnutí všetkých členov príslušnej fakulty (na umeleckej fakulte rady). Pravidlá zápisu takýchto žiadateľov stanovuje minister náboženstva a verejného vzdelávania.“

Bolo to tiež tým, že na postupne relatívne stabilizujúcom sa maďarskom hospodárstve sa podieľala silná ekonomická pozícia židovskej komunity. Opatrenia vychádzajúce zo zakotvenia a uplatňovania princípu „*numerus clausus*“ boli zacielené predovšetkým na zásadné oslabenie vplyvu maďarských židov na duchovno-vzdelanostnú a celkovú celospoločenskú oblasť obmedzovaním ich vzdelanosti. Maďarskí židia sa naďalej hlásili k maďarskému národu spolu s akceptačnou schopnosťou prispôbiť sa konštituujúcemu sa autoritatívnemu štátnemu režimu.

Uvádzané východiská a podstata právnej úpravy nachádzajúce sa v protižidovskom zákone O úprave zápisu na vedecké univerzity, umelecké univerzity, budapešťiansku univerzitnú ekonomickú fakultu a právnické akadémiu neboli ničím iným než do ľubivého obalu zabalený národnou štátnosťou v jej historicite dodržiavaný výraz osobitosti maďarskej nacionality.

V skutočnosti išlo nesporne o otvorený začiatok oficiálneho antisemitizmu cestou kresťansko-nacionálnej kontrarevolúcie, antisemitizmu, ktorý bol liberálnej politickej elite cudzí.²¹ Nemožno ním však zastrieť, že išlo len o jeho náhradovú formu prejavujúcu sa v povojnových náladách obyvateľstva majúcej nacionálnu, romantizujúcu, populistickú, antiliberálnu či anticivilizačnú podstatu.

V 20. storočí neslávne stredo európske prvenstvo protižidovského zák. čl. XXV/1920 vo svojich dôsledkoch nemalo pre židovské spoločenstvo až do roku 1938 katastrofické, život ohrozujúce následky. Vo vzťahu k maďarskému židovskému spoločenstvu prepuknutie a trvanie druhovojnového konfliktu tak zdieľalo zhodné črty s nemeckou nacistickou ideológiou v rovine ich osobného postavenia v spojitosti s majetkovými atribútmi.

---

²¹ FISCHER, R. *Entwicklungen des Antisemitismus in Ungarn 1867 – 1939*. Mníchov, 1988, s. 146 a nasl.

DOKUMENT

Dokumenty o činnosti Bielej légie

Róbert Letz

K najdôležitejším prejavom protikomunistickej rezistencie Slovákov doma a v zahraničí patrila Biela légia. Toto hnutie nadväzovalo na spravodajské aktivity Jozefa Mikulu¹ a Jozefa Vicena,² ktorí žili v exile v americkej okupačnej zóne Rakúska. Odhalenie ich spolupracovníkov na čele s Albertom Púčikom³ v januári 1949 a následné masívne zatýkanie viedlo k úvahám o zmene spravodajských metód tak, aby boli čo najefektívnejšie a neohrozovali by obyvateľstvo perzekúciami komunistickej štátnej moci. Keď v lete 1949 prišiel Mikula s návrhom, aby sa na Slovensku vybudovala tajná organizácia, ktorá by fungovala na bunkovom systéme, Vicen nesúhlasil z dôvodu, že takýto systém vedie skôr či neskôr k odhaleniu. Predstavil mu projekt Bielej légie ako svojpomocného hnutia obyvateľstva proti komunistickej moci. Nešlo by o organizáciu, založenú na princípe známosti jednotlivých ľudí, ale o hnutie, kde si pomáhajú osoby, ktoré sa vôbec nemusia poznať (napríklad upozorňovať na komunisticke metódy, varovať ohrozených ľudí, identifikovať nebezpečných ľudí, pomáhať perzekvovaným a ich rodinám, šíriť falošné informácie a podobne). To znamenalo aplikáciu princípu solidarity a prakticky vylučovalo možnosť odhalenia a strachu z perzekúcií. Na druhej strane to mohlo spôsobiť neistotu a rozvrat v komunistickej mocenskej aparáte. Autorom názvu Biela légia bol podľa všetkého J. Vicen. Biela bola farba odporcov boľševizmu v porevolučnom Rusku a légie boli organizovanou armádou Čechov a Slovákov, ktorá zasahovala do bojov proti komunistickej moci v sovietskom Rusku.⁴ Pri organizácii Bielej

---

¹ Jozef Mikula (1915 – 1998) – právnik, v r. 1942 – 1945 predseda Zväzu vysokoškolského študentstva, od r. 1945 žil v exile v amerických okupačných zónach Rakúska a Nemecka, od r. 1946 sa angažoval v organizácii Slovenský revolučný odboj (SRO). V exile uznával vedúcu autoritu K. Sidora, nadviazal spoluprácu s americkou CIC, od r. 1950 žil v USA.

² Jozef Vicen (1921 – 2008) – študent Fakulty strojného inžinierstva SVŠT v Bratislave, funkcionár Združenia vysokoškolského študentstva, absolvent Vyššej vodcovskej školy Hlinkovej mládeže (VVŠ HM), pracoval v spravodajskom oddelení HV HM, bol poverený organizovať na Slovensku Slovenskú tajnú ochranu, spravodajskú službu, ktorá mala slúžiť slovenskej vláde po jej odchode do exilu, v r. 1946 odišiel do exilu, usadil sa v americkej okupačnej zóne Rakúska. Angažoval sa v SRO. Orientoval sa na K. Sidora. Prostredníctvom J. Mikulu začal spolupracovať s americkou CIC. V roku 1949 organizoval na Slovensku hnutie Biela légia. V r. 1957 ho z Rakúska uniesla Štátna bezpečnosť do Československa. V r. 1958 bol odsúdený na 25 rokov väzenia. Prepustili ho r. 1968.

³ Albert Púčik (1921 – 1951) – študent medicíny na Lekárskej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave, absolvent VVŠ HM, v r. 1945 zaistený za rozširovanie letákov, v r. 1946 odsúdený na 7 mesiacov väzenia, v r. 1947 zaradený do pracovného tábora na 6 mesiacov, po prepustení v exile v americkej okupačnej zóne spolupracoval s J. Vicenom a J. Mikulom, ako ich kuriér prekračoval štátne hranice s ČSR. V r. 1949 zaistený, ako hlava protištátnej skupiny odsúdený na doživotné väzenie, r. 1950 trest zmenený na smrť, popravený r. 1951.

⁴ VICEN, Jozef. Program Bielej légie. In CINTAVÝ, Pavol (zost.). *Po stopách Bielej légie v protikomunistickom odboji*. Bratislava : Lúč, 1995, s. 20. Podľa inej interpretácie, pochádzajúcej tiež od Vicena a zaznamenatej

légie ako nového hnutia zohral kľúčovú úlohu rozhlas Bielej légie. V mestečku Ried sa začiatkom marca 1950 uskutočnilo prvé pokusné vysielanie dlho plánovaného vysielateľa Bielej légie. Pravidelné vysielanie sa začalo 15. apríla 1950 a pokračovalo až do mája 1955. J. Vicen ho viedol do júla 1951, potom sa ho ujal Karol Šumichrast.⁵ Vysielanie bolo rušené, no aj napriek tomu sa jeho relácie dali na Slovensku počuť. Informácie sa do vysielania získavali od utečencov alebo ich prinášali kuriéri. Vytvorila sa tak dôležitá alternatíva voči informačnému monopolu, o ktorý sa opieral komunistický režim.⁶ Táto skutočnosť zjednocovala všetkých odporcov režimu, dokonca aj tých, ktorí boli orientovaní ľavicovo a hlásili sa k myšlienkam socializmu. V jednej zo správ, pochádzajúcej z januára 1951, to vystihol J. Vicen: „*Zaujímavý experiment v tomto ohľade vykonala rozhlasová stanica Bielej légie. Napriek tomu, že jej programy sa minimálne zapodievali problémom socializmu, aj najzarytejší socialisti, ktorí však nesúhlasia s komunistickým prístupom k riešeniu sociálnych problémov, ju prijímali s uspokojením a boli vďační za to, čo počuli. Pritom programy tohto rozhlasu neprinášali nič mimoriadne. Jedinečná bola iba základná myšlienka: živým spôsobom dávať praktické pokyny, ako ochraňovať ľudské práva, poskytovať presvedčivé argumenty, prečo ľudské práva treba chrániť a vysielateľ inštruktívne pokyny, ako je možné účinne sa chrániť proti komunistickému štátnemu teroru.*“⁷ Spojenie s domovom sa malo udržiavať prostredníctvom vysielateľiek a sporadickým vysielaním kuriérov. Dôležitým faktorom bolo, že sa Vicen pri koncipovaní programu Bielej légie inšpiroval aj Všeobecnou deklaráciou ľudských práv, ktorú prijalo Valné zhromaždenie OSN 10. decembra 1948. Konceptcia Bielej légie bola spojená s myšlienkou ochrany jasne definovaných ľudských práv. To sa odrazilo aj v samotnej definícii Bielej légie: „*Biela légia je hnutie svojpomocí obyvateľstva na ochranu ľudských práv proti komunistickému štátnemu teroru.*“⁸

Prvý dokument, ktorý tu publikujeme, je Zahlásenie vysielateľa Bielej légie. Ním sa vždy začínalo jeho vysielanie. Obsahuje najdôležitejšie informácie o Bielej légii a popritom agitačným spôsobom propaguje jej činnosť a ciele. Tento dokument sa nachádza v Archíve Ústavu pamäti národa v Bratislave vo fonde Jozef Vicen 509-6-2. Druhý dokument je článok, ktorý informuje o aktivitách a význame Bielej légie a usiluje

---

v protokoloch z výsluchov, prišiel s návrhom názvu Biela légia J. Mikula. A ÚPN Bratislava, f. 509-1-4 J. Vicen. Správa vyšetrování MV Praha 8. 7. 1957. Protokol o výpovedi sepsaný s obviněným J. Vicenem.

⁵ Karol Šumichrast (1911 – 2003) – rímskokatolícky kňaz Nitrianskej diecézy, r. 1945 odišiel do exilu, žil v americkej okupačnej zóne Rakúska, neskôr v Nemeckej spolkovej republike. Patril k prívržencom K. Sidora.

⁶ Viac informácií o vysielaní Bielej légie sa nachádza v týchto dielach: VICEN, Jozef. *Vo víroch rokov 1938 – 1988*. Bratislava : LÚČ, 1999, s. 201-204; VICEN, Jozef. *Tajné rozhlas v slovenskom povojnovom období*. In *Svedectvo*, roč. 10, 2001, č. 1, s. 9-10; VARINSKÝ, Vladimír. *Jozef Vicen a Biela légia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, FHV, 2003, s. 54-61; VARINSKÝ, Vladimír. *Vysielateľ Biela légia*. In PEŠEK, Jan (ed.). *V tieni totality. Perzekúcie na Slovensku v začiatkoch komunistickej totality (1948 – 1953)*. Bratislava : HÚ SAV, Nadácia M. Šimečku : Bratislava, 1996, s. 137-147.

⁷ Poznámky k taktike ofenzívneho a defenzívneho protikomunistického odboja v krajinách za „železnou oponou“. In CINTAVÝ, Pavol (red.). *Dokumenty o Bielej légii*. Bratislava : Konfederácia politických väzňov Slovenska, 1995, s. 75.

⁸ Archív Ústavu pamäti národa Bratislava, f. 509-6-2 J. Vicen. Zahlásenie Bielej légie.

sa spropagovať jej činnosť medzi krajanmi v USA a v západnom svete. Tento článok bol publikovaný v týždenníku *Jednota*, úradnom orgáne Prvej Katolíckej Slovenskej Jednoty 4. júla 1951. Išlo o noviny so starou tradíciou, vychádzajúce od roku 1891. Tieto tradičné noviny slovenských krajanov v USA sa od roku 1945 stali tribúnou slovenského exilu, a to najmä prúdu, ktorý reprezentoval Karol Sidor. Slováci v USA, ale aj inde v západnom svete sa z *Jednoty* mohli dozvedieť cenné informácie o živote na Slovensku inak, ako ich prezentovali domáce médiá, kontrolované komunistickou stranou. Informatívny článok Biela légia uverejnil týždenník *Jednota* 4. júla 1951. Jeho autorom je Anton Prokop. Toto meno môže byť pseudonym, odkazujúci na slovenského národovca Antona Prokopa (1894 – 1919), ktorého v Detve zavraždili maďarskí boľševici. Ak by meno patrilo žijúcej osobe, autorom mohol byť aj Anton Prokop (1919 – 2007), príbuzný zavraždeného A. Prokopa, ktorý sa narodil v USA slovenským rodičom a časť života medzi vojnami prežil na Slovensku. V čase napísania článku pracoval v americkej armáde ako armádny meteorológ a často chodil do západnej Európy.⁹ *Jednota* ho publikovala 4. júla 1951. Obidva dokumenty sú uverejnené v celku, zásahy sa týkajú prispôsobenia do súčasnej spisovnej normy.

1 Zahlásenie vysielача Bielej légie, 1950

Zahlásenie:

Počúvate vysielач Bielej légie na krátkych vlnách v pásme 40 metrov. Vysielач Bielej légie je orgánom slovenskej protikomunistickej rezistencie, jeho úlohou je informovať obyvateľstvo o nebezpečenstvách, ktoré mu hrozia zo strany komunistického režimu.

Ohlas Bielej légie: (častejšie sa opakuje počas vysielania).

Biela légia je hnutie svojpomoci obyvateľstva na ochranu ľudských práv proti komunistickému štátnemu teroru.

Príslušníkom Bielej légie je každý, kto akýmkoľvek spôsobom prekazí takú akciu komunistov, ktorou by mohlo byť poškodené základné ľudské a občianske právo ktoréhokoľvek občana,

kto prezradí tajne plánovanú komunistickú akciu,

kto zavčas upozorní komunistami ohrozeného človeka,

kto poskytne úkryt alebo pomocnú radu človekovi, ktorý je na úteku pred komunistami,

kto zahladí alebo odvedie stopu a tým zmarí prenasledovanie nevinných obeť,

kto zničí kompromitujúci materiál, ktorý komunisti môžu zneužiť voči nevinným zatknutým,

---

⁹ PROKOP, Jozef. *Kronika rodu Prokopovcov*. Dostupné na internete: <https://www.obeckrivan.sk/e_download.php?file=data/editor/60sk_1.pdf&original=Kronika%20rodu%20Prokopovcov.pdf>.

kto komunistov falošne informuje,
kto komunistické úpravy úmyselne nedbalo vykonáva,
kto komunistickú moc akokoľvek hatí,
a toto koná z odporu voči neľudskému, komunistickému panstvu, je členom Bielej légie a slúži svätej veci ochrany Bohom stanovených, prirodzených ľudských práv.

V našich reláciách počujete praktické rady, ako sa účinne brániť proti komunistickému režimu. V nich vás budeme upozorňovať na komunistické tajné inštitúcie, na komunistické tajné rozkazy, budeme vám oznamovať mená komunistických tajných agentov a nebezpečných komunistov, vysvetlíme vám význam rozličných komunistických zákulisných akcií a podobne.

Archív Ústavu pamäti národa Bratislava, f. 509-6-2 Jozef Vicen.

2 Článok Biela légia, 4. 7. 1951

Biela Légia
Anton Prokop

(V posledných mesiacoch sa v krajanskej tlači často spomína Biela Légia. V niektorých novinách sa dokonca rozvinul spor o tom, kto je viac oprávnený hovoriť za Bielu Légiiu. Pri tom sa v skutočnosti ani raz nehovorilo o tom, čo vlastne tá Biela Légia je. Biela Légia je podzemné protikomunistické hnutie. Od ostatných podzemných hnutí líši sa však niekoľkými charakteristickými prvkami, ktoré z nej urobili najúčinnšie a toho času najúspešnejšie protikomunistické hnutie v strednej Európe. Biela Légia prináša jednoduché síce, ale tak účinné spôsoby protikomunistického boja, že sa jej podarilo v pomerne krátkom čase stať sa pre komunistov najobávanejším protikomunistickým činiteľom na Slovensku. Protikomunistickú činnosť vykonáva psychologicky dokonale odôvodnenými spôsobmi tak, že proti nim stojí bezmocne aj sovietsmi školená komunistická tajná politická polícia.

Aby si široká verejnosť v Amerike mohla vytvoriť správny obraz o úlohách a činnosti Bielej Légie, prinášame nasledovný článok. Napísal ho človek, ktorého možno pokladať za veľmi dobre informovaného v radoch exulantov o skutočnej činnosti Bielej Légie. Článok je preto najobjektívnejším podaním pravého stavu vecí spomedzi všetkých doteraz uverejnených článkov o Bielej Légii.)

Kto by si chcel urobiť správny obraz o tom, aké účinky má Biela Légia predovšetkým na Slovensku, musel by dôjsť každú sobotu a nedeľu do niektorej komunistickej rodiny na návštevu a pozorovať, čo sa tam deje v čase vysielania rozhlasu Bielej Légie. Na tvárach komunistov, čo nemajú čisté svedomie, by videl, ako majú pri počúvaní napnuté nervy a vyčítal by z nich otázku osudovej vážnosti, ktorú si každý jeden z nich sám v sebe

kladie: „Vedia aj o mne? Prezradia aj o mne niečo?“ – V desiatkach komunistických rodín každý týždeň trpnu, keď na vlastné uši počujú, ako sa práve v rozhlase Bielej Légie zverejnili najtajnejšie zločiny ich rodinných príslušníkov. Iba jeden príklad: V polovici decembra minulého roku rozhlas Bielej Légie upozornil ako na veľmi nebezpečného komunistu, na kádrovníka Františka Gašparíka v Žiline. Hoci do toho času bol známy ako smelý a povedomý komunist, odrazu bol zlomený. Vyše týždňa ležal doma „chorý“ a potom zažiadol o preloženie zo Žiliny. V rozhovoroch sa rezignovane vyjadroval: Ja som už stratený!

Úmyselne začínam líčením účinkov Bielej Légie na morálku komunistov, lebo práve pri rozvracaní straníckej súdržnosti komunistov dosiahla Biela Légia mimoriadne úspechy. Komunisti dostali nepodvratné dôkazy o tom, že ich stranícky aparát nie je taký dokonalý, ako si mysleli, a že ich činnosť nezostáva tak utajená, ako by si to želali.

Komunistická strana sa s týmto problémom len veľmi ťažko vyrovnáva; cíti, ako zhubne pôsobí Biela Légia na jej členov. Súri bezpečnostné orgány, aby čím skôr znemožnili činnosť Bielej Légie. Pri straníckych školeniach funkcionári a členovia strany často sa pýtajú: Ako je to možné, že sa doteraz nepodarilo odhaliť a zneškodniť Bielu Légiiu? – Jedinou odpoveďou na ich dopyty býva uistenie, že bezpečnostné orgány sú už Bielej Légii na stope. Kde-tu hovoria aj o zatýkaniach, ktoré vraj v najkratšom čase vykonajú.

Koncom decembra minulého roku boli v Prešove veľké zatýkania z radov funkcionárov komunistickej strany. Bol to začiatok čistky v súvislosti s Clementisovou aférou.¹⁰ Zhodou okolností v tom čase sa odmlčala aj vysielачka Bielej Légie, ktorá potom mlčala celý mesiac. V dôsledku toho zavládla na celom Slovensku veľká nervozita. Ľudia tajne sa schádzali pri najlepších rádioprijímačoch a napnuto sledovali každý šesť rádia v očakávaní, či sa Biela Légia predsa len neozve. Všeobecne panoval dojem, že komunisti zlikvidovali aj Bielu Légiiu. Členovia komunistickej strany sa tešili a ich povedomie stúpalo. Oni to boli, čo sebavedome rozchyrovali správu, že celý štáb Bielej Légie bol zatknutý. Ako blesk z jasného neba zapôsobila preto na nich správa na prvú nedeľu februárovú, keď vysielач Bielej Légie sa znovu ozval. Menovite na slovenských dedinách bolo badať neskrývanú slávnostnú náladu. „Biela Légia zasa vysielala a možno ju ešte lepšie počuť ako predtým“ – nieslo sa od úst k ústam. – A znovu príklad: V koncentračnom tábore v Novákoch¹¹ sa správu dozvedeli už v nedeľu večer! Správa sa šírila veľmi opatrne, ale pred nocou ju už vedel kde-кто.

---

¹⁰ Vladimír Clementis (1902 – 1952) – slovenský komunistický politik, minister zahraničných vecí bol zaistený v januári 1951 a v r. 1952 v procese s Rudolfom Slánskym a spol. odsúdený na smrť a popravený. Zaistenie Clementisa bolo súčasťou širšej kampane namierenej proti vnútorným nepriateľom v rámci komunistickej strany, tzv. slovenským buržoáznym nacionalistom a tzv. protištátnemu sprisahaneckému centru.

¹¹ Ide o tábor v Novákoch, ktorý fungoval ako tábor nútených prác pre politicky nespoľahlivé osoby a asociálov v r. 1948 – 1953. Pôvodne slúžil ako pracovný tábor pre Židov a po vojne ako tábor pre Nemcov, určených na odsun.

V niektorých barakoch sa potom dlho do noci tíško spievali vlastenecké piesne: i medzi otrokmi dnešného režimu panovalo veľké nadšenie. Všetci ďakovali Bohu, že sa nestalo to, čoho sa všetci tak obávali. Komunisti boli od toho dňa ešte zronenejší.

Generálny sekretariát komunistickej strany na prísne dôverných schôdzkach veľmi často sa zaoberá otázkou, ako najúčinnšie bojovať proti Bielej Légii. So zriedkavou úprimnosťou si tam komunisti doznali, že vplyv Bielej Légie a menovite jej rozhlasovej stanice je silnejší, ako pôvodne predpokladali. Podrýva sa tým predovšetkým spoľahlivosť bezpečnostných orgánov a neraz úplne sa znemožňujú zákroky bezpečnostných služieb. Zistilo sa, že bezpečnostné orgány poslúchajú úpravy Bielej Légie, lebo Biela Légia radí taký spôsob boja, ktorý môže každý ľahko uplatniť bez toho, že by sa tým prezradil. Biela Légia dala bezpečnostným orgánom medzi iným aj takúto praktickú radu: Správajte sa, ako by ste boli svedomití služobníci režimu, ale konajte tak šikovne, aby ste nedocielili žiaden úspech. Smiete strieľať, nesmiete však dobre mieriť. To, že ste úmyselne netrafilí, vám nikto nemôže dokázať. Môžete napríklad prenasledovať človeka, môžete aj za ním utekať: keď však myslíte, že by ste ho dohonili, potknite sa a spadnite a pri tom nadávajte, že sa prenasledovanému podarilo utiecť. A podobných príležitostí sa vám vyskytne vždy nadostač.

Rady sú také jednoduché a hovoria takou jasnou rečou, že skoro všetci sa dajú získať pre to, aby ich nasledovali. Od začiatku činnosti Bielej Légie podstatne sa znížilo percento úspechov komunistických tajných služieb. Úspechy tajných služieb sa znížili aj preto, že obyvateľstvo v rozhlase Bielej Légie dostalo mnoho poučení, ako sa môžu najúčinnšie brániť proti nástrahám tajných služieb. Rozhlasom sa uverejnili také podrobnosti o spôsoboch, ktorými tajné služby postupujú, že vedenie tajných služieb muselo v niektorých prípadoch prikróčiť na vypracovanie nového systému postupu.

Význam tohto vplyvu Bielej Légie je neodškriepiteľný. Jej zásluhou sa zachraňujú stovky občanov pred zatknutím a tým aj pred všetkým utrpením, ktorým musí každý väzeň prejsť. Je zrejmé, že spôsob Bielej Légie je jedinečný svojho druhu, lebo bojuje proti teroru bez toho, že by sama používala teroristické spôsoby. Komunistickej moci vyrastajú tak kádre nebezpečných protivníkov bez toho, že by ich vedela odhaliť. Spôsoby Bielej Légie sú pravdepodobne aj jediné, ktoré sú vstave zaznamenávať trvalé úspechy. Bielou Légiou hlásaná svojpomoc obyvateľstva na ochranu ľudských práv proti komunistickému štátnemu teroru sa osvedčila. Ukázalo sa, že obyvateľstvo, ak sa mu správne radí, je schopné veľmi dlho odporovať utlačovateľom.

Vplyvu Bielej Legie treba pripísať aj to, že pohraničné stráže nevykonávajú svoju službu tak svedomite ako predtým. V dôsledku toho omnoho väčšiemu percentu utečencov sa podarí dostať sa na slobodný Západ. Komunisti to tiež vedia, a preto v poslednom čase veľmi často vymieňajú pohraničné stráže a skúšajú, ktoré jednotky najlepšie sa osvedčia.

O Bielej Légii na rozkaz komunistov sa musí vo verejnosti mlčať. Aby Bielej Légii sami nedali ani ten najmenší náznak vážnosti, dôvernými obežníkmi zakázali, aby sa Biela Légia čo aj len spomenula v novinách alebo v rozhlase.

Je samozrejmé, že jednou z hlavných úloh komunistických tajných služieb v ČSR je stopovanie po Bielej Légii. Najväčšie úsilie vynakladajú na vystopovanie jej vysielacky. Doterajšie komunistické úsilia nemali úspech. O pohyboch vysielacza Bielej Légie kolujú na Slovensku legendárne správy. Čo je na nich pravda, to sa ukáže až potom, keď budú komunisti zo Slovenska vyhnaní a keď miesto vysielacza už nebude tajnosťou.

I v komunistických kruhoch na Slovensku panuje náhľad, že vo vysielaci pracujú vysokí činitelia armády a bezpečnostnej služby, inak by vraj nebolo možné, aby sa tak dlho udržal bez prezradenia. Vysielac sa z času na čas odmlčuje, čo nasvedčuje tomu, že podmienky pre jeho prevádzku sú ťažké a že mu neraz hrozí nebezpečenstvo odhalenia.

Po dlhšom uvažovaní komunisti sa rozhodli, že vysielania Bielej Légie budú rušiť. Počiatkové rušenie nebolo silné a dalo sa obísť. Od marca t. r. však dali do prevádzky veľmi silné rušiče, ktoré vysielania Bielej Légie často úplne prehlušujú. Biela Légia sa tomu bráni tým, že prekvapujúco mení vlny a za ten krátky čas, kým si komunisti preladia vlnu svojich rušičov na zmenenú vlnu Bielej Légie, povie najdôležitejšie správy a pokyny. Vysielacka už oznámila, že pripravuje aj účinný spôsob, ktorým sa znížia účinky rušenia. – Treba vyčkať, ako sa skončí tento súboj medzi komunistickým štátnym aparátom, ktorému stoja po ruke všetky finančné a technické prostriedky proti čiernej vysielacke Bielej Légie. Kto mal možnosť počúvať vysielania Bielej Légie v marci, bol svedkom, že tento súboj veľmi často vyhrala Biela Légia.

Biela Légia za uplynulý rok zrástla so srdcom Slovákov. Obyvateľstvo prijíma tak programy, ako aj hnutie Bielej Légie s mimoriadnymi sympatiami. Biela Légia vrátila obyvateľstvu nádej, že sloboda sa ešte vráti a že sa preto vyplatí bojovať za slobodu. Biela Légia tým skrížila plány komunistov, ktorí chceli Slovensko natrvalo ujarmit' tým, že zasiali strach. Biela Légia sa stala vzorom nebojácnosti. Dokázala, že komunistov sa netreba tak báť, ako sa ich mnohí ľudia boja. Proti strachu Biela Légia majstrovsky a na príkladoch dokazuje, akí sú komunisti nešikovní a hlúpi a ako ľahko sa dá proti nim bojovať, ak sa bojuje správne.

Biela Légia vrátila obyvateľstvu sebavedomie: Ľudia sú znovu ochotní uveriť, že útlak nepotrva naveky a že sa sloboda dá vy dobyť, ak sa bude za ňu dôsledne a vytrvalo bojovať.

Nakoľko je Biela Légia obľúbená, o tom svedčí aj naoko nezávažná skutočnosť, že pri počúvaní rozhlasu Bielej Légie ľudia neraz od dojatia sa rozplačú. Je to jediný rozhlas, ktorý má i tieto účinky. Ťažko sa dá povedať, prečo ľudia pri počúvaní tohto rozhlasu plačú a čo ich dojíma. Vari najlepšie to charakterizujú slová, ktoré možno na Slovensku veľmi často počuť: „Biela Légia hovorí, ako keby nám zo srdca čítala.“ – Konečne počujú to, po čom tak dlho túžili. Slzy, ktoré mnohí pri počúvaní roní, sú slzy šťastia, radosti a úľavy nad tým, že ešte sú tu smelí ľudia; smelí a šikovní, čo sa odvážia postaviť sa zoči-voči komunistom a ktorí vedú nad komunistami aj víťaziť!

Hádam najcharakteristickejším dôkazom obľúbenosti Bielej Légie je malá udalosť z istej dedinky pri Banskej Bystrici, kde minulého roku odvliekli tamojšieho farára a veriaci si preto svoje pobožnosti odbavujú iba s tzv. modlenikom, ktorý sa predmodlieva. V januári t. r., keď vysielac Bielej Légie mlčal a ľudia sa už obávali, že ho komunisti

vystopovali, modleník bez ostýchavosti sa predmodlil: Modlíme sa za Bielu Légriu, aby ju Pán Boh opatroval a od nebezpečenstva uchrániť ráčil. – A všetci akoby zelektrizovaní odriekali Otčenáš a Zdravas za Bielu Légriu. – Mnoho ich tam bolo a nikto to neprehradil a neudal. Podobných príkladov poznáme viac, menovite pri súkromných pobožnostiach sa ľudia modlievajú i za Bielu Légriu.

Vplyvom Bielej Légrie v mnohých obciach na Slovensku sa vytvoril akýsi protikomunistický pohotovostný stav. Mládenci si vybuodovali strážnu službu a v tajnosti sa tak vycvičili, že bez ich vedomia do ich obce sa nedostane žiadna podozrivá osoba. Vďaka týmto svojpomocným strážnym službám, podarilo sa prekaziť zatknutie mnohých občanov prepadosými komunistickými policajnými jednotkami. Ohrozených občanov zavčas upozornili, takže sa mohli ukryť v skrýšach, ktoré si už vopred pripravili. Treba podotknúť, že v mnohých obciach touto svojpomocnou pohotovostnou službou potajomky spolupracujú aj členovia uniformovanej SNB.

Biela Légria podchytila starých i mladých a vplýva na nekomunistov práve tak ako na komunistov. Nekomunistov posilňuje vo viere, že ich otroctvo už dlho nepotrva a sloboda sa vráti; komunistom zasa odníma odvahu a podlamuje aj ich vieru vo vlastnú silu a vieru vo víťazstvo. Pri tom Biela Légria túto revolúciu v myslení obyvateľstva na Slovensku vykonala celkom nenásilným, hladkým spôsobom. Pomoc tým, čo sú ohrození, predkladá ako prvú občiansku povinnosť a dvíha aj hrdé povedomie odhodlania dokázať, že synovia dobra vedia viac obetovať za vec pravdy, ako synovia zla za vec bezprávia a tyranie.

Biela Légria hlása: Spojme sa v boji proti komunistom a všetky programy nahradíme programom obrany ľudských práv a programom boja za slobodu – proti komunistom. Vo vysielaniach Bielej Légrie cítiť vyrovnaný tón, nenávidiaci iba šovinizmus, nech už prichádza odkiaľkoľvek. Pritom sa však bez kľučkovania, priamo a bez strachu vyrovnáva i s tými najpálčivejšími otázkami.

Nakoľko sa pisateľ tohto článku vie rozpamätať, začala Biela Légria so svojimi vysielaniami v apríli minulého roku. Teda len nedávno oslávila prvé výročie svojho prvého vysielania. Je to skutočne krásne výročie a súčasne aj krásne vysvedčenie o schopnosti našich protikomunistických bojovníkov. Človeku až tak odľahne na srdci, keď počuje, že v krajine otroctva sú ešte ľudia, ktorí vedú podať takéto výkony. Čo to značí rok práce čierneho vysielateľa v krajine, kde sa i pomerne malé priestupky trescú trestom smrti, to si vie predstaviť iba ten, čo už niekedy pracoval v podzemí proti komunistom. A pri tom Biela Légria nie je malou akciou. Pracou Bielej Légrie sa píše krásna strana dejín slovenského národa – strana plná hrdinstiev.

V pamäti sa nám vynára, že koncom apríla minulého roku vysielateľ Bielej Légrie nadšenie uvítal prezidentom Trumanom proklamovanú Ofenzívu pravdy.¹² Biela Légria

---

¹² Prezident USA Harry S. Truman v prejave pred zástupcami americkej tlače v r. 1950 vyzval na zintenzívnenie programu propagandy pod heslom *Ofenzíva pravdy* (The Campaign of Truth). Formuloval základné postuláty americkej propagandy v rámci studenej vojny, ktorá má využiť všetky dostupné spôsoby, aby do boja proti nepriateľským klamstvám nasadila pravdu. *Ofenzíva pravdy* sa v zápase s komunistickou protiamericou propagandou uchýlila k tvrdej protikomunistickej propagande.

sa vtedy osvedčila, že sa úplne stotožňuje s argumentmi, ktoré predniesol prezident Truman, a že urobí všetko, čo len bude v jej silách, aby prispela ku zdaru tejto ofenzívy. Dnes, po roku, môžeme smelo povedať, že málokto tak svedomite prispel k tejto ofenzíve ako práve Biela Légia. Úspechy Bielej Légie sú aj dôkazom toho, že argumenty prezidenta Trumana, ktoré predniesol pri vyhlásení ofenzívy pravdy, sú reálne a keby sa do uskutočňovania tejto ofenzívy zapojilo viac schopných a za pravdu nadšených ľudí, mohli by sme v našom dnešnom boji víťaziť bezpečnejšie a rýchlejšie.

Slováci môžu byť hrdí, že Biela Légia sa zrodila práve na Slovensku. A nie je to len náhoda. Biela Légia je výsledkom dlhoročného boja Slovákov proti komunizmu. Zrodila sa v bolestiach a vzišla ako čistý kvet medzi bodľáčim protichodných a nenávisťných stranícko-politických a národnostných treníc. Je ona aj svedectvom ozajstnej slovenskej mentality. Tej mentality, ktorej je násilie cudzie. Azda preto systém, ktorý i proti najukrutnejšej tyranii v histórii ľudstva vie postaviť účinnú metódu bez pomsty a útočného násilia, mohol sa zrodiť práve na Slovensku. Hnutie Bielej Légie sa však neobmedzuje len na územie Slovenska. Dnes ho už nasledujú v Čechách a na Morave, v Poľsku i v Maďarsku a možno nebudeme musieť dlho čakať, a aj v týchto krajinách sa ozvú rádiá Bielej Légie v reči národov, ktoré ich obývajú, aby pomáhali obyvateľstvu brániť sa proti komunistickému násiliu a aby krok za krokom odbúravalí komunistické panstvo.

Je jasné, že by pre Slovákov nebolo väčšej radosti, keby sa ciele Bielej Légie čím skôr stali skutkom. Bolo by to krokom k urýchleniu víťazstva nad komunistami a bolo by to nesporne aj krokom k zmiernemu vyrovnaniu nacionálnych sporov v strednej Európe. Druhovia v boji zostanú druhmi i v mieri. Kiež by sa aj týmto dokázalo, že Slováci nepoznajú nenávisť voči svojim susedom. Ak sú tvrdí, je to iba tvrdosť, diktovaná potrebou obrany prirodzených práv.

Ako vyplýva z uvedených faktov, Biela Légia má veľké a vážne poslanie. Isteže by neposlúžilo veci, keby meno Bielej Légie – a tým aj vážnosť Bielej Légie – sa zneužívali na malicherné stranícke argumentácie a keby Biela Légia proti vlastnej vôli mala dodávať autoritu niečomu, čo sa vymyká z rámca jej pôvodného poslania.

PROKOP, Anton. Biela Légia. In *Jednota*, roč. 61, 4. 7. 1951, č. 3128, s. 1, 4.

POLEMIKA

Pravosť a hodnovernosť?

Odozva na Článok Slovo na cestu v prvom čísle časopisu Slovenský časopis historický z októbra 2021, ktorého údajným autorom je prof. Richard Marsina.

Každá osoba si v istom štádiu svojej psychickej zrelosti dobuduje vlastný charakteristický spôsob ústneho a písomného prejavu. Predovšetkým písomný prejav sa často vyznačuje špecifickými a danej osobe vlastnými slovnými spojeniami, používanými odbornými termínmi a cudzími slovami a v neposlednom rade spôsobom výstavby logických štruktúr textu a argumentáciou.

Nedávno vyšlo prvé číslo nového časopisu s názvom Slovenský časopis historický. Ako úvodný text nového časopisu je Slovo na cestu, ktorým mal prof. Richard Marsina vyzdvihnúť potrebu existencie takéhoto národného periodika. Jeho publikovanie vzbudilo našu pozornosť, keďže prof. R. Marsina v posledných rokoch svojho života písomne komunikoval predovšetkým prostredníctvom autorov tohto článku. Všetky texty, ktoré mali byť publikované pod menom prof. R. Marsinu, si chcel vždy starostlivo prejsť v prítomnosti autorov tohto článku (slabozrakosť mu samému nedovoľovala čítať texty a korigovať ich), pričom zvažoval každé slovo a argumentáciu. Pokiaľ je nám známe, predmetný článok nebol ani korigovaný, ani autorizovaný. Okrem toho samotný článok ako celok nezodpovedá po obsahovej ani po štylistickej stránke štýlu prof. R. Marsinu, k čomu sa ešte vyjadříme.

Text článku sa skladá zo štyroch odsekov:

V prvom odseku badať myšlienky prof. R. Marsinu. Text odseku je postavený na faktoch, používajú sa v ňom logické štruktúry a terminológia, ktoré boli prof. R. Marsinovi vlastné. Zároveň sú tu však aj vyjadrenia nekorešpondujúce s jeho snahou o precízne podanie faktov. Vzhľadom na precíznosť vyjadrovania sa prof. R. Marsinu je priam nepravdepodobné, že by ich takto použil (napr. nástup komunizmu a ideologickej indoktrinácie „po roku 1945“).

Druhý odsek článku je prakticky nemožné pripísať autorstvu prof. R. Marsinu. Predovšetkým použité vyjadrovacie prostriedky a cudzie slová z politického slovníka neboli nikdy výbavou aktívnej slovnej zásoby prof. R. Marsinu, rovnako ako útočný charakter textu. Sme presvedčení, že druhý odsek je svojím obsahom v absolútnom nesúlade s celoživotným krédom prof. R. Marsinu a poškodzuje jeho dobré meno.

Tretí odsek obsahuje citát z príspevku prof. Marsinu, ktorý odznel na X. zjazde Slovenskej historickej spoločnosti v roku 1991 a ako celok sa veľmi neodkláňa od jeho názorov a spôsobu prejavu.

Posledný, štvrtý odsek je krátkym blahoprianím novému časopisu. Je však absolútne nepravdepodobné, že by prof. R. Marsina vôbec vedel o vzniku takéhoto časopisu, keďže zomrel 25. marca 2021 a časopis bol registrovaný 27. septembra 2021, teda pol roka

po jeho smrti. Navyše, v posledných mesiacoch svojho života už prof. R. Marsina nebol v kondícii, aby mohol takýmto spôsobom reflektovať dianie v slovenskej historiografii.

Sme presvedčení, že tento článok je kompilátom niektorých vyslovených alebo napísaných myšlienok prof. R. Marsinu a textu, ktorý absolútne nemožno prisúdiť jeho autorstvu. Príspevok ako celok sa protiví morálnym postojom prof. R. Marsinu, ktoré zohľadňoval pri koncipovaní svojich textov. Takýto článok prof. R. Marsina nikdy nenapísal a ani neautorizoval. Ide o falzifikát a podvrh.

Vzhľadom na uvedené skutočnosti týmto vyzývame hlavného redaktora, editora a redakčnú radu Slovenského časopisu historického, aby sa v najbližšom čísle svojho časopisu dištancovali od Slova na cestu, údajne napísaného prof. R. Marsinom, a napravili poškodzovanie dobrého mena zosnulého veľikána slovenskej historiografie.

Jozef Meliš, Anna Buzinkayová, Karol Marsina, Richard Buzinkay

MEDAILÓN

Spišský kapitulný vikár, pápežský prelát a cirkevný historik Roman Kežmarský

Luboslav Hromják

Medzi významné osobnosti, ktoré sa v druhej polovici 19. storočia pričínili o rozvoj slovenského národného povedomia a slovenského školstva na území Spišskej diecézy, patrí kapitulný vikár, spišský veľprepošťa a pápežský prelát Roman Kežmarský.

Roman Kežmarský [Késmarszky] sa narodil 28. februára 1807 ako jeden z dvojčiek v starej spišskej šľachtickej rodine Ignáca a Barbory, rod. Krausovej [Krausz, Crausz], v Spišskom Podhradí.¹ Otec bol mestským notárom. Jeho krstnými rodičmi boli šľachtici Ján Nepomuk Čepčeni [Csepcsenyi] a Žofia Šomošiová [Somoszi]. Pokrstil ho nemecký kaplán v Spišskom Podhradí Johann Greschner. Šľachtická rodina Kežmarských pôsobila v Spišskom Podhradí najmenej od konca 18. storočia a pochádzali z nej významné osobnosti mesta regionálneho, ale aj celouhorského významu. Brat Romana Kežmarského – dvojča Tomáš (1807 – ?) zastával úrad okresného chirurga Spišskej župy v rámci slúžnovského okresu v Spišskom Podhradí.² Starší brat Rudolf Kežmarský (1803 – ?) vykonával úrad sudcu provincie 16 spišských miest a oženil sa s príbuznou významného spišskopodhradského maliara Júliou Tibéliovou [Tibély].³ V celouhorskom meradle zohral významnú úlohu v oblasti gynekológie syn Rudolfa Kežmarského Žigmund [Tivadár] Kežmarský (1842 – 1902), ktorý vďaka svojmu šľachtickému pôvodu a významnému postaveniu otca získal kvalitné medicínske vzdelanie a stal sa univerzitným profesorom gynekológie na univerzite v Budapešti. Jeho zásluhou začali gynekológiu systematicky prednášať na všetkých lekárskejších fakultách v Uhorsku. Do praxe kliniky opäť zaviedol Semmelweisove zásady, čím sa stal priekopníkom chemoterapie.⁴

¹ Štátny archív Prešov ďalej ŠAPO, Spišský archív Levoča (ďalej SpA-L), Zbierka cirkevných matrík z územia Spiša 1599-1952, Matrika pokrstených farnosti Spišské Podhradie z rokov 1771-1808, 1807/3246, s. 46; šk. 307, inv. č. 801; Archív Biskupského úradu v Spišskom Podhradí (ďalej ABÚ-SP), Spišské biskupstvo, Zbierka druhopisov cirkevných matrík, Matricae baptisatorum ecclesiarum districtis Ollassiensis ab anno 1797, p. 861. Z neznámych dôvodov archívár Vladimír Olejník nesprávne uvádza dátum a miesto jeho narodenia v Dravciach v kolektívnej monografii a to aj napriek tomu, že všetky vedecké i odborné publikácie uvádzajú správne miesto narodenia Spišské Podhradie, ako aj správny dátum narodenia. BIZOŇOVÁ, Monika – OLEJNÍK, Vladimír. *Jezuitské gymnázium a Učiteľský ústav*. Ružomberok : Verbum, 2019, s. 155.

² ABÚ-SP, SB, Zbierka druhopisov cirkevných matrík, Matricae baptisatorum ecclesiarum districtis Ollassiensis ab anno 1797, p. 861; ABÚ-SP, Zbierka druhopisov cirkevných matrík, Matrica baptisatorum 1836, 17.

³ ABÚ-SP, SB, Zbierka druhopisov cirkevných matrík, Matricae baptisatorum ecclesiarum districtis Ollassiensis ab anno 1797, nepaginované.

⁴ ABÚ-SP, SB, Zbierka druhopisov cirkevných matrík, Matrica baptisatorum 1842, nepaginované. MINÁČ, Vladimír a kol. *Slovenský biografický slovník*. Zv. III. Martin : Matica slovenská, 1989, s. 77; TAUFFER, Vilmos. *Nekrológ*. Orvosi Hetilap 1902, 46 s. HAJKO, Vladimír. *Encyklopédia Slovenska*. Zv. III. Bratislava : VEDA, 1979, s. 67.

Roman Kežmarský základné štúdiá absolvoval vo svojom rodnom meste. Študoval na gymnáziu v Levoči, potom pokračoval vo filozofických štúdiách v Jágri [Eger]. Rok študoval aj právo v Jágri. Teologické štúdiá absolvoval v rokoch 1826 – 1830 na Pázmáneu vo Viedni. Za kňaza bol vysvätený 20. apríla 1830. Od 16. novembra 1829 však už pôsobil najprv ako zastupujúci a po ordinovaní na kňaza ako riadny aktuár diecéznej kúrie. Ako nadaného kňaza ho spišský biskup Jozef Bélik poslal v septembri 1830 na štúdiá na prestížny inštitút pre postgraduálne štúdiá pre kňazov Frintaneum do Viedne na štúdiá cirkevných dejín a kánonického práva. Dizertačnú prácu z cirkevných dejín *De hymnologia sacris* úspešne obhájil 3. januára 1833 a následne 9. marca získal doktorát z teológie. Nastúpil za profesora cirkevných dejín a kánonického práva v spišskom seminári. Dosiaľ sa nám nepodarilo objaviť nejaké vlastné dielo z oblasti histórie. Kvalitné vedomosti z oblasti kánonického práva uplatnil v činnosti diecézneho tribunálu. V roku 1838 ho diecézny biskup Bélik poveril úlohou konzistoriálneho asesora. Začiatkom roku 1846 bol preložený zo Spišskej Kapituly za farára do Popradu. Tu pôsobil do 14. júla 1848, kedy bol inštalovaný za sídelného spišského kanonika. Dňa 3. októbra 1851 sa stal liptovským archidiakonom, 29. januára 1857 titulárnym opátom Preblahoslavenej Márie de Ugra. Aktívne sa podieľal na rozvoji diecézneho školstva. Dňa 8. mája 1857 ho spišský biskup Ladislav Zábojský vymenoval za hlavného diecézneho školského inšpektora a už 22. februára 1858 bol ustanovený za riaditeľa Učiteľského ústavu v Spišskej Kapitule. Túto významnú úlohu vykonával až do roku 1874. Počas tohto obdobia v zhode so záujmami biskupa Ladislava Zábojského, ktorý bol širiteľom bernolákovského hnutia v Spišskej diecéze, podporoval rozvoj slovenčiny, ktorá bola riadnym vyučovacím predmetom v Učiteľskom ústave v Spišskej Kapitule, čím prispel k formácii národne uvedomelých a nábožensky zanietených slovenských učiteľov. Za jeho vedenia prestal byť ústav určený pre odborníkov na dedinské školy a stal sa všeobecne výchovno-vzdelávacím ústavom pre kvalitných učiteľov. Od školského roku 1871/1872 bol z dvojročného zreformovaný na trojročný.

Do konca svojho života zastával v rámci Spišskej kapituly ešte veľa významných úloh: v roku 1851 bol liptovský archidiakon, v r. 1860 oravský archidiakon, v r. 1861 katedrálny archidiakon, v r. 1863 kanonik kustos, v r. 1867 kanonik kantor, v r. 1868 kanonik lektor. Dôveru, ktorú mu celý čas prejavoval biskup Zábojský, potvrdil tiež tým, že v čase biskupovho chatrného zdravia ho 31. júla 1868 vymenoval za biskupského vikára. Od 20. februára 1869 pôsobil ako farský administrátor vo svojom rodnom meste v Spišskom Podhradí. V tejto úlohe zotrval až do roku 1876, keď na jeho miesto nastúpil známy cirkevný historik Jozef Hradský [Hradszky]. Po smrti spišského biskupa Ladislava Zábojského, t. j. v čase vakantného spišského biskupského stolca od 12. septembra 1870 do 27. augusta 1871, riadil dočasne Spišskú diecézu vo funkcii spišského kapitulného vikára a dokonca sám pochovával 11. septembra 1870 do katedrálnej krypty spišského biskupa Ladislava Zábojského. Po inštalácii nového spišského biskupa Jozefa Šamašu [Samassa] naďalej zastával dôležité postavenie v riadení diecézy, keď 1. decembra 1871 ho biskup vymenoval za biskupského vikára. Od roku 1872 vykonával aj prosynodálneho examinátora. Keď bol spišský biskup Jozef Samaša [Samassa] 18. júna povýšený

za jágerského arcibiskupa, až do intronizácie nového spišského biskupa Juraja Čásku [Császka] 2. septembra 1874 bol už po druhýkrát najvýznamnejšou cirkevnou osobnosťou Spiša, Liptova a Oravy, keď zaujal post spišského kapitulného vikára. Aj za biskupa Čásku zastával významné úlohy v riadení Spišskej diecézy. Od 8. septembra 1874 až do svojej smrti zastával po biskupovi druhú najvýznamnejšiu funkciu spišského veľprepošta a ostal ním až do svojej smrti. V roku 1877 sprevádzal spišského biskupa Juraja Čásku počas povinnej cesty *ad limina apostolorum* do Ríma. Pri tejto príležitosti sa osobne stretol s pápežom Piom IX., ktorý ho vymenoval za pápežského preláta. Zomrel 25. apríla 1880 v Spišskej Kapitule. Pochoval ho spišský biskup Juraj Čáska. Pochovaný je v hlavnej krypte Katedrály sv. Martina v Spišskej Kapitule-Spišskom Podhradí.⁵

---

⁵ ABÚ-SP, *Protocollum status personalis Sacerdotum dioec. Scepusiensis ab anno 1848, tomus I.*, s. 284-285; ABÚ-SP, *Spišské biskupstvo, Zbierka druhopisov cirkevných matrík, Matrica defunctorum 1880*, nepaginované; ABÚ-SP, JANEK, Jozef. *Spisy – Dejiny učiteľského ústavu I., II., Spišskokapitulská preparandia a jej odchovanci v r. 1819-1919*, s. 87; ŠAPO, SpA-L, *Spišské biskupstvo, Matrica cleri junioris et superiorum Seminarii dioecesis Scepusiensis ab anno 1815*, nepaginované; HRADSKY, Josephus. *Initia progressus ac praesens status capituli ad Sanctum Martinum de monte Scepusio*. Szepesváralja : Typis Dionysii Buzás, 1901, s. 537-538; RIMELY, Carolus. *Historia Collegii Pazmaniani*. Viennae : Typis et sumptibus Congregationis Mechitharisticae, 1865, s. 384; SZEMAN, János. *A Szepeshelyi római katolikus tanítóképző – intézet története*. Budapest : Stephaneum Nyomda, 1912, s. 122; JANEK, Jozef. *Kultúrne tradície Spišskej Kapitule*. Jur pri Bratislave, 1985 (rkp.) s. 134-135.

RECENZIE

LETZ, Róbert. *Slovenské dejiny VI 1945 – 1992.*
Bratislava : Literárne informačné centrum, 2021, 476 s.

Jaroslav Durec

Slovenské dejiny 20. storočia obsahujú viaceré významné okruhy problémov, na ktoré historický výskum zameriava svoju pozornosť. V súčasnosti existujú už mnohé publikácie podrobne sa zaoberajúce čiastkovými témami, ktoré sú späté s rôznymi oblasťami spoločenského, politického a kultúrneho života v kratších časových úsekoch slovenských dejín 20. storočia. O to väčšiu hodnotu môžu mať publikácie spracúvajúce komplexne väčšie časové obdobie. Druhá polovica 20. storočia slovenských dejín ako celok nebola dosiaľ ešte hlbšie spracovaná. Prvým významnejším pokusom podať ucelenejší pohľad na historické obdobie slovenských, resp. československých dejín v rokoch 1945 – 1989 je publikácia s názvom *Československo v období socializmu 1945 – 1989* od autora profesora Jana Rychlíka. Ďalším cenným prínosom je publikácia s názvom *Slovenské dejiny VI 1945 – 1992* od autora profesora Róberta Letza. Pod touto druhou uvedenou publikáciou môžeme rozumieť hlavne vysokoškolskú učebnicu určenú pre študentov histórie a učiteľov histórie, ale aj pre širšiu verejnosť s možnosťou oboznámiť sa na pomerne podrobnej úrovni so slovenskými dejinami, ktoré boli poznačené zväčša vedúcou úlohou komunistickej strany, teda vonkajším diktátom. Dielo *Slovenské dejiny VI 1945 – 1992* sa zaraďuje do edície publikácií *Slovenské dejiny* ako jej posledný diel. Cieľom tejto edície je priniesť komplexnejší pohľad na dejiny Slovákov v širšom kontexte od príchodu Slovanov až do roku 1992, t. j. do vzniku samostatnej Slovenskej republiky.

Spracované obdobie slovenských dejín v publikácii *Slovenské dejiny VI 1945 – 1992* predstavuje pomerne nedávny časový úsek, ktorého pevnou súčasťou bola ešte aj dnes žijúca generácia ľudí s vlastnými subjektívnymi spomienkami a hodnotením tohto historického obdobia z rozličných uhlov pohľadu. Aj táto skutočnosť prispieva k neľahkému zaujatiu objektívneho stanoviska k tomuto turbulentnému historickému obdobiu. Vo všeobecnosti slovenské dejiny 20. storočia sú bohaté na viaceré významnejšie dejinné zvraty, ktoré zásadne ovplyvnili vývoj spoločnosti na niekoľko desaťročí. Výnimkou nebolo ani obdobie druhej polovice 20. storočia.

Dôležitým prínosom publikácie *Slovenské dejiny VI 1945 – 1992*, rovnako ako aj ďalších publikácií z edície *Slovenské dejiny*, je štruktúra spracovania, ktorá umožňuje na jednej strane prehľadnú orientáciu v texte vďaka orientačným heslám na okraji strán textu a na druhej strane ponúka čitateľovi možnosť pozerieť sa na viaceré spoločenské problémy z viacerých hľadísk. Z hľadiska obsahu je publikácia rozdelená na tri dominantné hlavy, pričom každá hlava pozostáva z kratšieho časového úseku: *Hlava I Slováci na križovatke dvoch systémov (1945 – 1948)*, *Hlava II Slováci pri budovaní socializmu (1948 – 1968)*, *Hlava III Slováci pod taktovkou normalizácie (1968 – 1989)*. Ďalej sa každá hlava rozdeľuje ešte na niekoľko menších kapitol. Tie vo svojich názvoch vyjadrujú

klúčové okruhy problémov (čiastkové témy), ktoré v danom časovom úseku dominovali alebo boli úzko prepojené s každodenným životom. Týmto spôsobom sa autor publikácie usiloval neprehliadnuť žiadne z klúčových, ale aj menej dôležitých aspektov života v spoločnosti, a to bez ohľadu na to, či už hovoríme o tých pozitívnych, alebo negatívnych stránkach. Viaceré problémy z ťažiskových tém sú často rozpracované v rámci širšieho spoločensko-politického kontextu, napr. v prvej hlave nachádzame kapitolu s názvom *Medzi Východom a Západom*. Slovensko ako súčasť obnoveného československého štátu bolo krátko po vojne zatiahnuté do víru nového rozdelenia sveta na Východný a Západný blok. Tzv. železná opona sa spúšťala a na Slovensku to verejnosť vnímala s osobitnou intenzitou. Dôležité je, že autor si uvedomuje presahy slovenských dejín do svetových dejín a vníma vývoj vo svete. To istotne napomáha k lepšiemu pochopeniu niektorých tém, ktoré svojou problematickosťou presahujú rámec Československa.

Prevzatie moci v štáte komunistickou stranou po februárových udalostiach v roku 1948 prinieslo so sebou nové aspekty života, ktoré sa v medzivojnovom období ešte neuplatňovali a po skončení druhej svetovej vojny sa začali len postupne rozvíjať. Tieto nové stránky spoločenského života boli poznačené zväčša vládnuou ideológiou o zostrujúcom sa triednom boji proti nepriateľom režimu. Táto charakteristická vlastnosť režimu, spojená s prenasledovaním a perzekúciami, sa v texte často vyskytuje vo viacerých súvislostiach: napr. v súvislosti s problematikou politických procesov v 50. rokoch 20. storočia. Podstatnou súčasťou prenasledovania a perzekúcií je tiež opačná strana, tzn. ľudia, ktorí sa neboli ochotní zmieriť s pomermi a riskovali aj dlhoročné väzenie za cenu, že rozličným spôsobom prejavia svoju nespokojnosť s vládnuceho režimom. Táto druhá stránka perzekúcií sa úzko spája najmä s témami ako tretí odboj na Slovensku alebo s činnosťou disidentu. Autor pomerne podrobne rozpracúva tieto spôsoby prejavu odporu, ktoré nachádzame v publikácii v niekoľkých kontextoch. V súvislosti s otázkou „nastolovania“ spravodlivosti v povojnovom období sa zaoberá autor problematikou retribučného súdnictva so sympatizantmi a poprednými predstaviteľmi Slovenskej republiky (1939 – 1945). Najväčšia pozornosť je venovaná procesu s Jozefom Tisom, prezidentom Slovenskej republiky. Autor publikácie uvádza viaceré dôvody, ktoré viedli k tomu, že Tiso bol odsúdený na smrť a popravený.

V rámci popredných tém si osobitné postavenie zasluhuje samotná spoločnosť a jej postupné premeny v druhej polovici 20. storočia. Na druhej strane obširnosť problematiky spoločnosti viedla autora publikácie k tomu, že jej hodnoteniu venoval v každej hlave, resp. v danom časovom úseku osobitnú kapitolu. Spôsob fungovania života v spoločnosti bol často prejavom a odzrkadlením myslenia doby. Ak sa teda autor v prvej hlave v kapitole *Premeny spoločnosti* zaoberá priebehom odsunu nepriateľskej nemeckej a maďarskej menšiny, postavením jednotlivých cirkví v obnovenom štáte, tak potom v druhej hlave v kapitole *Spoločnosť vo víre* sa v súlade s filozofiou socializmu kladie dôraz na kult práce a budovania, zmeny v sociálnej štruktúre obyvateľstva, organizovanie mládeže, urbanizáciu, zásahy do vidieka a pod. V tretej hlave v kapitole *Spoločnosť v čase nehybnosti* sa autor okrem života národností v ČSSR venuje každodenným potrebám ľudí, pričom značnú pozornosť si získal hlavne fenomén voľného času. V tomto prípade je spojený

hlavne s atribútom zábavy a so snahou žiť slobodnejšie. Prostredníctvom úsilia autora sa dokázu čitateľa na rozvíjajúci sa fenomén voľného času pozerat' z pohľadu bežných ľudí, resp. pohľadom zdola, ale aj zároveň z pohľadu vedúcich politických predstaviteľov, resp. pohľadom zhora. Neodmysliteľnou súčasťou obdobia normalizácie sú tzv. Husákové deti. Navonok možno zjednodušujúco vyznievajúci pojem autor vysvetlil ako hlbší fenomén a dal ho do súvislosti s každodenným životom v období normalizácie. Vo viacerých súvislostiach sa autor zameriava tiež na postavenie cirkví v obnovenom česko-slovenskom štáte, čím fenomén cirkevných dejín organicky začlenil do dejín spoločnosti. Primárne diskutovaným a zložitým je hodnotenie zvlášť rímskokatolíckej cirkvi, ktorá bola počtom svojich veriacich síce najpočetnejšia, ale zároveň na druhej strane bola komunistickým režimom účelovo negatívne hodnotená a napádaná pre jej pozície v predchádzajúcom slovenskom štáte. Autor postupne upriamuje svoju pozornosť na čoraz viac sa objavujúce útoky voči rímskokatolíckej cirkvi, ktoré sa naplno vystupňovali v nasledujúcom období vlády komunistickej strany s cieľom ovládnuť cirkev ako obávaného protivníka. Popri rímskokatolíckej cirkvi sa autor zaoberá aj postavením gréckokatolíckej a evanjelickej cirkvi a. v. vo vzťahu k štátnej moci.

Poprednou témou publikácie, ktorá sa objavuje vo všetkých troch hlavách v závislosti od determinantov vývoja (požiadaviek) doby, je spôsob riadenia hospodárstva. S touto témou sa čitateľ stretáva na viacerých miestach publikácie, pretože autor jej venoval zvýšenú pozornosť. Pravidlá a spôsob hospodárenia možno chápať ako jednu z ťažiskových problematík. Už v prvej hlave v kapitole s názvom *Nové pravidlá hospodárenia* poukázal autor na tie kľúčové faktory hospodárenia, ktoré pripravovali postupne pôdu pre budovanie socializmu po uchopení vedúcej úlohy v štáte komunistickou stranou. V tomto prípade ťažiskovými témami sú menová reforma, znárodnenie, pozemková reforma, proces schválenia trojročného plánu. Okrem toho však vo všetkých prípadoch analyzoval autor príčiny a dôsledky uvedených reforiem a ich dopad na spoločnosť. V druhej hlave v kapitole *Hospodárstvo pod tlakom plánu* zdôraznil autor režimom vyzdvihovalý kult práce a budovania. Okrem charakterizovania a analýzy päťročných plánov, hodnotenia ich zmysluplnosti sa autor zaoberá aj pripravovanou ekonomickou reformou, keďže sa postupne preukázalo, že plánované hospodárstvo bez prihliadania na trhové mechanizmy je len málo efektívne. Pozitívne treba hodnotiť zameranie sa nielen na proces industrializácie, ale aj kolektivizácie vidieka, resp. vytvárania jednotných roľníckych družstiev, čo v mnohom negatívne zasiahlo do života slovenských roľníkov. Z hľadiska charakterizovania hospodárstva v tretej hlave v rámci kapitoly *Socialistické hospodárstvo – vrchol, alebo stagnácia?* autor na jednej strane poukazuje na vybudovanie veľkých diel socialistickej výstavby, ktoré si vyžiadali priemyselný rast a rast spotreby energie napr. jadrová elektrárňa v Jaslovských Bohuniciach, vodné priehrady Liptovská Mara, Gabčíkovo atď., ktoré boli neoceniteľným zdrojom na získanie potrebnej elektrárne, ale aj na zavlažovanie pôdy. Na druhej strane však ukazuje na zaostávanie mnohých priemyselných odvetví, znižovanie produktivity práce, znižovanie kvality viacerých výrobkov, čím Československo a v ňom Slovensko postupne strácali hospodársku silu a význam.

Okrem spomínaných dominantných častí publikácie sa autor zameriava na tie témy, ktoré sú pevne spojené so spoločenským, ideologickým, ale aj hospodárskym napredovaným štátu. Tým chceme povedať, že autor venoval značnú pozornosť témam ako školstvo, umenie, šport, ktoré mali v jednotlivých časových úsekoch druhej polovice 20. storočia svoje jedinečné charakteristické rysy a svojich významných predstaviteľov. Tieto okruhy otázok autor podrobne analyzoval a hodnotil v kapitole *Vzdelanie, kultúra a šport* v tretej hlave.

Nesporne dôležitým prínosom publikácie je spracovanie obdobia ohraničeného rokmi 1989 – 1992, ktorému sa dostatočne ešte nevenovala pozornosť formou zhrnutia najdôležitejších okamihov, udalostí, osobností, ktoré v tomto časovom úseku zohrávali kľúčovú rolu. Autor podrobne spracoval priebeh pádu komunistického režimu, t. j. „Nežnej revolúcie“, ale aj obdobie nového procesu budovania a premien v štáte, ktoré po prevratných udalostiach nasledovali. Osobitne zaujímavým spôsobom je spracované obdobie pred vznikom samostatnej Slovenskej republiky, ktoré pre mladú a študujúcu generáciu nie je príliš dostatočne známe, pretože tomuto obdobiu sa na základných a stredných školách venuje málo pozornosti.

Ako sme už na začiatku zdôraznili, považujeme publikáciu *Slovenské dejiny VI 1945 – 1992* rozhodne za mimoriadne cenný prínos, hlavne pre študujúcu vysokoškolskú mládež, ktorá v tejto publikácii získala neoceniteľnú možnosť zobrať do rúk syntézu obdobia slovenských dejín, ktorá tak veľmi dlho chýbala. Okrem toho veríme, že daná publikácia zaujme všetkých záujemcov z odbornej aj laickej verejnosti, ktorí majú záujem o slovenské dejiny 20. storočia. V neposlednom rade odporúčame publikáciu aj všetkým tým pamätníkom, ktorí boli živou súčasťou tohto obdobia a spomienky naň si uchovávajú.

HROMJÁK, Ľuboslav. *Významné osobnosti Spišského Podhradia I.*

Spišské Podhradie : Nadácia Kňazského seminára Jána
Vojtaššáka, 2021, 314 s.

Peter Mulík

Doc. HEDr. Ľuboslav Hromják, PhD., sa venuje cirkevným dejinám. Bol odborným asistentom na Katedre katechetiky a praktickej teológie PF KU v Ružomberku. Pôsobí na Teologickej fakulte Katolíckej univerzity v Ružomberku. Študoval cirkevné dejiny na Gregoriánskej univerzite v Ríme, kde zavíšil doktorandské štúdium. Vo Vatikáne absolvoval Vatikánsku školu paleografie, diplomatiky a archivistiky. Podieľa sa na medzinárodných výskumných projektoch. Je autorom viacerých publikácií z oblasti cirkevných dejín.

Vedecká monografia Ľuboslava Hromjáka je prvou časťou významného diela slovenských dejín, ale najmä spišských regionálnych dejín. Bola to náročná práca. Je výsledkom dvadsaťdvaročného vedeckého výskumu, ktorý autor začal v roku 1998 zhromažďovaním základných biografických údajov o týchto osobnostiach. Použil kompilačnú a syntetickú metódu. Analýzou a komparáciou zozbieraných faktov prehodnotil viaceré údaje z doterajšieho biografického výskumu starších aj súčasných slovenských, českých, maďarských a rakúskych biografických literárnych prameňov, ako aj početných rozmanitých vedeckých a odborných publikácií a štúdií. Podarilo sa mu zachytiť aj tie osobnosti, ktoré boli dosiaľ úplne neznáme a absentujú v publikovaných lexikónoch, ako aj tie, ktoré ostali ešte v pamäti Spišskopodhradčanov. Autor urobil archívny výskum základných biografických údajov vo viacerých štátnych a cirkevných archívoch na Slovensku, predovšetkým v Archíve Biskupského úradu v Spišskom Podhradí, Archíve Rímskokatolíckeho farského úradu v Spišskom Podhradí, Archíve Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania v Krompachoch, Štátnom archíve v Prešove – v jeho špecializovanom pracovisku Spišskom archíve v Levoči, Archíve mesta Spišské Podhradie, Archíve Hospitálskej rehole sv. Jána z Boha – milosrdných bratov v Bratislave, Archíve minoritov v Levoči a ďalších.

Spišské Podhradie s bohatou viac ako 770-ročnou históriou a početnými umelecko-historickými pamiatkami bolo v Cartagene de Indias (Kolumbia) na zasadnutí Výboru pre svetové dedičstvo – Dohovoru o ochrane svetového kultúrneho a prírodného bohatstva organizácie UNESCO pod názvom *Spišský hrad a pamiatky okolia* 11. decembra 1993 zaradené spolu so Spišským hradom, Spišskou Kapitulou, Žehrou do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO (27. júna 2009 bolo pod názvom *Levoča, Spišský hrad a pamiatky okolia* priradené mesto Levoča).

Viaceré osobnosti publikácie vyvíjali priekopnícku vedeckú činnosť na celoslovenskej, celouhorskej, ba dokonca aj svetovej úrovni. Hodno spomenúť vynálezy Jána Harmattu

v oblasti techniky bodového zvärania či objavenie séra proti moru ošípaných v oblasti veterinárnej medicíny svetoznámy veterinárom Františkom Hutynom, v medicíne zavedenie Semmelweisových zásad Teodorom Kežmarským, ktorý sa stal priekopníkom chemoterapie v Uhorsku. V oblasti hudby vyniká osobnosť skladateľa svetového významu Alfonza Cibulku či vynikajúceho slovenského organistu 20. storočia Ernesta Emanuela Schumeru. V minulosti sa osobnosťami Spišského Podhradia okrajovo, ale ako prvý zaoberal spišskopodhradský farár a spišský historik Jozef Hradský, ktorý v roku 1891 vo svojom diele *Krátky obsah dejín farského r. kath. kostola v Spišskom-Podhradí z príležitosti novovystaveného oltara bl. Panny Marie* spracoval zoznam katolíckych farárov v Spišskom Podhradí, ku ktorým v niektorých prípadoch dodal krátku informáciu o ich predošlom pôsobení. Niektoré osobnosti Spišského Podhradia vyzdvihol bijacovský farár a spišský historik Ján Vencko vo svojom diele *Z dejín okolia Spišského Hradu*, vydanom v roku 1941, ako aj v diele *Dejiny Spišského Podhradia*, ktoré sa nám zachovalo v rukopise, uloženom v Spišskom archíve v Levoči. Tejto tematike sa venoval aj Štefan Cisko, ktorý vo svojich článkoch uverejnených v *Spišských hlasoch* publikoval základné informácie o niektorých významných remeselníkoch a iných osobnostiach mesta. Významným počinom v tejto oblasti bola publikácia odbornej monografie spišskopodhradského rodáka Edmunda Hlebu *Spišské Podhradie – História a osobnosti*, ktorú publikoval v roku 1994 a v ktorej na 31 stranách spracoval 104 osobností, medzi ktorými uvádza početné osobnosti aj Spišskej Kapituly a Spišského hradu, z ktorých 86 možno skutočne považovať za autority mesta Spišské Podhradie. O niektorých významných osobnostiach mesta sa zmieňujú aj autori kolektívnej odbornej monografie *Kronika mesta Spišské Podhradie slovom i obrazom*.

Táto kniha je prvou časťou dvojzväzkového vedeckého diela (druhý zväzok vyjde v roku 2023) o osobnostiach Spišského Podhradia a je kontinuálnym pokračovaním vedeckej monografie Ľudoslava Hromjáka *Dejiny Spišského Podhradia vo svetle inštitúcií*. V nej objasňuje teoretické východiská, ktoré dávajú adekvátnu odpoveď na to, prečo sa v Spišskom Podhradí vyskytol taký počet významných osobností. Sú to najmä predstavitelia mesta, sudcovia, notári, katolícki a evanjelickí farári, židovskí rabíni, rehoľníci, učitelia Učiteľského ústavu v Spišskej Kapitule, ktorí bývali v meste a zapájali sa do života mesta, učitelia mestských škôl, kantori pôsobiaci tak v katolíckom, ako aj v evanjelickom prostredí. Spomedzi významných osobností mesta sa vynímajú ľudia z oblasti veterinárstva.

Autor uvádza priezvisko a rodné meno konkrétnej osobnosti podľa zásad slovenského pravopisu, predtým neslovensky písané priezviská osobností. V hranatých zátvorkách uvádza všetky známe podoby daného priezviska. Krstné (rodné) mená v texte sú v slovenskej podobe, pričom v hranatých zátvorkách sú aj maďarské alebo latinské ekvivalenty mena. Mená miest a obcí uvádza podľa dikcie na zemepisných mapách príslušného štátu s výnimkou slovenskej verzie názvov hlavných miest v Európe a niekoľkých slovenských historických názvov miest. V prípade rehoľníkov uvádza rodné meno konkrétnej osobnosti, kým v zátvorke je rehoľné meno v spojitosti s menom *fráter* – v prípade rehoľného brata alebo *páter* – v prípade rehoľného kňaza.

Za hlavné kritérium zaradenia konkrétneho človeka medzi osobnosti Spišského Podhradia určil autor narodenie, pôsobenie alebo pochovanie v Spišskom Podhradí. Medzi osobnosti mesta zaradil remeselníkov, ktorí presiahli svojím významom hranice mesta, alebo tých, ktorí ostali živí v pamäti obyvateľov. Tým je venovaná prvá kapitola tejto vedeckej monografie, ako aj tým postavám, ku ktorým autor nezískal dostatok informácií na celistvý biogram.

Monografia je rozdelená na dve kapitoly. Prvú časť publikácie tvorí opis sociálneho rozvrstvenia obyvateľstva mesta. Druhá kapitola poskytuje prehľad jednotlivých osobností mesta (menný index (A – J), zoradených v abecednom poradí. Záver monografie tvorí obrazová príloha, ktorú tvoria fotografie niektorých osobností mesta.

Autorovi Ľuboslavovi Hromjákovi vyjadrujem poďakovanie a obdiv za túto publikáciu, ktorá je bezpochyby prínosom do slovenskej historiografie. Teším sa na druhý diel publikácie Významné osobnosti Spišského Podhradia II. (K – Z).

HOMZA, Martin. *Maurices novae alebo Nové ostne.*
Ostne na poslovenčenie slovenských dejín.
Slovenské dejiny, o. z., 2020, 334 s.

Marián Tkáč

Máme novú knihu prof. Martina Homzu: *Maurices novae alebo Nové ostne*. Prvá časť (vydalo o. z. Slovenské dejiny, 2020). Na 334 stranách so 17 obrázkami a 24 mapami sa staneme účastníkmi exkurzií do Zadunajska za odkrývaním našich dejín v časoch uhorských i preduhorských. Do autobusu nasadli traja študenti, samozrejme, vodič a traja profesori histórie, ktorých mená si autor požičal od Jána Baltazára Magina z jeho *Ostňov čiže Obrany Slovákov pred útokmi akéhosi Benčika z roku 1723: Polifilusa, Gnorimenesa a Gnorimednopoliprostatusa* (ten s najťažším menom je zrejme autor sám).

V príbehu sa vedú debaty o ideovom návrate „slovenskej historiografie k svojim východiskám, k 18. storočiu“. Dozvedáme sa, že vznik bývalého Česko-Slovenska v roku 1918 „Slovákom v ich intelektuálnom zápase o spoločné kultúrno-historické dedičstvo s Maďarmi nijako nepomohol“. Je to začiatok pokračovania toho, čo pred sto rokmi bolo prerušené, lebo prídu ešte štyri časti „Ostňov“.

„Dehungarizácia“ slovenských dejín v záujme ich zjednocovania s českými dejinami má na svedomí, že sa dnes uhorské dejiny interpretujú iba v maďarskom nacionalistickom duchu ako dejiny „latinského maďarského kráľovstva“. Zápas našich historikov, Jurajov – Papánka, Sklenára a Fándlyho a po nich Franka Sasinka, Jonáša Záborského či Jozefa Hložanského proti takej interpretácii v roku 1918 a teraz ako by mal pokračovať. Našou aktuálnou úlohou je obhajovať fakt, že Uhorské kráľovstvo bolo možno väčšmi slovenské ako „uhorské“ a že „uhorské“ neznamená „maďarské“. Nikdy nie je neskoro: budeme musieť prezentovať fakt, že Slovanské (ak prekladáme „sclavorum“ ako „slovanské“ a nie „slovenské“) kráľovstvo kráľa Svätopluka I. bolo prvým krokom k usporiadaniu Európy s rovnoprávnym postavením Slovanov popri Galii, Germánii a Rome, čo sa dodnes nestalo. Stane sa to v rámci Intermaria či Trojmorja?

Zisťujeme, že do zoznamu „Rímom korunovaných kráľov“ patria po Svätoplukovi a Štefanovi „takzvaní Arpádovci“ (autor v Arpáda neverí), ozajstní dediči Svätopluka. Iba českým panovníkom nedal korunu pápež, ale Vratislava II. v roku 1085 pomazal z vôle nemeckého cisára Henricha IV. (známeho protipápežskou politikou, začo bol aj exkomunikovaný) mohučský arcibiskup Egilbert. České kráľovstvo však založil až Zlatou bulou sicílskou v roku 1212 cisár Fridrich II. – no a „my sme mali kráľa vždy a Česi až od 13. storočia“. České dejiny nie sú teda nijakým pokračovaním svätoplukovských dejín, napriek tomu, že Česi si myslia iné, a to už od 14. storočia, keď splodili tézu „translatio regni“, „prenesenia kráľovstva“ od Svätopluka na české knieža Vratislava II.

Citlivý čitateľ zbadá, že kráľ Svätopluk je srdcovou záležitosťou autora – ťažko nájsť komplexnejší „popis“ Svätopluka, ako je v zborníku Homza et al. Svätopluk v európskom písomníctve (Bratislava, 2013). A od Svätopluka je len krok k Nitre a malo by byť aj oveľa bližšie k Pribinovi ako k Mojzírovi. Malo by, lebo – tak bolo.

Pochváľme za tento prístup váženého pána profesora, ale povedzme, že pri návrate do 18. storočia kriticky hodnotíme, ale neodhadzujeme vývody a závery vzácnych slovenských prvohistorikov a z hľadiska nových poznatkov ich len aktualizujeme. Veď tak robia všetci okolo nás, opierajú sa o to, čo vytvára z ich dejín jednu dlhú niť, a my takú šancu práve cez Pribinu – Svätopluka a Nitru máme. A na tej báze doslova prepíšme celé naše dejiny. Vymeňme učebnice dejepisu i texty vo wikipédii, nakrúťme dokumentárne a hrané filmy, dajme do povedomia skutočne slovenský pohľad na slovenskú minulosť. Jedným slovom, nebojme sa pustiť do zápasu o vlastný výklad dejín: sme plnohodnotným subjektom uhorských dejín a ako hlavný nositeľ pribinovsko-svätoplukovsko-nitrianskeho odkazu skúsme rozvinúť jeden slovenský príbeh, spojený s Nitrou a začínajúci sa Pribinom (vlastne už Samom), so všetkými dôsledkami. Neostaňme na polceste. Aj keď pre mnohých sú už všetky exonymá, teda cudzie pomenovania historických reálií, raz navždy dané a nami akceptované, teda prebrané (s. 272), nebojme sa oprášiť či novozaviesť a používať naše endonymá, mená vlastné, ktoré si dáme my. Urobme poriadok v terminológii. Pomenujeme Pribinovu dŕžavu ako Nitravu, príp. Veľkú Nitravu, a vládcov pochádzajúcich z Nitry „Pribinovcami“.

Autor vie, že v boji o slovenskosť slovenských dejín ide o vymedzenie sa voči Maďarom a Čechom. Jedni i druhí vidia totiž naše najstaršie dejiny ich pohľadom a zaplňajú ich pravdou, ich „historickým naratívom“ náš trh. Pokiaľ ide o Čechov, tí naozaj priamo deformujú slovenské dejiny. Pokiaľ ide o Maďarov, tí vynašli svojsky „rozprávkový“ výklad uhorských (v maďarčine len maďarských) dejín, a to účelovým „preinačovaním“ faktov, uprednostňovaním svojich „vitezov“, „zhmotňovaním“ a do-
stavovaním a prestavovaním zachovaných artefaktov. Čo nemajú, to dorobia. Veľmi sa mi páči úvaha, že japonským turistom je to jedno, kto a kedy postavil tzv. Kostol sv. Štefana v Blatnohrade. Keď Matica slovenská zorganizovala v roku 2012 prvú Národnú slávnosť na Devíne, vznikol nápad nanovo „postaviť“ na nájdených základoch baziliku na Devínskom hrade, aby „Japonci“, ale aj Slováci „očividne“ vedeli, že tam taká bazilika v 9. storočí stála a teraz by sa stala našim pútnickým miestom. Historicky oveľa menej popierateľným, ako je „Velihrad“ z koprodukčného filmu Českej televízie a RTVS(!) Cyril a Metoděj, patróni Slovanů z roku 2013 (ako výstižne hovorí diskutér z autobusu, Nitra v ňom bola „prezentovaná ako temná, nedôležitá diera niekde vo vesmíre“ a Svätopluk bol „ako prienik podôb Adolfa Hitlera a Nemcom nakloneného smilníka“).

Odvahu hovoriť o našich „príčeskoch“ (teda nekriticky procešky zmýšľajúcich Slovákoch) treba oceniť aj vo svetle prístupu RTVS k slovenským reáliám, ktorá v dôslednom čechoslovakistom hábe predstavila nielen Cyrila a Metoda, ale aj Andreja Hlinku v rámci projektu Slovenský panteón (2020).

Česi celkom jednoznačne zdôrazňujú moravsko-českú dominanciu nad Nitrianskom/Nitrovou, a teda Slovenskom v 9. storočí. Aj keď to nebola pravda, my mlčky súhlasíme.

V tomto bode je východisko všetkých ostatných slovensko-českých diskusií či sporov, tu je základ čechoslovakizmu, a to v samotnom názve „Veľká Morava“. Tak teda: Kde sa vzal pojem „Veľká Morava“? O čo sa opiera? Naozaj vyhnal Mojmir Pribinu z Nitry?

Pojem „Veľká Morava“ („Megalé Marabia“) použil ako prvý v polovici 10. storočia byzantský cisár Porfyrogenetos v diele *De administrado imperio*, teda až o polstoročie po smrti Svätopluka. Pritom „megalé“ môže znamenať „veľká“, ale aj „vzdialená“ Morava. Toto pomenovanie je už také rozšírené, že žiadať o jeho nahradenie správnejším menom, bližším k pravde, môže sa zdať bláznovstvom. Celý svet doteraz hovorí (alebo skôr nehovorí nič!) o sedemdesiatich troch rokoch (833 – 906) „Veľkej Moravy“ či „Veľkomoravskej ríše“. Pritom Česi už opúšťajú epitetón „Veľká“, hovoria už iba o Morave, akoby aj tým si chceli celé toto obdobie privlastniť. Pripomína mi to príbeh pomenovania okresného mesta Vranov ako Vranov nad Topľou. Napriek tomu, že na Slovensku niet iného Vranova, miestni na prídomek „nad Topľou“ trvajú, lebo ten „zahŕňa“ aj pripojené Čemerné. To slovíčko „Veľká“ pri Morave akoby malo znamenať, že Morava „zahŕňa“ aj Slovensko, Nitru.

Vznik „Veľkej Moravy“ má oporu len v jedinom dokumente, v spise o Obrátení Bavorov a Korutáncov na vieru/*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, ktorý vznikol okolo roku 870 v rámci obrany konania Frankov proti Metodovi. Ten spis, žiaľ, zožina slávu nie na jednom mieste aj v Homzovej knihe. Na str. 224 sa hodnotí ako „náš slávny bavorský spis z roku 870“. Nuž hej, sú v ňom mená Pribinovej družiny aj zoznam kostolov zasvätených Pribinovcami sv. Petrovi, ale jeden taký, pripisovaný samotnému Pribinovi je aj v Brne!

Podľa jedinej vety tohto spisu: „V priebehu toho času istý Pribina, vyhnaný Mojmirom, kniežaťom Moravanov nad Dunajom, prišiel k Ratbodovi,“ vznikla „Veľká Morava“. Editor Prameňov k dejinám Veľkej Moravy (Bratislava, 1968, s. 82) Peter Ratkoš uvádza: „Je to vlastne jediná, a preto i veľmi dôležitá správa (sic!) o vyhnaní Pribinu a jemu verných veľmožov z Nitrianska Mojmirom, kniežaťom starej Moravy, asi r. 833. Tým sa vytvorili podmienky pre vznik väčšieho štátneho celku – Veľkej Moravy.“ Historici zvyknú hovoriť, že jeden prameň – žiadny prameň, len práve taká zásadná udalosť v našich dejinách má byť výnimkou? Ved' na základe jedinej vety v tomto spise „stvorili“ historici „Veľkú Moravu“, vznikla „neotrasiteľná teória“ o podmanení Nitry/Nitavy Moravou. Takto vznikla „Veľká Morava“ v roku 833? Mojmir vyhnal z Nitry Pribinu, Morava anektovala Nitru. Poznate lepšie východisko pre čechoslovakizmus?

Prečítajme si, čo o „*Conversiu*“ píše súčasný nemecký historik Hans Dieter Tönsmeier v práci *In castro Chezilonisnovitter Mosapure vocato*, ktorá je súčasťou knihy/zborníka Kocel a Blatnohrad (Marianka, 2013). Hovorí o ňom ako o polemickom spise, ktorý bol vsadený do roztržky s Metodom, aby sa dokázalo prednostné postavenie Salzburgu v misii Korutánska a Dolnej Panónie. Vedno s ďalšími po nemecky píšucimi autormi H. Wolframom, F. Lošekom, A. Scharerom a G. Scheibelreiterom tvrdí, že „Obrátenie/*Conversio*“ bolo zlostnou reakciou na činnosť moravsko-panónskeho metropolitu Metoda, „odôvodnením“ jeho uväznenia po úspešnej misii v Ríme.

A teraz to najdôležitejšie: „Pri zmienke o Pribinovom krste v Traismaueri (827/828) ide jednoznačne o lož.“ Nitrianska kniežacia rodina bola totiž kresťanskou už v roku

742/743, odvtedy boli členmi Salzburského bratstva v Opátstve sv. Petra (to preto postavil Pribina v Brne chrám zasvätený sv. Petrovi?). Keďže do tohto bratstva mohli vstupovať iba kresťania, predkovia Pribinu nemohli nebyť v polovici 8. storočia kresťanmi.

Zastavme sa na chvíľu v Brne. Bolo Brno Pribinovým mestom? Nemecký historik Johannes Tutmair, nazývaný Aventinus (1477 – 1534), v diele *Annales ducum Boiariae/Bayerische Chronik* (Anály Bavorov/Bavorská kronika) to vie: „Kráľ Pribina staval kostoly v Nitre, Bratislave, ale aj v Brne, ktorému dal aj svoje meno v podobe Brynna.“ Na str. 47 je k Aventinusovi pripomienka: svoje dielo písal až na začiatku 16. storočia, ale hneď aj dodatok: „Mnohé informácie však mal z prvej ruky, zo starších prameňov, ktoré sa nám k dnešnému dňu nezachovali.“ Prečo sa potom sa nevenuje pozornosť Aventinusovým tvrdeniam o západnej hranici Pribinovho kráľovstva, siahajúcej do susedstva s Bavorskom? A ďalej, ak by bol Pribina bezvýznamný, prečo by sa jeho podobizen objavila v diele *Prosopographiae heroum Atque Illustrium Virorum Totius Germaniae* (Bazilej, 1566), čo je tak či onak druhým prameňom? Druhý autor, aj keď text tohto diela „je aj s chlpmi prevzatý od Aventinusa“. Žiaľ, prichádzame dobrovoľne o dôležité informácie, ktoré spolu s ďalšími správami, tiež z nemeckého tábora, dávajú do iného svetla vznik tzv. Veľkej Moravy.

Uverme Aventinusovi, veď aký by mohol mať záujem on, Nemeč, „prilievat“ vodu v prospech Pribinu a Nítry? Nitrianske kráľovstvo sa teda v časoch kráľa Pribinu rozprestieralo na oboch stranách rieky Moravy. Pribina z Nítry na svoje panstvo do Brna musel ísť cez Mikulčice (údajné centrum moravských Mojmirovcov, v záznamoch však o ňom niet zmienky). Sú len dve možnosti. Prvá, že Mojmír nemohol sídlieť v okolí Mikulčíc. A druhá možnosť: sídlil tam, ale bol Pribinovým podriadeným, teda ak bol Pribina kráľom, on – v súlade so spisom o „Obrátení“ – „kniežaťom Moravanov nad Dunajom“.

Ak bol Pribina rodinne prepojený s bavorským vládnucim rodom, nepriaznivé dôsledky pre neho museli mať bavorsko-franské rozbroje. Keď Frankovia ovládli Bavorsko a v januári 836 umrel Adalram, prišiel Pribina o jedného zo svojich vplyvných ochrancov. Potom musel zrejme pod tlakom Frankov opustiť Nitru a Frankovia kráľovstvo svojho suseda zmenšili, jednoducho Moravu od „probavorskej“ Nitravy oddelili a tam dosadili Mojmíra spomedzi južných Slovanov, pre ktorých je typické zakončenie mena na „mír“. Pribinovo vytlačenie z Nítry sa zrejme udialo na príkaz kráľa Frankov Ľudovíta Nemca a vykonal ho Ratbot. Nie Mojmír, ale Ratbot vyhánal Pribinu z Nítry. Veď ak by to bol Mojmír, zaiste by zaujal Nitru, tam však zrejme nikdy nebol, tam vládol možno Svätoplukov otec. Mojmír nedobyl Nitru a nezaložil nejakú „Veľkú Moravu“. Naopak, z Pribinovho panstva (Veľkej) Nitravy oddelili po roku 836 Moravu.

A kde vládol Mojmír I.? Možno na sútoku Moravy s Dunajom, v „prepevnej pevnosti Devín“, ktorý vôbec nemusel byť na okraji Moravy. Dodnes sú v Rakúsku Moravský kút (Marchegg) či Moravské pole (Marchfeld). Tam ho ešte počas Pribinovho života nahradil Rastislav. A v postpribinovej Nitre dospieval Svätopluk. Mohol či nemohol byť Svätopluk Pribinovým príbuzným? Mojmirovým zrejme nebol.

Citát z „Ostňov“: „Vytvorenie spoločenstva s osobitnou kolektívnou identitou a kultúrnou pamäťou je vždy cieľavedomý proces a jeho prvým stupňom je určenie

svojho vlastného osobitného mena.“ Čo, či kto nám bráni „rekonštruovať“ naše doterajšie vedomosti a pojem „Veľká Morava“ zameniť za príliehavejší: vzhľadom na zaužívaný populárny epitetón „Veľká“ (Morava) na „Veľká Nitrava“? Budme dôslední v našej logike. Ak Svätopluk vládol z Nitry a od pápeža vyžiadal biskupa Vichinga a ten bol biskupom v jeho meste, v Nitre, potom nech nehovorí Gnorimenes, že svätý Metod odišiel z Blatnohradu „za Svätoplukom na Moravu“ (s. 243), ale „za Svätoplukom do Nitry“. Alebo vari vládol Svätopluk z moravských močiarov?

Pred tzv. „Veľkou Moravou“, ktorá mala trvať len 73 rokov, i po nej existovala „Nitrava“, nitrianska dŕžava, trvajúca spreď vypuknutia protiavarského povstania (roku 623) do roku 1106/1110 ako údelné kniežatstvo, dovedna teda 487 rokov. Jeden z profesorov uviedol, že Nitra bola kľúčom k ovládnutiu krajín na oboch brehoch Dunaja a tým aj ku kráľovskej korune (Svätoplukovej, Štefanovej aj Gejzu I.). Nebolo by adekvátnym pomenovaním „karpatskej monarchie“ so sídlom v Nitre podľa Nitry, ktorej korene sú prastaré a má zázemie tak poľnohospodárske, priemyselné, ako aj „kovové“ – stredoslovenské bane sú vzdialené na deň jazdy koňmo, aj teplé a liečivé pramene, vytvárajúce „kúpeľné“ zázemie. Názov „Veľká Morava“ by sme mohli a mali zo slovenského hľadiska považovať za exonymum, ktoré sme nekriticky prebrali. Urobme namiesto Moravy značku z Nitrawy, napokon „pomenovania sa menia,“ všakže Polifilus? (s. 291).

Kto vlastne bol Mojmir I., o ktorom sa vôbec nič nevie? „Bohužel, před samotným aktem sjednocení Mojmirova a Pribinova knížectví nemáme o tomto vládcí žádné dobové písemné zprávy,“ čítame na portáli <http://www.palba.cz/viewtopic.php?t=5945>. Napriek tomu mnohí majú v tom jasno: Mojmir prišiel a napadol Nitru z dnešnej Moravy. Mojmir, ktorý mohol mať po odchode Pribinu z Nitry voľnú cestu k vybudovaniu ríše, zrejme nemal na to ani pomyslenie. Bol v službách Ľudovíta Nemca a len preto jeho ďalšie vládnutie mohlo byť „obdobím pokoja, mieru, budovania ranofeudálneho útvaru a kráľovstva“ – ako ho veľbia tí, ktorí píšu, že o ňom nič nevedia. Vznik mohutnej „veľkomoravskej“, vlastne „veľkonitravskej“ ríše, ktorý sa pripisuje Mojmirovi, musel zariadiť až ten, kto sa Nemcom (Frankom, Bavorom) vyrovnal a tým bol kráľ Svätopluk. Ten sa z Nitry nepohol – na „Velíhrad“ ho nekladie ani spomenutý koprodukčný film z roku 2013.

Mal by byť po tom všetkom Svätopluk považovaný za „Mojmirovca“? Cítilli sa naši predkovia Moravanmi? Nestor Kyjevský napísal: „Kniežatá pokrstených Slovenov, Rastislav i Svätopluk i Kocel, poslali k cisárovi Michalovi posolstvo...“ V posolstve okrem iného stálo: „Prišli k nám kresťanskí učítelia, mnohí z Vlách i Grécka a z Nemiec a učia nás rozlične, ale my Sloveni sme prostý ľud...“ V dŕžavách Rastislava, Svätopluka i Kocela teda nežilli „Moravania“, ale „my Sloveni“. Aj pápežsky list z roku 885 sa začína jednoznačne: „... Svätoplukovi, kráľovi Slovenov.“ Napokon počas debát v autobuse samotného Mojmira I. nikto ani nespomenul. Ak už napriek všetkému chceme mať „Mojmirovcov“, nemali by sme aj tých považovať za takzvaných, ako to robíme s Arpádovcami?

Autor ponúka veľa argumentov považovať Svätopluka za nasledovníka Pribinu. Základ osobitého vývoja východo-strednej Európy v ranom stredoveku nepoložil ani Svätopluk a iste nie Štefan I., ale „Pribina a jeho ľudia“ (str. 239). Svätopluk je teda ak

už nie (a prečo nie?) pokrvným dedičom Pribinu, zaiste je jeho dedičom duchovným, ideovým. Svätopluk získal od Pribinu a Koceľa – a nie od Mojmíra – „viac, ako si dnes vôbec dovoľujeme pod vplyvom aktuálnej dominancie česko-(moravských) naratívov o Veľkej Morave hovoriť“ (s. 121/122).

Logické vyčistenie pojmov, to je cesta k staroslovenskému – nitrianskemu príbehu, kde z mnohých Samových potomkov azda mohla prúdiť krv aj v kniežacej rodine v Nitre, lebo všetko sa dedí a z neba padá iba „rosa“, z tej vzišiel Pribina, a prečo nie aj Svätopluk?

Autor uvádza, že po konečnom víťazstve nitrianskych údelných kniežat nad „Zadunajcami“ vzniká potreba vytvoriť novú syntézu dejín, hľadať novú spoločnú identitu (s. 274) a tou spoločnou identitou sa stala identita „uhorská“. Domácich textov z konca 10. a 11. storočia prakticky niet, existujú iba prepisy z neskoršieho obdobia. Ale aj tak: v najstaršej legende Život svätých pustovníkov Svorada vyznávača a Benedikta mučeníka, napísanej najneskôr v roku 1068 (30 rokov po smrti Štefana), sa ani raz nespomína Uhorsko, iba Panónia. Štefan sa tu uvádza ako vládca Panónov – rovnako titulujú aj Pribinovo syna Koceľa! A označenie „Panónia“ mali aj najstaršie mince. Panónia evidentne existovala pred príchodom Maďarov, išlo o bývalú rímsku provinciu, ťažko sa teda dá spochybniť, že jej meno Maďari nedali, ale ho prijali. Vo Väčšej legende svätého Štefana kráľa, ktorá vznikla o pätnásť rokov neskôr, stretávame sa s Panóniou, ale už aj s Uhorskom. Znamená to teda, že Štefan sa posmrtné „stal“ kráľom Uhrov?

„Starí Maďari“ najprv „zaujali“ Panóniu, a potom – až po smrti kráľa Štefana i po napísaní legendy Život svätých pustovníkov Svorada vyznávača a Benedikta mučeníka – aj „odľahlejšie končiny“. Až v priebehu 10. storočia (okolo roku 940) sa dostali na líniu Bratislava – Nitra – Lučenec – Michalany. Ešte okolo roku 1050 prechádzala „slovensko-maďarská“ hranica južne od Michaloviec a Trebišova. Až za kráľa Ladislava z Nitry, ktorý vládol v rokoch 1077 – 1095 sa uhorské hranice dostali ku Karpatom.

V zakladacej listine beňadického kláštora z roku 1075 sa ešte uvádza „Gejza, z Božej milosti pomazaný kráľ Panónov“. Prvý sám seba za kráľa Uhrov označil až Koloman Knihomol', ktorý vládol v rokoch 1095 – 1116. Označenia Slovan/Sclav a Panón boli nahradené pomenovaním Uhor na konci 11. storočia. Teda „s Nitranmi“ prichádza „Uhorsko“? Vo „Väčšej legende“ sa na začiatku spomínajú Uhri, bývajúci v panónskej krajine ako „ľud drsný a nestály, ktorý ani nevedel, že je Božím stvorením“. O niekoľko odsekov ďalej sa dozvedáme, že „úcta a sláva“ Panny Bohorodičky Márie „je medzi Uhrami taká veľká,“ že Štefan svoje kráľovstvo „odovzdal“ pod jej stálu ochranu. To predsa nemôžu byť jedni a tí istí „Uhri“, prví v Zadunajsku boli Tarjánmi, Kérmi či Keszióvcami a ďalšími a do Panónie dorazili len nedávno a ešte dlho boli pohanmi, takže možno pri nich hovoriť o „úcte“ k Bohorodičke? Tí druhí „Uhri“ boli k úcte voči Bohorodičke vedení misiou Konštantína-Cyrila a Metoda a ich predchodcami. Títo ľudia boli zaiste Slovenmi a zároveň Uhrami v zmysle „obyvatelia Uhorska“.

Ponúka sa teda celkom legitímna otázka: nebolo Uhorsko rovnako ako Panónia názvom územia, ktoré si sedem tureckých/staromaďarských kmeňov osvojilo, keď na dané územie vstúpilo, rovnako ako slovnú zásobu a náboženstvo jej obyvateľov? Nijaký zo siedmich maďarských kmeňov sa nemenoval ani Panón, ani Uhor, ani Onogur,

ani Ugrijec. Až v 13. storočí napísal autor Uhorsko-poľskej kroniky, že Aquila/Atila pomenoval slovenskú krajinu Uhorskom (s. 276). Napokon nebude mať pravdu Franko Sasinek, ktorý, odvolávajúc sa na Monumenta Germaniae Historica, vydané v Hannoveri v r. 1878, ako aj na iné spisy, tvrdil: „Že názov Uhor znamená Maďara a prinesený bol k Dunaju až Arpádovcami, to je blud. Ten názov už dávno pred Arpádom slýchaný bol v Európe?“

Kedy vstúpil do dejín pojem „slovienčina /slověnština“? Autor to vysvetľuje celkom logicky: Staroslovenčina alebo panónska slovenčina je nekodifikovaný jazyk, v ktorom komunikovala časť západných Slovanov, zatiaľ čo „staroslovenčina je kultúrny jazyk, do ktorého bolo preložené v 9. storočí Sväté písmo vďaka sv. Konštantínovi (Cyrilovi) a Metodovi“ (s. 254). Prvý je vecou každodennosti, druhý je „posvätný – lingua sacra“. Stará slovenčina sa vyvinula v 10. storočí zo staroslovenčiny a nie staroslovienciny.

Áno, dá sa to takto rozlíšiť, ale pravda je taká, že až do roku 1883 pojem „staroslovenčina“ neexistoval, tento novotvar nepoznal ešte Ľudovít Štúr. Zaviedla ho Pražská lingvistická škola, konkrétne jazykovedec Georg/Jiří Polívka (1858 – 1933), český slavista, istý čas vedúci funkcionár Československej akadémie vied. V roku 1883 v štúdiu Kterým jazykem psány jsou nejstarší památky jazyka slovanského – starobulharsky či staroslovensky? navrhol, aby sa namiesto dovtedy všeobecne používaného pojmu „staroslovenský jazyk“ začal používať termín „staroslověnský jazyk“. Písmeno v hlaholike nazývané „jat“, ktoré slavisti vyslovovali ako slovenské „ä“, Jiří Polívka s cieľom zamaskovať dejiny slovenskej Nitravy a Moravy nahradil znakom „ě“ („ie“). Aj keď Polívkov pokus odmietali najmä poľskí slavisti, jeho českí kolegovia návrh prijali, lebo vedeli, o čo ide. A ich učenívi slovenskí žiaci, nevediac, o čo ide, spoločne s koncepciou „československej jazykovej jednoty“ tiež prevzali grafému „ě“ a neskôr „ie“ a začali používať tvary Slovieni, sloviensky, staroslovenčina.

Cieľom tejto navonok „malichejnej gramatickej novoty“, na ktorú sme si zvykli, mal byť pokus o pretrhnutie súvislosti medzi slovenčinou a najstarším kultúrnym jazykom Slovanov – Slovänov – Slovenov – Slovákov. Malá, nebadaná zámena „e“ za „ě“ a „ie“ mala prispieť (a prispela) k zoslabeniu starých národných tradícií Slovákov. Jednoducho: čo je „slovenské“ či „staroslovenské“, to vieme, je to naše. Všetko, čo je „slovienske“ či „staroslovienske“ už naším byť nemusí. Ignorácia slovenského národa nijako nemohla pripustiť jeho dávnu existenciu, dokonca jeho politický, kultúrny a náboženský primát v priestore západných Slovanov pred 9. a 10. storočím, prejavujúci sa v jeho mene.

Na záver: veľká vďaka prof. Homzovi, že máme prvé „Nové ostne“ a že po nich prídu ďalšie. Lebo ešte majú slovenskí historici čo robiť: úloha poslovenčiť slovenské dejiny ešte nie je splnená.

HAJKO, Jozef. *Krvavá cesta do raja. Ako a prečo si komunizmus podmanil Slovensko.*

Bratislava : POSTOJ MEDIA, 2019, 511 s.

Peter Mulík

Publikácia *Krvavá cesta do raja. Ako a prečo si komunizmus podmanil Slovensko* nie je klasickou historickou prácou. Autor Jozef Hajko pôsobí ako analytik a publicista, ale spracoval viaceré témy, zamerané na spoločenské témy a históriu, ktoré sú zaujímavé aj pre profesionálnych historikov. Slovenskú verejnosť upútala už jeho publikácia *Nezrelá republika (Slovensko v rokoch 1939 – 1945)*. Slovart, 2009 najmä preto, že Jozef Hajko sa už niekoľko rokov venuje téme Slovenské národné povstanie a prvá Slovenská republika. Metódou hľadania odpovedí na otázky, čo sa dialo v myšliach ľudí pred, počas a po existencii slovenského štátu, v desiatich kapitolách rozobral politickú a sociálnu situáciu, hospodárske, politické a kultúrne vzťahy na Slovensku, úlohu SNP, jednotlivcov aj národnej komunity. Osobitnú pozornosť si zaslúži kapitola o Slovenskom národnom povstaní. Autor priamo vstupuje do konfrontácie s rozšíreným a azda aj prevládajúcim názorom na túto etapu slovenských dejín. Charakterizuje ju ako prvú slovenskú občiansku vojnu, v ktorej proti sebe bojovali dve politické reprezentácie s ambíciou uchopiť celú moc, ktoré mali vlastné armády, hoci v bratislavskej mala cudzia (nemecká) armáda prevahu a v povstaleckej menšinu (sovietska a spojenecká), mali podporu nezanedbateľnej časti obyvateľstva. Tento jeho záver určite nestrávil časť historikov, ktorá uvažuje stále v schéme „vítazov vojny“. Hodno spomenúť jeho hypotetické uvažovanie v závere publikácie: „Vzopretie proti dovtedajšiemu nemeckému spojencovi sa dalo zorganizovať iným spôsobom a malo sa doň zapojiť celé politické a náboženské spektrum.“

Jozef Hajko sa venoval aj ďalšej nosnej téme slovenských dejín – vzťahu Slovákov a Maďarov v dejinách. V publikácii *Odsúdení na dohodu (Spoločné tisícročie Slovákov a Maďarov)*. Slovart, 2011 si všíma okrem základných historických udalostí aj postoje, správanie aj „typické charakteristické rysy“ oboch národov, s dôrazom na celkovú podobnosť, čo môže byť výsledkom tisícročného spolužitia. Pokúša sa nájsť príčiny vzájomného nepochopenia, dotýka sa období, ktoré boli pre jednu aj druhú stranu priaznivé i bolestivé.

Kniha o vývoji komunizmu sa Hajkovi určite nepísala ľahko. Slovenská verejnosť si zvykla, že toto obdobie sa spája s únavnými stránickými zjazdmi či nudnými príbehmi potentátov, ktorých sú plné archívy. V diele *Krvavá cesta do raja* sa autor s tým však výborne vysporiadal. Jozef Hajko sa na 30. výročie Novembra 1989 podujal zmapovať korene tejto zhubnej totalitnej ideológie vo svete, ako aj to, ako sa začala presadzovať na Slovensku a aké boli jej kroky, keď moc nakoniec získala.

Autor sa celkom úspešne pokúsil prepojiť slovenské dianie s medzinárodným kontextom – nielen čo sa týka vývoja v Rusku, respektíve v Sovietskom zväze, ale aj s ohľadom na udalosti v strednej a západnej Európe či USA, odkiaľ prišlo na Slovensko viacero vedúcich komunistov, napríklad aj otec Alexandra Dubčeka Štefan či neskorší zástanca združstevňovania Marek Čulen. Takýto prístup sa slovenským historikom, ktorí sú rozdelení na historikov slovenských a všeobecných dejín, nie vždy darí a celkový nadhľad často vôbec čitateľovi neponúkajú.

Diapazón korelácií Hajkovho pohľadu na fenomén komunizmu je obdivuhodný. Čerpal najmä z novších prác zahraničných historikov ako Tony Judt, Keith Lowe, Andrej Zubov, François Furet. Používa svedectvá osobností ako Alexander Solženicyn či Arthur Koestler. Upozorňuje na postrehy významného francúzskeho historika François Fureta, ktorý sa vo svojom diele *Minulosť jednej ilúzie* s komunizmom zásadne rozišiel.

Komunizmus predstavuje ako prísne centralizovanú sústavu, lebo Moskva riadila komunistické strany aj v krajinách ako Francúzsko či Nemecko. Predstavitelia tejto krajne ľavicovej doktríny sa pravidelne chodili do ústredia školiť a odtiaľ si odnášali politické inštrukcie. Autor ako bývalý ekonomický novinár odborne vystihol, že komunistická ideológia nebola schopná efektívne riadiť hospodárstvo, vinou čoho vznikol v sovietskom Rusku (aj v ZSSR) hladomor. Lenin dokonca musel pripustiť návrat niektorých kapitalistických prvkov, len aby sa mu krajina úplne nezrútila.

Počas trvania unitárneho československého štátu, kde sa neuznávala existencia samostatného slovenského národa, komunistická strana nehrala dôležitú úlohu v slovenskej politike. Komunisti v medzivojnovom období neboli súčasťou žiadnej z vlád. Tento stav im prinášal výhody, lebo z opozičných parlamentných lavíc si mohli dovoliť kritizovať každý krok vlády. Ved' neniesli žiadnu zodpovednosť za chod štátu. Avšak v medzivojnovom období vinou trvalej paradigmy českej politiky – strachu z Nemecka – a osobnou vinou ministra zahraničných vecí a neskôr prezidenta ČSR E. Beneša sa začala v roku 1935 užšia spolupráca so Sovietskym zväzom. Hájek cituje česko-amerického historika Igora Lukeša, že Beneš „zmenil zahraničnopolitické postavenie štátu“. Ďalej Lukeš píše: „značná časť Európy začala hľadiť na Beneša nie ako na obeť Hitlerových brutálnych výhražok, ale ako na urputného utlačovateľa sudetskonemeckej menšiny, ktorý dospel k názoru, že so silným ruským ochrancom za chrbtom už nie je nutné brať ohľad na ich rozumné požiadavky“.

Keď sa po smrti Lenina dostal k moci Stalin, nastolil v ZSSR krvavú diktatúru, ktorá zasiahla všetky vrstvy sovietskej spoločnosti. A práve tento tyran držal v rukách centrálnu moc teroru a cez neho usmerňoval vývoj komunistických strán v krajinách Európy. Komunisti, až na malé výnimky, aj napriek tomu, že z médií vedeli o terore v ZSSR, podporovali Stalina a kvitovali to. Preto Jozef Hajko opisuje dejiny vývoja komunistickej strany v rámci Slovenska paralelne s vývojom v ZSSR, pretože Stalin bol rozhodujúcim činiteľom, vplyvajúcim na činnosť komunistov v krajine. Metody komunistov boli nemorálne a nečestné. Hoci sa Stalinova politika v medzivojnovom období voči ostatným krajinám prezentuje ako „prezieravosť“, nešlo mu o nič iné, ako exportovať komunizmus do ďalších krajín Európy a vyvolať „svetovú socialistickú

revolúciu“. K tomu mala prispieť „imperialistická vojna“, v ktorej sa kapitalistické krajiny mali vybiť medzi sebou a po nich by prišiel na rad socializmus. ZSSR rátať so svetovou vojnou a podporoval ohniská napätí. Tu treba oceniť odvahu autora knihy, ktorý sa nebojí pomenúvať fakty, vzťahy, ale vďaka mnohoročnej žurnalistickej praxi ponúka aj svoj pohľad na pre nezaujateho čitateľa zaujímavé aj kontroverzné témy. Uvedme aspoň jeden príklad. Keď ZSSR spolu s Nemeckom podpísali v lete 1939 dohodu o neútočení, slovenskí komunisti zostali prekvapení. Zrazu sa z ich nepriateľa stal spojenec. ZSSR uznal Slovenskú republiku a zriadil si v Bratislave svoj zastupiteľský úrad. Autor nezabúda porovnať sovietsku agresiu voči svojim susedom (Poľsku, Rumunsku, Litve, Lotyšsku, Estónsku a Fínsku) s nemeckou agresiou na západe Európy. Stalinovo taktizovanie pretrvalo aj po útoku Nemecka na ZSSR v roku 1941. Stalin vyhlásil vlasteneckú vojnu s dôrazom na nacionálny princíp, dokonca mierne uvoľnil ruskej pravoslávnej cirkvi slučku na krku. Pôsobilo to kontroverzne, lebo socializmus hlásal beztriednu ateistickú spoločnosť a akcent na národný princíp sa hodnotil negatívne. Flexibilná bezzásadová ideológia komunizmu to však umožňovala. A riadili sa tým aj slovenskí komunisti, ktorí sa podieľali na SNP. Odrazu sa z internacionalistov stali slovenskí nacionalisti.

Hajko na viacerých miestach správne identifikuje, že európski komunisti sa v rôznych dejinných obdobiach správali veľmi pragmaticky. Viackrát museli o 180 stupňov meniť svoje základné programové východiská len preto, lebo Moskva rozhodla, že nový prístup bude účinnejší – nie pre dobro konkrétnej krajiny, ale pre získanie moci komunistov v štáte. Ilustruje to aj na príklade Slovenského národného povstania, keď slovenskí komunisti odmietali myšlienku čechoslovakizmu, ale po voľbách v roku 1946, keď ich na Slovensku porazila Demokratická strana, tvrdo presadili centralizmus z Prahy. Snaží sa čitateľovi priblížiť cestu komunistov k pre nich „vítanému februáru“ v roku 1948. Ponúka analýzu slovenského komunistického „nacionalizmu“ cez názory, postoje a presvedčenie osobností ako Marek Čulen, Jozef Schiffel, Július Verčík, Štefan Dubček, Vladimír Clementis, Gustáv Husák, Ladislav Novomeský, Viliam Široký či Alexander Dubček. Ich pôsobenie bez českých komunistov nebolo mysliteľné, keďže v rámci jedného štátu Moskva nepripúšťala existenciu viacerých „národných“ komunistických strán.

Hajko na viacerých miestach spomína, že režim prvej Slovenskej republiky bol voči svojim politickým odporcom (komunistom a „čechoslovákom“) menej represívny, než bol neskôr komunistický takmer voči všetkým vrstvám spoločnosti, ba aj voči vlastným členom. Autonómna vláda Slovenskej krajiny v roku 1938 komunistickú stranu zakázala a niektorých jej popredných predstaviteľov ľudáci „preventívne“ zatvorili, ale len na pomerne krátky čas. Hajko však spomína niekoľko prípadov, keď napríklad nacistické orgány odviekli čelných slovenských komunistov do väzenia v Brne a minister vnútra SR Alexander Mach ich odtiaľ dostal späť na Slovensko, pretože sa odôvodnene predpokladalo, že by im tam hrozil aj absolútny trest.

Autor však nijako neznižuje zodpovednosť ľudákov za protižidovské zákony a politiku, no tento rozmer prístupu k politickým odporcom je zaujímavým porovnaním metód dvoch rozdielnych režimov. Pripomína, že oba podporovali podobné typy ľudí – bývalí komunisti sa rýchlo stávali gardistami a neskôr opäť komunistami.

Publikácia plasticky opisuje, ako komunisti začiatkom 50. rokov po vzore svojich sovietskych školiteľov rozpúťali teror – zaviedli vykonštruované politické procesy aj s trestami smrti proti politickým odporcom, proti svojim vlastným politikom a proti katolíckej cirkvi, ktorá sa stala ich najsilnejším protivníkom a časom nútene prešla do podzemia. Napriek tvrdeniam o „ľudovom“ charaktere režimu Hajko konštatuje, že komunizmus sa na Slovensku v podstate nepresadil žiadnym ľudovým hlasovaním, ale za pomoci českých komunistov silou a na presadenie svojej vôle ju aj drasticky využíval.

Autor svoj výklad zakončuje v roku 1968. Vysvetľuje to tým, že práve v 60. rokoch vyrástla generácia stojaca v opozícii prívržencov stalinizmu. Nová generácia komunistických politikov chcela režim reformovať. Ich ideály narazili na konzervatívnosť totalitnej ideológie (vedúca úloha komunistickej strany v spoločnosti a v štáte). O reformách sa nemohlo ani hovoriť. „Reforma totality“ by zákonite musela viesť k jej pádu, a to si ZSSR nemohol dovoliť.

Dvadsiate storočie je z pohľadu európskych, a teda zákonite aj našich národných dejín, poznačené súbojom medzi demokraciou a totalitou v jej rozmanitých podobách. Ak sa na to pozrieme len z pohľadu územia Slovenska a jej obyvateľov, tak tí na vlastnej koži postupne zažili princípy demokracie, fašizmu, nacizmu a komunizmu. Ten posledný trval najdlhšie a najviac zdeformoval myslenie slovenskej spoločnosti. Poznať korene zhubnej ideológie komunizmu, spôsob, akým si získavala priazeň, ako jej predstavitelia nadobudli moc a ako ju uplatňovali, je základným predpokladom na to, aby sme sa tomu mohli v budúcnosti vyhnúť.

SPRÁVY

Spomienky významných osobností a historických udalostí v Matici slovenskej v roku 2021

Radoslav Žgrada

V roku 2021 si Matica slovenská aj napriek tvrdých obmedzeniam pre pokračujúcu pandémiu ochorenia COVID-19 a skokové zníženie finančných prostriedkov zo štátneho rozpočtu pripomenula viacerých významných národných dejateľov, zorganizovala či sa spolupodieľala na organizácii množstva vedeckých, osvetových či spomienkových udalostí. Pre zmienené okolnosti počet realizovaných podujatí bol nižší ako zvyčajne, to však neznižuje úsilie a odhodlanie matičných pracovníkov, práve naopak, dokazuje, že Matica slovenská aj v krajne neprajných podmienkach je schopná realizovať osvetovo-kultúrnu činnosť zameranú na podporu národného povedomia.

Malá vojna

Hneď prvým tohtoročným, tradične celomatičným podujatím bola pietna spomienková slávnosť pri príležitosti 82. výročia „Malej vojny“ z marca 1939, kedy horthyovské maďarské letectvo zaútočilo a bombardovalo Spišskú Novú Ves. Pre pretrvávajúce protipandemické opatrenia sa spomienkové podujatie z 24. marca 2021 konalo v komornejšom duchu. Hneď ráno položili vence padlým hrdinom „Malej vojny“ primátor mesta Spišská Nová Ves Pavol Bečarik spolu s viceprimátormi Jozefom Gondom a Dávidom Demečkom. Vzdať úctu obetiam tejto tragickej udalosti prišli v ten istý deň dopoludnia aj zástupcovia Matice slovenskej, a to predseda MS Marián Gešper spolu s riaditeľom DMS Spišská Nová Ves Rastislavom Zacherom a tajomníčkou MO MS Spišská Nová Ves Evou Kalafutovou. Zväz protifašistických bojovníkov zastupoval Ján Mlynár. V súvislosti s touto tragickou udalosťou je potrebné zdôrazniť skutočnosť, že je to práve Matica slovenská, ktorá spoločne s mestom Spišská Nová Ves každoročne organizujú pietne akcie pripomínajúce si tieto tragické udalosti a tiež osobnosti, ktoré položili svoje životy na obranu našej vlasti. Trvalý odkaz pre súčasnosť je to, že na fronte bojovali vlastenci s odlišnými politickými názormi, no spájalo ich odhodlanie brániť rodné Slovensko pred agresorom. Na záver podujatia predstavitelia Matice slovenskej položili veniec aj k pamätníku gen. Jána Nálepku in memoriam, ktorý bol priamym účastníkom „Malej vojny“.

Jur Hronec

Obec Gočovo, Matica slovenská, ECAV Vlachovo, filia Gočovo a Občianske združenie Zachovanie pamiatky Jura Hronca v Gočove 16. mája 2021 uskutočnili spomienkovú slávnosť pri príležitosti jeho 140. výročia narodenia. Mladý matičiar Vladimír Tököly prítomným predstavil osobnosť Jura Hronca ako persónu inšpiratívnu nielen životným odhodlaním, ale aj ako človeka, ktorý zohral kľúčovú úlohu pre formovanie základov

smerovania slovenského vysokého školstva. Aj vďaka nemu dnes dokážeme reflektovať potreby doby, ktorá potrebuje mladých ľudí vzdelaných v technických a matematických odboroch. Slávnosť pokračovala pred rodným domom pietnym aktom polozenia vencov k pamätnej tabuli. Starosta obce Gočovo Milan Mlynár prítomných srdečne privítal a zúčastneným sa prihovril aj predseda Matice slovenskej Marián Gešper. V jeho slovách znela vďaka za nezmazateľnú stopu vo vedeckej činnosti, ktorú spolu s Lacom Novomeským rozvíjal ako predseda Matice slovenskej. V matičnom výbore zastupoval vedu a presadzoval vedeckú orientáciu MS. Uvedomoval si jej širšie celospoločenské poslanie – zasadzoval sa za rozšírenie jej členstva a miestnych odborov na celé Slovensko, zaslúžil sa o mimoriadne rozvinutie jej kultúrneho pôsobenia. Počas jeho predsedovania Matica dosiahla vrchol vtedajšej činnosti – počet jej členov sa zvýšil roku 1950 oproti 1944 zo 74 000 na stotisíc a počet miestnych odborov z 336 na 1 125. Ročne vydávala okolo dvesto titulov kníh, dvanásť vedeckých zborníkov a šesť časopisov, bola najväčším slovenským vydavateľstvom. S Maticou slovenskou zdieľal jej osud aj po roku 1948: obmedzovanie jej činnosti, presun vedeckej práce do Slovenskej akadémie vied, likvidáciu členskej základne. Najmä v časoch boja proti tzv. buržoáznym nacionalistom, keď ďalší matičný predseda Laco Novomeský sedel vo väzení, hľadal s reprezentantmi MS východisko z ťažkej situácie. Dňa 5. 4. 1954 viedol posledné zasadnutie Výboru Matice slovenskej, ktoré požiadalo Slovenskú národnú radu o prijatie zákona SNR o Matici slovenskej. Vydaním tohto zákona v apríli 1954 sa Matica zmenila na štátnu vedeckú inštitúciu – na Slovenskú národnú knižnicu a Knihovedný ústav.

Memorandum národa slovenského

Matica slovenská, slovenská verejnosť aj predstavitelia štátu si 7. júna 2021 v Martine pripomenuli 160. výročie základného emancipačno-politického dokumentu Slovákov *Memoranda národa slovenského*, ktoré je považované za rodný list Slovenska. Od memoranda sa odvíjali najvýznamnejšie dokumenty Slovákov, ktorými sa emancipovali ako svojbytný a samostatný národ v srdci Európy s právom na sebaurčenie a vlastnú štátnosť. Okrúhle 160. výročie prijatia tohto významného dokumentu si v Martine pripomenuli predstavitelia štátu z celého politického spektra – predseda NR SR Boris Kollár, podpredseda NR SR Juraj Blanár, podpredseda NR SR Milan Laurenčík, viaceré poslankyne a poslanci NR SR, zástupcovia samosprávy a za vládu štátna tajomníčka Ministerstva kultúry SR Zuzana Kumanová. Jednou z najpodstatnejších častí *Memoranda* bolo definovanie rovnoprávnosti národov, konkrétne rovnoprávnosti slovenského národa s inými národmi, menovite s národmi Uhorského kráľovstva. V Memorande je to vyjadrené týmito slovami: „*Keď ako Slováci v mene rovnoprávnosti národnej so žiadosťami našimi vystupujeme... činíme (to) preto, že podoba dáva jestvotu veci, a nám Slovákom veľmi mnoho záleží na tom, aby podoba tá, v ktorej rovnoprávnosť národnia z ohľadu na nás v život uvedená byť má, i podstate veci samej, i cíteným skrze nás potrebám života zodpovedala.*“ Najdôležitejšou požiadavkou Memoranda bolo dosiahnutie územnej politickej autonómie: „*Osobnosť našu národnú uznať v priestore tom, ktorý ona jako súvislá nepretržená masa skutočne zaujíma, pod menom hornu-uhorského slovenského*

Okolia, so zaokrúhlením stolíc podľa národnosti.“ Tento priestor vymedzili hranicami slovenského etnického územia, ale napriek tomu, že táto požiadavka obsahovala dezintegračný prvok, považovali ho za „*uholný kameň jednoty našej vlasti*“. Ohradzovali sa proti možnej námietke, že by vyčlenením svojho územia išli proti celistvosti a integrite štátu, odvolávajú sa na históriu. Nedá sa súhlasiť s názormi, že v *Memorande* išlo iba o nejakú podobu školskej a kultúrnej autonómie. Z dikcie Návrhu privilégia, ako súčasť *Viedenského memoranda* išlo jednoznačne o návrh politickej autonómie.

Východoslovenské roľnícke povstanie

Matica slovenská sa rozhodla venovať udalostiam Východoslovenského roľníckeho povstania z r. 1831 sériu stretnutí a aktivít. Táto séria odštartovala kultúrno-spoločenským podujatím 11. júla 2021 v obci Komárany vo Vranovskom okrese, kde v rámci kultúrneho programu boli za účasti predsedu Matice slovenskej Mariána Gešpera verejnosti priblížené dejiny sedliackeho povstania z r. 1831 prednáškou a divadelnou scénkou matičného umeleckého kolektívu. Na programe participovali odbory Mladej Matice z Kamennej Poruby, Vranova, Liptovského Mikuláša, Lučenca, Košíc, ale aj Divadelný odbor MS a miestny odbor MS z Cabova a Vranova nad Topľou. Spomienkové podujatie pripravil Miestny odbor MS v Komáranoch, kde pred dvoma rokmi Matica v spolupráci s obcou odhalila pamätník Východoslovenskému roľníckemu povstaniu. Aj tento pamätník rozšíril zoznam pamätníkov na východnom Slovensku venovaných udalostiam z roku 1831. Podobné pamätníky sa nachádzajú v neďalekom Jastrabí nad Topľou, Čaklove, Zámutove, Vranove a pod. Ďalšie podujatie venované 190. výročiu Východoslovenského roľníckeho povstania sa uskutočnilo v meste Vranov nad Topľou a v obci Haniska pri Prešove 10. a 11. septembra 2021. Na podujatí vo Vranove nad Topľou, ktorým si uctili výročie tejto vzbury slovenských roľníkov a richtárov z horúceho leta 1831, sa zúčastnili aj starostovia tých obcí, ktoré sa priamo zapojili do povstania. Išlo o starostov obcí Bystré, Čierne nad Topľou, Jastrabie nad Topľou, Kladzany a Komárany. Prítomná bola i starostka obce Zemplínska Teplica Jozefína Uháľová, kde povstanie zažalo prvú iskru 28. júla 1831. Nechýbal ani starosta obce Nižný Žipov Ján Garbár, odkiaľ pochádzal legendárny vodca vzbury Michal Pavúk. Toto meno je do dnešných dní známe vďaka priamym potomkom Jánovi Pavúkovi a jeho bratovi Michalovi Pavúkovi, ktorý sa pripojil k zhromaždeniu. Súčasťou podujatia bolo dramatické vystúpenie matičného divadelného kolektívu o udalostiach spojených s roľníckym povstaním Slovákov s názvom *Kuruci, do zbrane!* Po ňom odhalili pamätnú tabuľu primátor mesta Vranov nad Topľou Ján Ragan a predseda MS Marián Gešper. Tabuľa má jeden unikát. Je prvou tabuľou, ktorá sa obsiahlejšie venuje príčinám a priebehu vzbury a sú na nej aj mená najvýznamnejších organizátorov revolty z roku 1831. Na druhý deň 11. septembra 2021 si matičiari spolu s obcou Haniska a jej starostom Ladislavom Šimkovičom pripomenuli toto významné výročie priamo pri pamätníku Východoslovenského roľníckeho povstania na vrchu Furča, kde vystúpili v rámci kultúrneho programu. Monumentálny pamätník, ktorý je zároveň národnou kultúrnou pamiatkou, nie je v najlepšom stave. Schody vedúce k pamätníku na vrchu Furča, ako aj schody vedúce k súsošiu či samotné súsošie potrebujú renováciu.

Rovnako by pamätník potreboval aj osvetlenie, aby ho bolo vidieť zo širokého okolia, čo bolo zámerom jeho výstavby v roku 1938. Kultúrny program zahŕňal okrem dramatickej scény aj vystúpenia viacerých folklórnych súborov z okolia. Dlhodobé bezprávie páchané na slovenských roľníkoch, chudoba a žiadne sociálne istoty. Takto by sa dali charakterizovať roky, ktoré predchádzali roľníckej vzbure v roku 1831. Z hľadiska našich dejín bolo Východoslovenské roľnícke povstanie najväčším a najmasovejším protifeudálnym vystúpením Slovákov vôbec. Povstanie bolo nakoniec potlačené vojenskou silou a štatariálne súdy na východnom Slovensku vyniesli spolu až 119 rozsudkov smrti oproti 24 obetiam z privilegovaných vrstiev. Povstanie pripravovala tajná Hornouhorská sedliacka konfederácia. Proti uhorskej šľachte povstali slovenskí richtári a roľníci – spolu 160 obcí a vyše 40 000 vzbúrencov. Cholera bola iba poslednou kvapkou, ktorá vyburcovala richtárov a sedliakov na Zemplíne, Šariši, Spiši, Gemeri a Above k ozbrojenému povstaniu.

Cyril Daxner

V tieni výročia narodenia generála Milana Rastislava Štefánika sme si pripomenuli 117. výročie narodenia iného slovenského dôstojníka a národovca Cyrila Daxnera. Na historickom Cintoríne Kozia brána v Bratislave mu 20. júla 2021 Matica slovenská slávnostne odhalila nový náhrobný pylón s bustou, keďže pôvodný kríž bol časom odstránený a stratený. Cyril Daxner patrí medzi významné, no, bohužiaľ, v rámci celoslovenských súvislostí zabudnuté osobnosti našich moderných dejín. Zomrel v mladom veku nedožitých 41 rokov, iba niekoľko dní po skončení ničivej druhej svetovej vojny. Jeho život bol bohatý na udalosti a odvážne činy. Súčasne bol jedným z posledných významných členov starobylého slovenského rodu Daxnerovcov, ktorý splodil štyri generácie advokátov, tri generácie významných slovenských politických činiteľov, ale aj aktívnych kresťanských činovníkov na Slovensku v 19. a 20. storočí. V určitom ohľade je Cyril Daxner symbolickou postavou, keďže jeho osud sa v mnohom podobá na životy iných národovcov, po ktorých sa po čase pomyselne zľahla zem a ich inšpirujúce životné osudy musíme nanovo objavovať. Na podujatí, ktoré sa nieslo v znamení príhovorov, ľudovej hudby a prednášok o živote a odkaze Cyrila Daxnera, sa zúčastnili hostia z rôznych oblastí spoločenského života. Prítomným sa v úvode prihovril poslanec NR SR Miloš Svrček. Keďže sa Daxnerov život spájal s obcou Tisovec a mestom Vranov nad Topľou, prišiel si ho uctiť viceprimátor Vranova nad Topľou Dušan Molek, riaditeľka Gymnázia Cyrila Daxnera vo Vranove nad Topľou Zuzana Dragulová, primátorka Tisovca Irena Milecová, ako aj Mužský spevácky súbor Sama Daxnera z Tisovca. Jeho nový pomník požehnal biskup Západného dištriktu ECAV Ján Hroboň za prítomnosti emeritného farára Cirkevného zboru ECAV vo Vranove nad Topľou Slavomíra Galla. Ako odvážneho dôstojníka a vojaka si ho uctili aj Ozbrojené sily SR, zastúpené náčelníkom Štábu pre podporu operácií brigádny generálom Pavlom Tökölym a generálnym duchovným Ekumenickej pastoračnej služby OS SR plukovníkom Viktorom Sabom. Cyril Daxner sa radí k hrdinom „Malej vojny“, keď ako veliteľ obrnenej vozby bránil Slovensko pred agresorom – horthyovským Maďarskom. V tejto súvislosti sa osobne zúčastnil na tvrdých bojoch pri Nižnej Rybnici. Neskôr bol kľúčovou postavou občianskeho odporu

a organizátorom Slovenského národného povstania na východnom Slovensku, čo v príhovore zdôraznil predseda SZPB Pavol Sečkář. Ako právnik a advokát si ho pripomenula podpredsedníčka Slovenskej advokátskej komory Magdaléna Hromcová. Cyril Daxner sa narodil 20. júla 1904 v Tisovci, študoval v Martine a Bratislave, pracoval a žil s rodinou vo Vranove nad Topľou. Pre podlomené zdravie následkom väznenia v koncentračnom tábore Mauthausen zomrel 7. júna 1945 v Bratislave. Patril k významnej a rozvetvanej rodine Daxnerovcov. Jeho starý otec Štefan Marko Daxner bol spoluzakladateľom Matice slovenskej. Otec Ivan Daxner sa priamo podieľal na vytvorení prvého Česko-Slovenska a bol signatárom Clevelandskej a Pittsburskej dohody. Jeho prastarým otcom bol Karol Kuzmány, prvý podpredseda Matice slovenskej. K blízkym príbuzným Cyrila Daxnera patrili aj spisovateľ Janko Jesenský, ktorý bol bratom jeho matky Ľudmily Daxnerovej, rodenej Jesenskej.

Cesta slovenskou Amerikou

V dňoch 22. – 31. júla 2021 zrealizovala Matica slovenská vernisáž výstavy *Cesta slovenskou Amerikou*, tá preniesla Bratislavčanov do Ameriky 30. rokov 20. storočia. Hviezdoslavovo námestie rozozvučali 22. júla 2021 džezové skladby, ktoré prilákali ďalších návštevníkov panelovej výstavy o dodnes neprekonanej kultúrnej misii Matice slovenskej medzi krajanmi v Spojených štátoch amerických a Kanade. Na devätnástich paneloch sa odprezentoval len útržok z 3 500 fotografií, ktoré má Matica slovenská uložené v depozitoch Krajanského múzea MS. Cesta slovenskou Amerikou lámala rekordy po všetkých stránkach. Za 214 dní v Amerike a Kanade absolvovali Jozef Cíger-Hronský, Jozef Cincík, Konštantín Čulen a Karol Plicka 80-tisíc kilometrov. Uskutočnili 609 prednášok, čo je skoro tri denne, priniesli tam so sebou 40-tisíc kníh, 20-tisíc brožúrok, 6 500 časopisov. V rokoch 1935 a 1936 sa vydala delegácia Matice slovenskej za oceán, aby kultúrne, národne a osvetovo pôsobila medzi slovenskými krajanmi v Amerike, kde žila už tretia generácia pôvodne „chlebovej“ emigrácie Slovákov za oceán. V tom čase tam bola až tretina vtedajšieho slovenského národa. Cesta slovenskou Amerikou vytvorila veľmi dobré a priateľské vzťahy medzi Maticou slovenskou a americkými a kanadskými Slovákami. Zároveň položila základy pre bádateľskú a vedeckú činnosť MS v nasledujúcich rokoch. Matica slovenská sa tak začala venovať pôsobeniu a životu našej diaspóry v Amerike. Bola to veľká kultúrna misia, z ktorej Matica slovenská čerpá dodnes. Autorkou výstavy a spoluorganizátorkou vernisáže s Domom MS v Bratislave je riaditeľka Krajanského múzea MS Zuzana Pavelcová. V súčasnosti žije 1,5 až 1,8 milióna Slovákov za hranicami Slovenska, z toho veľká časť práve v Amerike. Táto výstava, venovaná misii Matice slovenskej v Spojených štátoch amerických, je zaujímavá o to viac, že práve krajanovia žijúci v Amerike sa veľmi výrazne zaslúžili o to, že dnes máme svoju vlastnú štátnosť. Naš krajanový segment nám v histórii veľmi pomohol a je jedným z pilierov, na ktorom slovenská štátnosť stojí. Na slávnostnom otvorení výstavy sa zúčastnil aj správca MS Maroš Smolec a predseda Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí Milan Ján Pilip, ktorý prevzal nad výstavou záštitu.

Alexander Dubček

Pri príležitosti Roka Alexandra Dubčeka 2021 a 158. výročia vzniku Matice slovenskej 4. augusta 2021 odhalila národná ustanovizeň bustu Alexandra Dubčeka v Aleji dejateľov pred svojou sídelnou budovou v Martine. Slávnostné podujatie poctil svojou záštitou politikov syn Pavol Dubček. Išlo o najväčšie matičné podujatie v danom roku. Alexandrovi Dubčekovi udelila Matica slovenská v roku 1968 čestné členstvo, ktoré v matičnej histórii získalo len niekoľko osobností. Ustanovizeň navštívil v rokoch 1963 pri príležitosti stého výročia vzniku Matice slovenskej a tiež v roku 1992. Bronzovú bustu od sochára Tomáša Polonského vnímajú matičiari ako zhmotnenie jeho zásluh a odkazu pre Slovákov a Slovenky. V 60. rokoch minulého storočia prinavrátil Matici spolkový a samosprávny charakter, ktorý však trval len do čias do normalizácie. Zhromaždeniu sa prihovoril aj podpredseda Národnej rady SR Juraj Blanár, ktorý vyzdvihol Dubčekove politické, demokratizačné a sociálne zásluhy. Na podujatí sa zúčastnili viacerí poslanci Národnej rady SR – Ľubica Laššáková, Richard Takáč, Miloš Svrček, Igor Hus, Richard Raši a Ján Blcháč. Nechýbal primátor Martina Ján Danko a starostka obce Uhrovec Zuzana Máčeková či martinský rímskokatolícky dekan Pavol Gera a martinský evanjelický farár Milan Kubík. Matica slovenská zároveň odovzdala diplomy novým zakladajúcim členom MS. Kultúrne podujatie ozvláštnili tematické piesne Karola Duchoňa a Karla Kryla, výstava fotografií z Archívu MS s názvom Vzťahy Alexandra Dubčeka s Maticou slovenskou či dobový automobil Tatra 603 z Veterán klubu Martin. Doobeda prebehol vedecký seminár s prednáškami o Alexandrovi Dubčekovi.

Štefan Boleslav Roman

Jednej z najvýznamnejších osobností slovenského krajanského sveta Štefanovi Boleslavovi Romanovi odhalila Matica slovenská a Miestny odbor MS v Prievidzi 4. októbra 2021 bustu v Martine. Ide o historicky prvú bustu tejto osobnosti na Slovensku. Roman bol známy podnikateľ, prezývaný „uránový kráľ“, no treba zdôrazniť, že bol aj presvedčeným kresťanom a hrdým Slovákom. Veľa obetoval v prospech Svetového kongresu Slovákov, čím posilnil slovenskú emigráciu a slovenský demokratický život v zahraničí. Mal otvorené dvere k štátnym predstaviteľom Spojených štátov amerických, Kanady či Vatikánu a pôsobil v medzinárodných organizáciách s veľkým renomé. Bustu Štefana Romana v Parku sv. Cyrila a Metoda na nádvorí Matice slovenskej posvätil otec Michal ako zástupca biskupa Gréckokatolíckej eparchie Košice. V mene rodiny Romanovcov, žijúcej v Kanade i na Slovensku, sa poďakoval prasynovec Branislav Roman. Jeho zásluhy o vznik našej štátnosti pripomenul predseda Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí Milan Ján Pilip. Úrad, ako aj bývalý generálny tajomník Svetového kongresu Slovákov Dušan Tóth finančne prispeli národnej ustanovizni na realizáciu bronzovej busty. Pozdravný príhovor Dušana Tótha z Kanady osobne predniesol rovnako bývalý funkcionár kongresu a osobný priateľ Romana Vladimír Bútora. Na podujatí sa zúčastnili aj viacerí predstavitelia politického života, samosprávy či predstavitelia cirkví. Štefan Boleslav Roman sa narodil v roku 1921 v dnešnom Novom Ruskove na východnom Slovensku.

V Kanade sa vypracoval na jedného z najbohatších a najúspešnejších podnikateľov, za čo dostal prezývku „uránový kráľ“. Zomrel náhle v roku 1988 v Toronte a vzniku samostatného a demokratického Slovenska sa už nedožil.

Cena Františkovi Vnukovi a Dušanovi Kernému

V Knižnici slovenskej štátnosti v Matici slovenskej v Bratislave sa 5. októbra 2021 konalo slávnostné odovzdávanie cien dvom významným osobnostiam slovenského vedeckého a kultúrneho života. Mimoriadnu cenu Matice slovenskej udelil Výbor Matice slovenskej Františkovi Vnukovi pri príležitosti životného jubilea 95 rokov a za celoživotné napĺňanie programu MS. Keďže profesor Vnuk dlhodobo žije v Austrálii, kde stále aktívne tvorí, cenu prevzal Ján Košiar. Ten sa v mene profesora Vnuka poďakoval MS za udelenie tejto ceny a všetkých prítomných pozdravil, keďže s profesorom komunikoval deň predtým. Ako dar venoval do Bibliotéky MS významnú publikáciu *Slovakia and Slovaks in the Twentieth Century*, ktorú môže verejnosť využiť na štúdium priamo v matičnej bibliotéke v druhej historickej budove MS v Martine. Druhú cenu si osobne prevzal známy slovenský novinár Dušan Kerný. Striebornú cenu MS udelil Výbor MS Dušanovi Kernému pri príležitosti životného jubilea 80 rokov a za celoživotné dielo pri šírení národnej kultúry. Dušan Kerný, ktorý stále aktívne prispieva do Slovenských národných novín, sa tiež poďakoval Výboru MS za udelenie ceny. Poďakovanie smeroval aj SNN za to, že stále sa snažia prinášať aj iný, ale zato objektívny pohľad na svet najmä z národného a vlasteneckého uhla pohľadu. Obe ceny odovzdal v mene predsedu MS správca MS a šéfredaktor SNN Maroš Smolec.

Konferencia 100 rokov Trianonskej zmluvy

Katedra dejín štátu a práva Právnickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach v spolupráci s Maticou slovenskou a pod záštitou APVV zrealizovala v dňoch 14. a 15. októbra 2021 medzinárodnú vedeckú konferenciu *100 rokov Trianonskej zmluvy – diplomacia, štát a právo na prelome storočí*. Na konferencii vystúpil aj predseda MS Marián Gešper s príspevkom *Matica slovenská v kontexte štátoprávneho vývoja slovenského národa*. Pre zlú epidemiologickú situáciu sa podujatie uskutočnilo v online podobe. Trianonská mierová zmluva je jednou z najproblematickejších zmlúv Versailleského mierového systému. Počas 100 rokov svojej platnosti vyvolala rôzne emócie na oboch stranách Dunaja. Na jednej strane hrdosť na vlastný štát, na druhej strane sklamanie až rozčarovanie z rozpadu monarchie. Primárne si riešitelia grantového projektu pod vedením doc. JUDr. Erika Štenpiena, PhD., kladú za cieľ preskúmať Trianonskú mierovú zmluvu z hľadiska jej významu pre región strednej Európy. Trianonská zmluva doteraz nebola detailne analyzovaná a komplexne skúmaná právnymi vedcami, preto sa na jej výskume zúčastnili predovšetkým právní historici, romanisti a pozitívni právnici, ktorí dokument podrobili skúmaniu vo verejnoprávných súvislostiach, nezanedbávajúc však ani nevyhnutné súkromnoprávne aspekty. Kolektív si postavil ambíciu pokúsiť sa po 100 rokoch o dosiahnutie konsenzu predovšetkým s maďarskými kolegami v oblasti, ktorá bola doteraz vnímaná ako do istej miery kontroverzná a vyvolávajúca napätie medzi

našími dvomi krajinami. Vznikajúca medzinárodná spolupráca slovenských, maďarských a poľských právnych vedcov sa bude snažiť tento stav zmeniť. Na konferencii bola odprezentovaná aj monografia historika a biografistu Pavla Pareničku: *Slovensko-maďarské storočie 1918/1920 – 2018/2020 v historických, historiografických, biografických a bibliografických poznámkach*. Monografia načrtáva spoločnú slovensko-maďarskú koexistenciu od najstarších čias začínajúcich na sklonku 9. storočia cez existenciu stredovekého a novovekého Uhorského kráľovstva až do osudového roku 1918. Venuje sa i zložitým témam, ku ktorým patria pohnuté roky 1918 až 1920, 1938 až 1939, 1945, ale aj rok 1968. Detailne približuje dejiny slovensko-maďarských vzťahov od vzniku Československej republiky po súčasnosť, keď aktuálne sú Slovenská republika a Maďarsko partnerskými krajinami v rámci Vyšehradskej štvorky, NATO a Európskej únie.

Zoznam autorov

PhDr. Anna Buzinkayová Historický odbor Matice slovenskej

JUDr. Bruno Čanády Historický odbor Matice slovenskej

Mgr. Jaroslav Durec Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

doc. HEDr. Ľuboslav Hromják, PhD. Teologická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku

prof. PhDr. Róbert Letz Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

RNDr. Karol Marsina, CSc.

Mgr. Jozef Meliš, PhD. Historický odbor Matice slovenskej

prof. JUDr. Peter Mosný, CSc. Dr. h. c.

doc. PhDr. Ivan Mrva, CSc.

PhDr. et Mgr. Peter Mulík, PhD. Redakcia Historického zborníka – Slovenský historický ústav Matice slovenskej v Bratislave

PhDr. Marta Špániová, PhD. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

PhDr. Ján Tkáč, PhD. Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Radoslav Žgrada Slovenský historický ústav Matice slovenskej v Bratislave

Pokyny pre autorov

Príspevky posielajte na adresu: Redakcia Historického zborníka, Slovenský historický ústav MS Grösslingová 23, 812 51 Bratislava; e-mail: peter.mulik@matica.sk

Prosíme autorov, aby nám svoje príspevky posielali upravené podľa nasledujúcich pokynov: Text príspevku musí byť redakcii odovzdaný vo formáte: .doc alebo .rtf. Typ písma: Times New Roman, veľkosť 12, riadkovanie 1,5 na stránke A4 so štandardnými parametrami. Pri písaní poznámok pod čiarou, prosím, používajte príkaz Vložiť a následne Poznámka pod čiarou. Neukladajte poznámky na koniec príspevku. Ak si autor vyžaduje určité špecifické parametre pre publikovanie, táto záležitosť je vecou dohody autora s redakciou.

Štruktúra príspevku: názov; príp. podnázov; meno autora/autorov, text príspevku; slovenské resumé (príp. anglické/nemecké resumé v preklade); e-mailová adresa, pracovisko (vrátane adresy); pre autorský honorár: meno a priezvisko, titul; trvalé bydlisko; dátum narodenia; číslo účtu v tvare IBAN. Rubrika ŠTÚDIE obsahuje vedecké príspevky z archívnych prameňov. Rubrika MATERIÁLY vedecké príspevky z publikovaných prameňov a literatúry. DOKUMENTY obsahujú komentované nepublikované dokumenty. MEADAILÓNY sú o osobnostiach slovenskej historickej vedy. RECENZIE zo slovenskej historiografie. SPRÁVY sú o podujatiach k slovenským dejinám.

Bibliografické odkazy v Historickom zborníku je potrebné uvádzať podľa normy STN ISO 690 – Dokumentácia. Bibliografické odkazy. V celej štúdii je nutné dodržiavať jednotný spôsob citovania. Pre uľahčenie uvádzame niekoľko príkladov:

Odkaz na monografiu (1 – 3 autori):

¹ LETZ, Róbert. *Dejiny Slovenskej ligy na Slovensku (1920–1948)*. Martin : Matica slovenská, 2000, s. 175.

² DANGL, Vojtech – SEGEŠ, Vladimír. *Vojenské dejiny Slovenska III. zväzok 1711–1914*. Bratislava : Vojenská informačná a tlačová agentúra, 1996, 241 s.

Pozn.: dve alebo tri mená sa navzájom oddeľujú pomlčkou s medzerami po oboch stranách pomlčky.

Odkaz na monografiu (viac ako 3 autori):

³ PEŠEK, Jan et. al. *Kapitolami najnovších slovenských dejín*. Bratislava : Historický ústav SAV vo vydavateľstve Prodama, s. r. o., 2012, 347 s.

Odkaz na zborník ako celok:

⁴ DOBROTKOVÁ, Marta – RÁBIK, Vladimír (eds.). *Studia Historica Tyrnaviensia VI*. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 288 s.

Pozn.: Ako prvý údaj sa uvádza meno editora, ak má primárnu zodpovednosť za zostavenie diela. Pri viacerých zostavovateľoch sa uvádza meno prvého na titulnom liste.

Pozn.: Osoby, ktoré majú sekundárnu zodpovednosť (napr. vedeckí redaktori, editori, prekladatelia atď.) sa uvádzajú za názvom.

⁵ *Slovenská veda : zborník zo 14. medzinárodnej konferencie*. Ed. Elena Nedorostová. Bratislava : Veda, 2001, 248 s.

Odkaz na štúdiu v zborníku alebo v kolektívnej práci:

⁶ ŠKVARNA, Dušan. Ľudovít Štúr a rok 1848. In SEDLÁK, Imrich (ed.). *Ľudovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti*. Martin : Matica slovenská, 1997, s. 103-110.

Odkaz na štúdiu publikovanú v periodiku:

⁷ LACKO, Martin. Zabudnutá povstalecká vražda. Prípád slovenských dôstojníkov v Ľubietovej 13. októbra 1944. In *Pamäť národa*, 2012, roč. 8, č. 3, s. 3-32.

Odkaz na už uvedený prameň:

⁸ LACKO, Zabudnutá povstalecká, s. 30.

⁹ LETZ, *Dejiny Slovenskej*, s. 180.

Odkaz na elektronický zdroj:

¹⁰ DŽUPINKOVÁ, Zuzana. Personálne bibliografie rusínskych a ukrajinských maliarov Slovenska vydané v ŠVK Prešov. In *Bibliografický zborník 2010* [online]. Martin : Slovenská národná knižnica, Národný bibliografický ústav v Martine, 2010, s. 38-45. Dostupné na internete: http://www.snk.sk/swift_data/source/NBU/Zborniky/BZ_2010_2011/Kolokvium/Dzupinkova_Zuzana.pdf.

Odkaz na archívny prameň:

¹¹ *Archív Matice slovenskej* (ďalej *AMS*), fond (ďalej *f.*) Matica slovenská I (1857) 1863 – 1875 (1912), Sign. 1544-1546.

Ďalšie vysvetlenia:

– Ak v literatúre nie je uvedené miesto vydania, rok vydania, vydavateľstvo uvádzame: b. m., b. r., b. v.

– V prípade viacerých miest vydania a vydavateľstiev sa názov vydavateľstva pridá k príslušnému miestu vydania a oddeľuje bodkočiarkou: Praha : Argo; Bratislava : Concordia, 1999.

– Ak je uvedených viac miest vydania a len jeden vydateľ, tak miesta vydania oddelíme bodkočiarkou a medzerou: Bratislava; Martin : Osveta, 1986.

– Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj ich číslo.

HISTORICKÝ
ZBORNÍK

ROČNÍK 32
2021 ČÍSLO 2

ISSN: 1335-8723

9 771335 872006 12